
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

19/2010

Tento svazek sborníku Bezděz byl vydán za finančního přispění

- kulturního grantu města České Lípy
- dotace z rozpočtu města Mimoně
- podniku Severočeské vodovody a kanalizace, a. s., Teplice
- Severočeské vodárenské společnosti, a. s., Teplice

Všechny současné i budoucí autory sborníku prosíme o důsledné dodržování Pokynů pro úpravu příspěvků, otištěných na konci každého sborníku.

Redakční uzávěrka každého čísla sborníku pro přijímání historických příspěvků je 30. září, pro přírodovědné příspěvky 31. ledna následujícího roku.

Aktuální informace o Vlastivědném spolku Českolipska – Klubu přátel muzea v České Lípě naleznete na internetových stránkách:

www.vsc-kpm.cz

ISBN 978-80-86319-13-1

ISSN 1211 9172

EDITORIAL

V letošním roce 2010 si 3. prosince připomeneme 700 let od chvíle, kdy se trůnu v Českém království ujal příslušník rodu Lucemburků jménem Jan. Za panování lucemburské dynastie, jednoho z nejvýznamnějších panovnických rodů pozdně středověké Evropy, se stalo České království sídlem vládařů Svaté říše římské. Karel IV., jeden z největších panovníků evropského středověku, pozvedl České království a Prahu mezi největší kulturní centra Evropy – její skutečný střed. Praha byla sídelním městem i jeho syna Václava (IV.), římského krále. Posledním Lucemburkem po meči na českém trůnu byl druhý Karlův syn Zikmund, stejně jako otec císař Svaté říše římské. Za jeho vlády se již Čechy zmítaly v nepokojích husitských válek...

Již od nástupu předchůdce Lucemburků Jindřicha Korutanského na český trůn se stal jednou z vůdčích osobností české šlechty Jindřich z Lipé z rodu Ronovců – „první muž království“, jak jej (se svolením L. Vaňkové) nazval jeho poslední životopisec Miloslav Sovadina. Právě v roce 1310, přesně 22. července, potvrdil Jindřichovi z Lipé římský král a pozdější císař Jindřich VII., otec Jana Lucemburského, dědičnou držbu města Žitavy a hradu Ronova, „které odpradáвна náležely jeho předkům.“ Ihned po příchodu Jana Lucemburského do Čech se dostal Jindřich z Lipé do úzkého okruhu rádců mladého krále a získal zřejmě hned najednou dva významné úřady – maršálka a podkomořího. Ještě téhož roku patrně také navázal důvěrné kontakty s královnou-vdovou Eliškou Rejčkou.

Úzké majetkové vztahy Jindřicha z Lipé k České Lipě, nedoložené písemnými prameny, prozrazuje jeho šlechtický predikát. Na základě nedávno předložené hypotézy (Bezděz 11, 2002, 5–30) se rok 1310 rovněž nabízí jako nejpravděpodobnější období, kdy Jindřich z Lipé založil město Lipé – dnešní Českou Lípu. Zdá se pravděpodobné, že právě tehdy je již nadal městskými právy a určil jako odvolací stolicí ve sporných případech

město, které mu také patřilo – Žitavu. Právě se Žitavou měla Česká Lípa v následujících stoletích nejužší styky a je zajímavé, že přesně po 200 letech, v roce 1510, uzavřela se Žitavou smlouvu ve věci odpadnutí povinných srážek při vzájemných dědických případech.

V roce 700. výročí nástupu Lucemburků na český trůn si tedy pravděpodobně můžeme připomínat další významné výročí – **700 let od založení města České Lípy!** Bohužel, je to však pouze hypotéza, byť s vysokou pravděpodobností. Šance na její potvrzení nově nalezenými písemnými prameny je mizivá...

Jaroslav Panáček

ČLÁNKY A STUDIE

CECH ŠEVců V MIMOŇI

Paulína Kratěnová

Paulína Kratěnová: *Guild of Shoemakers in Mimoň*

This account contains an analysis of the Shoemaker Guild Codes of Rules, adopted in 1670 and 1733 and affixed to the shoemaker guild in Mimoň. For the analysis a pattern by Josef Janáček was used, who divides the guild rules into five elementary articles: emphasizing of craftsmen's religiosity, organizational stipulations, stipulations on craftsmen's labour and their attitude to consumers, regulations on granting trade rights and stipulations on journeymen. A profound contentual comparison of both codes of rules leads to the recognition that the codes of 1670 are very concise and specifically formulated, without any signs of recatholicization. On the other hand, those of 1733 are considerably shorter, generally formulated, and reflect the influence of recatholicization following Bílá Hora as well as fear of the population in Mimoň of possible breakout of another conflagration.

1. Stručné dějiny města Mimoně

Město Mimoň se nachází v severních Čechách, necelých 13 kilometrů východně od České Lípy. Mimoň vznikla nejpозději kolem poloviny 13. století, první zmínka pochází z roku 1262, kde je zmiňován jistý Lutoldus de Nemans. Městečko se řídilo magdeburským právem a již od svého vzniku bylo spojováno především s významnou obchodní cestou, která vedla z Mnichova Hradiště přes Mimoň a Jablonné v Podještědí až do Žitavy. Prvními majiteli Mimoně byli patrně páni z Mimoně, roku 1371 získali její část bratři Jan a Václav z Vartenberka. Hned v ten samý rok se podařilo Janovi z Vartenberka získat v Mimoní clo a také závazek, že kupci, kteří budou směřovat za obchodem do Žitavy, budou výhradně používat cestu procházející Mimoní. Tento fakt výrazně přispěl k rozkvětu města.^{1/}

V roce 1500 připadla Mimoň do vlastnictví rodu Biebersteinů a již v roce 1505 se uvádí Mimoň jako město. Roku 1570 začal tentýž rod

budovat na náměstí panské sídlo, které se stalo základem pozdějšího zámku.^{2/} Od roku 1578 patřila Mimoň Bohuslavu Mazancovi z Frimburka, roku 1604 byla postoupena Janu Myllnerovi z Milhauzu. Rodu Myllnerů byl v pobělohorské době majetek zkonfiskován, Mimoň byla po roce 1620 obsazena císařskými vojsky. Majetek pak přešel na rod Zeidler-Hoffmanů a nakonec se Mimoň stala, na základě císařského reskriptu z 18. května 1633, majetkem Albrechta z Valdštejna. Po jeho smrti v roce 1634 vlastnil Mimoň opět rod Zeidler-Hoffmannů.

V roce 1651 se stal novým vlastníkem Mimoně rod Putzů z Adlersturnu. Za jejich vlády Mimoň vzkvétala, byla zde postavena kaple Božího hrobu, radnice, pivovar, špitál a byl přestavěn zámek a farní kostel. Protože manželství posledních dvou příslušníků rodu Jana Františka Edmunda a Jana Ignáce Dominika bylo bezdětné, stala se roku 1705 univerzální dědičkou jejich neteř, Marie Terezie Isabela. Po jejím sňatku se svobodným pánem Ludvíkem Josefem Hartigem se v Mimoně usídlil rod Hartigů.^{3/} Ti vlastnili Mimoň nepřetržitě až do roku 1945, kdy jim byl majetek zkonfiskován.

2. Cechy v Mimoně

Mimoň byla díky svému umístění na obchodní cestě do Žitavy ideálním místem pro rozvíjení se řemesel a obchodu. Společné pro všechny mimoňské cechy bylo nařízení vrchnosti: „1690 gab Johann Ignatz Dominikus Putz von Adlersturn den Befehl, daß jede Zunft eine Fahne anzuschaffen habe.“^{4/} Tento prapor (vlajka, korouhev) byl pak jakýmsi poznávacím znamením pro jednotlivé cechy při křesťanských procesích a jiných slavnostech.

Kromě cechu ševců, kterým je věnován tento článek, působily v Mimoně také cechy řezníků, krejčí, soukeníků, punčochářů, tkalců, pekařů a cukrářů, sdružený cech provazníků, truhlářů, mýdlářů, sedlářů, řemenářů, sklářů, zámečníků, papírníků, jirchářů a hrncířů, dále cechy te-sařů, jehlářů, hostinských, obchodníků, hrncířů, barvířů, pilníků, rytců, řezbářů, slévačů a knihtiskařů.^{5/}

Cechy ševců patří ve městech k těm nejstarším. Již ve 14. století byli organizovaní ševci v Praze, Písku, Mostě, Hradci Králové, Litoměřicích a Mladé Boleslavi, která je pro cech ševců v Mimoně určující, neboť jim udělila jejich první statuta. Ševci také patří mezi řemesla všední potřeby, jejich služeb využíval každý bez rozdílu. Ševci se již od 14. století dělili na ševce „vetešníky“ a na ševce „novětníky“. Z jejich označení zcela jasně

vyplývá, že novětníci šili pouze obuv novou, z nových kůží, vetešníci starou obuv opravovali a doplňovali ji novou kůží. V důsledku jejich rozdělení vznikaly pak nekonečné rozepře, pro vetešníky byla možnost ušít zcela novou obuv příliš lákavá, novětníci si zase rádi přivydělali opravou obuvi staré. Vrcholem jejich rozepří byl rok 1562, kdy si novětníci vymohli od císaře nový majestát, v němž si zjednali právo proti vetešníkům. Ten ovšem vyvolal takovou vlnu odporu, že králův zástupce, arcikníže Ferdinand, byl nucen zřídít nestrannou komisi, složenou z hejtmanů tří měst Pražských, která nakonec rozhodla, že rozdílu mezi vetešníky a novětníky není a že se mají sloučit v jedno řemeslo. Spory mezi nimi ale trvaly nadále, takže vetešníci byli roku 1618 rozhodnutím místodržitelských komisařů zase obnoveni, bylo nařízeno, aby se nadále nazývali flekýři a byl ustanoven jejich přesný počet.

Ševci patřili k početně největším cechům a až do konce třicetileté války zůstávali řemeslem čistě českým. Po roce 1648 se řemeslo silně poněmčilo. Vzhledem k početnosti ševců a také s ohledem na fakt, že většina z nich vlastnila svůj dům, představovalo ševcovské řemeslo silnou hospodářskou potenci mezi měšťany.

Obuv podléhala již od svého počátku, stejně jako dnes, módě. Materiálem pro její zhotovení byla kůže (zpravidla telecí nebo skopová), lýko, dřevo, plst nebo látka. Nejjednodušším základem obuvi byla podešev připevněná k chodidlu. K nejstarším typům obuvi náležely opánky, přivazované řemínky k noze. Jako pracovní obuv se používaly pantofle a dřeváky. Mezi propracovanější ševcovské výrobky náležely škrpály (střevíce) a škorně, které zakrývaly i část holeně a lýtka. Ve 14. století můžeme pozorovat první módní trend, kdy se začaly prodlužovat špičky bot a vyráběl se typ obuvi, tzv. „zobáky“, jinak také „nosy“. Tu posléze začala vytlačovat zcela opačná móda nadměrně širokých špiček, tzv. „kravích hub“. Charakteristické pro boty 14. a 15. století bylo, že neměly podpatek a bývaly jednopodešvové. V 15. století začaly přibývat knoflíky, spony a přezky.^{6/}

Od 15. století se začal používat ke zhotovování honosnější obuvi kordovan, což je jemná, obvykle koží kůže. Obuv vyrobená z kordovanu nebyla mazána, ostatní druhy obuvi ano, aby se leskly. V 16. století přibyla k výrobním materiálům červená kůže „pruská“ a červené nebo bílé jirchy. Nutno podotknout, že tyto materiály patřily k honosnějším, pro výrobu vesnické obuvi se nepoužívaly.^{7/}

V první čtvrtině 17. století se začaly u aristokratů objevovat pevné zvýšené podpatky, které byly původně červené. Samotné podpatky pak

zobecněly okolo poloviny 17. století. Od druhé poloviny 17. století se začal vyrábět nový druh obuvi z výše zmíněné pruské kůže, tzv. „prusky“. Střevíce s kovanými přezkami a zvýšenými podpatky, které se rozšířily v 18. století, představovaly nejdokonalejší typ ručně šité obuvi.

„Venkovánům a fyzicky pracujícím obyvatelům města sloužily nadále především škorňe, pohodlné vyšší kožené boty, v zimě a mokru vycpávané slámou a mechem, onucemi či senem, dále jednoduché řemínkem stažené střevíce typu krpců, opánky, dřeváky a nazouvací pantofle (ve středověku byl tento termín užíván pro exkluzivní typ obuvi).“^{8/}

Cech ševců byl v Mimoni založen 10. listopadu 1670 na základě artikulů adresovaných tomuto cechu od ševců z Mladé Boleslavi.^{9/} Těmito statuty se řídil do 30. prosince 1733^{10/}, kdy mu hraběnka Marie Terezie Isabela Hartigová, majitelka Mimoňského panství, vydala nové artikuly na základě řemeslnického patentu z roku 1731. Ty byly ještě pozměněny v roce 1739, kdy Karel VI. zavedl generální cechovní artikuly. Každý cech byl povinen mít opis těchto artikulů ve své cechovní pokladnici. Konkrétně ale pro ševce se nedochovaly, jeden exemplář se nachází ve fondu mimoňských kovářů.^{11/}

Josef Tille ve své kronice města Mimoně^{12/} uvádí, že v roce 1835 bylo v Mimoni 80 mistrů provozujících řemeslo. Tento údaj je možné ověřit v knize mistrů^{13/} pouze orientačně. U přijatých mistrů totiž není uvedeno datum úmrtí, pouze je u jejich jména křížek nebo napsáno „*ist abgestorben*“. Vzhledem k tomu, že mimoňský požár zničil dřívější knihu mistrů, tak je nejstarší dochovaný zápis o ševcovských mistrech až z roku 1806. Hned v úvodu je napsán seznam stávajících mistrů, který v témže roce čítal 61 členů. Každý následující rok přibyli do cechu 2–3 noví mistři, Tillův údaj tak považují za pravdivý. K roku 1904 uvádí již jen 41 mistrů. Tento údaj nelze bohužel ověřit z knihy mistrů, neboť ta je dovedena pouze do roku 1885, to už ale ševci fungovali jako společenstvo. Vzhledem k vydání kroniky (rok 1905), lze ale jen těžko pochybovat o větší nepřesnosti jeho údaje. Dle retrospektivního lexikonu^{14/} měla Mimoň i s jejími přidruženými částmi, Pertolticemi, Srním Potokem a Vranovem, k roku 1910 celkem 7260 obyvatel a 1055 domů. Pokud tedy počet ševcovských mistrů odečteme od celkového počtu obyvatel Mimoně, vychází nám tak na jednoho ševce přibližně 176 obyvatel. Co ale způsobilo tak radikální úbytek ševcovských mistrů? Pravděpodobně vznik obuvnické firmy Ignáce Rößlera, která se ze skromných začátků vypracovala až na firmu opatřenou parním strojem a mnoha pomocnými zařízeními.^{15/} Rod Rößlerů nebyl v obuvnickém řemesle žádným nováčkem, v knize mistrů se

objevuje již od úplného počátku a jeho příslušníci jsou zde zastoupeni velmi hojně.

Jako i ostatní mimoňské cechy, měli i ševci svůj slavnostní prapor. Byl vyroben z hedvábí a damašku a na modrém podkladě byli vyobrazeni svatý Kryšpín a Kryšpián, oba patroni ševců, kteří pocházeli ze šlechtické rodiny. V rámci šíření křesťanství ve Francii nechtěli žebrať u věřících, vydělávali si proto obuvnickou profesí. Byli umučeni císařem Maximiánem.^{16/} Tento prapor cech používal při církevních slavnostech a jiných důležitých událostech. Mimo prapor vlastnili ševci ještě dvě cechovní svítilny s mosazným lvem, který držel v prackách boty. Svítilny se používaly k oslavě při procesí na Bílou sobotu a ve svátek Božího těla.

Zvláštním uskupením u ševcovského cechu bylo bratrstvo ševcovských tovaryšů. Základním dokumentem k jejich vzniku je listina z roku 1807, kdy starší mistři ševcovského cechu vydávají výtah z generálních cechovních artikulů pro ševcovské tovaryše.^{17/} V úvodu listiny se uvádí, že byla vyhotovena na žádost ševcovských tovaryšů, neboť díky požáru v roce 1806 přišli o všechny své vzácné relikvie. Vzhledem k tomu, že se jedná o výtah z generálních cechovních artikulů, můžeme uvažovat o podstatně starším datu původní listiny. Přesný počátek vzniku bratrstva nelze zjistit ani z knihy ševcovských tovaryšů,^{18/} ta začíná opět kvůli požáru až rokem 1807. Tille ve své kronice uvádí: „...*die ehedem bestandene Bruderschaft (Gehilfenvereinigung) bildete sich um 1880 wiederum aufs neue, doch hatte sie nur einen kurzen Bestand.*“^{19/} Čili toto bratrstvo fungovalo do roku 1873, kdy bez jakéhokoli uvedení důvodu zápisy v knize končí. Další se objevuje až 14. listopadu 1880 a autor zde pouze napsal, že díky jistým okolnostem přestalo bratrstvo fungovat, ale že zásluhou na onom místě uvedených tovaryšů se začnou zase scházet. Kniha končí definitivně zápisem z 5. ledna 1895, nutno ale připomenout, že po roce 1860 fungovali ševcovští mistři a tovaryši již jako společenstvo.

3. Cechovní artikuly

V období vzniku cechů se jeho příslušníci řídili nepsaným zvykovým právem. Příslušníků cechu bylo málo a vzájemné vztahy byly poměrně jednoznačně dané. Teprve později vyvstala potřeba tyto vztahy stvrdit závaznou písemnou formou, tzv. cechovními artikuly.^{20/} Cechovní artikuly tvořily v podstatě základní ustanovení o funkci a poslání cechu. V pramenech se můžeme setkat i se synonymy cechovní statuta, řád,

pořádek...^{21/} Jejich obsahem byla ustanovení týkající se cechu jako celku a dále jeho příslušníků: mistrů, tovaryšů a učňů.^{22/}

Zakládání cechů a vydávání cechovních statut v královských městech náleželo do kompetence městské rady, panovník schvaloval statuta jen ve výjimečných případech.^{23/} V poddanských městech, jako byla Mimoň, náležela tato pravomoc vrchnosti. Podněty k vydání cechovních statut vycházely od samotných řemeslníků, vrchnost je povětšinou jen schvalovala a jen v některých sporných bodech je obměňovala. Z dosavadního výkladu se může zdát, že cechovní statuta byla velice různorodá, ale není tomu tak. Cechovní statuta měla společný základ, protože celý cechovní vývoj měl společné rysy. Důvodem pro vypracování cechovních statut byla i inspirace již stávajícími cechovními statuty jiného cechu, jako tomu bylo i v případě Mimoně.

Janáček vytvořil ve své knize „*Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*“ velice přehledné schéma obsahu cechovních statut.

- 1) Zdůraznění zbožnosti řemeslníků
- 2) Ustanovení o práci řemeslníkově a jeho poměru ke spotřebiteli
- 3) Ustanovení organizační
- 4) Ustanovení o propůjčování živnostenského práva
- 5) Ustanovení o tovaryších

Nutno podotknout, že pořadí těchto bodů se ve statutech značně lišilo. „*Artikule nebývají uspořádány logicky, bývá v nich položeno páté přes deváté a leckdy dost věcí natroušeno vedlejších. Také pozorovati, že od konce XIV. věku začínají oplývat slovy.*“^{24/}

Pro mimoňské ševce se nám zachovala dvě cechovní statuta z let 1670 a 1733.

3.1 Artikuly z roku 1670^{25/}

Cechovní artikuly, datované na pondělí před svatým Martinem, 10. dne Novembris, léta od narození syna Božího šestnáctého sedmdesátého, tedy 10. listopadu 1670, jsou psány velice úhledně na pergamenu o rozměrech 74 × 62 cm. K listině je skrže plika, která měří 3,5 cm, přivěšená pečeť na červeno – zelených šňůrách. Pečeť je vyrobena z červeného vosku a je uložena v dřevěné kapsuli bez víčka. V pečetním poli je vyobrazen štítonoš v brnění s mečem v ruce, držným heraldicky vpravo, na štítě jsou vyobrazeny tři škorňe s ostruhami. Listina je psána česky, její první polovina byla vyhotovena s rozvahou, písař dělal poměrně velké

mezery mezi řádky. V druhé polovině pergamenu ale zjistil, že pro potřebný text nemá dostatečné množství psací látky a snažil se text vepsat na co nejmenší prostor. Ve spodní polovině pergamenu je tedy listina méně přehledná a hůře čitelná.

Cechovní statuta z roku 1670 jsou prvními, které cech mimoňských ševců obdržel. Cechovní artikuly patří do skupiny těch, které se inspirovaly již existujícími statuty vyspělejšího cechu. V tomto konkrétním případě se Mimoň, poddanské městečko v severních Čechách, inspirovala v té době již královským městem, Mladou Boleslaví.^{26/} Statuta jsou mimoňským ševcům udělována od starších cechmistrů a všech mistrů nového ševcovského řemesla. Jednalo se tedy o ševce „novětníky“. Mladoboleslavští ševci tedy udělují svá statuta ševcům Mimoňským, také „novětníkům“. Své rozhodnutí zdůvodňují tím, že jsou nakloněni tomu, aby byla jejich chvályhodná statuta rozmnožována, přihlédli také k přimlívám mimoňské vrchnosti, kterou v té době byl rod Putzů z Adlersturnu a také, že znají mimoňský cech ševců jako slušný. V předchozím textu jsem se o rodu Putzů z Adlersturnu již zmiňovala, po dobu jejich panování Mimoň hospodářsky vzkvétala, každý cech měl již povinnost vlastnit cechovní korouhev. Tato statuta jsou dalším důkazem, že tomuto rodu záleželo na cechovních záležitostech, neboť se přimlouvali za vydání jejich statut.

V úvodu k těmto statutům je třeba zdůraznit, že sice jsou datována do roku 1670, ale část textu, samotné cechovní artikuly, jsou nepochybně mnohem starší. Ševci totiž text listiny převzali ze statut ševců z Mladé Boleslavi zcela beze změny, doslova zde uvádějí „...*tuto níže pořádně jeden po druhém, jak sami slovo od slova znějí a se zavírají, vypsané vydáváme...*“^{27/} Tuto domněnku potvrzuje fakt, že platidla, která jsou v listině uvedena, jako míšeňské a bílé groše, již v době vydání listiny dávno neplatila. V listině se pokuty udávají nejčastěji v kopách grošů míšeňských nebo bílých. Míšeňské groše začaly do Čech masově pronikat již v 15. století, v roce 1469 došlo k jejich oficiálnímu zařazení do české měnové soustavy.^{28/} V období vlády Ferdinanda I. se v jeho listinách setkáváme s bílými groši, které ale byly v tomto období jen početnými jednotkami.^{29/} Tyto peněžní jednotky se používaly až do roku 1619, kdy byla zavedena nová soustava platidel. „*Mincovním řádem, vydaným povstaleckou stavovskou vládou 28. června 1619, byla zavedena nová soustava domácích platidel. Při koncipování nového měnového systému upustili stavové od ražby mincí staršího grošového typu a zavedli krejcarovou měnu podle říšského vzoru.*“^{30/} Ražba bílého a míšeňského groše

tak končí obdobím vlády Matyáše II. a již nebyla obnovena.^{31/} Je tedy zřejmé, že text artikulů pochází nejpozději z roku 1619, je ale pravděpodobně starší. Předloha, podle které byla tato statuta sepsána, se ale bohužel nedochovala, ve fondu mladoboleslavských ševců se nachází až listina ze 4. března 1664, kdy starší cechmistrů a přisedící cechu novoševcovského v Mladé Boleslavi potvrzují tovaryšský řád téhož řemesla.

Po obsáhlých úvodních ustanoveních následuje dispozice listiny, která je formulována do 37 bodů. Rozhodla jsem se aplikovat Janáčkovu schéma na tyto konkrétní artikuly. Některé z bodů ale nebylo možno zcela jednoznačně zařadit, protože se svými ustanoveními dotýkají i více bodů z jeho schématu.

3.1.1 Zdůraznění zbožnosti řemeslníků

Hned v prvním bodě se hovoří o zbožnosti příslušníků cechu. Je jim důrazně doporučováno, aby zachovávali svou čest, vyhýbali se hříchům, včas se dostavovali na kázání a bohoslužby a aby neponechávali hříšníky bez trestu. Svou křesťansko-sociální funkci plnil cech při organizaci pohřbu svých mistrů, ale i obyvatel, kteří zaplatili cechu určitou sumu, aby o ně bylo po jejich smrti postaráno. Toto je obsaženo v artikulu 27. Kdo by se z mistrů v uloženou hodinu nedostavil do domu zesnulého mistra nebo osoby přijaté do cechu, je povinen zaplatit pokutu dva bílé groše. Pokud by se tak ale stalo z toho důvodu, že by to jemu služebník neoznámil, má být pokuty zproštěn. Tím je tedy zastoupen první bod Janáčkovy rozdělení.

3.1.2 Ustanovení o práci řemeslníkově a jeho poměr ke spotřebiteli

Další část statut tvoří ustanovení o řemeslníkově práci a jeho poměru ke spotřebiteli. Do této kategorie lze zařadit celkem 8 bodů, konkrétně body 15–22. Souhrnně se zde hovoří o pravidlech šití bot. Bod 15 přikazuje ševcům, aby vyráběli kvalitní nártu u bot a používali hodně podešví (obuv mohla být opatřena až třemi podešvemi).^{32/} Toto se mělo často kontrolovat, aby byli zákazníci spokojeni. Podešvemi se zabývá i artikul 17. Použití starých, opotřeбенých podešví na boty nové se trestalo vysokou pokutou čtyř kop míšeňských. Vzhledem k výši pokuty se proviněnému povolil odklad splacení pokuty na čtvrt roku, pokud by ale pokutu nezaplatil nebo se jinak trestu bránil, čekalo ho vězení. Poměrně překvapivým

artikulem, ve srovnání s tímto, se jeví artikul číslo 20. Je zakázáno použít znovu skopovou podešev pod ženskou i mužskou obuv pod pokutou deseti grošů míšeňských z každého páru. Je tedy otázkou, zda v artikulu 17 byly myšleny všechny jiné podešve kromě skopových či zda písař napsal jeden paragraf vlastně dvakrát. Zarážející je i rozdíl ve výši pokuty, v artikulu 17 je pokuta více než několikanásobná, konkrétně 240 grošů míšeňských proti 10 grošům.

Jak jsem se již zmínila v kapitole Ševci, boty byly kromě těch, co byly vyrobeny z kordovanu, mazány, aby se leskly. Tento stupeň zhotovení bot je i obsahem artikulu číslo 22. Konkrétně se zde hovoří, že pokud švec obuv nevymaže nebo „přestrouhá“, čili poškodí, zaplatí za každý takto nedokonalý pár šest grošů míšeňských, boty musí opravit a opravené je předložit cechmistrovi. Nezašití díry na obuvi se dle artikulu 21 trestalo pokutou jednoho groše míšeňského, nedání čepiček na dva podešvy dvěma groši míšeňskými z každého páru. Další z konkrétních ustanovení hovoří o typu kůže, který se má používat na výrobu nártů. Dle artikulu 19 se měly na dámské skopové boty používat hovězí nebo telecí nártý. Nedodržení se trestalo pokutou deseti grošů míšeňských z každého páru bot, kdyby byly užity skopové nártý při přešívání obuvi, čekala toho ševce pokuta dvou grošů míšeňských. V artikulu 18 je také konkrétně specifikováno, jaký typ kůže má švec použít. Hovězí boty nemají být vyrobeny z telecí kůže, telecí boty ne ze skopové. Porušení tohoto nařízení se trestalo pokutou čtyř grošů míšeňských a obuv měla být i z tohoto důvodu často kontrolována. Kdo by vyrobil telecí boty větší, než je třetí míra,^{33/} je povinen dle artikulu 16 zaplatit pět bílých grošů, protože tyto boty jsou již považovány za vadné.

3.1.3 Ustanovení organizační

Organizační ustanovení tvoří největší část celých statut. Jedná se o nařízení dosti různorodá, čemuž odpovídá i jejich rozmístění. Jsou obsaženy v článcích 2, 3, 12–14, 23–26, 28, 31, 36 a 37, celkem tedy v 13 artikulech, to je tedy více než třetina celých statut.

První dva body, 2 a 3, se věnují zcela zásadnímu prvku cechovní organizace, a to cechovní schůzi, jinak také zvané pořádek, společnost, společné shledání. Od roku 1547 se cech nesměl sejít bez svolení rychtáře, někdy ten i s konšely schůzi navštěvoval a kontroloval hospodaření cechu. Schůze se konaly pravidelně čtyřikrát do roka, zpravidla o suchých dnech^{34/} v cechovní hospodě.^{35/} Obvyklý čas ke schůzi bylo poledne, od

17. století se konaly častěji odpoledne. Ke schůzi byli zvaní mistři, vdovy po mistrech, někdy také tovaryši. Na schůzi bylo třeba všechny členy svolat, to byla povinnost u většího cechu posla, u menšího služebně nejmladšího mistra. Schůze byla symbolicky zahájena otevřením cechovní pokladnice. Program schůze se poté dělil zpravidla do několika bodů. Cechmistr nejprve zahájil jednání díkem Bohu, poté se vkládaly do cechovní pokladnice členské příspěvky. Druhým bodem bylo čtení statut, aby si je každý oživil ve své paměti. Dále se probíraly zákonodárné záležitosti, jako změna pokut za určité přečiny, sazby vstupu do cechu a jiné. Čtvrtým bodem bylo samotné přijímání nových členů do cechu, zápis učedníků. Za páté se probíraly záležitosti soudního rázu, řešily se cechovní spory. Zpravidla jednou do roka se dělalo i zúčtování cechovního hospodaření. Všichni účastníci schůze byli zavázáni mlčením, za tzv. „pronesení“ cechu hrozilo i vyloučení. Každá schůze byla zakončována „svačinou“, čili jídlem a pitím.^{36/}

Schůze ševců se dle artikulu 2 cechovních statut měla svolávat o suchých dnech nebo kdykoliv jindy,^{37/} ale vždy s povolením císařského rychtáře. Na schůzi se měli všichni dostavit včas, kdo by se nedostavil a svou nepřítomnost neomluvil, byl nucen zaplatit čtyři bílé groše. K novým, tzv. mladším mistrům, byl cech shovívavější a uděloval jim pokutu dva bílé groše. Artikul 3 pojednává o samotném chování mistrů na schůzi. Jednání se mělo obejít bez křiku, v pokoji, každý měl právo svobodně a bez přerušování vyjádřit svůj názor. Kdo by tato pravidla porušil a druhému skočil do řeči, ten byl povinen zaplatit dva bílé groše pokuty. O schůzi se zmiňuje také artikul číslo 31. Autor si zřejmě uvědomil, že na toto ustanovení zapomněl a ještě ho do statut na konec zařadil. Mistři měli zakázáno hovořit o věcech, které se projednávaly na cechovní schůzi. Trestem jim mělo být vězení a jedna kopa míšeňských grošů. O chování mistrů, nejen na schůzi, pojednává artikul 28. Pokud by se mistři mezi sebou napadli jakkoli slovně, či se pomlouvali nebo šířili lži, mají zaplatit jednu libru vosku, fyzické napadení se trestalo dvojnásobnou pokutou a nezaplacení pokuty vězením.

Dva poslední artikuly statut, 36 a 37, obsahují důležitá praktická ustanovení, která se ještě dotýkají schůze. Dle artikulu 36 je nutné, aby se sešel celý cech, pokud se bude odesílat nějaká písemnost a bude se pečtit. Úmyslné opomenutí této povinnosti se trestalo pokutou dvou bílých grošů. V artikulu 37 se hovoří, že je třeba založit řádná „registra“, kam se budou zapisovat všechny příjmy a výdaje, aby zanechali svým nástupcům kvalitní přehled o hospodaření cechu.

Mezi pravomoci cechmistrů náležel také dohled nad prodáváním zbožím. Dle článku 13 se mělo řemeslo na týdenním trhu „ohledávat“ často a mistři měli k takové kontrole bez řečí své zboží poskytnout. Kontrolu prováděla tříčlenná komise, složená z cechmistra, staršího a mladšího mistra. Kdo by se ohledání bránil nebo snad komisi nějak nařkl, musel zaplatit pokutu patnáct grošů míšeňských. O týdenních trzích se zmiňuje i článek číslo 25, přespolečným řemeslníkům bylo zakázáno na týdenních trzích prodávat své zboží. Pokud tento zákaz porušili, jejich zboží jim mělo být pobráno a rozděleno z poloviny na chudé, další polovina měla připadnout cechu. Mistrům bylo článkem 14 zakázáno, aby na trhu, ale i kdekoli jinde, odháněli jeden druhému kupce nebo se jakkoli mezi sebou uráželi. Nedodržení tohoto článku se trestalo pokutou pěti bílých grošů.

Jarmark byl výročním trhem, který umožňoval obchod s přespolečnými řemeslníky. V článku 23 je řečeno „...*při jarmarcích domácích, jednom i druhém...*“^{38/} Z toho lze oprávněně usuzovat, že v Mimoně se konaly jarmarky dva, pravděpodobně jednou za půl roku. Ševci, kteří zde vystavovali své zboží, podléhali stejným pravidlům prodeje, jako ševci domácí. Zboží mělo být vystaveno viditelně, a pokud by se při ohledání našly nějaké vadné kusy, ty jim měly být pobrány a řemeslník byl povinen zaplatit pokutu patnáct grošů míšeňských. Článek 24 obsahuje ustanovení, že přestože je jarmark svobodným trhem, necechovnímu ševci není dovoleno zde obchodovat. Necechovní ševci, čili stolíři, ohrožovali řemeslnický monopol a byli proto cechovními řemeslníky horlivě stíháni. Opatření proti těmto „ševcům“ je obsaženo v článku 26. Pokud by kdokoli ve městě nebo na gruntu provozoval tajně řemeslo a neměl k tomu oprávnění, po jeho usvědčení nechtě je uvězněn a dokud nezaplatí čtyři kopy míšeňských grošů, ať není propuštěn. Tato částka se nakonec rozdělila napůl mezi cech a purkmistra.

Obchodem mezi ševci se zabývá článek číslo 12. Ševcům bylo zakázáno kupovat výrobky od přespolečných obuvníků. Tento zákaz se ale nevztahoval na obchod mezi domácími ševci, tohoto práva mohly využívat i vdovy po mistrech, v článku je však ještě jednou zdůrazněno, že se hovoří pouze o obchodu mezi domácími ševci.

3.1.4 Ustanovení o propůjčování živnostenského práva

Zajisté nejdůležitějším bodem této části statut je článek číslo 4, který pojednává o přijímání nových mistrů do cechu. Jestliže jsem v obecném

úvodu o cechovních statutech podotkla, že většina z nich bývala psána podobně, rozhodně to tak neplatí o artikulu, kde se hovoří o přijímání nových mistrů do cechu. Toto ustanovení bývalo značně rozmanité. „*Sotva, že ševci několika sousedních měst drží se řádu stejného.*“^{39/} Pokud se tedy cizí tovaryš rozhodl usadit v Mimoni a složit v místě mistrovskou zkoušku, musel nejdříve celý rok pracovat u kteréhokoli mistra^{40/} a po tu celou dobu si uctivě předcházet pány i cechmistry. Jednou z podmínek ke vstupu do cechu bylo vyhotovení „misterských (mistrovských) kusů“.^{41/} Ty vyhotovoval tovaryš zcela samostatně, pomocí svého nářadí a vlastních finančních prostředků. Mohl se rozhodnout také, u kterého mistra chce tyto kusy vyhotovit a zvolit si jej za svého „otce“.^{42/} Většinou se tovaryš rozhodl vyhotovit své mistrovské kusy u mistra, u kterého již prvně nastoupil. Pokud se ale za otce rozhodl přijmout někoho jiného, předstoupil v suché dny, v době cechovní schůze, se svou žádostí před cech. Ten ale nerozhodl hned, dal mu odklad do dalších suchých dní, v tom mezičase už ale tovaryš mohl u svého otce pracovat. Tovyaryš se tedy dostavil k další cechovní schůzi, kde svou žádost obnovil a cech vyjádřil své rozhodnutí. Poté musel cechmistrům předložit dva důležité dokumenty, list zachovací a list od řemesla. List zachovací byl potvrzením o řádném zplození, že tovaryš pochází z manželského lože.^{43/} Tento dokument nemusel předkládat domácí tovaryš, neboť mistři se vzájemně znali a levobočka by mezi sebe nepustili. List od řemesla prokazoval, že tovaryš se řádně vyučil a složil tovaryšskou zkoušku. Od předložení těchto dokumentů běžela tovaryši roční lhůta, kterou musel odpracovat u svého otce a během této doby pracovat na svých mistrovských kusech, které konkrétně v tomto případě byly: dva páry loveckých bot, jeden pár rejtarské obuvi, dva páry městských střeviců a jeden pár polobotek. Po „ukázání řemesla“ se měl tovaryš se dvěma přáteli dostavit v další suché dny k cechovní schůzi, kde již měl být oficiálně přijat mezi mistry. Bylo nutné zaplatit „příjemné“ deset kop míšeňských grošů a vystrojit „svačinu“ pro všechny přítomné mistry. Bylo možné svačinu nahradit dalšími deseti kopami míšeňských grošů, každý budoucí mistr si jistě spočítal, která z nabízených variant je pro něj výhodnější. Poté musel ještě zaplatit dvanáct krejcarů purkmistrovi a dalším pánům, kteří jej oficiálně prohlásili mistrem. K evidenci^{44/} těchto nově přijatých řemeslníků sloužila kniha mistrů.^{45/}

Ve znatelně lepší pozici byl mistrův syn. Dle artikulu 8 nebyl povinen zhotovovat mistrovské kusy ani strojit svačinu, stačilo, když zaplatili příjemné, které činilo tři kopy míšeňských grošů.

Další zvýhodněnou skupinou byli tovaryši, kteří se přiženili do rodiny mistra buď tím, že si vzali mistrovu dceru nebo se oženili s vdovou po mistrovi. Dle artikulu 9 není takový tovaryš povinen zhotovovat mistrovské kusy, musí ale zaplatit příjemné deset kop míšeňských a svačinu ve stejné sumě, vzhledem k výši částky je mu dovoleno ji postupně splácet. Pokud se ale zjistí, že tohoto privilegia některý tovaryš zneužívá, má být zbaven členství v cechu.^{46/}

Pro všechny nově přijaté mistry pak ale platily bez rozdílu stejné povinnosti. Dle artikulu 10 se měl vždy nejmladší mistr každé úterý a pátek zastavit u cechmistra a zeptat se, zda něco nepotřebuje. Tato povinnost pak přecházela na další nově přijaté mistry.

Ve statutech se uvádějí i další důvody, kdy mohl být mistr zbaven svého živnostenského práva. Prvním z nich, o kterém se pojednává v artikulu 5, kdyby mistr, již přijatý do cechu bez „opovědi“^{47/} odešel, měl být svého práva zbaven. Kdyby se poté vrátil a věrohodně doložil, kde celý čas pobýval, pak musí znovu ukázat své misterské kusy nebo složit pokutu deseti kop míšeňských grošů. Při další cechovní schůzi „...*na posledním místě státi má, jináče nic.*“^{48/} Další, dnes již těžko pochopitelný důvod, uvádí artikul 7. Mistr má být vyloučen z cechu i tehdy, jestliže se jeho sňatek shledá nepoctivým nebo jestliže za manželku úmyslně pojme ženu na cti zmařilou. Svátostí manželskou se zabývá i artikul číslo 6. Pokud se mistr, přijatý do cechu, do roka neoženil, musel zaplatit pokutu dvě kopy míšeňských grošů a další každý rok, kdy zůstal svobodným, o dvě kopy více.

3.1.5 Ustanovení o tovaryších

Poslední velkou skupinou ustanovení jsou artikuly o tovaryších. Na počátek jsem se rozhodla zařadit jediný artikul z celých statut, který pojednává o učních, což byl vzdělávací předstupeň tovaryšů. Pokud chtěl mistr k sobě přijmout učně, musel ho mít, dle artikulu 11, dva týdny na „průbě“^{49/}, tedy na vyzkoušení. Po uplynutí této doby, pokud se učedník osvědčil, předstoupil mistr před cech, kde přenesl svou žádost a předložil učňův zachovací list. Pokud cech přijetí učedníka schválil, byl ten povinen zaplatit dvě kopy míšeňských grošů příjemného. Zajímavé je, že cech nestanovoval žádnou konkrétní dobu pro vyučení. Uvádí pouze, že „...*jak dlouho by se řemeslu učiti měl, z bedlivého uvážení cechovního státi se má.*“^{50/} Je tedy zřejmé, že doba pro vyučení se značně lišila.^{51/} Mistrovi bylo ale pod pokutou 1 libry vosku zakázáno, aby u sebe

zaměstnával učně déle než čtrnáct dní bez toho, aniž by to oznámil cech. Cech tak zamezoval šíření práce načerno. Toto ustanovení se netýkalo mistrovských synů, předpokládalo se, že mistr je bude řemeslu učit automaticky. Po oznámení mistra, že má u sebe nového učně, byl tento akt zapsán do knihy učňů.^{52/}

Poté, co uplynula doba vyučení, mistr svého učedníka propustil.^{53/} Akt formálního osvobození se konal na cechovní schůzi, kdy mistr oznámil, že uplynula doba jeho vyučení, že se dobře choval, že mu tedy dává za vyučenou a poté byl tento akt zapsán do knihy.^{54/} Potom byl ihned prohlášen za tovaryše.

O pravidlech tovaryšské práce se zmiňují články 34 a 35. Dle článku 34 bylo tovaryši přísně zakázáno dopustit se zahálky, trestala se vězením. Současně ale, pokud jeho mistr tuto zahálku ihned neohlásil cechmistrovi, měl být potrestán také, pokutou pěti bílých grošů. Článek 35 je podobného znění, tovaryšovi je zakázána zahálka, navíc, pokud by se dopustil nějakého přestupku proti panu hospodskému, jeho ženě nebo čeládce a ještě se vyhýbal trestu, tomu má být odmítnut fedruňk.^{55/} Vztah tovaryšů k panu hospodskému charakterizuje Zikmund Winter: „*Na hospodě nebo na herberku byl ... přední osobou ... hospodář. Toho zvali tovaryši ,panem otcem', on jim říkal ,paní synové'. V úctě ho měli mít všickni tovaryši, starší i mladší, pod určitými tresty. Ba úctu dělnictvo mělo prokazovati i rodině páně otcově. V této slavné hospodě předně pana otce, paní matku a čeládku jejich i toho každého, kdož by sem se zahodil, abyste v poctivosti a vážnosti měli!*“^{56/}

Ve statutech jsou obsaženy také čtyři články, které hovoří o pravidlech, jak mají mistři tovaryše a ostatní čeládku zaměstnávat. Předně, dle článku 29, nemá žádný mistr zaměstnávat více pracovníků, než dva tovaryše a jednoho synka. Pokud by k sobě přijal učedníka, je povinen jednoho z těch tří propustit, nedodržení se trestalo pokutou jedné kopy míšeňských grošů.^{57/} Plat tovaryšů a synků je obsahem článku 32. Opět, pod pokutou jedné kopy míšeňských grošů, je mistrovi zakázáno platit tovaryši týdně více než devět krejcarů, synkovi více než osm krejcarů, je zároveň zakázáno odhánět čeládku od jiného mistra nebo je jinak nabídat k zahálce. Mistrům i mistrovským vdovám^{58/} je zakázáno u sebe zaměstnat řemeslníka, který utekl z jiného města, kde má ženu a vykonává své řemeslo nebo se schovává před trestem. Takový, kdyby byl usvědčen, má být zbaven práce a zaplatit pokutu dvě kopy míšeňských grošů, aby skrze něj nepřišli k újmě poctiví vandrovní tovaryši. Toto ustanovení je obsahem článku 30. Dle článku 33 nesmí žádný mistr

tři týdny před hody nebo jarmarkem propouštět svou čeládku, pod pokutou pěti bílých grošů. Čeládka k tomu ale nemá dávat záminky, pokud se tak stane, čeká je vězení.

3.2 Artikuly z roku 1733^{59/}

Situace ševcovského cechu se během uplynulých šedesáti let, od vydání starších cechovních statut, zásadně změnila. V rámci svých centralizačních snah vydal Karel VI. dne 16. listopadu 1731 řemeslnický patent,^{60/} jímž radikálně omezil dosavadní práva cechů. Právě na základě tohoto řemeslnického patentu, který zmiňuje i v úvodu své listiny, vydala hraběnka Marie Terezie Isabela Hartigová nové cechovní artikuly pro ševce. Hraběnka Hartigová vydala ve stejný den, tedy 30. prosince 1733, i artikuly pro cech řezníků a soukeníků. Pro sdružený cech jirchářů, truhlářů, mýdlařů, řemenářů, sedlářů, sklářů, zámečníků, papírářů a hrnčírů vydala statuta 12. října 1735. Všechny listiny jsou sešitového vydání, jsou psány nepochybně stejným písařem a znění listin je až na drobné výjimky totožné. Hraběnka Hartigová zdůvodňuje vydání svých nových statut nejen řemeslnickým patentem, ale zmiňuje se také o situaci cechů v Mimoni, kdy starší cechmistrů se nedrželi svých statut a za přijímání nových mistrů nebo tovaryšů vybírali poplatky dle svého uvážení. Aby zjednala nápravu, vydala statuta nová.

Listina je originál psaný kurentem, německy, na čtyřech listech papíru, sešitých do celokožené vazby. Na konci písemnosti je přitištěná červená vosková pečeť s vyobrazením rodového erbu Hartigů. Písemnost je v porovnání s artikuly z roku 1670 nepoměrně krátká. Dispozice je shrnuta do stručných 11 bodů. K rozboru těchto statut jsem se rozhodla opět aplikovat Janáčkovu schéma, zároveň jsem se snažila sledovat, jak se hraběnka Hartigová držela nebo naopak odklonila od své předlohy, řemeslnického patentu. Řemeslnický patent byl pro vydání nových statut určující, neboť právo zřizovat nové cechy nyní výhradně náleželo do kompetence panovníka, stávající cechy musely svá statuta předložit ke konfirmaci dvorskému úřadu, poddanská města tak činila skrze svou vrchnost. Řemeslnický patent je poměrně obsáhlý, tvoří jej devět sešitých listů papíru s patnácti obsáhlými artikuly.

3.2.1 Zdůraznění zbožnosti řemeslníků

Oblastí křesťanských povinností členů cechu se zabývají celkem tři artikuly z jedenácti, je to tedy oproti dřívějším artikulům velký nárůst.

Artikl číslo 9 hovoří o tom, že pokud někdo z cechu zemře, je každý mistr i tovaryš povinen se dostavit na jeho pohřeb, pod pokutou třech liber vosku. Tento artikl je v podstatě shodný s artiklem číslo 27 z předchozích statut. Nově se tu ale objevuje mše sloužená za zemřelé mistry, která tvoří obsah artikulu 7. Každý rok se koná mše za zemřelé mistry a jejich manželky, neodůvodněná neúčast se trestala pokutou dvěma librami vosku. Stejnou pokutou se trestala i neúčast na procesii konaném k počtě Bohu. Dle artikulu 8 se jej musel zúčastnit každý mistr i tovaryš.

Překvapivé bylo pro mě zjištění, že v řemeslnickém patentu není obsaženo žádné podobné ustanovení. Pouze v artikulu 12 se hovoří o tom, jakým způsobem mají být pochováni sebevrazi a dle artikulu 14 má mezi mistry a tovaryši vládnout mravnost, klid a oddanost.

3.2.2 Ustanovení o práci řemeslníkově a jeho poměr ke spotřebiteli

Statuta z roku 1733 neobsahují ani jedno ustanovení, které by se konkrétně zabývalo řemeslníkovou prací. Z toho usuzují, že ševci se v této oblasti stále drželi starších cechovních statut.^{61/} Hraběnce Hartigové šlo především o vymezení poplatků spojených s propůjčováním živnostenského práva.

Ani řemeslnický patent, vzhledem k tomu, že je koncipován velmi obecně, neobsahuje žádné konkrétní ustanovení o řemeslníkově práci.

3.2.3 Ustanovení organizační

Základním prvkem cechovní organizace, cechovní schůzi, se zabývají artikuly 5 a 6. Každý domácí mistr, zde je přímo specifikováno, jak z města, tak i z vesnic, které k Mimoni náležejí, je povinen se každé čtvrtletí dostavit ke společné cechovní schůzi a zde složit poplatek šesti krejcarů, polovina šla ihned do cechovní pokladnice, druhá polovina s největší pravděpodobností na občerstvení. Kdo se ale záměrně nedostaví, má být, dle artikulu 5, potrestán pokutou jedné libry vosku. Artikl 6 dále specifikuje chování mistrů na samotné schůzi. Pokud mezi mistry vznikne hádka nebo rvačka, tak má útočník zaplatit pokutu jeden florint, druhý půlku této pokuty. Tomu má být ale přítomen písař, který se zde objevuje vůbec poprvé, a pokutu řádně započítat. Ve srovnání s předchozími statuty se zde nehovoří o pozdním příchodu na schůzi a vskakování do řeči jednotlivým účastníkům.

V organizačních ustanoveních se také objevuje jeden zcela nový artikul pojednávající o nebezpečí požáru ve městě. Dle artikulu 10, pokud začne ve městě hořet, je každý povinen zanechat své práce a jít hasit a pomáhat potlačovat požár. Kdo by se ale této povinnosti chtěl vyhnout, musel zaplatit pokutu dvě kopy, které putovaly rovnou do cechovní pokladnice. Artikul tak reaguje na ohromnou ničivost požárů, které se díky tomu, že většina domů byla ze dřeva, šířily velice rychle.^{62/} V roce 1620 vypukl v Mimoni požár, který zničil velkou část města. Byl založen Poláky, patrně císařskými vojáky, kteří zde přebývali poté, co byla Mimoň zkonfiskována rodu Mühlhausenů. Další požár vypukl v roce 1798 v lese nedaleko Mimoně a způsobil také rozsáhlé škody.^{63/} Po požáru z roku 1806, který zničil doslova celé město „...so daß in 3 Stunden von ganz Niemes nicht mehr als die Vortgasse, die Häuser auf der Mühlau und auf dem Sande, 2 Häuschen im Kalvarie, 2 im Pechgaben und 1 beim Meyerhofe übrig waren.“^{64/} bylo zakázáno stavět domy ze dřeva „...und hoch verboten wurde ein holzernes Gebäude mehr ins Stadt hin aufzurichten...“.^{65/}

Cechovní schůzi se řemeslnický patent zabývá hned ve svém prvním artikulu. Schůze se již nesmí konat bez vědomí tomu místu nadřízené vrchnosti. Samotnému zasedání pak má být přítomen „*Handwerks Verordnete*“, v královských městech úředník magistrátu, na ostatních místech jiná deputovaná osoba, v těchto statutech nijak blíže specifikovaná. Požáry se patent nezabývá.

3.2.4 Ustanovení o propůjčování živnostenského práva

Oblast propůjčování živnostenského práva je v těchto statutech propracována důkladně. Jsou zde upřesněny podmínky vstupu do cechu pro „neřemeslníky“, za jakých podmínek se mistrem může stát domácí tovaryš, cizí tovaryš a mistrův synek. Artikul 1 pojednává o přijetí občanů, kteří nebyli ševcovskými řemeslníky, do cechu. Každý musel předně doložit svůj počestný původ, za obesláni cechu zaplatit čtrnáct krejcarů a na cechovní schůzi zaplatit buď pět florintů, deset krejcarů nebo jedno vědro piva a dva florinty, čtyřicet pět krejcarů či dvě libry vosku a jeden florint, dvanáct krejcarů. Zápisné činilo čtrnáct krejcarů. Artikul 4 specifikuje získání živnostenského práva pro mistrova syna. Ten, pokud měl odvandovanou povinnou lhůtu, jejíž délka se zde ale neuvádí, musel nejprve zaplatit čtrnáct krejcarů, aby se jeho žádost projednala. Ovšem obnos, který pak musí zaplatit, aby se stal mistrem, zde nedává smysl. Má totiž zaplatit buď dva florinty, pět krejcarů nebo vědro piva a dva

florinty, čtyřicet pět krejcarů či dvě libry vosku a jeden florint, dvanáct krejcarů. Domnívám se, že v prvním případě měla být výše krejcarů minimálně dvojnásobná. Získání živnostenského práva pro ostatní tovaryše bylo mnohem dražší. Aby se mohli hlásit o získání mistrovského práva, museli mít, dle článku 3, stejně jako mistrův syn odvandrovanou povinnou lhůtu, cizí tovaryš se musel navíc prokázat dokladem o čestném původu. Za projednání záležitosti se opět platilo čtrnáct krejcarů. Na rozdíl od mistrova syna musel tovaryš vyhotovit mistrovský kus, který se zde ale konkrétně neuvádí či jej zaplatit osmi florinty nebo vědrem piva, dvěma florinty a čtyřiceti pěti krejcarů či dvěma librami vosku, jedním florintem a dvanácti krejcarů. V souvislosti s častými požáry, které město Mimoň sužovaly, musel také každý tovaryš donést kožené vědro, které se pak používalo při hašení nebo složit sumu jednoho florintu a deseti krejcarů. Samotné získání živnostenského práva pak tvořilo samostatnou položku za osm florintů.

Artikl číslo 11 je částečně shodný s artikulem číslo 10 předchozích statut. Nejmladší mistr byl povinen vykonávat funkci tzv. „Jüngsterei“, ovšem co konkrétně tato funkce obnášela, se v článku kromě toho, že má své povinnosti plnit pilně, neuvádí. Je zde pouze specifikováno, že obesílání cechu nemá konat bez vědomí písaře. Pokud se stane, že v jeden rok vstoupí do cechu dva mistři nebo více mistrů, tak každý vykonává svou funkci rok. Ten poslední ale tak dlouho, než do cechu vstoupí další nový mistr. S ohledem na knihu mistrů, která byla vedena od roku 1806, je ale zřejmé, že každý rok byl přijat minimálně jeden nový mistr, takže funkci „Jüngsterei“ nemusel ani jeden z nich vykonávat déle než rok.

Je zářezující, jak mohla hraběnka Hartigová dosáhnout schválení svých statut, když v nich specifikuje různé podmínky vstupu do cechu různým osobám. V řemeslnickém patentu vyjádřil Karel VI. v článku 13 rozhořčení nad tím, jak je možné, že mistrovští synové a tovaryši, kteří se přiřzení do rodiny mistra, mají získání živnostenského práva tolik usnadněno, zatímco leckterý tovaryš se octne na mizině, než si zaplatí vstup do cechu. Vyjádřil také nespokojenost s úrovní mistrovských kusů, které nejsou k užitku, jsou zbytečně nákladné, jejich vyhotovení se má zjednodušit a zmodernizovat a každý žadatel o získání živnostenského práva je musí vyrobit: „... *dann daß ein jeder Einwerber ohne Unterschied die Stücke zu machen habe.*“^{66/} Funkce nejmladšího mistra je tímto patentem značně zmírněna. V článku číslo 9 se přímo hovoří, že služebně nejmladší mistr by neměl být přetěžován, neboť je prokázáno, že mu tato služba působí značné škody a brání mu v jeho vlastní práci.

3.2.5 Ustanovení o tovaryších

Stejně jako při rozboru prvních statut, rozhodla jsem se do ustanovení o tovaryších zahrnout artikul pojednávající o učních. Dle artikulu 2 musel učeň, pokud chtěl být „*freigesprochen*“, nejprve obeslat všechny členy cechu za čtrnáct krejcarů, pak zaplatit cechovní schůzi svačinu, buď vědro piva a dva florinty, čtyřicet pět krejcarů nebo dvě libry vosku a jeden florint, dvanáct krejcarů. Navíc musel uhradit svůj zápis do knihy tovaryšů, celkem za čtrnáct krejcarů. Na rozdíl od předchozích statut se zde již nehovoří o čtrnáctidenní učňovské průběh a předložení zachovacího listu, samotný artikul popisuje pouze fázi samotného prohlášení učně tovaryšem. Ve statutech ale chybí artikul, který by se tovaryši dále zabýval.

Podle řemeslnického patentu má učeň dle artikulu 9 předložit svůj zachovací list k úschově do cechovní pokladnice. Až se vyučí, bude jeho výuční list připojen k zachovacímu. Samotná výuční doba mu ale nemá být nijak zbytečně komplikována. Dle uvedeného vzoru v artikulu 2 mu bude, již jako tovaryši, vystaven atestát na jeho vandrovní cestu.

Kromě výše zmíněných ustanovení nalezneme v řemeslnickém patentu i zajímavé artikuly například o tom, jak pochovávat sebevrahy, tresty za zabití kočky nebo psa nebo nařízení o „modrých pondělcích“, tedy době, kdy tovaryši záměrně nepřišli do práce. Původně se tak nazývalo poslední masopustní pondělí, kdy se na znamení začínajícího postu kostely zdobily modrými látkami. Protože se o tomto masopustním, modrém pondělku, nepracovalo, říkalo se, když někdo i jindy v pondělí nepřišel do práce, že si udělal modré pondělí.^{67/}

4. Porovnání statut z roku 1670 a 1733

Cechovní statuta, přestože je od sebe dělí relativně krátký časový úsek, jsou velmi rozdílná. Základním faktorem, který obě statuta odlišuje, je důvod jejich sepsání. V případě statut z roku 1670 se jednalo vůbec o první statuta, která byla ševcům v Mimoni udělena. Jejich získání bylo pro mimoňské ševce nezbytnou podmínkou k jejich oprávněnému fungování. Byla jim udělena mladoboleslavskými ševci, v podstatě beze změny, a to na přímou ústní žádost ze strany mimoňských ševců. Statuta z roku 1733 získali ševci od hraběnky Hartigové, která tak učinila na základě řemeslnického patentu, vydaného Karlem VI. dne 16. listopadu 1731. K napsání nových statut ji inspirovala také neutěšená situace cechů v Mimoni, mistři vybírali poplatky za přijetí nových tovaryšů a mistrů dle svého uvážení.

Obsahově se cechovní statuta také výrazně odlišují. Snad největší rozdíl je patrný ve zdůrazňování zbožnosti řemeslníků. Zatímco první statuta věnují tomuto tématu pouze dva články z celkových třiceti sedmi, ve druhých se křesťanskými závazky zabývají tři články z jednácti. K základním povinnostem řemeslníků z roku 1670, jako zachování křesťanské cti, trestání hříchů, návštěva bohoslužeb a pohřbů svých spolumistrů, tak přibyla povinná účast na mši za všechny zemřelé mistry a vdovy po mistrech a také na procesi k počtě Bohu. Zdůrazňování náboženství souvisí se situací po roce 1620, kdy došlo k silné rekatolizaci obyvatel. Starší cechovní statuta jsou sice oficiálně datována do roku 1670, nicméně z jejich obsahu jasně vyplývá, že byla kopií mladoboleslavských statut, vydaných mnohem dříve, nebyla tedy ovlivněna rekatolizací po roce 1620.

Ustanovení o práci řemeslníkově zabírají v prvních statutech osm článků, čili přibližně pětinu celých statut. Vyhotovování obuvi je zde popsáno velmi konkrétně, některé výrazy v nich použité jsou dnes již špatně srozumitelné a vyhledávání jejich původního významu je velmi pracné. V článcích z roku 1733 není obsaženo ani jedno konkrétní ustanovení o vyhovování obuvi. Přisuzuji tuto skutečnost tomu, že hraběnka Hartigová chtěla cechy v Mimoni sjednotit především po organizační stránce. Tento fakt jasně vyplývá ze srovnání cechovních statut mimošských řezníků a soukeníků ze stejného data. Články obsahují totožná organizační ustanovení, ale ani v jednom z nich se neuvádí konkrétní články související s řemeslníkovou prací.

Organizační ustanovení tvoří třetinu statut z roku 1670 a čtvrtinu statut z roku 1733. Základním prvkem cechovní organizace byla cechovní schůze, která je v obou statutech zmiňována na prvním místě.

Dle prvních statut se měla schůze konat s povolením císařského rychtáře o suchých dnech nebo kdykoliv jindy, každý se musel dostavit, měla probíhat v poklidu a jsou zde stanoveny tresty za případné rvačky. V druhých statutech je specifikováno, že schůze je také povinná, koná se každé čtvrtletí, ale po vstupu na schůzi jsou její účastníci povinni zaplatit vstupní poplatek. Pokuty a jiné záležitosti zde eviduje písař. Dle článků z roku 1670 si měl cech založit řádná registra, ve druhých statutech není o této písemnosti zmínka, byly patrně již samozřejmostí. Velkou část prvních statut, kterou články z roku 1733 naprosto opomíjí, jsou ustanovení o průběhu týdenních trhů a jarmarků a obchodu mezi řemeslníky. Naopak se zde objevuje úplně nové ustanovení požární ochrany před vypuknutím ohně ve městě.

Nejpropracovanější část cechovních statut tvoří ustanovení o půjčování živnostenského práva. Setkáváme se zde s několika skupinami lidí, kteří měli právo, za určitý finanční obnos, vstoupit do cechu. První skupinou jsou obyvatelé neprovozující řemeslo, hledající v cechu jistotu, že o ně bude po smrti postaráno. Ve statutech z roku 1670 není specifikováno, za jakých podmínek může být takový člověk do cechu přijat, ale z článku 27 jasně vyplývá, že k těmto přijetím docházelo. Statuta z roku 1733 již stanovují konkrétní podmínky, každý musel předložit zachovací list, zaplatit poplatky za obeslání cechu, příjemné a zápisné.

Další skupinou jsou tovaryši, ať už přesporní nebo domácí, kteří chtěli získat právo samostatně provozovat svoji živnost. Dle statut z roku 1670 se musel cizí tovaryš prokázat listem zachovacím a listem od řemesla, vyhotovit mistrovské kusy, které jsou jasně specifikovány a pak zaplatit příjemné do cechu a svačinu. Pokud uvážíme, že tovaryš se hned na počátku svého pobytu v cizím městě rozhodl pro mistra, kterého pojme za svého otce, pak se on sám mohl stát mistrem nejdříve za rok a tři čtvrtě. Od jeho rozhodnutí k nejbližším suchým dnům jsem uvažovala čtvrt roku, na schůzi přednesl svou žádost, za další čtvrtletí dostal od cechu vyznění, zda jeho pracování u mistra schvalují, pak musí u mistra rok pracovat a vyhotovovat své mistrovské kusy, které ukáže na cechovní schůzi a na další cechovní schůzi již bude oficiálně přijat do cechu. Statuta z roku 1733 cizím tovaryšům přikazují mít odvandřovanou povinnou lhůtu, zde nspecifikovanou, prokázat se listem zachovacím, vyhotovit mistrovské kusy nebo je zaplatit a přinést do cechu kožené vědro na ochranu před požáry. Ze srovnání je zřejmé, že po roce 1733 již bylo zcela běžné získat právo provozovat svou vlastní živnost, aniž by tovaryš předložil mistrovské kusy a dokázal tak cechu svou manuální zručnost. Novým prvkem je také odvandřovaná lhůta, kterou musel tovaryš splnit. Ta byla jistě velice užitečná, protože tovaryš se mohl v jiných městech přiučit lepší technice a novým způsobům výroby bot. Pro domácí tovaryše platily v každých statutech stejné podmínky jen s tím rozdílem, že nemuseli předkládat zachovací list. V obou statutech jsou také specifikovány povinnosti nově přijatých mistrů. Statuta z roku 1670 uvádějí pouze, že nejmladší mistr se má každé úterý a pátek zeptat cechmistra, zda něco nepotřebuje, ve statutech z roku 1733 je tato funkce označována jako „Jüngsterei“ a takový mistr má své povinnosti plnit pilně, ale obeslání cechu má provádět spolu s písařem. Písař je vůbec ve statutech z roku 1733 zmiňován poprvé, do té doby cech tohoto administrativního pracovníka s největší pravděpodobností nezaměstnával.

Získání živnostenského práva pro mistrova syna bylo nepoměrně snazší a statuta se v tomto bodě téměř shodují. Ani v jednom případě nemusel zhotovovat mistrovský kus ani strojit svačinu, pouze zaplatit příjemné, dle statut z roku 1733 musel mít ještě odvandrováno. Další zvýhodněnou skupinou byli tovaryši, kteří se přiženili do mistrovvy rodiny nebo si vzali vdovu po zemřelém mistrovi. O této skupině se ale ve statutech z roku 1733 nehovoří. Na rozdíl od statut z roku 1670 neobsahují ani žádné ustanovení, za jakých podmínek mohl být mistr zbaven živnostenského práva.

Poslední skupinou porovnávaných artikulů jsou ustanovení o tovaryších. V obou případech jsem do této skupiny zařadila ustanovení týkající se učňů, neboť učni byli vzdělavacím předstupněm tovaryšů. Ustanovení o přijímání nových učňů do cechu je zároveň jediným ustanovením, které do této skupiny mohou zařadit ve statutech z roku 1733, navíc tento artikul popisuje pouze samotný akt prohlášení učně tovaryšem a stanovuje poplatky, které musí uhradit. Nezabývá se zkušební lhůtou učně, ani jeho zachovacím listem, jak je tomu ve statutech z roku 1670. Statuta z roku 1670 se pak dále zabývají zahálkou tovaryšů, jejich přestupky proti panu hospodskému, stanovují mistrům přesný počet tovaryšů a také plat, který jim náleží a určují, kdy mistr nemůže svého zaměstnance propustit.

Ještě jsem považovala za zajímavé zjistit, který přečin byl v obou statutech trestán nejpřísněji. Ve statutech z roku 1670 musel mistr zaplatit pokutu deseti kop míšeňských grošů, pokud se vzdálil z města a nedostal povolení od cechu. Musel se pak prokázat buď znovu mistrovskými kusy, nebo zaplatit výše zmiňovanou pokutu, šlo tedy o obnovu živnostenského práva. Druhým nejpřísnějším trestem bylo „stolování“, tedy provozování řemesla bez oprávnění, které se trestalo pokutou čtyř kop míšeňských grošů. Dle statut z roku 1733 bylo největším přečinem, pokud řemeslník nešel včas hasit oheň. Toto se trestalo pokutou dvou kop.

Z předchozího srovnání vyplývá, že statuta z roku 1670 jsou obsáhlejší, konkrétnější a nejsou tolik zatížena projevy katolické víry. Statuta z roku 1733 jsou psána velice obecně, poměrně se odlišují od řemeslnického patentu a projevuje se v nich obava obyvatel Mimoně z dalšího možného požáru.

POZNÁMKY

- 1/ Kuča, K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Praha 1998, s. 920–926.
- 2/ Dnes již zámek na náměstí není, jeho existenci ukončila roku 1985 nesmyslná demolice.
- 3/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, Mimoň 1905, s. 56–141.
- 4/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 322.
- 5/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 313–330.
- 6/ Petrář, J.: Dějiny hmotné kultury I (2). Kultura každodenního života od 13. do 15. století, Praha 1985, s. 888.
- 7/ Martínková, J.: Módní tendence a sortiment oděvně kožedělných řemesel v renesanční Olomouci. In: Historická Olomouc a její současné problémy 4, Olomouc 1983, s. 89–93.
- 8/ Petrář, J.: Dějiny hmotné kultury II (2). Kultura každodenního života od 16. do 18. století, Praha 1997, s. 901.
- 9/ Státní okresní archiv Česká Lípa (dale jen SOkA Česká Lípa), Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 466, Starší cechu ševcovského v Mladé Boleslavi vydávají artikule pro cech ševců v Mimoní.
- 10/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 467, Terezie hraběnka Hartigová vydává artikule pro cech ševců v Mimoní.
- 11/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech kovářů, inv. č. 436, Opis generálních cechovních artikulů.
- 12/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 318.
- 13/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 469, Kniha mistrů.
- 14/ Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky, 1850–1970. D. 1, Počet obyvatelů a domů podle obcí a částí obcí v letech 1850–1970 podle správního členění k 1. lednu 1972. Sv. 1, Úvodní část; Česká socialistická republika (1. část), Praha 1978.
- 15/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 318.
- 16/ Ravik, S.: O světcích a patronech, Praha 2006, s. 369–370.
- 17/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 468, Starší cechu ševcovského v Mimoní vydávají pro ševcovské tovaryše výtah z Generálních artikulů.
- 18/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 470, Kniha bratrstva ševcovských tovaryšů.
- 19/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 318.
- 20/ V českých zemích se dochovala nejstarší řemeslnická statuta z roku 1318, patřila pražským krejčím.
- 21/ Janáček, J.: Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu, Praha 1963, s. 156.
- 22/ Ebelová, I.: Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka, Praha 2001, s. 33.
- 23/ Jednalo se například o privilegium všech cechovních soukeníků v Čechách na přednostní nákup vlny v celém království z roku 1545.

- 24/ Winter, Z.: Český průmysl a obchod v XVI. věku, Praha 1913, s. 93.
- 25/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 466, Starší cechu ševcovského v Mladé Boleslavi vydávají artikule pro cech ševců v Mimoně.
- 26/ Mladá Boleslav byla uvedena mezi královská města listinou Rudolfa II. z roku 1600.
- 27/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 466, Starší cechu ševcovského v Mladé Boleslavi vydávají artikule pro cech ševců v Mimoně.
- 28/ Sejbál, J.: Základy peněžního vývoje, Brno 1997, s. 134–135.
- 29/ Sejbál, J.: Základy peněžního vývoje, s. 178.
- 30/ Vorel, P.: Od pražského groše ke koruně české, Praha 2000, s. 185.
- 31/ Sejbál, J.: Základy peněžního vývoje, s. 191.
- 32/ Martínková, J.: Módní tendence a sortiment, s. 89.
- 33/ V literatuře jsem bohužel nenalezla, jaký přesný věcný význam tehdy měla „třetí míra“. Domnívám se ale, že termín souvisel s typem bot kdysi vyráběných, se zobáky. Ty byly totiž někdy tak dlouhé, že zcela znemožňovaly majiteli přirozenou chůzi. Artikul 16 tak měl specifikovat maximální délku těchto bot, aby umožňovaly pohodlnou chůzi.
- 34/ Suché dny připadaly na jaře do postu, v létě okolo svatodušních svátků, na podzim v některý den před svatým Václavem a v zimě k času vánočnímu.
- 35/ Cechovní hospoda byla pro celou organizaci velice důležitým místem, jehož průčelí bylo ozdobeno symboly daného cechu. Probíhaly zde nejen všechny cechovní schůze, byla ale i místem, kde se ohlašovali příchodí vandrovní tovaryši, kteří sháněli práci.
- 36/ Winter, Z.: Český průmysl a obchod, s. 163–190.
- 37/ Jednalo se o schůze tzv. mimořádné.
- 38/SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 466, Starší cechu ševcovského v Mladé Boleslavi vydávají artikule pro cech ševců v Mimoně.
- 39/ Winter, Z.: Český průmysl a obchod, s. 215.
- 40/ Tento rok, označovaný také jako cejt nebo doba poznávací, sloužil mistrovi, aby poznal morální kvality svého tovaryše.
- 41/ Druhy misterských kusů, které musel tovaryš zhotovit, se po staletí téměř neměnily, proto se stávaly velice zastaralými. Mistři pak ve svých statutech uváděli, aby tovaryš ukázal své umění na „kusech starodávných“ nebo „nach alter Mode“.
- 42/Označení „otec“ nebylo nijak přehnané. Tovaryš totiž po celou dobu u mistra žil, jedl, pracoval, spal a mistr mu byl v podstatě otcem-učitelem.
- 43/ Někdy se pokládal za poskvrnu zplomení také ten případ, kdy se dítě narodilo manželům po řádném sňatku, ale dříve než za devět měsíců.
- 44/ Kniha mistrů byla kvůli požáru znovu zavedena v roce 1806 a je ukončena zápisem z roku 1885. Pro přehlednost ji uvádím již u těchto statut, neboť jsem přesvědčena, že svému účelu sloužila již před rokem 1733. Kniha začíná nástinem tehdejší politické situace a přibližuje stav Mimoně po ničivém požáru, pak následuje seznam tehdejších mistrů a nakonec obsahuje schematické zápisy nově přijatých mistrů, které přeložené do češtiny vypadají takto: Dnes (2. ledna 1816) byl (Josef Rössler) poctivým městským cechem ševců v Mimoně, po předchozím přezkoušení z (5. října 1815) přijat za mistra.

- 45/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 469, Kniha mistrů.
- 46/ Tento artikul jsem se rozhodla zařadit, i přesto, že se zde hovoří o tovaryši, do skupiny propůjčování živnostenského práva, aby tak byla zachována logická posloupnost textu. Samotný artikul by ve skupině o tovaryších působil příliš nesourodě.
- 47/ Za vystoupení z cechu se také platilo. Mistr, který odcházel z cechu, potřeboval jako doporučení do dalšího místa své působnosti vysvědčení z cechu.
- 48/ Cechovní schůze měla svůj pevný zasedací pořádek. Stůl cechmistrů byl vepředu, seděl u něj vedoucí celé schůze se staršími mistry. Ostatní mistři obsadili tzv. „stoly mladší“, také tovaryši měli svůj stůl. Ani u mladšího stolu si nemohl mistr sednout kamkoliv chtěl, ale sedalo se podle pořádku, jak který do organizace vstoupil.
- 49/ Je to jakási obdoba tovaryšského cejtu, jen podstatně kratší.
- 50/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 466, Starší cechu ševcovského v Mladé Boleslavi vydávají artikule pro cech ševců v Mimoní.
- 51/ Pro evidenci přijatých učňů se nám ve fondu mimoňských ševců zachovala kniha učňů z let 1813–1886. Zápisy jsou vždy stejného charakteru. Přeloženo do češtiny, vypadá každý zápis schematicky takto: Dnes, (15. června 1819), byl (Josef Hebersten) z vesnice/města (Pertoltice), dle předložených úředních povolení, dne (25. května 1819), u počestného cechu ševcovských mistrů v městě Mimoní přijat do učení, aby se tomu řemeslu u (Jakuba Ratsche) řádně vyučil.
- 52/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 471, Kniha učňů.
- 53/ V knize učňů se tento termín uvádí jako „freisprechen“.
- 54/ Kniha učňů je rozdělena do dvou částí, v první jsou zápisy nově přijatých učňů, v druhé jsou zápisy o propuštění učňů a jejich prohlášení za tovaryše. Zápisy přeložené do češtiny, vypadají schematicky takto: Dne (3. ledna 1820) byl (Augustin Rössler), syn (Adama Rösslera), ševcovského mistra v Mimoní, na základě předložených dokumentů, tímto cechem ze svého učení osvobozen.
- 55/ Fedruňk byla vzájemná řemeslnická pomoc, kterou poskytovali mistři vandrováním tovaryšům stejného řemesla, kteří přišli do jejich města. Buď jim nabídli práci u některého z mistrů, který tovaryše potřeboval nebo pokud zrovna v městě nebyla práce, poskytli mu drobný finanční příspěvek, aby mohl pokračovat v cestě.
- 56/ Winter, Z.: Český průmysl a obchod, s. 380–381.
- 57/ Z tohoto nařízení je patrná snaha cechu omezit počet dělníků u jednoho mistra a sjednotit tak podmínky práce pro všechny řemeslníky.
- 58/ Manželky mistrů, někdy označovány jako „mistrové“ nebo „mistryně“ mohly po smrti svého manžela pokračovat v provozování řemesla. Většinou u sebe zaměstnaly tovaryše stejného řemesla, mnoho tovaryšů se pak s vdovami nakonec i oženilo. Sňatek s nimi jim přinášel mnoho výhod, především jim značně usnadnil cestu k získání živnostenského práva.
- 59/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 467, Terezie hraběnka Hartigová vydává artikule pro cech ševců v Mimoní.
- 60/ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), Fond B17: Moravské mistodržitelství – Patenty, Z2: Cechovní záležitosti.

- 61/ Jak jsem již uvedla v rozboru statut ševců z roku 1670, cechy se při zhotovování mistrovských kusů držely především tradice a nezřídka vyhotovovaly, v tomto případě boty, typově velmi zastaralé.
- 62/ O požárech, které sužovaly Mimoň před rokem 1806, se mi bohužel nepodařilo vyhledat spolehlivé prameny, ve fondu města Mimoně se nacházejí doklady až právě o požáru z roku 1806.
- 63/ Tille, J.: Geschichte der Stadt Niemes, s. 487.
- 64/ SOkA Česká Lípa, Fond Cechy a společenstva na českolipském okrese, Mimoň, Cech ševců, inv. č. 469, Kniha mistrů.
- 65/ Tamtéž.
- 66/ MZA, Fond B17: Moravské místodržitelství – Patenty, Z2: Cechovní záležitosti.
- 67/ Flajšhans, V.: Živá slova, Praha 1915, s. 192.

RESUMÉ

Die Schusterzunft in Mimoň (Niemes)

Pavlına Kratěnová

Mimoň (Niemes) stellte dank seiner Lage am Zittauer Handelsweg einen idealen Ort für die Entfaltung von Handel und Gewerbe dar. In der Stadt wirkten zahlreiche Zünfte, z. B. Fleischer, Schneider, Tuchmacher, Strumpfwirker, Weber, Bäcker und Konditoren, Schuster und viele andere. Die Schusterzunft gehört in Niemes zwar nicht zu den ältesten, sie hat jedoch den am vollständigsten erhaltenen Fonds, bei dessen Analyse auf eine Menge verschiedenster Quellen zurückgegriffen werden konnte.

Schuster zählen zu den ältesten Gewerken, deren Dienstleistungen jeder ohne Unterschied nutzte. Sie teilten sich untereinander in Neuschuster, welche neue Schuhe nähten, und Altschuster (Altflicker), welche altes Schuhwerk reparierten. Die Unterscheidung führte zu häufigen Streitereien, die nie definitiv zu Ende gelöst wurden. Die meisten Schuster besaßen ein eigenes Haus und bildeten somit einen einflussreichen Wirtschaftsfaktor unter den Stadtbürgern. In Niemes war die Schusterfamilie Rößler am bekanntesten, welche am Anfang des 20. Jahrhundert eine eigene, mit einer Dampfmaschine ausgestattete Firma gründeten.

Die wichtigste Informationsquelle zur Funktionsweise der Zunft stellen die Zunftstatuten dar, welche der Schusterzunft in den Jahren 1670 und 1733 verliehen wurden. Bei der Analyse dieser Statuten wurde das Schema von Janáček verwendet, das den Inhalt der Zunftartikel in fünf Themenkreise unterteilt: Betonung der Frömmigkeit der Handwerker, organisatorische Festlegungen, Bestimmungen zur Arbeitsweise des Handwerkers und sein Verhältnis zum Kunden, Bestimmung über die Verleihung des Gewerberechtigtes sowie die Gesellenordnung. Die ersten Statuten wurden den Niemeser Schustern von den Schustern aus Jungbunzlau erteilt. Sie wurden in der Originalfassung samt den alten Währungseinheiten übernommen. Insgesamt bestehen sie aus 37 Artikeln, welche sich auf den Verlauf der Zunftsitungen, die Aufnahme neuer Meister in die Zunft, den Handel auf Märkten sowie die Regeln der Schuhherstellung beziehen. Die Statuten aus dem Jahr 1733 wurden den Niemeser Schustern aufgrund des von Karl VI. im Jahr 1731 erlassenen Handwerkerpatents verliehen. Sie sind sehr allgemein konzipiert. Die Gräfin Hartig war bemüht, vor allem die bei der Aufnahme neuer Meister eingehobenen Gebühren zu vereinheitlichen. Bislang war nämlich üblich, dass ältere Meister selbst die Höhe dieser Gebühren bestimmten und so die Aufnahme einiger Bewerber in die Zunft verhinderten. Am gleichen Tag wurden identische Statuten auch für Fleischer und Tuchmacher herausgegeben. Die Analyse der Statuten aus dem Jahr 1733 verfolgte, inwieweit sich die Gräfin Hartig an ihre Vorlage, das Handwerkerpatent, hielt. Es zeigte sich, dass einige Bestimmungen in direktem Widerspruch zu der Verordnung des Herrschers standen. Zum Beispiel in der Bestimmung über die Verleihung des Gewerberechtigtes erwähnt Gräfin Hartig gar nicht, dass Söhne der Meister auch Meisterstücke anfertigen sollten, wobei das Handwerkerpatent diese Pflicht jedem ohne Unterschied auferlegt.

Der abschließende Vergleich beider Statuten ergab, dass die Statuten aus dem Jahr 1670 sehr umfangreich, konkret konzipiert und nicht durch Äußerungen der Rekatholisierung belastet waren. Die Statuten aus dem Jahr 1733 beinhalten dagegen eher

organisatorische Hinweise und sollen die Handlungsprinzipien der Zunft vereinheitlichen. Sie wurden stark durch die Rekatholisierung sowie die Furcht der Niemeser vor einem weiteren Brand beeinflusst.

Übersetzt von Petra Sochová

ZANIKLÉ PAMÁTKY VE FARNÍM KOSTELE SV. PETRA A PAVLA V ČESKÉ LÍPĚ

Jaroslav Panáček

Jaroslav Panáček: *Extinguished Relics in the Parish Church of St. Peter & Paul, Česká Lípa*

The parish Church of St. Peter & Paul, which once stood in Kostelní (nowadays Škroup) square in Česká Lípa, was destroyed by a citywide conflagration on 6th October 1787. After the reconstruction of chancel the renovation of church was stopped due to lack of funds and the church remained in this shape until another dreadful conflagration on 12th May 1820, which spread again over the whole town. Along with the church, all and sundry interior equipment of immense artistic value extinguished, was destroyed or possibly stolen away.

The equipment comprised ninety pews, three big bells, a tower clock, a tin font, organ and no less valuable pulpit. The main altar by artist Josef Hager and ten side altars, two of them in the chancel, six in the aisle and two in the side chapels, were decorated with numerous sculpters and paintings.

A rare relic from the late gothic period was a stone pastoforium, whose outline is known from a painting by Johann Korb. In the church also two sepulchres of the Berka and one of the Vartenberk clan could be found with amply decorated gravestones and tin coffins of foremost members of both clans, the owners of the town and manor. Furthermore, a gravestone of town residents, the Ebersbach clan, as well as a number of other gravestones dedicated to persons of clerical and bourgeois degrees were placed here.

Farní kostel Sv. Petra a Pavla, který stával na Kostelním (dříve též Školním, dnes Škroupově) náměstí v České Lípě, byl zničen prvním celoměstským požárem 6. října 1787. Po znovuvýstavbě presbytáře se pro nedostatek prostředků v jeho renovaci nepokračovalo, a tak tomu zůstalo až do druhého strašného požáru, který postihl opět celé město 12. května 1820 (Heimrich 1887, 26). To byla pro kostel, tehdy ještě v podobě pozdně gotického halového trojlodí, poslední rána. Při nedostatku stavebního

materiálu bylo povoleno zboření zbytků kostela a rozprodání stavebního materiálu měšťanům (Schlegel 1928, č. 5, s. 47).

Stavební podobě kostela byly věnovány v posledních letech dvě studie (Panáček – Gabriel 1994; Panáček M. – Panáček J. 2002). Protože však spolu s kostelem zaniklo, resp. bylo zničeno a rozkradeno, veškeré jeho vnitřní vybavení nedozírné umělecké hodnoty, stojí rozhodně za to se s ním seznámit.

Mobiliář farního kostela

Vzhledem k době, ve které se toto vše událo, není zachována (až na jedinou výjimku – viz dále) žádná obrazová dokumentace. Pouze popisy z doby těsně po prvním požáru (SOkA Č. Lípa, AÚ Č. Lípa, DP I, s. 4–12; též Seidlich 1880) nám dnes mohou zprostředkovat tušenou nádheru uměleckých děl ve farním kostele.

Díky popisu děkana Johanna Christoha Preislera z roku 1788 v děkanské pamětnici víme o vybavení kostela 91 kostelními lavicemi (včetně lavice pro vrchnost a purkmistra s konšely). Tři velké zvony byly umístěny původně na 60 m vysoké kostelní věži, od roku 1617 v nové zvonici (Stadthurm) na místě čp. 137 vedle školy, vystavěné znovu po požáru způsobeném úderem blesku v roce 1631 (Hallwich 1889). Největší zvon s gotickým nápisem (jehož znění neznáme) vážil 50 centů, druhý o váze 29 centů nesl nápis (Willomitzer 1859, 52 a 54; Zoubek 1864, 45):

Erhalt'uns Herr, bei Deinem Wort

Verbum Dei manet in aeternum.

Wo Gott die Stadt nicht selbst bewacht,

so ist umsonst des Wächters Wachten.

137. Psalm. Thue Rechte, fürchte Niemanden.^{1/}

Gott ist mein Trost.

Siegmund, Herr von Wartemberg, Herr auf Kamnitz und Zwiřetitz,

Elisabetha Wartembergin, geborne von Wartemberg,

Frau auf Zwiřetitz, Neuschloß, Leipa, Ronow und Drum.

B. Trinitas, M. haereditas. –

Adam Panella M. P. E. L. ad aedes sacras B. V. M.

Christus spes mea et refugium meum.

Thomas Blanckenberg, diaconus Lippae ad divam Virginem.

Georg Renner zu Dresden goß mich Anno 1603.

Martin Bergmann, Christof Fischer, Kirchenväter.

*(Zachovej nás Pane, při svém slově,
slovo Boží je věčné.*

*Kde Bůh město sám nestřeží,
je marno hlídačům hlídat.*

Žalm 137. Jednej po právu, neboj se žádného.

Bůh je má útěcha.

*Zikmund, pán z Vartenberka, pán na [České] Kamenici a Zvířeticích,
Alžběta Vartenberková, rozená z Vartenberka,
paní na Zvířeticích, Novém Zámku, Lipém, Ronově a Stvolínkách.
Svatá Trojice, svaté dědictví.*

Adam Panella M. P. E. L. v chrámu sv. Panny Marie.

Kristus je má naděje a mé útočiště.

Thomas Blanckenberg, jáhen lipský u sv. Panny.

Georg Renner z Drážďan slil mne léta [Páně] 1603.

Martin Bergmann, Christof Fischer, církevní otcové.)

Třetí zvon byl označen tímto nápisem:

Ich wags durch Gott mit Freuden.

Adam Berka, Herr von der Dauba und Leipa.–

Anna Berkin, geb. Berkin von der Dauba und Leipa, –

Frau auf Leipa und Bürgstein.

(Odvážuji se skrze Boha s radostí.

Adam Berka, pán z Dubé a Lipé.–

Anna Berková, roz. Berková z Dubé a z Lipé,–

paní na Lipém a Sloupu.)

Stáří největšího ze zvonů neznáme, druhý pocházel podle nápisu z roku 1603 a poslední z doby Adama Berky na Lipém, tedy z let 1594–1607. Přestože zvony již nebyly zavěšeny ve věži, zůstávaly tam věžní hodiny. Jejich stroj zhotovil v roce 1712 na základě kontraktu z 31. prosince 1711 litoměřický hodinářský mistr Frantz Scholtz a za práci obdržel více než 200 zlatých rýnských (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2376).

Mezi další předměty vybavení kostela patřila cínová křtitelnice, která byla údajně při požáru zachráněna a přemístěna do kostela sv. Maří Magdaleny, kde se poté konaly křty (Schlegel 1928, č. 20, s. 187). Nevíme však, zda zde nebyla i křtitelnice kamenná (Taufstein), která se v roce 1873 připomíná v inventáři kostela sv. Kříže jako náležející kostelu

sv. Petra a Pavla (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2377). Původní varhany mistra Davida Däckera (či Taffeldeckera) z roku 1619 byly nahrazeny v roce 1753 devatenáctirejstříkovými dvoumanuálovými varhanami chabařovického varhanáře Johanna Christopha Standfusse a jeho syna Johanna Gottloba (Horák 1996, 37). Významným uměleckým dílem byla též kazatelna a množství dalších děl malířských, sochařských i jiných uměleckých oborů.

Původní hlavní oltář byl v době před požárem nahrazen tzv. iluzivním freskovým oltářem malíře Josefa Hagera (1726–1781). Vlastní představený oltář s tabernáklem a obrazem svatých apoštolů Petra a Pavla byl zhotoven z mramorového štuky (DP I, s. 5; Schlegel 1928, č. 15, s. 139). Obraz patronů kostela z hlavního oltáře se nedochoval, ale v českolipském muzeu je uložen jiný obraz apoštolů sv. Petra a Pavla, který pochází dle údajů na kartě z našeho farního kostela (VMG Č. Lípa, sbírka obrazů, inv. č. V-1582, rozměry 61,5 × 91 cm). Vedle hlavního obsahoval farní kostel v té době celkem deset postranních oltářů, z toho dva v presbytáři, šest v lodi a dva v bočních kaplích.

Na evangelijní (severní) straně presbytáře byl umístěn oltář Neposkvřněného početí Panny Marie, založený českolipským rodákem, farářem ve Sloupu, Michaellem Ignazem Tschakertem v letech 1686–1694. Oltář zdobila polychromovaná dřevěná socha Neposkvřněné blahoslavené panny, neznámého původu (DP I, s. 5).

Na epištolní (jižní) straně presbytáře se nalézal oltář Sv. Matky Anny, věnovaný kostelu českolipským měšťanem Antonem Barthelem, který byl po své smrti roku 1755 v kostele pohřben (DP I, s. 6).

V lodi kostela na severní straně nejbliže sakristii stál největší postranní oltář, sahající až ke klenbě kostela – oltář Bolestné Matky Boží. Nechal jej zřídit z peněžních darů v letech 1719–1733 děkan Johann Wenzel Sperling pro vzácnou dřevěnou sochu Matky bolestné, těšící se neobyčejně úctě věřících (DP I, s. 5).

Od tohoto oltáře směrem k západu byl postaven oltář sv. Vinzenze Ferreria. Jeho stavebníkem byl měšťan Johann Heinrich Großmann, který v letech 1741–1746, dále 1751–1762 a naposledy 1765–1766 řídil město jako purkmistr. Jeho tři synové byli všichni příslušníky augustiniánského řádu (DP I, s. 5). Posledním oltářem na severní straně lodi byl oltář Nejsvětější Trojice, zřízený podle nápisu na něm městskou obcí (DP I, s. 5–6).

Naproti němu na jižní straně lodi stál oltář sv. pěstouna Josefa, který měl svého zřizovatele v českolipském děkanovi Ernstu Leopoldovi

Fischerovi (1682–1699; DP I, s. 6). Poněkud starší byl sousední oltář sv. biskupa Martina, o jehož postavení se zasloužil děkan Christof Christian Scholz von Schollenbach (1664–1681; DP I, s. 6). Ze stejné doby pocházel poslední oltář na jižní straně lodi. Byl jím oltář sv. Jana Křtitele, který kostelu věnoval dr. med. Christof Jähnel, známý svým neohroženým postojem při pomoci nemocným za velké epidemie moru v České Lípě v roce 1680. Tak byl také zachycen na slavném obraze J. C. Monnota na tzv. morovém oltáři v kostele Narození Panny Marie (DP I, s. 6; Panáček 2008, obr. č. 11).

Zbývají poslední dva oltáře v bočních kaplích. V bývalé kapli sv. Vavřince na jižní straně kostela, oddělené od kostelní lodi renesanční kovovou mříží z roku 1596, dílem českolipského zámečnicka Michaela Pfluga (Willomitzer 1859, 53), stál původní hlavní oltář kostela, přenesený sem děkanem Fischerem (1681–1698). V době před požárem byl již zasvěcen Bolestné Matce Boží (DP I, s. 6). Kromě oltáře obsahovala kaple také hrobku rodu Vartenberků (viz dále).

Naproti přes loď, na místě, kde byl Zbyňkem Berkou z Dubé zřízen v roce 1565 oltář sv. Jiří a Víta, byl po roce 1729 postaven oltář sv. Jana Nepomuckého. Byl vybaven sochou mučedníka a velkým oltářním obrazem téhož námětu neznámého autora. Do doby josefinských reforem působilo u tohoto oltáře bratrstvo k uctívání památky zemského patrona.

Při výčtu uměleckých památek ve farním kostele jsme vynechali ty, jejichž popisu se chceme věnovat podrobněji – pastoforium a náhrobky, z nich zejména dvě hrobky berkovské a jedna vartenberská, tedy majitelů města i panství a patronů kostela.

Pastoforium

Úvodem něco terminologie: pastoforium je schránka na monstranci a ciborium, v nichž se vystavují či uchovávají konsekrované hostie. Starší vývojovou fází bylo sanktuarium či sanktuár, což byl většinou kamenicky ozdobně řešený výklenek v levé (evangelijní, tedy severní) stěně presbytáře. Podle liturgických předpisů Lateránského koncilu z roku 1214 mohl být sanktuár v sakrálním prostoru kostela pouze jeden a musel být uzavíratelný a uzamykatelný. Z něho se vyvinula umělecky pokročilejší forma – pastoforium, což byla volně stojící nebo přístěnná věžovitá stavbička, zdobená na způsob gotických kostelních věží (též tabernákl, něm. Sakramenthäuschen, Tabernakelsäule). Největšího rozkvětu dosáhla stavba

pastoforií v období pozdní gotiky, u nás zejména v době jagellonské v poslední čtvrtině 15. a první čtvrtině 16. století.

Podle popisu děkana Preislera na 4. a 5. straně děkanské pamětnice a podle kresby Johanna Korba vlepené mezi tyto dvě strany (obr. 1) stávalo pastoforium na levé (evangelijní) straně presbytáře, vzdáleno asi 4 lokty (2,4 m) od hlavního oltáře. Jeho konstrukce vyrobená z pískovce sestávala ze čtyř nad sebou umístěných částí a dosahovala až ke klenbě presbytáře ve výši 15 loktů (8,9 m). Na širokém čtvercovém základovém postamentu stál masivní tordovaný sloup, rozdělený zhruba v polovině výšky rozšířeným prstencem. V rozích postamentu byly umístěny čtyři štíhlé rovněž tordované sloupky s hladkými válcovými patkami a hlaviciemi.

Všech těchto pět podpor neslo čtyřbokou schránku o straně 1,5 lokte (0,9 m) a výšce 2,5 lokte (1,5 m). Nárožními sloupky zdobený altán byl pokryt částečně zlaceným a modrou barvou zdobeným plechem se stejně dekorovanými dvířky na přední straně. Okolo schránky se táhl gotickými písmeny pojednaný nápis, oznamující zasvěcení Všem svatým. Na zadní straně schránky se nalézal letopočet z pozlaceného plechu, vztahující se podle děkana Preislera k postavení tabernáku. Vzhledem k podivnému tvaru druhé číslice četli mnozí letopočet jako 1275, ale děkan Preisler považoval za pravděpodobnější čtení 1575. Jak však poznamenal T. Schlegel (1928, č. 18, s. 167), nepřichází čtení 1575 v úvahu, neboť v té době již Českou Lípou začínalo ovládat luteránské učení a nebyla tedy vhodná doba ke zřízení takového svatostánku. Doba okolo roku 1375, ze kdy máme nejvíce zpráv o našem kostele, však o pastoforiu žádnou zprávu nepřinesla, a tak se T. Schlegel přiklonil k dataci 1275. To je však v rozporu s našimi poznatky, které předpokládají založení kostela na počátku 14. století současně se vznikem města (Panáček, M. – Panáček, J. 2002, 110). Je s podivem, že žádného z autorů nenapadlo uvažovat o letopočtu 1475. Neznáme sice podobu zmíněného nápisu, ale právě při čtení číslice 4 na pozdně gotických památkách se nejčastěji chybuje. Datace 1475 je vzhledem k podobě svatostánku i obnově kostelů v České Lípě po vartenbersko-lužických válkách a požáru města v roce 1469 nejpravděpodobnější (tamtéž). Podle vlastních slov v dopise Jindřicha Berky z Dubé z roku 1469 „ve farním kostele zůstaly pouze dva oltáře, hlavní a sv. Anny, kamenická výzdoba je popraskaná a poškozená“ (APH Praha, AMK, Acta sub Hilario decano et Hanušio de Kolovrat praeposito, sign. VI, 7, s. 75). Opravu farního kostela a kostela sv. Kříže, v níž po smrti Jindřicha Berky roku 1471 pokračovali jeho synové, dokládá

vysvěcení obou kostelů v letech 1490 a 1491 (DPI, s. 51) i datování krovu kostela sv. Kříže do roku 1488 (Panáček M. 2002, 265).

Třetí část pastoforia nad schránkou tvořil sloup s poupaty a středními konzolkami obklopený v rozích schránky čtyřmi stejně zdobenými štíhlými sloupky s vysunutými fiálami. Střední sloup spolu s nárožními sloupky nesl rozvilinami zdobený baldachýn, na němž byla vztyčena poslední, čtvrtá část pastoforia. Tvořila ji fiála tvaru štíhlého obelisku, zdobená kraby a zakončená kytkou a poupětem.

Jak je patrné z kresby J. Korba, vedly ke schránce pastoforia čtyři schody, umožňující přístup ke dvírkám. Jejich přední strana nepostrádala zábradlí, navazující na jednoduchou, patrně kovanou mříž s překříženými pruty, která kryla téměř celé spodní patro pastoforia.

Vzhledem k rozšíření stavby pastoforií v období pozdní gotiky je pochopitelné, že těch dochovaných v Čechách můžeme napočítat desítky, v okolních zemích pak na stovky. Mezi nejznámějšími lze jmenovat 18,7 m vysoký pískovcový tabernákl v kostele sv. Vavřince v Norimberku, který vytvořil v letech 1493–1496 německý sochař a kameník Adam Kraft (cca 1455–1508). V Čechách patří k nejznámějším pastoforium v katedrále sv. Ducha v Hradci Králové, dílo mistra Matěje Rejska (ok. 1445–1506), datované rokem 1497. Pokud možno soudit z vyobrazení nejružnějších svatostáneků oné doby, lze za nejbližší analogie českolipského pastoforia pokládat dvě. Prvé je poněkud geograficky vzdálenější a dnes v úplnosti nedochované. Jeho rekonstrukci (obr. 2) provedla Rózsa Feuerné Tóth (1955, 141) podle reliktnů nalezených v roce 1934 při vykopávkách v kostele kláštera pavlínů (Eremitae S. Pauli, OESP) v Budaszentlörincz u Budína (Maď.). Na základě shodné charakteristické profilace zlomků s pastoforiem a klenbou chóru kostela sv. Egidia (Jilji) v Bardějově (Bártfa) z let 1464–1465 je připsala známému kameníkovi doby krále Matyáše Istvánu Kassaiovi (na Slovensku nazývanému mistr Štefan Lapidica) a datovala do rozmezí let 1486 a 1492. V Horních Uhrách (dnes na Slovensku) se rovněž nalézají další dosti podobné kamenné věžovité pastoforium v chrámu sv. Alžběty v Košicích.

Mnohem bližší a pro nás zajímavější analogií je pastoforium v kostele Nejsvětější Trojice na okraji Kutné Hory (obr. 3), označované za „nejpokročilejší doklad pozdně gotického umění v Kutné Hoře“ (Štroblová – Altová ed. 2000, 350). Uměnovědná literatura považuje tento svatostánek buď za nejzdařilejší dílo Briccia Gauskeho nebo za dílo jeho velice schopného pokračovatele. Stefan Briccius zvaný Gauske (Gauszke; * ok. 1450–† po 1495) byl sochař a kameník, činný v letech 1471–1488 ve Zhořelci, kde

jeho dílna dodávala sochařská díla na prováděné stavby. Z té doby, přesně z roku 1477, pochází zdobně pojednaný zhořelecký městský znak na tzv. Dicker Turm, z let 1476–1488 arkýř na jihovýchodním nároží vrtislavské radnice (Wrocław) a z roku 1486 pískovcový památník Matyáše Korvína na východním průčelí Matyášovy brány hradu Ortenburgu v Budyšině. V roce 1489 již potkáváme Briccia Gauskeho v Kutné Hoře, kde stavěl pro důlního podnikatele Prokopa Kroupu tzv. Kamenný dům, snad nejkrásnější z dochovaných pozdně gotických domů v Čechách. V letech 1490–1493 byl pak starším cechu kameníků a zedníků v Kutné Hoře (Matějková 1962, 52, 62–65; Vlček a kol. 2004, 194–195).

Při podobnosti, kterou i přes zjednodušení a schematizování kresby J. Korba shledáváme mezi českolipským a kutnohorským pastoforiem, bychom se snad mohli odvážit vyslovit hypotézu o účasti Briccia Gauskeho či jeho dílny na tvorbě českolipského pastoforia. Česká Lípa udržovala s lužickými městy velmi intenzivní kontakty a půjčovala si odtud umělce a řemeslníky. Víme, že po požáru v roce 1515 si zapůjčila lipská městská rada v roce 1520 zhořeleckého městského tesaře Josta Möllera, aby „postavil špici na farní věži“ (Lutsch 1891, 592) a makovici téže věže zhotovil zhořelecký měditepec Andreas Elfmark (Schlegel 1928, č. 7, s. 67). Později, v roce 1578, maloval nejmenovaný malíř ze Žitavy obraz pro hlavní oltář farního kostela (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 91, PR I, fol. 76a). Není tedy vyloučeno, že pro opravovaný českolipský farní kostel po požáru v roce 1469 objednala u zhořeleckých kameníků městská rada či jiný donátor právě v roce 1475 svatostánek s tímto datem na zadní straně schránky. Bohužel, purkmistrovské rejstříky jsou dochovány až z doby o sto let mladší a ani nejstarší zachovaná českolipská městská kniha z roku 1461 (Ebelová a kol. 2005) k této události žádný zápis neobsahuje. Ani žádné další prameny, jako např. inventáře, soupisy zařízení, zápisy o rozprodeji materiálu z pohořelého kostela a další (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2363, 2364, 2374, 2376), neobsahují zmínku o pastoforiu či jeho zbytcích. Jedinou výjimkou je pořádek zasedání v kostelních lavicích z roku 1678 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 1022), kde na fol. 8b jsou zmíněna „2 Ständen, anfasende Beÿ der Tabernackel“, tj. dvě místa těsně u (dotýkající se) tabernáku. Tím je nepochybně míněno pastoforium, neboť tabernákl, v němž bývala oltářní svátost uložena podle usnesení Tridentského koncilu (1545–1563) měl být umístěn přímo na hlavním oltáři. A těžko uvažovat o kostelních lavicích, dotýkajících se či stojících těsně u hlavního oltáře. Nicméně, díky loupeži monstrance s Nejsvětější svátostí, ke které došlo v roce 1755, byla po jejím nalezení

svátost opět uložena v bezpečnějším uzamčeném pastoforiu a tak při požáru 6. října 1787 zůstala zachována.

Kamenné stavbě pastoforia oheň příliš neuškodil, byla však zničena střecha kostela. Podzimní deště a sníh a led v nadcházející zimě však vykonaly své dílo, klenba presbytáře se zřítila a zničila celou horní zdobnou část sanktuaria nad vlastní schránkou. Co se poté stalo s těžce poškozeným pastoforiem, žádné prameny nesdělují a také se z něj, pokud víme, žádné reliкty nedochovaly.

Sepulkrální památky

Záznamy děkana Preislera v děkanské pamětnici z roku 1788, tedy rok po požáru, popisují detailně také náhrobky, které ve farním kostele bývaly (DP I, s. 6–8: De Cryptis). Velké náhrobky, pod nimiž podle svědectví byly krypty, byly dva berkovské a jeden vartenberský, tedy majitelů města a panství. Kromě nich se v kostele nalézala ještě menší hrobka Ebersbachů a četné další pohřby duchovních i světských osob.

1. Berkovský monument A

Podle nejstaršího známého pohřbeného, jímž byl Jaroslav Berka z Dubé (viz dále) a za něhož byla renovace kostela ukončena, lze soudit, že tato berkovská hrobka byla zřízena při renovaci kostela završené jeho vysvěcením v roce 1490. Podle T. Schlegela (1929, č. 3, s. 7, č. 4, s. 7; 1937, 8–11), který čerpal ze zápisů děkana Preislera v pamětnici (DP I, s. 7) a spisku J. N. Willomitza o velkém kostele (1859, 50–53), stál tzv. berkovský monument u severní stěny kostela v těsné blízkosti oltáře sv. Jana Nepomuckého (původně oltář sv. Jiří a Víta, zřízený roku 1565 Zbyňkem Berkou z Dubé). Měl podobu dvojitého pomníku se spodní částí z pískovce, která byla tvořena horizontálně ležící deskou s postavou muže a berkovským erbem. Náhrobek patřil Jaroslavu Berkovi z Dubé († př. 1493), vrchnímu dvorskému sudí z milštejské linie rodu.

Nad tímto náhrobkem byl vztyčen Zbyňkem Berkou z Dubé († 1578) nádherný mramorový pomník, v jehož skvostném orámování byla umístěna kovová (bronzová?) deska s reliéfní plastikou obrněného rytíře podoby zemřelého a střeženého figurou lva. Monument nechal postavit svému strýci Zdislavu Berkovi z Dubé (* 1468–† 1553), po němž jako bezdětném zdědil jím zbudovaný zámek Zákupy s panstvím. V okolním orámování desky byl umístěn latinský nápis tohoto znění (DP I, s. 7):

*Sanguine Berkonum claro satus inclutus Heros
Zbinko Bohemorum natus ubique Solo.
Hoc opus erexit Zdislai propter honorem
Quo stirps Berkonum jure tumere potest.
Nam fuit eximiis ornatus honoribus uni
Quales haud unquam fata dedere simul.
Hoc & fama probat, probat hujus curia Regni
Appensus probat hic ad monumenta Leo.*

*(Z rodu Berků slavný a proslulý hrdina
Zbyněk, známý všem Čechům,
vztyčil toto dílo Zdislavovi za zásluhy o úctu,
kterou právem obdařil rod Berků.
Neboť proslul, ověnčen takovými hodnostmi,
jaké osud nikomu současně nepropůjčil.
To dokládá pověst, o tom královský dvůr svědčí,
to značí i lev, který jeho pomník střeží.)*

Pod kovovou postavou rytíře se nalézal v mramoru vytesaný další nápis, vypočítávající hodnosti zemřelého (tamtéž):

*Zdislaus Heros Berka quondam Curiae Magister
in Bohemia, Lusatiae Proconsul & Praefectus,
ac Dux Militum, Prorexque. Patris ad
Sui Jaroslai hic consepultus ossa, dormit in
Deo. Decessit autem ex hac vita Aó 1552.
Die 11^{mae} Septembris Aetatis suae annorum 85*

*(Zdislav Berka, hrdina, někdy nejvyšší hofmistr
v Čechách, zemský fojt Lužice & velitel
neb vojevůdce, místokrál. Při kostích svého otce
Jaroslava uložen, zesnul v
Pánu. Odešel z tohoto života léta [Páně] 1552,
dne 11. září, věku svého 85.)*

Nevíme, zda děkan Preisler chybně opsal rok Zdislavovy smrti, ale další autoři chybu převzali. Správné datum Zdislavovy smrti je 11. září 1553 (Panáček 2003, 189). Část mramorové desky s posledně uvedeným nápisem byla nalezena, když se „...odklizely r. 1874 trosky na kostelním

prostranství bývalého velkého chrámu sv. apoštolů Petra a Pavla stojící...“, jak o tom referoval neznámý autor v Památkách archeologických pod značkou Pokrok. (1874). Pravděpodobně se jedná o týž fragment, který se nalézal ve dvoře školy na dnešním Škroupově náměstí a který v roce 1885 věnovala obec muzeu Excursions-Clubu (Nachrichten 1885, 144–145). Co se s nalezeným reliktem Zdislavovy hrobky stalo, nevíme, v českolipském muzeu se dnes bohužel nenachází.

Kromě zmíněného Jaroslava Berky († př. 1493) a jeho syna Zdislava Berky († 11. 9. 1553) byl v kryptě pod tímto berkovským monumentem uložen k poslednímu odpočinku Jaroslavův synovec, syn Petra Berky Jiljí (Aegidius) Berka († 25. 4. 1540). Některé prameny (Willomitzer 1859, 51; Dreßler 1912, 8) sem ještě kladou pozůstatky Zikmunda Berky († 1570), ale pravděpodobnější bude mínění, že ležel vedle své druhé manželky v druhé berkovské hrobce. V té souvislosti nutno říci, že i další pohřby Berků nejsou v českolipských kostelech lokalizovány v pramenech a literatuře vždy jednoznačně.^{2/}

2. Berkovský monument B

Druhý berkovský monument (s kryptou v podzemí), označovaný někdy jako hrobka sloupské větve Berků, stával rovněž na severní straně kostela, a to v těsné blízkosti pastoforia (DP I, s. 8). Hlavním uměleckým dílem tohoto monumentu byla vodorovná mramorová deska s postavou obrněného muže v ležící poloze. Údajně z tohoto náhrobního kamene by měl pocházet relikv postavy rytíře z barveného kvarcitu, zazděný dnes ve východním křídle prvního patra augustiniánského kláštera v historické expozici Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě (obr. 4). Snad je to týž náhrobek, který zmiňuje B. Kinský v roce 1947 ve dvoře radnice (Kinský 1947, 16). Podle záznamu na evidenční kartě muzea je náhrobek připisován Zikmundu Berkovi. Deska náhrobku byla v kostele podepřena čtyřmi mramorovými deskami se štíty, nesoucími erby Berků, Lobkoviců(?) a pravděpodobně Ebersteinů a Salhausenů.

V uvedené hrobce měli být pohřbeni:

Zikmund Berka z Dubé († 1. 8. 1570), syn Petra Berky, synovec Jaroslavův. Jako luterán přivedl v roce 1566 protestantské predikanty do kostela Panny Marie.

Kunhuta (Kunigunda) Berková z Dubé, rozená z Ebersteina († 13. 12. 1594), druhá manželka Zikmunda Berky.

Adam Berka z Dubé († 13. 7. 1607), syn Jetřicha Jiřího Berky, stavebníka Červeného domu, vnuk Zikmunda Berky a Kunhuty z Ebersteina.

Jan Abraham ze Salhausenu († 1. 4. 1617), druhý manžel Anny Berkové, vdovy po Adamu Berkovi.

Anna ze Salhausenu, rozená Berková († 14. 7. 1617), manželka Adama Berky, po jeho smrti provdaná za Jana Abrahama ze Salhausenu.

3. Vartenberský monument

Majitelé novozámeckého a lipského panství, od roku 1553 majitelé tři čtvrtin města – rod Vartenberků – zřídili svoje pohřebiště rovněž v lipském farním kostele. Údajně větší a krásnější než berkovské monumenty stál jejich náhrobek v bývalé kapli sv. Vavřince, ač v letech před požárem jej částečně zakrýval již zmíněný přenesený bývalý hlavní oltář, nyní zasvěcený Bolestné Matce Boží. Vartenberský náhrobní monument nechal zřídít v roce 1584 Jan z Vartenberka na Novém Zámku a Bezdězi (SOkA Č. Lípá, AM Č. Lípá, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 13a) a v roce 1596 byla kaple uzavřena již zmíněnou mříží, mistrovskou prací zámečníka Michaela Pfluga (tamtéž, fol. 17a). Osudy této mříže po požáru neznáme, patrně byla zničena nebo ukradena a dnes o ní nevíme.^{3/}

Dobovou senzací byl pompézní pohřeb Jana z Vartenberka, který zemřel 4. ledna 1595. Po 18 dnech, 22. ledna, zemřel i jeho desetiletý syn Adam, takže byli v pohřebním průvodu za doprovodu veškeré okolní šlechty nesení otec se synem do kostela Sv. Petra a Pavla a zde uloženi k poslednímu odpočinku. Svoji pohřební řeč a popis celé události vydal holanský farář Melchior Poppius v roce 1597 tiskem (Stellzig 1883). Z tohoto popisu se také dovidáme o skvostné nádheře, s níž byly vyzdobeny cínové rakve Jana z Vartenberka a jeho syna Adama. Podobně byly prý později vyzdobeny i rakve Elišky z Vartenberka, Janovy dcery († 1604) a jejího syna Abrahama Jana, zemřelého téhož roku. Kustod předválečného českolipského muzea Karl Bondy, který se zabýval sbírkou českolipského cínu, vyslovil domněnku, že skvělé práce cinařského řemesla, jakými byly vartenberské rakve, mohly být dílem českolipských mistrů, jejichž jména jsou známa od roku 1571 (Bondy 1937, 39, 42).

Nápisy na zdobených cínových rakvích se po požáru podařilo zadokumentovat, než tyto památky navždy zmizely v rukách zlodějů (Willomitzer 1869, 53–54):

1. *Anno 1542, 14. Januar natus est Magnificus ac Generosus Dm. Dms. Joannes a Wartemberg, Dominus in Neo-Arce, Lippa et Bezdiez. Obiit Anno 1595, 4. Janu., paulo ante horam 12. meridianam, dum vixisset annos 52, menses 11, dies 21, horas 5, minutas.*

(Léta [Páně] 1542, 14. ledna se narodil vznešený a urozený pán pan Jan z Vartenberka, pán na Novém Zámku, Lipém a Bezdězi. Zemřel léta [Páně] 1595, 4. ledna, málo před 12. hodinou polední, když dosáhl [věku] 52 let, 11 měsíců, 21 dní, 5 hodin a minut.)

2. Anno 1584, 12. Janu. Natus est Magnificus ac Generosus Dom. Adamus a Wartemberg, Dom. in Nova-Arce, Lippa et Bezdiez. Obiit Anno 1595, 22. Janu., quadrante uno post horam undecimam ante meridiem, dum vixisset annos 10, menses 7, septimanas 3, dies 5, horas 6, minutas 15.

(Léta [Páně] 1584, 12. ledna se narodil vznešený a urozený pan Adam z Vartenberka, pán na Novém Zámku, Lipém a Bezdězi. Zemřel léta [Páně] 1595, 22. ledna, čtvrt hodiny po hodině jedenácté před polednem. když dosáhl [věku] 10 let, 7 měsíců, 3 týdnů, 5 dní, 6 hodin a 15 minut.)

3. Anno 1604 den 16. April am Charfreitage auf'n Abend um 6 Uhr ist in Gott selig verschieden die wohlgeborne Frau Elisabeth Wartemberg, geborne Wartemberg, Frau auf Leipa, Neuschloß, Zwiřetitz und Drum; lebte im Ehestande 15 Jahre und ist mutter von 3 Söhnen und 2 Töchtern geworden.

(Léta [Páně] 1604, dne 16. dubna na Velký pátek večer v 6 hodin zvěčnělá v Pánu zesnula velectěná paní Alžběta Vartenberková, rozená z Vartenberka, paní na Lipém, Novém Zámku, Zwiřeticích a Stvolínkách; žila 15 let ve stavu manželském a byla matkou 3 synů a 2 dcer.)

4. Anno 1604 den 10. Dez. am Abend um sechs anderthalb Uhr ist in Gott selig entschlafen der wohlgeborne Herr Abraham Johann Wilhelm Wartemberg, Herr auf Neuschloß, Leipa, Ronow, Kamnitz und Zwiřetitz, welcher geboren war Anno 1596.

*(Léta [Páně] 1604, dne 10. prosince večer v půl sedmé
zvěčnělý v Pánu zesnul velectěný
pan Abraham Jan Vilém Vartenberk
pán na Novém Zámku, Lipém, Ronově, [České] Kamenici a Zvířeticích,
narozeny léta [Páně] 1596.)*

Ve vartenberské hrobce byli pohřbeni:

Dorota z Vartenberka, rozená z Lobkovic († 8. 3. 1577), první manželka Jana z Vartenberka. V roce 1584 byla z provizorního hrobu přenesena do nově zřízené vartenberské hrobky (Bergl 1937, 26–27).

Jan z Vartenberka († 4. 1. 1595), syn Václava z Vartenberka na Rybnově a Kateřiny z Hungerkoštu.

Adam z Vartenberka († 22. 1. 1595), syn Jana z Vartenberka a Barbory z Lobkovic, zemřel v 10 letech.

Eliška (Elisabeth) z Vartenberka, rozená z Vartenberka († 17. 4. 1604), dcera Jana z Vartenberka a Doroty z Lobkovic, první manželka Zikmunda z Vartenberka.

Abraham Jan z Vartenberka († 10. 12. 1604), syn Zikmunda z Vartenberka a Elišky z Vartenberka, zemřel v 8 letech.

Barbora z Vartenberka, rozená z Lobkovic († 16. 8. 1610), druhá manželka Jana z Vartenberka, sestra jeho první ženy Doroty, pak druhá manželka Albrechta Vladislava Smiřického ze Smiřic († 1602), pak druhá manželka Václava st. Berky z Dubé.^{4/}

4. Náhrobek Ebersbachů

Nedaleko prvního berkovského monumentu, vedle oltáře Neposkvrněného početí Panny Marie, stával ještě jeden významnější náhrobek. Patřil Margaretě Anderschin z Lindendorfu, manželce Valentina Bischofswerdera z Ebersbachu, která zemřela v 27 letech v březnu 1552. Nápis na jejím náhrobku byl tohoto znění:

*Monumentum modestissimæ et honestissimæ
matronæ Margarethæ Anderschin ab Lindendorf,
conjugis carissimi Domini Valentini Bischofwerders
ab Ebersbach, quæ in Christo pie obdormivit
Anno ætatis 27, in mense Martio 1552.*

*(Pomník počestné a vážené
paní Margarety Anderschové z Lindendorfu,*

*drahé manželky pana Valentina Bischofswerdera
z Ebersbachu, která zesnula zbožně v Kristu
ve věku 27 let, v měsíci březnu 1552.)*

O náhrobku, stejně jako o pohřbení této ženy v českolipském kostele, nejsou zachovány žádné bližší údaje. Manžel pohřbené Valentin Bischofswerder z Ebersbachu byl příslušníkem starobylého šlechtického rodu, rozšířeného ve Slezsku a Lužici. Podobně jako českolipští Weitmilové byla také jedna větev Bischofswerderů z Ebersbachu usazena jako měšťané v České Lípě.^{5/}

5. Další náhrobní desky a pohřby v kostele

Existuje řada dalších zpráv o osobách pohřbených ve farním kostele. Z rodu Berků zde měli být pohřbeni ještě Jan Berka z Dubé, syn Zbyňka Berky na Zákupcech, který byl zabit svým lokajem na náměstí v České Lípě 11. listopadu 1578, a Jan Hovora Berka z Dubé, pán na Stružnici a syn Adama Berky na Novém Berštejně, který zemřel v roce 1603 (Schlegel 1937, 13). Bohužel přesné místo jejich uložení v kostele neznáme.

Z osob duchovního stavu, spjatých s osudy farního kostela, byli v něm k poslednímu odpočinku uloženi (pokud víme) farář Petrus Netter († 1576), farář a převor kláštera augustiniánů Paulus Conopaeus († 1635), dále děkan Christian Scholz von Schollenbach († 1681), jehož náhrobek byl poblíž oltáře sv. Matky Anny, rektor kůru Zacharias Adam Fritsche († 1743) a děkan Johann Wenzel Augustin Sperling († 1746; Schlegel 1934, 54–56).

Pro své zásluhy o velký kostel a vůbec Českou Lípu se dostalo pocty pohřbení ve farním kostele i řadě osob měšťanského stavu. Víme, že to byl zasloužilý českolipský purkmistr Matthäus Meltzer († 1608), který řídil s krátkým přerušením město po 15 let mezi roky 1587 a 1608, dále měšťané a měšťanky Wenzel Mikan, Anton Bartel, Magdalena Bartel, Johann Michael Burian, Sabina Bartel, Maximilian Scheer a Wenzel Kirchberg.

Osudy náhrobníků a dalších uměleckých děl

Pro velkým požáru celého města 6. října 1787 zůstal vyhořelý kostel nezabezpečen a byl tak přístupný různým živlům, které se po zdecimovaném městě pohybovaly. Ze všech stran tehdy proudili do města pracovníci a nabízeli měšťanům svoje ruce k opravám a výstavbě nových

domů. Bohužel, kostel nebyl před vstupem zlodějů ochráněn a tak se záhy zjistilo, že lupiči již vnikli do starší berkovské hrobky. Děkan Preisler s církevním otcem Josefem Herterem zjistili rozlámanou krycí desku krypty a když městský knihář Herter sestoupil do krypty, byl nucen konstatovat, že cínové či měděné sarkofágy Jaroslava a Zdislava Berky byly ukradeny. Aby zabránili podobným škodám v dalších kryptách, přemístili s pomocí dalších osob cínové a měděné tumby do sakristie, která byla ohněm ušetřena. Při té příležitosti byly také zaznamenány výše uvedené nápisy na sarkofázích (DP I, s. 11–12).

Sakristie nyní sloužila jako skladiště všech cenných předmětů, které přežily zkázu a byly v kostele nalezeny. Byly to kromě cínových a měděných rakví také nádoby, cínová či měděná svítidla, částečně pozlacená, cínová křtitelnice, četné lampy od jednotlivých oltářů, oltářní zvonky, kov ze zvonů na věži, mříže a další umělecky zpracované artefakty. Pro lepší zabezpečení byla na zimu sakristie uzavřena zazděním vstupních dveří.

Stejně jako dnes se však zloději barevných kovů nezastavili před žádnou překážkou. Zazděný vchod prolomili, sarkofágy rozbili a veškerý cenný kov spolu s dalšími uloženými předměty uloupili. Vše, co cenného ve vyhořelém kostele ještě zůstalo, se tak stalo kořistí zlodějů. Rozházené a zanechané kosti ze zničených rakví byly pak pohřbeny pod sakristií (DP I, s. 12).

Jak bylo již zmíněno v úvodu, započalo se sice s opravami presbytáře, ale nedostatek prostředků zabránil v pokračování obnovy kostela. Po více než třicet let tak zůstal pohořelý kostel neobnoven, až poslední ránu jemu i zčásti obnovenému městu uštědřil nový celoměstský požár 12. května 1820. Pak již nic nezabránilo tomu, aby bylo povoleno měšťanům rozebrat zbytky kostela na stavbu nových měšťanských domů (Heimrich 1887, 26). Povolení k tomu, datované 30. prosince 1836, přišlo z krajského úřadu v Litoměřicích (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2606). Od třicátých do osmdesátých let 19. století pak probíhaly úpravy terénu po zbořeném kostele (tamtéž). Původně značně svažité plocha náměstí (výškový rozdíl terénu podle přiložených plánů činil na západní straně kostela 2,04 m, uprostřed u Kostelní uličky 2,77 m) byla vyrovnána a odkopaný materiál sloužil v roce 1875 k zasypávání tzv. Cihlářského rybníčku na okraji v tomto roce založeného městského parku.

Právě při terénních úpravách Kostelního náměstí bylo v roce 1861 nalezeno mosazné pečetidlo se znakem a opisem. Gotický štít nesl vyobrazení jakéhosi zvířete se zvednutým ocasem, pod ním heraldická figura

krokové. Opis gotickou majuskulí zní: „+ S. RVDEGERI : IVDEI“, což znamená „Pečeť Rudegera, žida“. Městský sekretář Wenzel Heimrich zaslal otisk pečetidla známému novináři a historikovi Ferdinandu Břetislavu Mikovcovi, který je datoval do 15. století (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2376).^{6/} Dnes je bohužel neznámé, zachoval se pouze jeho otisk z červeného vosku (obr. 5).

Podivujeme se dnes nad faktem, jak málo zůstalo zachováno z farního kostela. Nedávno identifikovaná necelá dvacítká architektonických článků (Panáček M. – Panáček J. 2002) a část náhrobku Zikmunda Berky z Dubé(?). Poněkud málo na skvostnou pozdně gotickou stavbu kostela, který vyhořel před 220 lety a byl úplně rozebrán asi před 150 lety. Je však více než pravděpodobné, že velká část stavby, její architektonické články (segmenty sloupů, ostění dveří a oken, klenební žebra aj.), jsou zazděny v měšťanských domech celého středu města a ostatní zbytky stavby jsou ukryty pod terénem okraje městského parku. Případný archeologický výzkum na ploše dnešního Škroupova náměstí tak skýtá jen malou naději na nalezení nějakých relikvií kdysi tak mohutné stavby.

POZNÁMKY

- 1/ Podobný citát, pocházející z let 1525–1564, je uveden na fol. 1r nejstarší českolipské městské knihy (Ebelová a kol. 2005, 99):
Thu Recht fuerchte Gott
scheue niemandts.
(Jednej po právu v bázni Boží,
neboj se žádného.)
- 2/ Druhým pohřbištěm Berků z Dubé a Lipé v České Lípě byl kostel Panny Marie, kde byli pohřbeni Jetřich Jiří Berka († 7. 7. 1585), Petr Berka na Novém Stránově († 19. 12. 1585) a jeho manželka Sibyla Berková, rozená z Ebersteina, která zemřela v únoru 1594 (Schlegel 1937, 13). Další členové berkovského rodu zákupské linie (údajně 23 osob) spočívají v zákupském kostele sv. Fabiána a Šebestiána (Hantschel 1895). Tamní hrobku nechal vybudovat Zbyněk Berka z Dubé († 6. 3. 1578) pro sebe a svou manželku Veroniku z Lobkovic. Údaje o roku úmrtí Zbyňka Berky se, podobně jako u Zdislava, rozcházejí. T. Schlegel (1937, 13) uvádí podle nápisu na náhrobku letopočet 1577. Mylný je údaj J. N. Willomitzera (1859, 50) o pohřbení Zbyňka Berky ve cvikovském kostele.
- 3/ V augustiniánském klášteře je zachována velká renesanční mřížová brána, která je evidentně starší, než vlastní stavba kláštera, budovaného od roku 1626. O jině provenienci brány svědčí i okolnost, že se její umístění několikrát měnilo. Bohužel se nemůže jednat o dílo Michaela Pfluga, neboť víme, že tuto mřížovou bránu získal převor Gottfried Melzer v roce 1789 z nejmenovaného zrušeného kostela v Praze

(Steffen 1878; Willomitzer 1878). Nejméně od roku 1894 (Paudler 1894, 125) oddělovala mříž klášterní zahradu od klášterního dvora, jak dokládá také její fotografie z počátku 20. století (Hantschel 1911, 538, 846). Později, neznámo od kdy, uzavírala vstup do klauzury v prvním patře na západní straně klášterní kvadratury. Takto ji zachytila fotografie, prezentovaná v oddílu renesance historické expozice VMG v České Lípě. Zde je doložena také v roce 1947 v Kinského propagačním tisku o Českolipsku (Kinský 1947, 16). Při rekonstrukci kláštera pro potřeby okresního muzea a okresního archivu v letech 1962–1964 byla z tohoto místa odstraněna a později umístěna tam, kde je dnes. Uzavírá vstup do severozápadní kaple loretánského ambitu, v níž je dnes prezentována veřejnosti knihařská dílna posledního českolipského knihaře. Druhá kovaná mříž, mladšího původu, dnes na vstupu do severovýchodní kaple loretánského ambitu, pochází z Palmova dvora na severním okraji Jablonného v Podještědí (vyobrazení – viz Jablonné 1998, 78).

- 4/ Řada dalších příbuzných této větve Vartenberků byla pohřbena v kostele v České Kamenici. Údajně celkem devět zemřelých zde mělo své náhrobky (SOkA Děčín, AM Benešov, inv. č. 1, Chronik der Stadt Bensen, s. 240–242).
- 5/ Lipský měšťan Franz Bischofswerder z Ebersbachu provdal v roce 1547 svoji dceru Katharinu za rektora lipské školy Andrease Nikolaie a do rodu Ebersbachů se přivdala také Anna, sestra Georga Handsche von Limus, proslulého osobního lékaře arcivévodů Ferdinanda na zámku Ambras v Tyrolích (Senfelder 1901, 23).
- 6/ Zprávu o nálezu přineslo též č. 191 deníku Reichenberger Zeitung z 20. srpna 1861 (Feistner 1895). Pečetidlo bylo na přání F. B. Mikovce zapůjčeno na výstavu spolku Arkadia v Praze, odkud se již pravděpodobně nevrátilo. Spojení pečetidla s konkrétní osobou není možné. Nepochybně již v 15. století Žid v České Lípě žil. Starý českolipský židovský hřbitov byl založen údajně v roce 1479 a nejstarší náhrobek (dnes již neznámý) prý pocházel z roku 1488. Podle tvrzení M. Vojtiškové (1999, 8) jsou nejstarší zprávy o Židech v České Lípě v druhé městské knize od roku 1529. Existuje však ještě starší doklad jejich přítomnosti v České Lípě. Při dělení Berků v roce 1502 se v Mariánské čtvrti uvádí „Gierg žid“ a v Žadušní čtvrti „žid Šneider“ (Panáček 2004, 41).

LITERATURA A PRAMENY

AM: Archiv města (archivní fond).

AMK: Archiv metropolitní kapituly (archivní fond).

APH: Archiv pražského hradu.

AŮ: Arciděkanství úřad (archivní fond).

Bergl, J. 1937: Die letzten Wartenberger auf Neuschloß – Leipa, MNEC 60, 26–37.

Bondy, K. 1937: Das alte Zinngießhandwerk in B. Leipa, MNEC 60, 38–65.

DP I: Děkanství pamětnice I (SOkA Č. Lípá, AŮ Č. Lípá, bez inv. č.).

Dreßler, F. 1912: Die Leipaer Großkirche und ihre Geschichte (Schluß), Deutsche Leipaer Zeitung z 1. 5. 1912, s. 7–8.

Ebelová, I. a kol. ed. 2005: Pamětní kniha města České Lípy 1461–1722. Libri civitatis I., Ústí nad Labem.

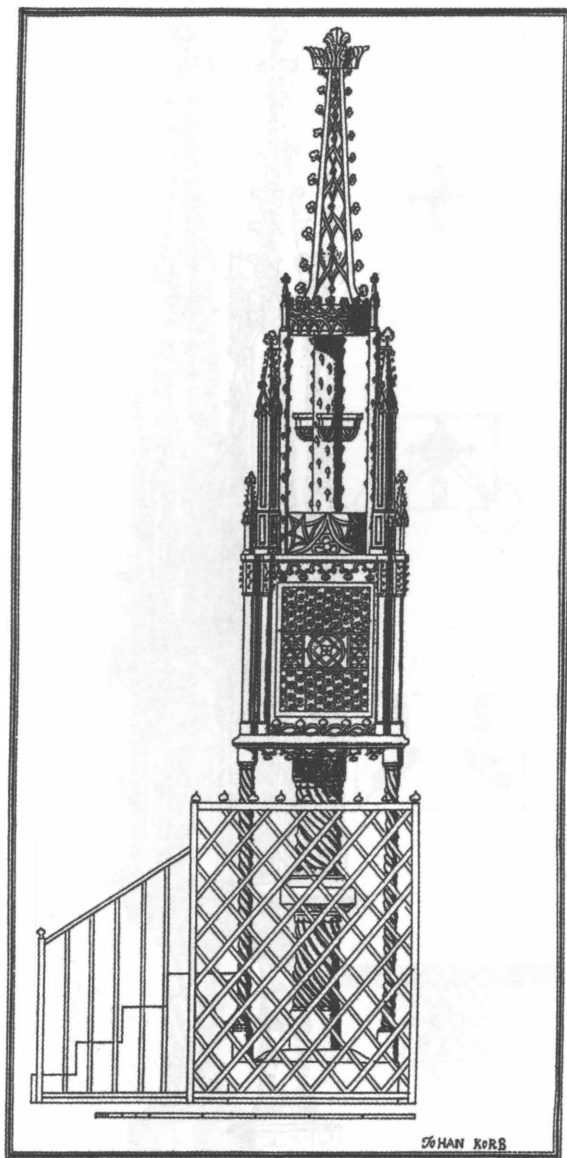
Feistner, W. 1895: Altes Siegel, MNEC 18, 283.

- Feuerné Tóth, R. 1955: Kassai István Budán. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti múzeum évkönyve XVI., Budapest, 135–145.
- Grueber, B. 1879: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen nach den bestehenden Denkmalen geschildert IV. Die Spät-Gothik, 1437 bis circa 1600, Wien.
- Hallwich, H. 1889: Der Brand des Leipaer Glockenthurmes im Jahre 1631, MNEC 12, 294–298.
- Hantschel, F. 1895: Die Berka-Grabsteine und die Berka-Grufft in der Reichstädter Decanalkirche, MNEC 18, 263–264.
- Hantschel, F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa, Česká Lípa.
- Heimrich, W. 1887: Der große Brand in Leipa am 6. October 1787, Česká Lípa.
- Horák, T. 1996: Varhany a varhanáři na Českolipsku, Česká Lípa.
- Jablonné 1998: Jablonné v Podještědí. Pohledy do minulosti, Česká Lípa.
- Kinský, B. 1947: Českolipsko – Severočeská Riviera, Česká Lípa.
- Lutsch, H. 1891: Die Kunstdenkmäler des Regierungsbezirkes Liegnitz, Wroclaw.
- Matějková, E. 1962: Kutná Hora, Kutná Hora.
- MNEC: Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, Česká Lípa.
- Nachrichten 1885: Nachrichten über den Nordböhmisches Excursions-Club, MNEC 8, 140–155.
- Panáček, J. 2003: Česká Lípa v době gotické. In: Ústecký sborník historický 2003. Gotika v severních Čechách – Gotické umění a jeho historické souvislosti II., Ústí nad Labem, 157–211.
- Panáček, J. 2004: Dělení Berků z Dubé v roce 1502, Bezděz 13, 23–48.
- Panáček, J. 2008: Historické mapy, plány a veduty České Lípy, Česká Lípa.
- Panáček, J. – Gabriel, F. 1994: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě, Bezděz 2, 9–32.
- Panáček, M. 2002: Krov kostela sv. Kříže v České Lípě, Bezděz 11, 261–273.
- Panáček, M. – Panáček, J. 2002: Architektonické články ze zaniklého kostela v České Lípě, Průzkumy památek I/2002, 104–114.
- Paudler, A. 1894: Ein deutsches Buch aus Böhmen I, Česká Lípa.
- Pokrok. 1874: Náhrobek pana Zdislava Berky z Dubé † 1552, Památky archeologické a místopisné 10, 183.
- PR I: Purkmistrovský rejstřík I. (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 91).
- Seidlich, I. 1880: St. Peter und Paul in Böhm.-Leipa, MNEC 3, 5–10.
- Senfelder, L. 1901: Georg Handsch von Limus. Lebensbild eines Arztes aus dem XVI. Jahrhundert, Wien.
- Schlegel, T. 1927–1929: Die Kirche des hl. Apostel Petrus und Paulus in B. Leipa, Hausblätter für Böhm. Leipa und Umgebung, roč. 4, 1927, č. 23–roč. 6, 1929, č. 7.
- Schlegel, T. 1934: Die Seelsorger der B. Leipaer Stadtkirche, MNEC 57, 29–34, 53–59.
- Schlegel, T. 1937: Die Berkafamilie im Besitze der Stadt Leipa, MNEC 60, 5–14.
- SOkA: Státní okresní archiv.
- Steffen, E. 1878: Ein sehenswertes Gitterthor, MNEC 1, 26–27.
- Stellzig, A. W. 1883: Das Leichenbegängnis des Herrn Johann von Wartenberg und seines Sohnes Herrn Adam von Wartenberg, MNEC 6, 274–278.
- Štroblová, H. – Altová, B. ed. 2000: Kutná Hora, Praha.
- Vlček, P. a kol. 2004: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha.
- VMG: Vlastivědné muzeum a galerie.
- Vojtišková, M. 1999: Židé v České Lípě, Česká Lípa.

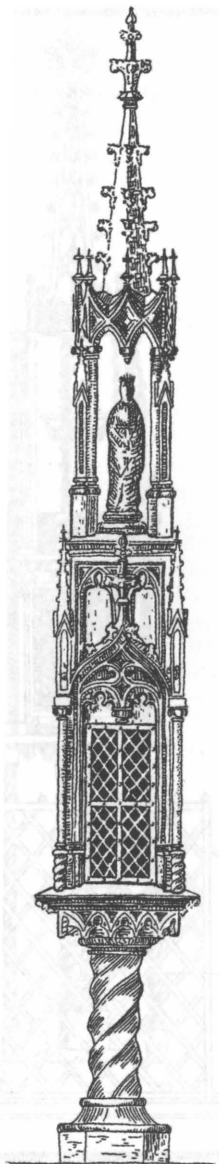
Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß-Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisoh-Leipa, Litoměřice.

Willomitzer, J. N. 1878: Das sehenswerte Gitterthor, MNEC 1, 74–75.

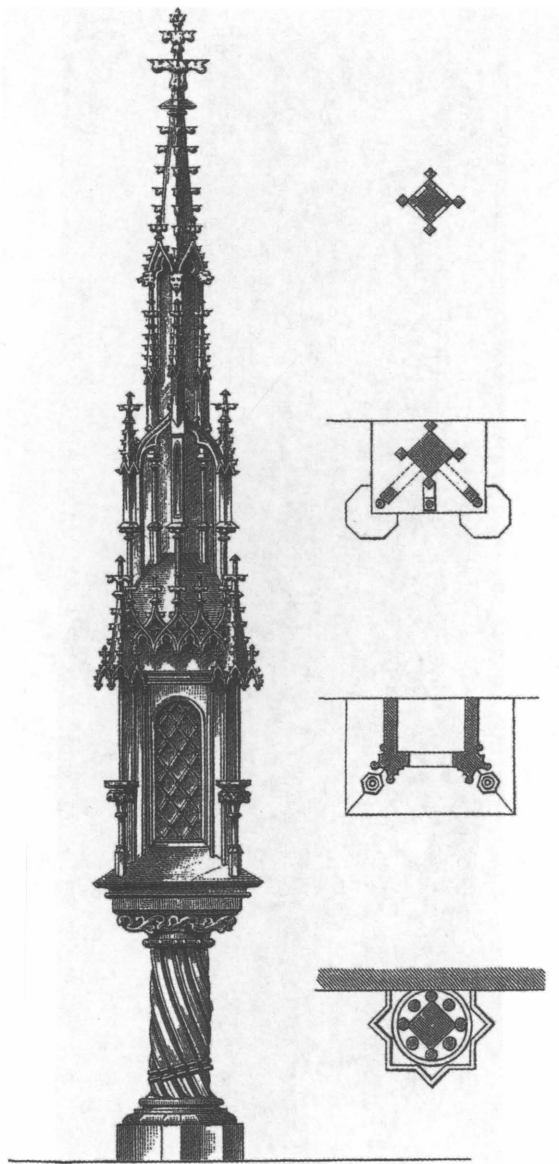
Zoubek, F. J. 1864: Lipé (Česká Lípa), Památky archeologické a místopisné XI, 1–11, 41–52.

Obr. 1. Zaniklé pastoforium z kostela Sv. Petra a Pavla v České Lípě na kresbě Johanna Korba z roku 1788 (SOkA Č. Lípa, AÚ Č. Lípa, DP I, mezi s. 4 a 5).

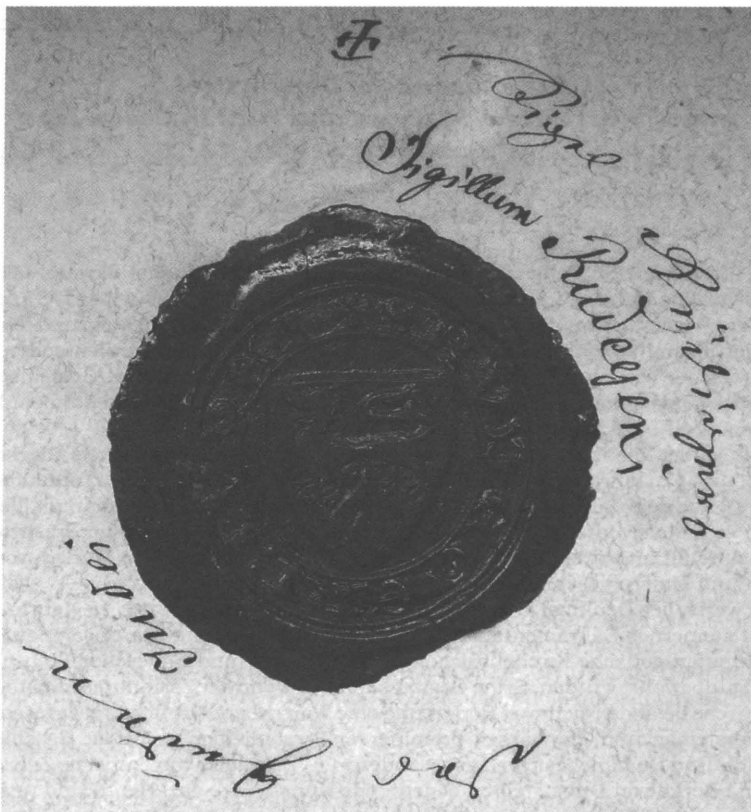
Obr. 2. Rekonstrukce pastoforia z kláštera pavlínů v Budaszentlőrincz (Maď.), připsaného Istvánu Kassaiovi (Feuerné Tóth 1955, 141, obr. 13).

Obr. 3. Pastoforium v kostele Nejsvětější Trojice v Kutné Hoře, připisované sochaři a kameníkovi Bricciu Gauskemu (Grueber 1879, 126, obr. 170).

Obr. 4. Relikt kvarcitového náhrobku údajně Zikmunda Berky z Dubé († 1570) v expozici VMG v České Lipě (foto M. Panáček).

Obr. 5. Otisk pečtidla Žida Rudegera, nalezeného na Kostelním (Škroupově) náměstí v roce 1861 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2376; foto M. Panáček).

RESUMÉ

Verschwundene Denkmäler in der Pfarrkirche St. Peter und Paul in Česká Lípa (Böhmisch Leipa)

Jaroslav Panáček

Die Pfarrkirche St. Peter und Paul, die am Kirchenplatz (heute Škroup – Platz) in Böhmisch Leipa stand, wurde durch den ersten Stadtbrand am 6. Oktober 1787 zerstört. Nach dem Wiederaufbau des Presbyteriums wurde ihre Sanierung aufgrund fehlender Finanzierungsmittel eingestellt und so blieb es bis zum zweiten vernichtenden Großbrand, welcher wieder die ganze Stadt am 12. Mai 1820 heimsuchte. Gemeinsam mit der Kirche verschwand damals ihre gesamte Innenausstattung von enormem künstlerischem Wert bzw. wurde sie vernichtet und ausgeraubt.

Dazu zählen mehr als neunzig geschnitzte Kirchenbänke, drei große Glocken aus dem 16. und 17. Jahrhundert, eine Turmuhr aus dem Jahr 1712, eine Zinntaufbecken, eine Orgel aus dem Jahr 1753 sowie eine wertvolle Kanzel. Der Hauptaltar mit Illusionsfresken vom Maler Josef Hager sowie zehn Seitenaltäre, davon zwei im Presbyterium, sechs im Schiff und zwei in Seitenkapellen, wurden mit zahlreichen Werken von Bildhauern und Malern geschmückt.

Ein wertvolles Denkmal aus der spätgotischen Zeit vom Ende des 15. Jahrhunderts war ein steinernes Sakramentshäuschen, ein frei stehender turmartiger Bau, der in Anlehnung an gotische Kirchtürme geschmückt war und in welchem konsekrierte Hostien aufbewahrt wurden. Seine Gestalt kennen wir von der Zeichnung Johann Korbs. In der Kirche befanden sich zwei Berka- und eine Wartenberg-Gruft mit reich geschmückten Grabsteinen und Zinnsärgen prominenter Persönlichkeiten beider Geschlechter, der Stadt- und Domänebesitzer. Insbesondere die Grabmäler von Jaroslav, Zdislav und Zikmund Berka von Duba stellten bedeutende Kunstwerke dar. Heute sind uns deren Gestalt und der Wortlaut der Inschriften nur aus den Beschreibungen in den Denkschriften der Dekantei bekannt. Die Wartenberg-Gruft in der St. Laurentius-Kapelle wurde mit einem Renaissancegitter geschlossen, einem Meisterwerk des Schmiedes Michael Pflug aus dem Jahr 1596. Weiter befanden sich hier das Grabmal des in der Stadt ansässigen Geschlechtes von Ebersbach sowie eine Reihe anderer Grabmäler von Persönlichkeiten aus dem geistlichen oder Bürgerstand.

Übersetzt von Petra Sochová

PANSKÁ SKÁLA U KAMENICKÉHO ŠENOVA

Kapitola z počátků ochrany přírody

Petr Kühn

RNDr. Petr Kühn, CSc., Okružní 2173, 470 01 Česká Lípa, e-mail: pkuhn@volny.cz

Petr Kühn: The Panská skála rock near Kamenický Šenov (A Chapter from the Beginnings of Nature Protection)

The Panská skála rock near Kamenický Šenov (more famous under the former German name: Herrenhausfelsen near Steinschönau) is an excellent example of columnar jointing in a small basaltic flow filling a depression in the former surface which had been opened by a quarry. Already in the second half of the 19th Century the inhabitants of the surrounding villages were afraid that at short the whole hill will be destroyed by quarrying. As in those days there was no environmental legislation, a group of prominent persons (district commissioner v. Stellwag-Carion, A. Helzel, mayor of Kamenický Šenov, J. Em. Hibsč, geologist and professor of the argicultural college of Děčín-Libverda, G. Nowak, pharmacist and parliamentarian and others) approximately 1880 came to an agreement with the owner to reduce the quarrying and in 1902 founded a committee to collect money to buy the hill. The paper brings a description of the history of their activities which, finally, led to a shut-down of the quarry and, in 1914, the hill was bought by the Committee and handed over to the district authority of Kamenický Šenov. Also several later activities trying to reestablish the quarry and other later experiments to improve nature are shortly reviewed. The Panská skála/Herrenhausfelsen, represents the oldest European geological Nature Reserve.

Úvod

Panská skála je celkem nenápadný pahorek východně od Kamenického Šenova, ční jen málo nad své okolí do nadmořské výšky 595 m a patří k nejznámějším českým přírodním rezervacím; v popularitě soutěží i s pověstným pralesem na Boubíně. Přes poměrně malou nadmořskou výšku je z jejího vrcholu široký rozhled po severočeské krajině. Daleko

k jihozápadu se rozkládá České středohoří a nad Děčínskými stěnami s labským kaňonem se ukazuje hřbet Krušných hor. Na severu leží Českosaské Švýcarsko, blíže na severu svojí chřibskou částí začínají Lužické hory, které jsou ukončeny Ještědským hřbetem na východě. Směrem k jihovýchodu se prostírá Českolipsko, východně od něho Podještědí, na jihu Dokesko a dále k jihu Hradčanské pohoří. V nejbližším sousedství se zvedá Šenovský vrch a za ním Studenec, při státní silnici pod sebou vidíme Kamenický Šenov, v dolině Českou Kamenici a za ní v dále Růžovský vrch.

Ve starší literatuře byla Panská skála popisována jako „Herrenhausstein“, „Herrenhausfelsen“, prof. J. E. Hibsche prokázal, že již v letech 1654, 1713 a 1785 je doloženo nářeční jméno „G'hörn“, které nemá nic společného s nějakým „Panským domem“, ale zdejší obyvatelé jím označovali pahorky s vyčnívajícími skalkami, a ve své podrobné geologické mapě popisuje lokalitu pod tímto názvem, upraveným do spisovné podoby: „Gehörnhaus“ (Hibsche 1927). Místo toho se pro toto návrší dříve také používalo jméno Křížový vrch („Kreuzberg“), protože na jeho vrcholu bývaly postavené tři kříže připomínající Kalvárii.

Již Schaller (1787) upozorňuje na to, že: „Pozoruhodná je u této vesnice takzvaná Panská skála, mající obvod asi 600 kroků a výšku 30 sáhů a je složena ze samých černých čedičových kamenů. Tyto kameny jsou dlouhé až 20 a více loket, široké 1 až 1½ čtvrtky, mají 4 až 8 hladkých a jakoby ohoblovaných stran, stojí těsně při sobě, vyčnívají ze země jako varhanní píšťaly, dají se bez obtíží lámat a používají se s dobrým úspěchem na různé zdivo a klenby.“ (Paudler 1887). První podrobnější geologický popis pochází od severočeského geologa A. Reusse (1793) (viz níže).

Za to, že na rozdíl od Čertovy zdi mezi Osečnou a Českým Dubem, tvořené rovněž sloupcovým čedičem, ještě dnes můžeme Panskou skálu obdivovat, vděčíme v podstatě náhodě, že se mezi zdejšími německými obyvateli sešla nevelká skupina nadšenců, kteří se o záchranu Panské skály začali zasazovat. Bylo to v době, kdy chyběly zákony a prostředky na ochranu přírody a teprve se začínal rozvíjet turistický ruch. Přesto se tito lidé nezalekli překážek a v mnoho let trvajícím boji proti bezohledné snaze majitelky, vytěžit co nejvíce peněz z přírodního bohatství návrší, se dokázali postarat o jeho zachování. Příklad Panské skály u Kamenického Šenova, nejstaršího našeho geologického chráněného útvaru, ukazuje obtíže, s nimiž se rodící hnutí za ochranu přírody muselo potýkat. Avšak přes všechny výhrady, které musíme k podnikatelské aktivitě majitelky Panské skály mít, musíme také uznat, že právě její tvrdošijnosti

děkujeme za odhalení jedinečně pravidelné stavby ze svise nebo téměř svise orientovaných sloupců čedičové horniny, která by nám jinak zůstala skryta. Tehdy se rodícímu hnutí ochránců přírody a domova se podařilo zastavit těžbu v pravý okamžik, kdy vynikl výjimečně fotogenický komplex skalního útvaru („varhan“) ze štíhlých sloupců čediče, ať již se díváme jen na samotný skalní útvar, nebo na skálu zrcadlící se v klidné hladině malého jezírka, jak to dosvědčují nejružnější zveřejněné fotografie (obr. 1).

Stručný přehled geologie

Panská skála je jedním z četných dokladů mladé sopečné činnosti v severních Čechách, jejíž produkty jako žíly a sopouchy prorážely vrstvy pískovců, usazenými z křídového moře, a místy i nadložními třetihorními usazeninami, zčásti se také na tehdejší povrch vylévaly v proudech a v plošně rozsáhlých výlevech. Zvětráváním a odnosem méně odolných okolních hornin, jako pískovců, slínovců, jílovců, čedičových tufů, brekcí a pod. se pak vytvořily četné kuželovité kupy až ploché útvary, tvořené buď vyvělinou samotnou nebo doprovázenou zbytky okolních hornin, někdy na styku s vyvělinou zpevněných prokřemeněním nebo proželezněním. Nejvíce výskytů těchto vulkanických hornin je soustředěno v pásu hluboko zasahujících geologických poruch tzv. oherského riftu, doprovázejícího úpatí Krušných hor od Doupovských vrchů po České středohoří a zasahujícího až do německé Lužice (Zeughausgangzug, Landeskrone u Görlitz) a při labské tektono-vulkanické zóně sz.-jv. směru, skryté pod uloženinami české křídové pánve. Jednotlivé výskyty však nacházíme také roztroušené od Františkových Lázní (Komorní hůrka) přes Vinařickou horu u Kladna k Pardubicím (Kunětická hora) a až na Moravu k Bruntálu (Velký a Malý Roudný), Opavě (Otice) a Ostravě (Chlupáč 2002). Při chladnutí vyvěliny se v tělesech těchto neovulkanických hornin („čedičů“) vytvářejí systémy puklin, které dávají vzniknout charakteristické sloupcovité, méně často deskovité formě odlučnosti; kulovitý rozpad je u našich čedičů poměrně vzácnější (např. Černý vrch severovýchodně od Lísky).

Osy sloupců přitom vždy směřují rovnoběžně se směrem, kterým je teplo z chladnoucí horniny odváděno do okolí a jsou proto zpravidla kolmé na některou plochu, na níž se těleso vyvěliny stýká s chladnější okolní horninou. Když tedy uprostřed zachované části Panské skály stojí sloupce svise a s rostoucí vzdáleností od středu se stále více sklánějí k centru, jak je velmi dobře patrné ve stěně jezírka, znamená to, že skála

je zbytkem čedičového proudu, příp. povrchového výlevu, jehož čedičová tavenina se zde vylila do terénní deprese (prohlubně nebo nehlubokého údolí) a sloupy stojí kolmo na její povrch v podloží čedičového tělesa. Pod jezírkem a pod vytěženými místy, vzdálenějšími od stěny skály, se tedy spodní hranice čedičového tělesa zvedá. Podmínkou vzniku pravidelné sloupcové odlučnosti byl dlouhodobě velmi stabilní režim ochlazování horninového tělesa. Nejedná se tedy u Panské skály o výplň sopouchu (Hibsch 1927; Čichovský 1978; Demek 1987; aj.), protože by se pak osy sloupců musely ze všech stran sbíhat k ose tělesa a ležet zhruba vodorovně, přibližně kolmo na vnější omezení sopečného kanálu, případně se ze všech stran vějířovitě ke středu zvedat (jako to ukazuje např. Vrkoč u Ústí n. L. nebo zbytky bohužel sesuté lomové stěny v čedičové žile vrchu Lipka západně od Stráže pod Ralskem).

V přesném určení typu čedičové horniny Panské skály se údaje v literatuře rozcházejí: živcový čedič (Hibsch 1927; Roll 1967), nefelinický tefrit (Čichovský 1978), olivinický čedič (Demek 1987), nefelinický tefrit (Kinský 1998), nefelinický bazanit (Cajz et al. 2000). Tyto horninové typy se liší zastoupením horninotvorných minerálů (viz následující tabulka) a bývají obvykle zahrnovány pod jedním názvem „čedič“, protože to jsou celistvé tmavě šedé horniny, jejichž přesné určení je možné jen mikroskopicky; složení horniny vyvrhelého tělesa se však také může místo od místa poněkud měnit.

Hornina	Minerální složení			
Živcový čedič:	augit	plagioklas		
Olivinický čedič:	augit	plagioklas	olivin	
Nefelinický tefrit:	augit	plagioklas		nefelin
Nefelinický bazanit:	augit	plagioklas	olivin	nefelin

Stáří tělesa Panské skály bylo radiometrickou draslík-argonovou metodou určeno na 29,7 MA (milionů let), spadá tedy do eocénu (mladší třetihory) (Kinský 1998; Cajz et al. 2000).

Dnes jako Národní přírodní památka chráněná skála je tedy jen zbytek dříve rozsáhlejší kupy čedičové horniny, jejíž pravidelné rovné sloupy byly od 19. století, ne-li ještě dříve, používány na mezníky, patníky a hraniční kameny. K tomu se musely přírodou vytvořené sloupy jen podle potřeby přesekávat. Vrchol skály, který se zachoval téměř celý, je tvořen skupinou skoro svislých, jen málo ke středu ukloněných, převážně pěti

a šestibokých čedičových sloupů dosahujících délky až přibližně 25 metrů. Provozem lomu byl odlámáním okrajových, více ke svislé ose tělesa uklo-něných sloupků obnažen skoro pravidelný shluk sloupů, takže dnes viditelný řez vede přibližně středem kupy se zhruba svislými sloupy; později, když pod tlakem veřejnosti bylo další lámání ve skále zastaveno a těžba se musela zaměřit do hloubky, vzniklo před stěnou ve dně nyní opuštěného lomu jezírko, napájené srážkovou vodou.

O začátku těžby čedičových sloupků na Panské skále se názory roz-cházejí a dokladové materiály o tom chybějí. Reuss (1793) se ještě o žád-ném lomu nezmiňuje. V písemnostech Exkursionsklubu v českolipském archivu se zachoval zajímavý dopis F. A. Palmeho předsedovi klubu Dress-lerovi z 19. dubna 1913 (Palme 1913), v němž pisatel vyslovuje domněnku, že se s lámáním kamene započalo již v první polovině 19. století a jako doklad uvádí fotografii pruských vojáků^{1/} před skálou z roku 1866, kdy prý je na západní straně návrší zřetelně patrné již pokročilé stadium těžby, zatímco vyobrazení z doby před rokem 1827 ukazují návrší ještě nedotčené a opatřené třemi dřevěnými kříži. Vyslovuje pak domněnku, že zdejší čedič byl hojně využíván i mnohem dříve, tj. po celou dobu existe-nce zdejšího osídlení, jak o tom svědčí čedičové úlomky ve zdech a jako schody ve starších domech; byl také používán při stavbě silnic a dvou chodníků ke kostelu (z nichž jeden zmizel při stavbě železnice do České Lípy). Také množství mezníků v polích se mu zdá svědčit o velmi rozší-řeném využívání zdejšího čediče již v podstatně dřívějších dobách. Do-mnívá se však, že se převážně asi jednalo o zvětráváním uvolněné sloupky ze sutě, obklopující tehdy ještě těžbou nedotčenou skálu.

V dnešním stavu představuje Panská skála (tzv. Kamenné varhany) vysoce fotogenickou ukázkou odlučnosti čedičové horniny ze štíhlých a pravidelných sloupků s hladkými stěnami, která v celé Evropě nemá obdoby a proto si její snímky našly cestu i do četných zahraničních učebnic geologie a zeměpisu. Její výhodou je také, že se zvedná z mírně stoupajícího okolí a pohled na ni není rušen žádnou stromovou nebo křovinnou vegetací. Do určité míry podobnou, ale mohutnější obdobou Panské skály s dlouhými čedičovými sloupy se vyznačuje nedaleký, rov-něž zákonem chráněný Zlatý vrch u obce Liska; opuštěný lom ve hřbetu Klučky nad silnicí mezi Práchní a Polevskem svými svislými sloupy pak názorně ukazuje průřez povrchoým čedičovým výlevem a zasluhoval by také zákonnou ochranu.

Boje za záchranu Panské skály

Dnešní stav národní přírodní památky Panská skála je výsledkem dlouholetého boje zdejšího německého obyvatelstva a zejména aktivních bojovníků za krásy domova z jeho řad, např. Edmunda v. Stellwag-Cariona, okresního hejtmana v Děčíně, Ad. Helzela, starosty Kamenického Šenova a poslance zemského sněmu, J. Em. Hibsche, profesora zemědělské akademie v Děčíně-Libverdě a Gustava Nowaka, lékárníka a poslance c. k. říšského sněmu, členů výborů českolipského Exkursions-Klubu a horských spolků severních Čech, za její zachování. O velikém zájmu širšího čtenářstva svědčí i to, že v zachovaných číslech zdejších novin z období 40 let mezi 1878 až 1918 si můžeme přečíst více než 30 většinou dosti podrobných zpráv o osudu Panské skály.

Na první zmínku, že by se Panská skála měla zachovat, upozorňuje Českokamenický týdeník uvedením prvních 8 veršů^{2/} 24řádkové básně dr. Charwata, uveřejněné v sedmém čísle druhého ročníku týdeníku „Böhm.-Kamnitzer Anzeiger“ z roku 1869 pod názvem „Das Herrenhaus“ (Panská skála), elegie za jedinečný přírodní výtvar, který postupně mizí pod úderu krumpáčů a kladiv, aby jeho trosky sloužily za kameny do podezdívek domů a jako sloupky v plotech domovních zahrad (Böhm.-Kamnitzer 1929).

Avšak již mnohem dříve se o tomto návrší obdivně vyslovil zasloužilý severočeský geolog F. A. Reuss (1793): „Nejkrásnějším a nejskvělejším čedičovým kopcem celého litoměřického kraje je takzvaný Křížový vrch neboli Panská skála, přestože svojí výškou nijak nevyčnívá, nýbrž tvoří jen nízké návrší, opatřené na vrcholu třemi kříži. Avšak sloupce, které jej skládají, jsou tak mimořádně krásné, jaké jsem ještě nikde neviděl. Mají výšku 12 až 15, někdy i více loket, v průřezu však nemají více než ½ lokte. Na úpatí jsou silnější než na vrcholu, kde jejich průměr sotva překračuje ¼ lokte. Sloupce jsou většinou šestiboké a jejich odlučné plochy jsou velmi hladké a rovné tak, že by je ani umění nemohlo krásněji vytvořit než jak je zde stvořila příroda. Nejsou rozdělené žádnými příčnými puklinami nebo trhlinami, ale dosahují souvisle výše uvedenou výšku. Úderem kladiva vydávají silný zvuk a již při nepřilíš silném úderu se rozpadají jako sklo. Koncové plochy sloupců jsou rovné. Sloupy se přesně navzájem dotýkají, nemají docela stejnou výšku, ale jsou uspořádány podle klesající výšky jako píšťaly u varhan. Na úpatí se sklánějí pod 65° k severu, na severní straně stojí skoro svisle a pozorujeme tu jen malý úklon k východu. ... Čedič je úplně celistvý, bez jakýchkoliv děr nebo bublin na vnějším povrchu, pokrytém jen nažloutle šedým povlakem,

který však nezasahuje do hloubky. Sloupce jsou často lámány a majitelem, sedlákem v Práchni, prodávány do okolí na okenní nebo dveřní pažení, rohové sloupky apod. Je jen škoda, že by tím tento krásný čedičový kopeček jednou mohl docela zmizet, protože jen zvenku uložené sloupky jsou utvářeny takto pravidelně, zatímco hlouběji ležící jsou již spíše bříchaté a mají i jinak nerovné plochy odlučnosti. Čedič je šedočerný, na lomu jemnozrný a skoro čistý, protože jen vzácně pozorujeme docela malá zrnka olivínu.“

Do širšího povědomí ve vlastivědné literatuře se Panská skála také dostává popisem v Schallerově „Topografii“ (Schaller 1787), v níž autor upozorňuje na to, že „pozoruhodná u této vesnice Kamenický Šenov je tzv. Panská skála, mající v obvodu 600 kroků a výšku až 30 sáhů a skládající se ze samých černých čedičových kamenů. Tyto kameny jsou dlouhé až 20 a více loket, jsou široké 1 až 1½ čtvrtky, mají 4 až 8 hladkých až jako hoblovaných stěn, stojí těsně při sobě, vyčnívají ze země jako varhanní píšťaly, dají se bez větší námahy lámat a používají se s dobrým úspěchem na všelijaké zednické práce a klenby (citováno podle Paudlera: A. P. 1887).

V letech 1870 až 1880 byl kamenolom na Panské skále využíván natolik silně, že se mezi lidmi začala šířit obava, že se Panská skála během nepřiliš dlouhé doby zcela ztratí z povrchu zemského (viz i u výše citovaného F. A. Reusse (1793). To se stalo podnětem pro turisticko-vlastivědný spolek Nordböhmischer Excursions-Club v České Lípě, aby se již krátce po svém založení („Excursions-Club“ byl založen 10. dubna 1878!), na druhém zasedání svého výboru 25. dubna 1878, ujal snah o záchranu Panské skály a z podnětu prof. Watzela se usnesl zaslat českému zemskému výboru žádost o ochranu skály, aby tak tento jedinečný přírodní výtvar byl zachován budoucím generacím (Mittheilungen 1878a; Fechtner 1898). Žádost měla následující znění:

Vysoký zemský výbore!

Asi ¼ hodiny východně obce Kamenický Šenov poblíže České Lípy, význačně svým sklářským průmyslem, se na náhorní rovině obklopené malebnými kopci, do výše asi 1800 stop nad Severním mořem zvedá v pohledu zdaleka dosti nevzhledné návrší, eufemisticky nazývané Panskou skálou, které ve svém celém, nepřiliš velkém obvodu sestává z takzvaného výlevu čediče. Na tom by ovšem samo o sobě nebylo nic nápadného, nic zvláště pozoruhodného. To, co toto návrší vyznamenává, dokonce jej činí skutečnou jedinečností naší užší a širší vlasti, je okolnost, že

jeho čedič se ukazuje rozdělený do samých štíhlých, svísele postavených, nanejvýše pozoruhodných hranolů. Jednotlivé 4 až 6boké čedičové sloupy tu vystupují jako varhanní píšťaly, jsou ohraňené dokonale rovinnými, krystalům podobnými, odlučnými plochami a dají se místy od sebe navzájem a od do hloubky pokračující čedičové spousty se stejnou odlučností oddělit v délkách až do více než 6 sáhů. Touto význačnou svíselou výškou a pozoruhodnou půvabností připomínají nápadně podobné útvary Fingalovy jeskyně na ostrově Staffa, kopců Battenbergu a Mendenbergu u Ilauze poblíž pramenů Rýna a některá jednotlivá místa oblasti Auvergne ve Francii. Toto čedičové návrší, v geologickém smyslu jediné svého druhu v našem domově, se však brzo stane politováníhodnou obětí onoho přírodním krásám tak nepřátelského užítkovacího pudu, když jeho současný majitel (Johann Kasper, kovářský mistr v Kamenickém Šenově) bude stejně jako dosud pokračovat oddělovat od něho čedičový sloup za sloupem a užítkovávat je k různým praktickým, přírodní pozoruhodnosti země rozhodně však škodlivým, účelům, takže po několika letech tento vysoce zajímavý útvar Panské skály již nebude existovat ve skutečnosti, nýbrž bohužel již jen ve vzpomínce. Jaký to vzácný přírodní poklad by se tím naší vlasti ztratil! – K jeho zachování existuje jen jediný prostředek – totiž zakoupení této ozdoby krajiny Zemským výborem. K tomuto zakoupení použité prostředky by ovšem byly v obvyklém smyslu neproduktivní. Protože však k zachování starých stavebních památek jsou zásadně rok od roku vynakládány nikterak nevýznamné oběti, mohlo by se také jednou vynaložit něco na to, aby byl vzácný výtvar přírody zachován pozdějším generacím. – Nejoddanější podepsaný výbor Exkurzního klubu si tedy dovoluje vyslovit žádost: nechť Vysoký zemský výbor laskavě vezme v úvahu tuto jeho žádost a zařídí k brzkému vykoupení Panské skály pro Zemi potřebné kroky (Leipaer 1878).

Již na osmé schůzi dne 13. června 1878 však výbor projednal odpověď, podle níž se žádosti o odkoupení Panské skály nevyhovuje s odůvodněním, že neexistuje fond, jehož prostředky by k tomuto účelu mohly být použity a usnesl se, že ve svém časopise zveřejní doslovné znění odpovědi: Dne 13. června... Sděluje se... přípis c. k. českého zemského výboru s obsahem, že se žádosti Exkurzního klubu o zakoupení Panské skály (u Kamenického Šenova) z prostředků země nevyhovuje. Je přijato usnesení, že tento přípis bude v plném znění zveřejněn v časopise „Mitteilungen“. Uvádíme zde tedy jeho znění: „Zemský výbor lituje, že Vaším Blahorodím jako předsedou Severočeského exkurzního klubu předložené žádosti, týkající se zakoupení jednoho v blízkosti obce Kamenický Šenov ležícího čedičového

pahorku nemůže vyhovět, protože zemský výbor podle zemského rozpočtu, který musí dodržovat, nemá k dispozici žádné k požadovanému účelu použitelné prostředky, a že – při vysoce exemplifikující povaze, kterou by příslušné rozhodnutí neslo s sebou, a vzhledem k množství naléhavých potřeb velkého rozsahu a choulostivým způsobem využívaných zemských financí – by nemělo naději, že by bylo možné příslušné překročení zemského rozpočtu před vysokým zemským sněmem ospravedlnit.

Zemský výbor věří, že může od uvážlivého pochopení tohoto Vaším blahorodím zastupovaného spolku očekávat úplné uznání tohoto zamítnutí a jeho důvodů. V Praze, dne 28. května 1878. Nejvyšší zemský maršálek Auersperg v. r., Theumer v. r. (Mittheilungen 1878b).

Toto upozornění Exkurzního klubu však mělo pozitivní výsledek alespoň v tom, že Český zemský výbor vyzval majitelku skály k dobrovolnému šetrnému postupu tím, že dále nebude těžit sloupy ze stěny vytvořené dosavadní těžbou, ale bude je lámat pouze v jejím předpolí do hloubky. V důsledku toho zůstaly horní sloupcové partie nadále zachovány zhruba v té podobě, v jaké byly dosud lámáním odhaleny.

Obdobný dopis, který výbor klubu zaslal ministru vyučování, se vůbec odpovědi nedočkal (Heimrich 1901).

Již koncem prvního roku nového století, dne 13. října 1900, pak česko-kamenický týdeník „Kamnitzer Wochenblatt“ komentuje článek „Proslulý kámen“ („Berühmter Stein“), vyšlý v pražské „Bohemii“ (Kamnitzer 1900): „Na severu Čech, tak píše „Bohemia“, leží u protáhlého hřbetu Vlčí hory klidné a snaživé průmyslové město Kamenický Šenov, které se dnes prostřednictvím státní silnice, spojující obě obce, již dostalo do těsné souvislosti s průmyslovou obcí Prácheň-Šelty, ležící jihovýchodně od něho. Jižně této spojnice a jí zčásti protínaná se tu rozprostírá náhorní rovina, která pro přemýšlivého přítele přírody, jakož i pro badatele představuje posvátné místo.

Mimo to, že zde oko chodce potěší velkolepý daleký rozhled k severozápadu a severu na nádherná seskupení Českosaského Švýcarska atd., a že je na východě přitahováno Krkonošemi a Jizerskými horami, na jihovýchodě se dotýká Hradčanského pohoří a obou Bezdězů, vidí zde něco zcela odlišného, svého druhu velkolepého, jedinečného, div přírody, skálu čedičových sloupců, zvanou „Panská skála“. V celé Evropě sotva existuje ještě jedna taková pravidelná sloupcová stěna, jakou zde, vzdálenou sotva 200 kroků od silnice a v nejbližším okolí budoucího nádraží Prácheň-Šelty, můžeme obdivovat. Štíhlé, majestátně krásné a těsně k sobě přiléhající sloupy o průměru 15 až 40 centimetrů, se tu představují

obdivujícímú oku diváka. Až do výšky 20 až 25 metrů zde vidíme ze země vyčnívat sloup vedle sloupu, z nichž každý má určité, šestihhranné omezení. Nesmíme si však představovat, že místo s tímto čistým sloupcovým formátem je rozsáhlé a že ohromné přírodní procesy snad oněmi kamenými sloupci varhanních píšťal pokryly plochu tisíců čtverečných metrů; ne, přírodu zde člověk může obdivovat na ploše, kterou smíme označovat skoro jen za skromnou, může zde studovat neprozkoumatelnost přírodních zákonů. Za posledních 50 let k tomuto místu putovaly mnohé národnosti! Všechny evropské národy, Američané od severu k jihu, černoši, Arabové, Peršané, Japonci zde stáli a odnášeli odtud slávu a chválu oné velkolepé přírodní krásy až do nejbzdálenějších zemí. Zdá se, že jen v jeho vlastním domově je tomuto mistrovskému kusu přírodních sil věnována pouze malá nebo vůbec žádná pozornost.

U nás z něho zcela prostě udělali kamenolom a lámou ty nejkrásnější šestihhranné sloupy s opravdu ďábelskou snahou o jejich zničení, aby je – světe, čti a div se – rozbíjeli většinou do 50 centimetrů dlouhých kusů na kameny do podezdívek, do kusů délky asi 1 ½ metru na sloupky do zahradních plotů nebo, povede-li se lámání, jako sloupy délky od čtyř do deseti metrů jako výstavní kusy k odvezení do dalekých měst a zemí.

Vzácnost tohoto druhu, která by v Anglii nebo Francii bezpochyby byla povýšena na nenahraditelný státní majetek, nechávají zde v Rakousku zcela prostě ničit; to, co by jiným národům bylo chloubou, svátostí, a co budou pozdější staletí s největší pečlivostí ochraňovat, to zde brzo zcela zmizí z povrchu zemského, nebo bude přinejmenším uvedeno do takového stavu, že se již nevyplatí, aby jeho zbytku byla věnována jakákoliv zvláštní pozornost. Zde je tedy naléhavě nutná rozhodná náprava, rychlý a energický zásah všech činitelů, zvláště vlády.“

Hantschel (1912a) uvádí zprávu, že například ze sloupů z Panské skály se skládá pyramidální památník v Kamenickém Šenově, původně postavený 23. června 1912 na počest císaře Františka Josefa I., který byl později upraven na památník obětem války, podle něho (Hantschel 1912b) hlásí i deska, umístěná na podobné skupině čedičových sloupů z Panské skály v lázeňském parku v Badenu u Vídně, že sloupy byly věnovány „c. k. Oberstleutnantem Karlem Kaftanem“. Z Panské skály pochází také část čedičových sloupů tvořících dosud zachovanou skupinu kamenů, stojících u „Jubilejní kaple Františka Josefa I.“ v Pertolticích (Kühn 1997) a část kamenů dříve obklopujících dne 14. srpna 1910 odhalený památník k 80. narozeninám císaře Františka Josefa I. u kostela v Dubé (Kühn 1999).

Jeden čedičový sloup délky 5,7 metrů přes 120 let (1879 – 28. dubna 2003) stál v centru kamenné skupiny v městském parku v České Lípě (viz např. Kühn, b. l.), než ho pravděpodobně parta rozjařených mladíků, odcházejících v alkoholickém oparu z nedalekého hostince, vyvrátila a rozbila na sedm kusů (Kühn 2010).

V tehdejší době, tj. na počátku dvacátého století, ovšem byly poměry pro ochranu přírody značně svízelné, protože zákony k ochraně přírody nikde v Evropě neexistovaly, a v podstatě jedinou možností, jak přírodní památku ochránit a uchovat do budoucnosti, bylo ji od majitele pronajmout nebo vykoupit (srov. např. Kühn 2000). Proto se obecní úřad v Kamenickém Šenově, na jehož území se skála nachází, rozhodl uspořádat veřejnou sbírku, kterou na svých územích povolily i úřady v sousedních okresech Děčín a Česká Lípa (Bezirks 1901).

Dne 9. dubna 1902 pak byla z podnětu starosty České Kamenice A. Helzela, děčínského okresního hejtmana Edmunda Stellwag-Cariona a prof. J. E. Hibsche z německé zemědělské akademie v Děčíně-Libverdě svolána do děčínského sálu „Casino“ schůze k ustavení „Komitétu k zachování Panské skály“ („Comité zur Erhaltung des Herrnhausberges“), který se měl zabývat shromažďováním prostředků k její záchraně. Sešli se na ní účastníci z Děčína, Benešova nad Ploučnicí, České Kamenice, Kamenického Šenova a České Lípy, kteří se všichni shodli na požadavku, aby byla skála zachráněna před zničením a dali průchod svému rozhořčení, že „těmto snahám jsou nezměrnou hamizností majitelky kladeny nepřiměřené překážky“. Na návrh výše jmenovaných se přítomní usnesli, že se pokusí získání peněz, potřebných k nájmu nebo zakoupení Panské skály, urychlit vypsáním věcné loterie, k jejímuž provedení ustavili 14členný výbor, složený ze zástupců všech dotčených obcí. Účastníci schůzky také navrhli, aby se sdružení snažilo získat za výhry dary především výrobků zdejšího sklářského průmyslu a rovněž podpořili návrh, aby pro loterii získané předměty byly vystaveny na tohoroční hospodářské výstavě (Gewerbeausstellung) v Děčíně. Jako další možnosti získávání potřebných peněz byly uvažovány: pořádání dobročinného bálu, kampaně v novinách na získání sponzorů, prodej skleněných modelů skály jako těžitek aj. Určité částky věnovaly i některé místní, zejména turistické spolky, které měly na ochraně zájem (např. Horský spolek pro nejsevernější Čechy z Krásné Lípy, českolipský Severočeský Exkurzní Klub, děčínský Horský spolek pro Českosaské Švýcarsko a jiné), pomohla i státní správa, např. tehdejší okresní úřad v České Kamenici (Reichenberger 1902a) a majitelé okolních panství.

K podpoře takto vypsané věcné loterie byl dne 1. října 1902 vydán i zvláštní leták (Helzel 1902) s následujícím textem:

Výzva všem přátelům nedotčené krásy přírody. Je třeba zachránit přírodní památku zvláštního druhu před úplným zničením. V německé části severních Čech, u Kamenického Šenova, městečka všeobecně známého svým sklářským průmyslem, leží Panská skála, která se v důsledku své geologické stavby stala slavnou tím, že se skládá z těch nejstihlejších čedičových sloupců v pozoruhodném sestavení. Přírodní výtvar jedinečný svého druhu!

Mrzká zjištění současných majitelů tento drahocenný výtvar zle poničila a učinila z něho kamenolom. Velká část skály již byla odtěžena. Aby se zachránilo, co je ještě zachránit možné, utvořilo se sdružení přátel přírody, které se snaží získat prostředky, aby mohlo skálu od jejích majitelů odkoupit. Veřejné prostředky státu nebo země dosud k tomuto účelu nebylo možné získat. Proto je jmenované sdružení nuceno obrátit se na všechny přátele přírody, aby svou hřivnou přispěli k pomoci. Vynikající výtvary přírody přece jsou, podobně jako umělecké památky, vlastnictvím celého lidstva. Aby se v nejkratší době mohly získat větší prostředky k zakoupení skály, bude uspořádána loterie, jejímiž výhrami jsou výrobky severočeského sklářského průmyslu. Tak chce kvetoucí průmysl přispět ohrožené přírodě ku pomoci.

Dovolujeme si proto Vás zdvořile požádat, abyste odebráním pokud možno velkého počtu losů této loterie tuto naši snahu laskavě podpořili. Cena losu je 50 haléřů.

Jsmo přesvědčeni, že tato výzva o pomoc nezůstane mezi ctiteli a přáteli přírody nevyslyšena. Vždyť naše práce je v zájmu veřejnosti. Jměnem „Sdružení pro záchranu Panské skály“.

Podepsán Ad. Helzel, starosta Kamenického Šenova a poslanec zemského sněmu.

Loterie byla nejvyššími místy schválena a na výhry bylo věnováno velké množství darů, skoro vesměs sklářských výrobků ze severních Čech, takže loterie prý mohla být označována za bohatě dotovanou. Liberecké noviny o ní referovaly a vyzývaly své čtenáře, přátele přírody (dnes bychom řekli „ochránce přírody“), aby podpořili zachování jedinečného skalního útvaru zakoupením losů, které se za pouhých 50 haléřů prodávají v knihkupectvích a trafikách, u veškerých turistických a okrašlovacích spolků v Děčíně, Podmoklech a dalších městech a u předsedy sdružení, pana Helzela, starosty České Kamenice, protože tah je stanoven již na 1. prosince 1902. Čistý výtěžek má sloužit k získání obnosu,

potřebného k vykoupení Panské skály, která je v soukromém majetku, a představuje skutečně jedinečný objekt svého druhu, jehož existence může být zachována pouze jeho vykoupením (Reichenberger 1902d). Méně se pak již psalo o tom, že získávání zájemců o losy na tuto věcnou loterii k zakoupení Panské skály bylo spojeno s potížemi, zejména pro malý zájem obyvatel, přestože cena jednoho losu byla jen 50 haléřů; proto její slosování, původně ohlašované na 1. prosinec 1902, muselo být přesunuto na pozdější termín, 15. března 1903. Ještě 22. ledna 1903 píše noviny, že se loterie prý mezi lidmi těší velké pozornosti, avšak ne v takové míře, jakou by zasluhovala, a vyzývají občany, aby podpořili záchranu Panské skály zakoupením losů loterie, jejíž tah bude proveden 15. března 1903 (Reichenberger 1902d; Reichenberger 1903).

Avšak ani sama příroda nadšencům o ochranu Panské skály práci neusnadňovala. Tak například na neděli, dne 15. června 1902, plánovalo sdružení velkou lidovou slavnost v prostorách nedávno rozšířené restaurace „Oberwald“ u Kamenického Šenova za účasti několika hudebních kapel z okolí, jejíž čistý výtěžek měl být věnován fondu za záchranu Panské skály (Reichenberger 1902b). Společný odchod účastníků byl plánován od slavného hotelu „Mercantile“ na náměstí Kamenického Šenova, pro nepříznivé počasí však musela být slavnost odložena na 22. června (Reichenberger 1902c).

Snahy o záchranu Panské skály se dočkaly podpory i ze zahraničí. Na společné schůzi delegátů všech spolků turistických, horských a přírodovědných spolků, zastoupených ve sdružení „Lusatia“ v květnu roku 1905 v Žitavě bylo referováno, že Sdružení za záchranu Panské skály dalo vyrobit a prodává dopisní těžítko ve tvaru Panské skály, jehož prodej chce získat další prostředky k vykoupení nebo ochranném pronájmu skály a přítomní zástupci se usnesli přispět ke stavbě rozhledny na českolipském Špičáku částkou 30 korun (Reichenberger 1905). Sdružení německých horských spolků „Lusatia“ ze Žitavy v roce 1906 rovněž podpořilo společnou žádost Exkurzního klubu v České Lípě, Horského spolku pro nejsevernější Čechy v Krásné Lípě, Horského spolku pro České Švýcarsko v Děčíně, Horského spolku pro Ještědské a Jizerské pohoří v Liberci, Horského spolku v Mikulášovicích o podporu, předloženou v roce 1905 c. k. ministerstvu železnic ve Vídni; toto ministerstvo na ni odpovědělo tím, že již v roce 1906 věnovalo k záchraně Panské skály 200 K (Mitteilungen 1906a). Sdružení pro záchranu Panské skály také ve stejném roce zahájilo prodej skleněné makety Panské skály, na němž se také podílel českolipský Exkursions-Klub (Mitteilungen 1906a).

V říjnu roku 1906 se k těmto akcím připojily i českolipské noviny (Deutsche 1906a), když uvádějí zprávu svého dopisovatele o všeobecném rozhořčení, vyvolaném tím, že v nejnovější době byl okamžitě po uplynutí doby nájmu učiněn další pokus o pokračování těžby čedičových sloupků na Panské skále, čímž byla celá akce na záchranu skály zpochybněna. Jen úsilím starosty Kamenického Šenova Helzela musela být těžba zastavena a komise pro záchranu Panské skály neprodleně projedná další možnosti, jak by se slavný „sloupový chrám“ dal uchránit před dalšími pokusy o zničení. Existující ochranný fond ve výši asi 6000 K je v poměru k přehnaným požadavkům majitelky naprosto nestačující.

Dne 17. listopadu 1906 se konala v Kamenickém Šenově schůzka Ochranného komitétu pod předsednictvím pana děčínského okresního hejtmána, pana von Stellwag-Cariona, jehož se účastnili také ředitel R. Manzer za děčínský horský spolek a tři zástupci českolipského exkurzního klubu. Protože prostředky sdružení na vykoupení lomu stále nestačily (majitelka Panské skály, paní Anna Kasper – Meixner, 1920 uvádí jméno Marie Kasper – prý původně požadovala desetinasobek sumy, kterou mělo sdružení k dispozici), byla s majitelkou skály za přijatelnou sumu dojednána nová dohoda ve formě smlouvy o služebnosti na pozemek, platná na 6 let, s možností prodloužení o dalších 6 let, s ročním ochranným poplatkem 300 K. Pachtovné je zajištěno úroky existujícího fondu a příspěvky Horského spolku pro České Švýcarsko a okresního zastupitelství České Kamenice. Toto zastupitelstvo současně přejímá správu fondu a zajištění pololetní výplaty z rukou komise, která se tímto rozpouští. Tím je zabezpečeno zachování skály v jejím dnešním tvaru až do doby, kdy zákon o ochraně a zachování přírodních památek postaví státní péči a mocenské prostředky státu také do služeb záležitostí ochrany domova (Mitteilungen 1906b). O této schůzi také podrobně referovaly noviny v České Lípě (Deutsche 1906b).

Touto dohodou z roku 1906 bylo dočasným zastavením těžby ve vlastní skále smluvně zajištěno zachování sloupcové stěny Panské skály v jejím tehdejší vzhledu alespoň do 1. ledna 1913 s tím, že majitelka směla těžít pouze kratší a méně pravidelně vyvinuté sloupky odhalené v předpolí vlastní skály. Předpokládalo se, že se během takto zajištěné lhůty podaří skálu vykoupit anebo se stát schválením zákona o ochraně přírody postaví za snahy o zachování přírodních památek. Pokračující těžba okrajové a spodní části čedičového tělesa před chráněnou stěnou Panské skály pak vytvořila jámu, jejímž pozdějším zatopením dešťovou vodou vzniklo

v předpolí stěny dnešní jezírko, nezamyšleně přispívající ke zvýšení estetického vzhledu památky.

Podpisem této dohody se sdružení za záchranu Panské skály rozpustilo a předalo správu nashromážděných peněžních prostředků zastupitelství okresu Česká Kamenice, které převzalo jejich správu a tím i převzalo povinnost majitelce vyplácet nájemné v dohodnutých pololetních částkách. Pokladníkem sdružení prof. Hibschem spravované prostředky do 30. června 1909 dosáhly výše 7659 K 95 h. Na pachtovním a za vyměňovací práce bylo vynaloženo 1167 K, takže prof. Hibsche předal zastupitelství okresu Česká Kamenice celkovou částku 6492 K 95 h (Reichenberger 1909; Mitteilungen 1910).

Existence Panské skály byla tak v aktuálním stavu zabezpečena a Sdružení za uchování Panské skály předpokládalo, že do konce platnosti smlouvy bude v Rakousku schválen zákon na ochranu přírodních památek, kterým by byla zajištěna státní péče podpořená státními mocenskými prostředky a na jehož základě bude možné těžbu zastavit úplně (Mitteilungen 1906b). Za takovýto zákon se ve vídeňském parlamentu zasazoval poslanec G. Nowak, lékárník, jeden z hlavních aktérů bojů za ochranu skály, člen obecního zastupitelstva a starosta České Kamenice (Mitteilungen 1906b) – viz níže.

Dne 10. září 1910, tedy ještě před uplynutím nájemní smlouvy k ochraně Panské skály, se však objevila v novinách (Deutschböhmischer 1910; viz též Meixner 1920) zpráva, že zástupci horských spolků severních Čech na svém každoročním pravidelném společném zasedání konstatovali, že „nádherná Panská skála u Kamenického Šenova je lomařskými pracemi, prováděnými mimo oblast chráněné části, ohrožena“ a dohodli se, že zahájí novou akci k zabezpečení nebo zakoupení skály. Vycházeli přitom ze skutečnosti, že nájemní smlouva na impozantní západní průčelí skály končí v roce 1913 a ve fondu na záchranu Panské skály dosud shromážděné prostředky, spravované okresním zastupitelstvem České Kamenice, zdaleka nestačí pokrýt „nehoráznou částku, za kterou by majitelka prý byla ochotna skálu prodat (údajně 60.000 K)“. – „Zainteresované spolky předpokládají, že s majitelkou již zahájená jednání v dohledné době povedou k výsledku, který uspokojí obě strany“ (Deutschböhmischer 1910).

Avšak okamžitě po 1. lednu 1913 majitelka zahájila lámání sloupců z hlavní stěny, a proto výnosem c. k. okresního hejtmanství v Děčíně ze dne 12. března 1913 byl jí provoz kamenolomu zastaven, protože k tomu neexistuje potřebný souhlas. Komisionální projednání potřebné k dosažení

úředního povolení se konalo na místě dne 10. dubna 1913. K tomuto jednání se dostavili zástupci Severočeského Exkurzního klubu (jeho předseda školní rada Dressler), okresního zastupitelství České Kamenice (poslanec Gustav Nowak), sekretář Zemského svazu pro cizinecký ruch (Landesverband für Fremdenverkehr) v Karlových Varech pan Ott a úřední zástupci měst České Kamenice a Kamenického Šenova. Všichni přítomní svorně protestovali proti tomu, aby těžba kamene na Panské skále pokračovala. Při tomto jednání o prodloužení ochrany majitelka zvýšila požadované nájemné na 600 K ročně, kteroužto částku již úroky ze záchranného fondu nestačily pokrýt. Delegace, která dne 18. dubna 1913 pod vedením pánů poslanců Schreitera a Lössela u pana ministra Dr. Trnky na c. k. ministerstvu pro veřejné práce a zásahem v ministerstvu vyučování a přes nízké částky státních peněz, které byly k dispozici na ochranu domova, dosáhla příslibu podpory, čímž se koupě Panské skály dostala na dosah ruky. Konečně se s majitelkou podařilo dojednat přijatelnou kupní cenu skály ve výši 20.000 K, kterou by okres s přispěním ministerstva pro veřejné práce mohl za skálu zaplatit a proto bylo rozhodnutím okresního hejtmanství v Děčíně ze dne 30. dubna 1913 majitelce Panské skály, paní Anně Kasperové, další provozování kamenolomu s okamžitou platností zakázáno s upozorněním, že jelikož se jedná o zachování přírodní památky, tedy o záležitost veřejného zájmu, případné odvolání majitelky proti zákazu by nemělo odkladný účinek (Aus deutschen 1913; Deutschböhmischer 1913a; Zimmermann 1913).

Jen několik dní později, dne 17. května 1913, však noviny přišly se zprávou, že se objevil jakýsi pan Ducke, který prý již dříve od majitelky odkoupil část pozemků, zahrnujících spodní části chráněné skály, a začal zde lámat čedič na šterk. Protože tato těžba v nejtěsnější blízkosti chráněné skály ohrožovala její stabilitu, okresní hejtmanství v Děčíně panu Duckemu provoz tohoto kamenolomu striktně zakázalo. Zákaz byl odůvodněn tím, že odtěžením nižších, kulisovitě před vlastní skálou vystupujících sloupcových partií by byla závažným způsobem ohrožena stabilita skály, a že rovněž odstraněním nižších, kulisovitě před hlavní stěnou stojících sloupů by významným způsobem byl znehodnocen i celkový estetický dojem skály (Deutschböhmischer 1913b). V srpnu roku 1913 pak zastupitelstvo okresu Česká Kamenice ustavilo novou komisi, která měla s oběma majiteli odkoupení Panské skály projednat (Deutschböhmischer 1913c), avšak teprve masivními intervencemi na nejvyšších místech se podařilo dosáhnout toho, že majitelka skály, paní Kasperová, nabídla okresnímu zastupitelství v Kamenickém Šenově, že mu pozemky, na

nichž skála stojí, za dohodnutou cenu prodá, když se již 18. července okresní zastupitelstvo usneslo, že za těchto podmínek pozemky se skálou od ní a pana Duceho vykoupí. Komentátor novin k tomu, bohužel poněkud předčasně, připomíná, že tím byl konečně léta trvající boj za záchranu slavné „Panské skály“ ve smyslu požadavků ochrany domova ukončen.

Když pak ministerstvo veřejných prací v lednu roku 1914 k tomu účelu věnovalo okresu ještě jednou částku 2000 K (Deutschböhmischer 1914a), dosáhl fond na zakoupení skály celkové výše 17 925 K, k nimž přispěli mj. (Meixner 1920):

vlastní prostředky shromážděné sdružením	K 6.125
subvence ministerstva veřejných prací celkem	K 5.000
kníže Kinsky	K 3.000
subvence ministerstva pro kultus a vyučování	K 1.000
firma Hielle & Dittrich z Krásné Lípy	K 1.000
kníže Liechtenstein	K 800
kníže Thun-Hohenstein	K 500
Zemský svaz pro cizinecký ruch v Karl. Varech	K 500
	celkem K 17 925

Konečně dne 21. července 1914 mohly být pozemky Panské skály okresním zastupitelstvím v Kamenickém Šenově od paní Anny Kasperové za 20 000 K a od pana Wenzela Duceho za 4000 K zakoupeny a takto koupená plocha byla pod názvem „Přírodní památka“ řádně zaknihována.

Významným vedlejším výsledkem boje za záchranu Panské skály však také byl pokus přenést ochranu přírody z více méně nahodilých, lokálně podmíněných snah jednotlivců (na nichž se významnou měrou zasloužili lidé kolem českolipského Exkursions-Clubu, jako A. Paudler, E. a R. Korbóvi, K. v. Zimmermann, abychom uvedli jen některé z nejvýznamnějších), na vyšší, zemskou nebo státní úroveň, představovanou návrhem zákona na ochranu přírodních památek, předloženým ve vídeňském sněmu dne 17. října 1901 (Mittheilungen 1901)³⁾ poslancem G. Nowakem z České Kamenice spolu s několika dalšími poslanci. Tento první pokus nebyl úspěšný, neboť poslanci návrh zamítli. Dne 30. prosince 1901 pak prof. Dr. svob. pán Wieser jménem Spolku k podpoře německé vědy, umění a literatury v Čechách předložil v českém zemském sněmu petici zabývající se ochranou a zachováním přírodních památek a téhož dne tam předložil i poslanec Gustav Nowak návrh obdobného znění jako ve Vídni

s požadavkem, aby jeho projednání bylo přiděleno rozpočtovému výboru zemského sněmu (Mitteilungen 1902). Rozpočtový výbor návrh projednal a ve zprávě ze svého jednání doporučil, aby k určení výše potřebné sumy byl nejdříve v království českém za pomoci okresních a obecních zastupitelství, profesorů geologie pražských vysokých škol a za účasti příslušných pracovníků Zemské kulturní rady vypracován seznam nejvýznamnějších přírodních památek, na jehož základě by pak mohla rozpočtová komise ve spolupráci se Společností českého zemského muzea a Společnosti k podpoře německého umění, vědy a literatury určit potřebná opatření a odhadnout částku, jakou by České království mohlo materiálně podpořit jednotlivá okresní zastupitelství, obce nebo sdružení, která si stanovila za úkol chránit přírodní památky; rovněž by mohla určit také konzervátory pro ochranu a uchování přírodních památek analogicky k existujícím konzervátorům pro historické a umělecké památky. Plný text zprávy rozpočtového výboru uvádí Paudler (1902).

Návrh stejného znění předložil pak poslanec Gustav Nowak v rozpočtovém výboru říšské rady ve Vídni dne 3. března 1905 a 15. března téhož roku byl tento návrh rozpočtovým výborem přijat (Mitteilungen 1905). Avšak teprve v roce 1913 se v 37. výroční zprávě výboru Exkursionsklubu objevuje zmínka, že v pozdním podzimu minulého roku (1912) byl v Praze založen „C. k. zemský konzervátát“ (k. k. Landeskonservatorat), který v Čechách přebíral práci Centrální památkové komise ve Vídni a pro převážně německé části Čech byl založen „Hlavní zemský úřad pro ochranu a péči o domov, přírodu a památky“ (Landeshauptstelle für Heimatpflege, Natur- und Denkmalschutz) v Karlových Varech.⁴⁾ Čestným postem zástupce předsedy karlovarské pobočky byl pověřen Karl v. Zimmermann-Göllheim, druhý jednatel výboru Exkursionsklubu a tehdejší redaktor jeho spolkového časopisu (Mitteilungen 1914).

Pro tento karlovarský úřad zahájil pražský německý přírodovědný spolek „Lotos“ v červnu 1914 rozesílání dotazníků obcím, ochranářským a vlastivědným spolkům k založení evidence o přírodních památkách zasluhujících ochranu. Vypuknutím války však byla tato akce přerušena (Zimmermann 1917).

Již nedlouho po úředním zákazu lámání kamene na Panské skále ze dne 18. července 1914 prodala paní Kasperová svůj statek, na jehož ploše se Panská skála nachází, obchodníkovi realitami, panu Wernerovi z Mikulášovic (Deutschböhmischer 1914c). Ještě před tím, dne 15. července, se však v novinách (Deutschböhmischer 1914b) objevila zpráva, že pan Werner z Mikulášovic chce pozemky, na kterých se Panská skála

nachází, prodal „světoznámému stavebnímu podnikateli Dominikovi Bolognovi“ za 30.000 K, aby ten tam mohl založit štěrkový lom. Zpráva však zároveň uvádí, že by k otevření lomu již nedostal povolení, protože ani okresní úřady, které skálu koupily a prohlásily ji za přírodní památku a za významný objekt turistického zájmu, ani ministerstvo práce nebo ministerstvo vyučování, která na její vykoupení přispěly dotacemi, by takové porušení skály nepřipustily, a proto vyslovuje domněnku, že celá tato zpráva jen představuje obchodní trik, protože odtěžení světově proslulé skály by představovalo takovou ekonomickou škodu pro okolní obce, že by kupec sotva již dostal povolení k otevření takového lomu. Noviny rovněž upozorňují na to, že okresním hejtmanstvím byla skála vyhlášena za přírodní památku, ministerstvo veřejných prací ji označilo za charakteristickou pamětihodnost oblasti a za zájmový objekt cizineckého ruchu, takže by majiteli sotva bylo možné dosáhnout koncesi k provozu takového lomu. Upozorňuje také na skutečnost, že i obyvatelstvo okolních obcí má v takovém případě právo mít jistotu, že přírodní památka bude zachována.

Vskutku jen několik dní později, dne 25. července 1914, tyto noviny (Deutschböhmischer 1914d) se zmiňují o tom, že v různých novinách nedávno otištěné zprávy, podle nichž pánové August Schubert z Liberce a Josef Ferd. Werner z Mikulášovic, kteří Panskou skálu koupili, prý plánovali její odtěžení, se nezakládá na pravdě. Z prý spolehlivého pramene se redakce dověděla, že jmenovaní pánové prý již zpočátku souhlasili s tím, že skála zůstane zachována a že měli jedině záměr založit lom na ke skále přiléhajících hospodářských pozemcích. Tento lom prý bude v nejkratší době, jakmile budou vyřízeny formality s převodem příslušných pozemků, otevřen, aby v co nejkratší době mohli podnikatelé zahájit těžbu šterku, a lom jistě významnou měrou přispěje ke zkrášlení chráněného skalního útvaru.

Ještě později, dne 5. prosince, uvádějí stejné noviny (Deutschböhmischer 1914e), že od podnikatelů Augusta Schuberta a Josefa Ferd. Wenera pozemky ležící mezi skálou a státní silnicí koupil stavební podnikatel Heinrich Zupelli z Č. Lípy, který tu rovněž chtěl založit těžbu kamene na výrobu čedičového šterku, přičemž se zaručil, že k ohrožení okresem zakoupené Panské skály v žádném případě nedojde (viz též Meixner 1920). Opakované tvrzení těžařů, že jejich činností dojde k zlepšení a zkrášlení chráněné přírodní památky, když celé její okolí bude přeměněno na technickou poušť šterkového lomu, není ovšem v žádné zprávě o obnovení těžby u Panské skály blíže specifikováno, a ani případní těžaři nám k této otázce žádnou zprávu nezanechali.

Noviny nám však také zachovaly zprávu o tom, jak si již tehdy někteří občané ve zcela „moderní“ formě představovali fungování zákonem chráněné přírodní památky. V novinách (Nordböhmischer 1930) totiž dopisovatel, uvedený šifrou A. R., uvádí údajně vyslechnutý rozhovor se skupinou návštěvníků Panské skály: „V těchto dnech obdivovalo několik dam a pánů tuto skálu a podívovali se nad čtyř- a pětihrannými kresbami hran, které příroda v takové výšce před statisíci lety vytvořila. Když jsem se ke společnosti přiblížil, ptali se mne, jsem-li obyvatelem zdejší obce. Když jsem přisvědčil, ptali se dále, neexistuje-li zde žádný okrašlovací spolek. Na to jsem mohl jen odpovědět, že v Kamenickém Šenově sice existuje mnoho spolků a dostatek spolkařů, ale okrašlovací spolek nemáme žádný. Zvláště dámy se vyjadřovaly kriticky. Byly toho názoru, že tato nádherná skála vypadá zanedbaně, a že kolem ní tu nevede žádná řádná cesta, aby ji bylo možno lépe obdivovat. Musíte mít nohy jako kamzíci, abyste se dostali přes zdejší hluboké příkopy a jiné překážky. Měl by se tu zřídit přírodní park, kameny z hloubky vybrat, upravit dobré cesty, zakázat ukládání harampádí a hnoje u dvousetletého pamětního sloupu, atd.“ – Autor pak tyto výtky shrnuje v tom smyslu, že snad tyto řádky přispějí k tomu, aby se už něco stalo a pokračuje: „Kdyby v jiných zemích měli takové přírodní divy (zmním se tu jen o Švýcarsku), byl by tu už dávno vybudován park s horskou restaurací a v celém světě by se začalo s potřebnou reklamou. Cizinecký ruch přináší peníze do země a nedá se nikdy udělat dost pro jeho povznesení. Přírodní div Panské skály tedy zasluhuje, aby o něj bylo lépe pečováno a aby byl lépe propagován, aby se také Kamenický Šenov více otevřel cizineckému ruchu.“ Článek je podepsán šifrou A. R.

Takové požadavky do určité míry souvisí i se skutečností, že Panská skála byla volně přístupná a stala se po ukončení lomařských aktivit místem her dětí a mládeže. Při velmi jemnozrnné stavbě zdejšího čediče, který zejména za vlhka má dosti hladký a kluzký povrch, je až s podivem, že zdejší noviny zaregistrovaly jen malý počet úrazů. Nejstarší zprávu o úrazu (Deutschböhmischer 1911) uvádí i obecní kronika (Meixner 1920): v roce 1911 se stala první nehoda, kdy se ze skály zřítíl asi desetiletý chlapec Hans Wagner z Berlína, který zde byl na prázdninách u svého dědečka. V bezvědomí a s četnými odřeninami byl chlapec odnesen domů, zachránit se ho však nepodařilo a chlapec v noci po úrazu zemřel.

Druhý případ pochází z roku 1927 (Nordböhmischer 1927); tehdy se při dětských hrách ze skály zřítíl 13letý žák Nedwed, který přitom utrpěl četné komplikované zlomeniny nohou a zranění hlavy a byl ve vážném

stavu převezen do nemocnice. U příležitosti tohoto druhého úrazu noviny upozorňují na to, že by se nebezpečná místa na skále měla proti podobným nehodám zabezpečit a pozastavují se nad tím, že „již byly podány potřebné návrhy, že však dosud v této záležitosti nebylo přijato žádné opatření, a že se snad tento druhý úraz stane podnětem k tomu, aby se našel způsob, jak podobným smutným událostem zabránit.“

Žádná taková opatření však provedena nebyla a naopak je v novinách uváděn ještě třetí smrtelný úraz (Reichenberger 1930): dne 25. května si 17letý učeň Preissler chtěl na vrcholu Panské skály odpočinout a lehl si tam na zem. Patrně následkem neopatrného pohybu se zřítíl podle skalní stěny do hloubky 6 metrů. Ve vážném stavu s četnými vnitřními zraněními byl převezen do nemocnice, kde krátce potom zemřel.

V počátečním opojení z „osvobození Sudet Velkoněmeckou říší z českého jářma“ v roce 1938 vznikala řada velkášských projektů, např. na „obnovu“ vodního hradu v České Lípě, na stavbu velkých horských hotelů na českolipském Špičáku, na Klíči apod. Bez ohledu na protesty veřejnosti byl tehdy také obnoven projekt stavebních podnikatelů z roku 1914 (viz výše), podle něhož měly být vytěženy čedičové sloupce v předpolí skály až k státní silnici (nyní silnice I/13). Práce byly k velké nelibosti zdejších obyvatel zadány říšskoněmecké firmě, která měla plošně odtěžit čedičové sloupy do hloubky až 7 metrů, tj. do úrovně silnice a dodávat je na zpevnění hrází ostrova Helgoland k ochraně jeho břehů proti příbojové erozi. (O tom, že tam má být vybudován ponorkový přístav, se ovšem nepsalo.) Protože se předpokládaly větší zásoby čedičových sloupků i ve vzdálenějším okolí vlastní chráněné skály, počítalo se s denní těžbou asi 10 dvacetitunových železničních vagonů. Na části takto vytěžené plochy by po provedení rekultivace mělo být postaveno „turistické zázemí“, tj. parkoviště, hotel, hygienická a stravovací zařízení pro organizaci KDF (Kraft durch Freude – „odborová“ ústředna NSDAP) a na druhé části měl být zřízen park. Takto upravená plocha by prý skále přidala krásné orámování (Deutsche... 1939a, b).

O těchto těžebních záměrech psaly podrobně i další zdejší noviny (Kamnitzer 1939) pod titulkem „Čedičové sloupy Panské skály na dalekou pouť“: „Jak známo, má být svah od Panské skály až k silnici úplně vytěžen. O použití takto získaného čedičového materiálu dosud nebylo nic zveřejněno. Nyní jsme se však dověděli, že tyto čedičové sloupky naleznou ve velkém množství použití k zabezpečení ostrova Helgoland v Severním moři, jehož skály, jak známo, se v boji s mořskými vlnami rok od roku oddrolují. Těžba již začala. Sloupy jsou děleny do určitých délek a jsou

pak ze stanice Prácheň-Šelty odváženy do Děčína, odkud budou loděmi dopraveny na místo určení. Přírodní div Panské skály samozřejmě zůstane nedotčen a je nadále pod přísnou ochranou. Vytěžený svah má dostat parkovou úpravu, z níž budou čedičové sloupy efektně vyrůstat.“ Také českolipské noviny (Deutsche 1939c) oznamují, že u Panské skály, která jako geologická vzácnost sestává z pravidelných sloupců, byl nyní otevřen kamenolom. Kolem vlastní vystupující skály totiž jsou uloženy ještě velké zásoby čedičových sloupců, které mají být vylamovány a dodávány až do Helgolandu, kde budou použity ke zpevnění částí břehů ostrova. Panská skála samotná, jak známo, je pod ochranou jako přírodní památka a zůstane úplně zachována.“

Málokdo si asi uvědomil, že vybudováním rozsáhlého komplexu „moderního turistického zázemí“ v bezprostředním předpolí Panské skály, stojící na okraji zastavěné plochy obce a jen poměrně málo vystupující nad svoje okolí, nejspíše dojde k celkovému znehodnocení její atraktivnosti, protože relativně nízká skála by vedle masivních „turistických“ objektů pohledově zcela zanikla.²³⁾ V důsledku válečných událostí k tomu však již nedošlo.

V roce 1948 tehdejší ONV v Děčíně na zákrok památkových činitelů lámání kamene v okolí Panské skály opět zakázal a na návrh konzervátora pro ochranu přírody bylo započato s její konzervací. Mezi sloupy totiž zatékala dešťová voda, která v chladném počasí mrzla a odtrhávala ze stěny velké kusy sloupců a stěna se začala v nápadném rozsahu rozpadávat. Konečně v roce 1953 požádal Státní památkový úřad ministerstvo školství, aby byla skála prohlášena za státní kulturní majetek a od té doby je tato jedinečná ukázka pravidelného sloupcového rozpadu čediče opět chráněna výnosem ministerstva školství čj. 0-11-3-1551-19/4-53 ze dne 18. září 1953 jako úplná přírodní rezervace o rozloze 1,26 ha na kat. parcelách č. 999/1, 1045 a 1046/1 (kat. území Kamenický Šenov). Od roku 1992 má Panská skála statut Národní přírodní památky (Kinský 1998).

Pak byl kolem Panské skály na delší dobu klid, i když – jak to vědí všichni, kdo chtějí skálu vyfotografovat – je to klid jen zdánlivý. Přes to, že jde o chráněné území, na které je vstup mimo značené cesty zakázán, je skála jen vzácně bez návštěvníků. Až krátce před koncem dvacátého století byl starý projekt z let 1914 a 1938 potřetí vytažen na denní světlo, pečlivě oprášen a mírně obměněn: „Starosta Kamenického Šenova Ota Raiter chce u rušné silnice na Liberec dát vybudovat kvalitní zázemí pro turisty a nabídnout možnost zastávky, odpočínutí a osvěžení lidem

jezdicím na trase z Ústí nad Labem do Liberce. Nic podobného na celém úseku totiž není“ (Polák 2005). Vznikne tu do budoucna turistické centrum s parkovištěm pro třicet vozů a pět autobusů, malá čerpací stanice, rychlé občerstvení a sociální zařízení. Parkoviště prospěje rozvoji turistiky a několik lidí díky němu získá práci. Stane se kromě jiného místem pro odpočinek a servis na mezinárodní cyklistické trase. V zimě ho využijí běžkaři. Bude k němu patřit i plocha pro 20 obytných přívěsů. Turistům poslouží WC, sprchy, převlékárny a rychlé občerstvení. Na jejich auta dohlédne ostraha, areál bude střežen, aby turisté nebyli okrádáni. Radnice hodlá tady zachovat rekreační zónu a zajistit návštěvníkům jedinečného čedičového útvaru dosud chybějící služby. Do projektu patří i nový chodník přes celou Prácheň. Lidé po něm bezpečně dojdou až na skalní vyhlídku a další přitažlivá místa. Řešení přitom prý nenaruší ráz krajiny. Ochránáři ze dvou chráněných krajinných oblastí – České středohoří a Lužické hory, tady dostanou prostor, aby poučili lidi o místní přírodě, turistických stezkách i kultuře u Varhan. I vedoucí Správy Chráněné krajinné oblasti České středohoří by vítal trvalý dohled na geologickou památku, protože na ní často řádějí vandalové a domnívá se, že citlivě pojatým turistickým centrem příroda nebude ohrožena. Opatrně však k tomu dodal, že zkazit ovšem lze každou dobrou myšlenku“ (MF DNES, 1999). Starosta Kamenického Šenova nepochybuje o tom, že parkoviště prospěje rozvoji turistiky, stane se kromě jiného místem pro odpočinek a servis na mezinárodní cyklistické trase a několik lidí díky němu získá práci. V zimě ho využijí běžkaři. Bude k němu patřit i plocha pro 20 obytných přívěsů. Turistům poslouží WC, sprchy, převlékárny a rychlé občerstvení. Na jejich auta dohlédne ostraha. Do projektu patří i nový chodník přes celou Prácheň. Lidé po něm bezpečně dojdou až na skalní vyhlídku a další přitažlivá místa (Liberecký 2006).

Proti výstavbě parkoviště vedle Varhan protestovala občanská sdružení, kterým se nelíbilo, že vybudování velkého parkoviště, sociálního zázemí a rychlého občerstvení znehodnotí místní krajinu a přinese pokácení stromů i přesunutí historické kaple, a navrhovala, aby místo jednoho velkého parkoviště vzniklo v okolí památky několik menších přírodně upravených ploch pro parkování.

Výstavbu sice mohli zvrátit prosincové místní referendum, vyvolané občanskými iniciativami, v němž se stavbou parkoviště sice nesouhlasilo 83 % účastníků, hlasování se však účastnilo jen necelých 650 obyvatel města. Aby referendum bylo pro radnici závazné, bylo by se ho muselo zúčastnit asi 1600 lidí.

Část mírného svahu mezi silnicí a skálou byla tedy odtěžena, byla zde zřízena asfaltovaná plocha parkoviště, překážející kaplička musela být přesunuta, aby se zde mohlo postavit „moderní turistické zázemí“, které „nenaruší ráz krajiny“⁵⁾. Tak byla zeleň obdělávaných a později již ani neobdělávaných dřívějších polí, mezi nimiž cesta mírně stoupala k památné skále, narušena šedou plochou parkoviště a nepříliš esteticky vyhlížejícími objekty „občanského vybavení“. Do jaké míry touto stavbou došlo či nedošlo k narušení rázu krajiny a k jejímu „zkrášlení“, můžeme ponechat na rozhodnutí budoucím návštěvníkům.

Dodatečná poznámka:

Dne 7. listopadu roku 2009 se v novinách objevila pod titulkem „Převrat v Šenově: starosta po 11 letech končí“ zpráva, že zastupitelstvo města odvolalo na svém střeďečním zasedání starostu, místostarostu i celou radu. Opoziční zastupitelé kladli vedení radnice za vinu mimo jiné i prodělečné parkoviště na Práchni (MF DNES 2009).

Poděkování

Závěrem bych chtěl poděkovat pracovníkům Státního okresního archivu v České Lípě za ochotnou a neúnavnou pomoc při vyhledávání zmínek a údajů o historii Panské skály ve starých novinách, a rovněž děkuji p. J. Panáčkovi za upozornění na některé archivní materiály.

POZNÁMKY

- 1) Zmíněná fotografie z roku 1866 je vystavena v expozici Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě.
- 2) „Herrnhaus nennt man den Berg / der unweit von Steinschönau gelegen. / Herrlichster Bau der Natur. / Habt ihr bewundert ihn schon? / Habt ihr die Säulen gesehen, / gefügt nach grossen Gesetzen? / Weht nicht ein heiliger Hauch / um den geordneten Bau?“ („Panskou skálou zvou vršek, / nedaleko Práchně co leží / Nádherné přírody to dílo! / Obdivovali jste ho již? / Viděli jste sloupy jeho, / složené dle mocných zákonů? / Nevane svatý vánek / kol zákonné jich stavby?) – V článku se také uvádí, že název „Herrnhausberg“ poprvé použil Reuss (1793) – název se však objevuje již v Schallerově „Topografii“ (Schaller 1787).
- 3) Antrag des Abgeordneten Gustav Nowak und Genossen, auf Erlassung eines Gesetzes zum Schutze und zur Erhaltung von Naturdenkmälern. Immer gebieterischer macht sich in der wissenschaftlichen und gebildeten Welt die Nothwendigkeit

geltend, dass nicht allein für die Thier- und Pflanzenwelt, sondern auch für die mineralogischen Gestaltungen und Eigenarten unserer Erdoberfläche ein Schutz geschaffen werden muss. Es macht sich dies allerorts fühlbar. So wurde im Vorjahr von Seiten des Oberpräsidenten der preußischen Rheinprovinz ein Erlass veröffentlicht, in dem es heisst: „Die in zunehmendem Maße stattfindenden Umgestaltungen des Erdbodens und seiner Lebensbedingungen haben in neuerer Zeit die Forderung wachgerufen, den in Preußen noch vorhandenen besonders charakteristischen Erscheinungen der Thier- und Pflanzenwelt, wie in der Oberflächengestaltung der Erde als bedeutsamen Denkmälern der Entwicklungsgeschichte unserer heimischer Natur, um sie der Vernichtung zu entziehen, durch staatliche Fürsorge in ähnlicher Weise Schutz zu gewähren, wie dies bei Denkmälern der Kunst geschieht.“

Ein charakteristisches Beispiel, wie dringend noth auch bei uns ein Gesetz zum Schutze der Naturdenkwürdigkeiten thut, bietet der der Vernichtung geweihte, in geologischen Interesse hervorragend dastehende Basaltfelsen, „Herrnhaus“ genannt, bei Steinschönau in Böhmen, dessen tadellose Basaltsäulenbildung in ganz Europa nicht wieder zu finden ist.

Dieses geologische Unicum wird als Steinbruch benützt und wird, wenn nicht auf irgend eine Art und Weise Einhalt geschieht, in absehbarer Zeit verschwunden sein. An eine käufliche Erwerbung des Felsens kann zuvörderst wegen der unaufbringlichen Forderungen des Besitzers nicht gedacht werden. Massgebende Personen machen nun Anstalten, den Felsen durch einen Pachtvertrag zu schützen und wollen die dazu nötige Geldsumme durch Sammlungen aufbringen.

Ein diesbezügliches Ansuchen um einen Beitrag wurde vom hohen Ausschusse des Königreiches Böhmen mit der Motivirung, dass ein derartiger Unterstützungsfond nicht bestehe, abgewiesen. Ebenso fand ein Schreiben an Seine Excellenz den Herrn Unterrichtsminister keine Erledigung.

Es ist die Pflicht des Staates, so viel wie möglich von den „Denkmälern der Natur“ der Zukunft zu erhalten, damit unsere Nachkommen uns nicht einst die bittersten Vorwürfe machen und unser mangelhaftes Verständnis für die Erhaltung der Schönheiten und Wunder unserer Erde beklagen.

Die Gefertigten stellen deshalb den Antrag: Das hohe Haus wolle beschließen: „Die k. k. Regierung wird aufgefordert, dem Abgeordnetenhouse in kürzester Frist ein Gesetz zum Schutze und zur Erhaltung der Naturdenkmäler vorzulegen.“ In formaler Beziehung sei der Antrag dem Unterrichtsausschusse zuzuweisen (Reichenberger Zeitung, 25. October 1901)

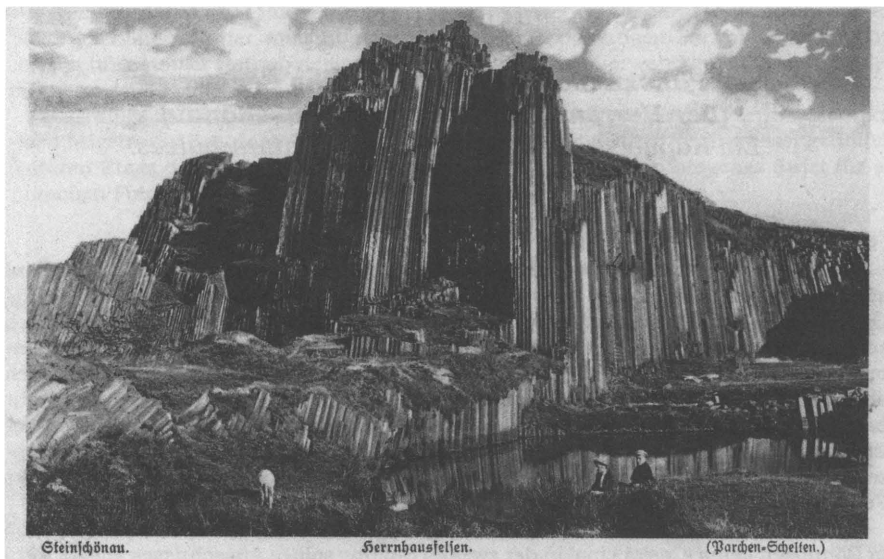
- 4) Zimmermann (1917) uvádí název: „Deutsche Landeshauptstelle für Denkmalpflege, Natur- und Heimatschutz“.
- 5) Už je to řada let, co jsem v jednom humoristickém časopise viděl sérii šesti kreslených obrázků dánského kreslíře Bidstrupa na téma „Přírodní památka“: 1. Skupina bludných balvanů v krajině. 2. U bludných balvanů informační tabule. 3. Místo tabule u balvanů stojí kiosk s občerstvením a pohlednicemi. 4. K bludným balvanům se tulí rázovitá nízká severská chaloupka s doškovou střechou s výčepem a občerstvením. 5. Na stejném místě vyrostla malá zděná budova turistické restaurace. 6. V krajině strmí výstavná budova (vzhledu asi jako Luční nebo Labská bouda) s nápisem „Hotel“, na vratech do průjezdu velký nápis: „Památka ve dvoře, klíč na vrátnici“. Ve 21. století by tam asi byl přinejmenším ještě akvapark a parkoviště, sice skoro prázdné, ale se závorou a výběrcím.

LITERATURA

- A. P. (A. Paudler 1887): Der Herrnhausberg. MNEC 10, 218–220. (1887) – Č. Lípa.
- Abwehr (1929): Wiederherstellung eines alten Namens. Der Gehörnaus bei Steinschönau. – Abwehr, příloha k č. 3, 22. prosince 1929. – Varnsdorf.
- Aus deutschen (1913): Aus deutschen Bergen 28, č. 5, květen 1913, str. 37. – Benešov n. Pl.
- Bezirks (1901): Sammlung zur Erhaltung des Herrnhausfelsens (Basaltgruppe) bei Parchen. – Bezirks-Amtsblatt Böhmisches-Leipa, 4. října 1901. – Č. Lípa.
- Böhm.-Kamnitzer (1929): Das Herrenhaus. – Böhm.-Kamnitzer Anzeiger, 22. prosince 1929. – Č. Kamenice.
- Cajz V., Goth K., Suhr P. (2000): Tertiäre Maare rund um den Egergraben. – In: Neuffer F. O., Lutz H. (vyd.): Internationale Maar-Tagung. International Maar Conference. Daun/Vulkaneifel August 17–27, 2000. Exkursionsführer/Field trip guidebook.
- Čichovský L. (1978): Inventarizační průzkum geologický. Ms. SCHKO České středohoří.
- Demek J. (1987): Zeměpisný Lexikon ČSR, sv. 2., Hory a nížiny. Str. 396. – Praha.
- Deutschböhmischer (1910): Vom Herrenhausfelsens. – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 10. září 1910. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1911): Steinschönau. Vom Herrenhaus gestürzt. – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 9. srpna 1911. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1913a). Steinschönau. (Herrenhausfelsens) – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 16. dubna 1913. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1913b). Steinschönau. (Herrenhausfelsens) – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 17. května 1913. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1913c). Steinschönau. (Herrenhaussschutz) – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 2. srpna 1913. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1914a). Steinschönau. Zur Erhaltung des Herrnhausfelsens. – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 17. ledna 1914. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1914b): Steinschönau. Der Herrenhausfelsens in Gefahr. – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 15. července 1914. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1914c): Steinschönau. Vom Herrenhausfelsens. – Deutschböhmischer Volksanzeiger, 18. července 1914. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1914d): Deutschböhmischer Volksanzeiger, 25. července 1914. – Nový Bor.
- Deutschböhmischer (1914e): Deutschböhmischer Volksanzeiger, 5. prosince 1914. – Nový Bor.
- Deutsche (1906a): Zum Schutze eines Naturdenkmales. – Deutsche Leipaer Zeitung, 17. října 1906. – Č. Lípa.
- Deutsche (1906b): Vom Herrenhausfelsens bei Steinschönau. – Deutsche Leipaer Zeitung, 21. listopadu 1906. – Č. Lípa.
- Deutsche (1939a): Der Steinschönauer Herrenhausfelsens wird verschönert. Deutsche Leipaer Zeitung, 22. března 1939. – Č. Lípa.
- Deutsche (1939b): Naturdenkmal Herrenhausfelsens. – Deutsche Leipaer Zeitung, 3. května 1939. – Č. Lípa.
- Deutsche (1939c): Steinschönau. (Beim Herrenhausfelsens) – Deutsche Leipaer Zeitung, 21. května 1939. – Č. Lípa.
- Fechtner K. (1898): Die Kaisersäule im Stadtpark. – MNEC 21, 113–125. – Č. Lípa.
- Hantschel F. (1912a): Verschiedenes. Neue Kriegerdenkmäler. – MNEC 35, 308. – Č. Lípa.

- Hantschel F. (1912b): Auskunft der Schriftleitung. – MNEC 35, 320. – Č. Lída.
- Heimrich W. (1901): Rechenschaftsbericht: – MNEC 24, 95–99 – Č. Lída.
- Helzel A. (1902): Leták s výzvou na zakoupení losů věcné loterie na záchranu Panské skály. SOkA Česká Lída, Fond Město Česká Lída, inv. č. 1083, složka 353-3.
- Hibsch J. E. (1927): Geologická mapa okolí Č. Kamenice, 1:25 000. Státní geologický ústav ČSR, Praha.
- Chlupáč I. (2002): Geologická minulost České republiky. Praha.
- Kamnitzer (1900): Berühmter Stein. – Kamnitzer Wochenblatt, 13. října 1900. – Č. Kamenice.
- Kamnitzer (1939): Die Basaltsäulen des Herrenhausfelsens auf weite Wanderschaft. – Kamnitzer Wochenblatt, 27. května 1939. – Č. Kamenice.
- Kinský J. (1998): Národní přírodní památka Panská skála. – Jiz. a Luž. hory 3, č.5–6, 24. – Liberec.
- Kühn P. (1997): Skupina čedičových sloupů u kaple v Pertolticích. MS. Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.
- Kühn P. (1999): Kamenná skupina v Dubé u kostela. MS. Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.
- Kühn P. (b. l.): Kamenná skupina v městském parku v České Lípě. Autor textu a fotografií RNDr. Petr Kühn. – MěÚ, ŽP v České Lípě.
- Kühn P. (2000): Rudolf Korb a jeho „Boží zahrada“. – Bezděz 9, 233–252. – Č. Lída.
- Kühn P. (2010): Kamenná skupina v českolipském městském parku. – Bezděz 19, v tisku – Č. Lída.
- Leipaer (1878): Vom Excursions-Club – Leipaer Zeitung, 5. května. – Česká Lída.
- Liberecký (2006): U národní přírodní památky. – Liberecký kraj 2006, č. 1/ leden, str. 8. – Liberec.
- Meixner F. (1920): Chronik von Oberpreschkau. – Sv. III: 1911–1914, 167.
- MF DNES (1999): Kam. Šenov. – MF DNES, 29. listopadu 1999.
- MF DNES (2009): Převrat v Šenově: starosta po 11 letech končí. MF DNES, 7. listopadu 2009.
- Mittheilungen (1878a): Ausschuss-Sitzungen. 2. – MNEC 1, 13–16. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1878b): Ausschuss-Sitzungen. 8. – MNEC 1, 64. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1901): Schutz den Naturdenkmälern! – MNEC 24, 394–395 – Č. Lída.
- Mittheilungen (1902): Für die Naturdenkmäler. – MNEC 25, 71–72. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1905): Natur- und Kunstdenkmäler. – MNEC 28, 126–127. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1906a): Bericht über die 29. Jahreshauptversammlung. – MNEC 29, 85–100. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1906b). Neuere Nachrichten. Vom Herrenhausfelsens. – MNEC 29, 388. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1910): Touristisches. – MNEC 33, 64–66. – Č. Lída.
- Mittheilungen (1914): Bericht über die 37. Jahres-Hauptversammlung der Nordböhmisches Exkursions-Klubs. – MNEC 37, 101–113. – Č. Lída.
- MNEC: Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, Č. Lída.
- Nordböhmischer (1927): Abgestürzt. – Nordböhmischer Volksanzeiger, 26. března 1927. – Nový Bor.
- Nordböhmischer (1930): Steinschönau. Ein erlauschtes Gespräch am Basaltfelsens. – Nordböhmischer Volksanzeiger, 15. srpna 1930. – Nový Bor.
- Palme F. A. (1913): písemné sdělení 11. 4. 1913 prof. Dresslerovi. SOkA Č. Lída, fond Exkursions-Klub, inv.č. (163)/68.
- Paudler A. (1887): Der Herrnhausberg. – MNEC 10, 218–220. – Č. Lída.

- Paudler A. (1902): Die Natur und ihre Denkmäler. – MNEC. 25, 376–378. – Č. Lípa.
- Polák M. (2005): Ekologové svými těly vyznačí obří parkoviště u rezervace. – MF DNES, 22. dubna 2005. – Praha.
- Reichenberger (1902a): Zum Schutze des Herrnhausfelsens. – Reichenberger Zeitung, 13. dubna 1902. Liberec.
- Reichenberger (1902b): Volksfest. – Reichenberger Zeitung, 8. června 1902. – Liberec.
- Reichenberger (1902c): Volksfest. – Reichenberger Zeitung, 20. června 1902. – Liberec.
- Reichenberger (1902d): Herrenhausfelsens-Lotterie. – Reichenberger Zeitung, 9. listopadu 1902. – Liberec.
- Reichenberger (1903): Die Herrenhausfelsenslotterie. – Reichenberger Zeitung, 22. ledna 1903. – Liberec.
- Reichenberger (1905): Talweg vom Jeschken zum Milleschauer. – Reichenberger Zeitung, 3. května 1905. – Liberec.
- Reichenberger (1909): Der Fonds zur Erhaltung des Herrnhausfelsens bei Steinschönau. – Reichenberger Zeitung, 13. listopadu 1909. – Liberec.
- Reichenberger (1930): Todessturz vom Herrenhausfelsens. – Reichenberger Zeitung, 27. května 1930. – Liberec..
- Reuss F. A. (1793): Mineralogische Geographie von Böhmen. 1. Bd. Leutmeritzer Kreis. – Drážďany.
- Roll, F. (1967), Česká Kamenice a okolí. Děčín.
- Schaller, J. (1787): Topographie des Königreiches Böhmemn, Praha. Cit. podle Paudler (1887).
- Zimmermann K. v. (1913): Der Naturschutz und die Steinbrüche. – MNEC 36, 207–221. – Č. Lípa.
- Zimmermann K. v. (1917): Eine Bestandesaufnahme unserer Naturdenkmäler. – MNEC 40, 185–187. – Č. Lípa.

Obr. 1. Panská skála v třicátých letech 20. století. Prodejní pohlednice ze sbírky historických fotografií VMG v České Lípě.

RESUMÉ

Panská skála u Kamenického Šenova (Der Herrenhausfelsen bei Steinschönau)

Ein Kapitel aus den Anfängen des Naturschutzes.

Petr Kühn

Der Felsen Panská skála bei Kamenický Šenov (Herrenhausfelsen bei Steinschönau) stellt ein einzigartiges Beispiel der Säulenbildung in einer kleinen, eine kleine Vertiefung/Depression in der früheren Erdoberfläche ausfüllenden Basaltdecke dar. Wahrscheinlich schon in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde dieser Hügel durch einen Steinbruch erschlossen; die längeren Säulen wurden zu Dekorationszwecken, die kürzeren als Bausteine, Rainsteine, Gartenzaunsäulen und Pflastersteine verkauft, so dass sehr bald Befürchtungen laut wurden, dass dieses Naturwunder nach und nach von der Erdoberflächen verschwinden wird. Bereits 1869 erschien im „Böhm.-Kamnitzer Anzeiger“ ein Gedicht „Das Herrenhaus“, eine Elegie und zugleich Aufruf zum Schutze des Felsens.

Daraufhin entschloss sich der gerade gegründete Nordböhmisches Excursions-Club in Böhmisches Leipa (Česká Lípa) in der zweiten Sitzung seines Ausschusses am 25. April 1878, „an den böhmischen Landesausschuss ein Gesuch zu richten, damit der durch seine herrlichen Basaltsäulen hochberühmte Herrenhausberg bei Steinschönau vor dem gänzlichen Abbruche geschützt und der Nachwelt erhalten bleiben möge“. Der Landesausschuss antwortete, dass dem Ansuchen betreffend den Ankauf eines in der Nähe der Gemeinde Steinschönau gelegenen Basalthügels nicht willfahrt werde könne, da ihm ... keine hierfür verfügbaren Mittel zu Gebote stehen. Trotzdem hatte diese zur guten Folge, dass man von Prag aus den Eigentümer des Herrenhausberges zu freiwilliger Schonung bewog, sodass die obersten Säulenpartien des Herrenhausberges weiterhin unangetastet blieben. Ein Schreiben an Seine Excellenz den Herrn Unterrichtsminister fand keine Erledigung.

Da es zu dieser Zeit noch keinen gesetzmässigen Naturschutz gab, konstituierte sich über Einladung des Bezirkshauptmanns Edmund v. Stellwag-Carion in Děčín (Tetschen), Prof. Professor der Landwirtschaftlichen Akademie Tetschen-Liebwerd Dr. E. Hibs, und Bürgermeisterr Helzel – Steinschönau eine „Vereinigung zur Erhaltung des Herrenhausfelsens“, die sich zum Ziel setzte, die zum Pacht und Kauf notwendigen Geldmittel durch öffentliche Sammlungen, eine Lotterie, deren Treffer Erzeugnisse der heimischen, hauptsächlich Glas-Industrie, durch Verkauf von Glasmodellen des Felsens als Briefbeschwerer u. a. m. aufzubringen.

Da sich fast keine Originaldokumente zu diesen Aktivitäten erhalten haben, werden an Hand von Zeitungsnachrichten die Aktivitäten dieser Vereinigung geschildert, bis 1914 es gelang, den Felsen aufzukaufen und dem Bezirksvertretung von Kamenický Šenov zur Obhut zu übergeben. Trotzdem gab es immer wieder Tendenzen, diesen Schutz in Zweifel zu stellen und den Abbau von Basaltsteinen unter verschiedenen Vorwänden. z. B. um die Umgebung des Felsens angeblich zu verschönern, zur Schottergewinnung fortzusetzen. Eine grosse Gefahr entstand nach der Besetzung des Sudetenlandes, wo man die Basaltsäulen zur Festigung der Ufer von Helgoland verwenden wollte. Auch

vor wenigen Jahren hat man eine grosse Fläche zwischen der Strasse und dem Felsen zur Verschönerung der Ansicht zu einem gebührenpflichtigen Parkplatz umgebaut, dessen unrentabler Betrieb neben anderen Gründen als Vorwand zur Abberufung des Bürgermeisters gedient hat.

Allerdings muss anerkannt werden, dass die Hartnäckigkeit der Besitzerin wesentlich dazu beigetragen hat, dass der Felsen, ob allein, oder mit der mit Regenwasser gefüllten unteren Etage des Steinbruches im Vordergrund, ein äusserst fotogenes Sujet für so manchen Fotografen abgibt.

Übersetzt von Petr Kühn

DEUTSCHE LEIPAER ZEITUNG NA CESTĚ K DENÍKU (1893–1909)

Robert Krejcar

Robert Krejcar: *Deutsche Leipaer Zeitung Becoming a Daily Newspaper (1893–1909)*

The “messy time” was continuing in years 1893 and 1894. Jan Künstler, owner of one of two large printeries in Česká Lípa, established his own periodical with separate numbering of annual volumes. The newspaper was sold in Česká Lípa, Dubá, Cvikov, Mimoň and Nový Bor. The first number was published on Tuesday 28th February 1893, the last ones in December 1894. Publishing of two newspapers was thus restored in Česká Lípa and its neighbourhood: Künstler's *Deutsches Leipaer Volksblatt* on Tuesday and Friday and Stopp's *Deutsche Leipaer Zeitung* on Wednesday and Sunday. Both newspapers put stress on German orientation and widespread publishing.

The following annual volumes are represented by the *DLZ* again. In 1906 new columns “*Auf deutscher Wacht*” (“On German Watch”) and “*Niemeser Nachrichten*” (“Niemeser News”) were introduced. In all other respects the newspaper followed the customary line. The only preserved volume 57/1907 indicated that the paper would intensively deal with upcoming election reform.

Also in 1909 the newspaper's programme mainstream was sustaining its German nature and independence. Worth noting is shortening of the interval between receiving hot news and the time of their printing. *Drahtberichte* (Wire Messages), received on the date of issue until half past five p. m., were all printed in the issue that followed. From the stuff to be explored no earlier next volume is available than volume 64/1914, which will be treated in our next comment.

V Bezdězu 17/2007 jsme sledovali vývoj českolipských novin od jejich založení v roce 1850 do roku 1881. Jednalo se o relativně poklidnou etapu. V Bezdězu 18/2009 bylo vyličeeno desetiletí 1882–1892, ve kterém se odehrálo na poli místního tisku několik rychlých změn a zvrátů. V tomto pokračování nastíníme vývoj listu v letech 1893–1909.

Deutsches Leipaer Volksblatt (1893–1894)

Také události roku 1893 potvrzují oprávněnost označení etapy vývoje listu před nástupem Bergmana jako „zmatená doba“. Jan Künstner, majitel druhé velké tiskárny v České Lípě, bez ohledu na to, že ve městě vycházely Stoppovy noviny, založil svůj vlastní list se samostatným číslováním ročníků^{1/}. Noviny se prodávaly nejen v České Lípě, ale ještě v Dubé, Cvikově, Mimoní a Novém Boru. List vycházel v úterý a v pátek v poledne. První číslo prvního ročníku paralelních českolipských novin vyšlo v úterý 28. února 1893 jako *Probe-Nummer Deutsches Leipaer Volksblatt*. V podtitulu vzorového čísla stálo: „Unabhängiges deutschnationales Organ für Nordböhmen.“ a v jeho záhlaví: Schriftleitung und Verwaltung: J. Künstners Buchhandlung, tel. č. 35. Prodejní místa: Lípa: Hamannovo knihkupectví, Sommerova trafik, J. Geppert (Ferdinandstrasse), Seidlerova trafik, W. Schiller (Frauenstrasse). Dubá: J. Mosig, kupec, Cvikov: E. Meissner, Mimoň: Lexova trafik, Bor: Hamannovo knihkupectví. Předplatné činilo 1 zlatý, jako u DLZ.

Pod záhlavím prvního čísla stálo P. T. s tučně vytištěnými pasážemi. Jelikož se jedná o prezentaci nového vydavatele v situaci, kdy začaly ve městě vycházet druhé noviny, jsme přirozeně zvědaví, čím chtěl Künstner přetáhnout čtenáře DLZ na svou stranu. První prezentaci proto přinášíme doslovně, s dodržením tučné a netučné sazby podle originálu:

„Mit heutigem Tage treten wir ein in die Reihe der Streiter um das Recht unseres **bedrohten Volkstums**, um **Freiheit** und **Volksbildung in unserem Staatswesen**. Wir werden bemüht sein, eingedenk der grossen Ziele, deren Verwirklichung wir unterstützen wollen, stets unser Bestes an Wissen und Können zu bieten, und vielleicht gelingt es uns, auf beschränktem Gebiete manches Gute zu erreichen, manches **Schlechte** zu beseitigen. **Freiheit** und **Deutschtum** werden uns über alles gelten, ihrer Förderung werden wir immer eingedenk sein. Wir wollen einigend und nicht zersetzend, aufbauend und nicht zerstören wirken helfen, aber wir werden uns nie zu blindem **Nachbeten** von **Parteimeinungen** hergeben.

Wer ein offenes, unabhängiges Wort lieb, den bitten wir, unser Streben zu unterstützen und durch zahlreiche Verbreitung unseres Blattes dasselbe zu fördern^{2/}. Johann Künstner, Verleger. Josef Markert, Herausgeber.“

Pod tímto prohlášením následoval úvodník: **Vierzehn Jahre Taaffe – und kein Ende**. Na s. 2 byla otištěna rozsáhlá úvaha **Zweck und Wert politischen Lebens**. Rozebírá rakouskou politiku a postavení státu vůči

občanovi a upozorňuje, že stát dnes již není z Boží milosti. Potom následují rubriky „Reichsrath“, „Politische Rundschau“, děleno na „Inland“ a „Ausland“, „Landwirtschaft“, „Locales und Provinzielles“, „Letzte Nachrichten“, na s. 10 začínají reklamy, které pokračují až po stranu 20. První číslo mělo 20 stran, obvyklý rozsah ale byl 16 stran.

V oslovení čtenářů bohužel chybí vysvětlení, proč začal list vycházet, když Česká Lípa měla Stoppovy noviny. Zdá se, že se jednalo o pokus proniknout na místní mediální trh. Künstler se mohl domnívat, že je dost silný na to, aby z něj Friedricha Stoppa vytlačil. Johann Künstler měl svou tiskárnu a knihkupectví v dobré poloze, na rohu hlavní ulice, kde zabírala celý blok domů (mezi dnešními ulicemi Jindřicha z Lipé a Prokopa Holého). Tiskl různé listy, např. „Amtsblatt der Stadtgemeinde Böhm. Leipa“ (od r. 1894), novoborský „Nordböhmisches Leuchtkugeln“ (od r. 1877), kamenickošenovský „Nordböhmischer Volksbote“ (kolem r. 1890), v letech 1882 a 1883 „Vereinszeitung“. Künstler byl také vydavatelem, nakladatelem a tiskařem „Schluckenau-Hainspacher deutsche Zeitung“, které vycházely v roce 1894, kdy i zanikly. Redaktorem byl Filip Menda, pak J. Künstler^{3/}. A nezapomínejme, že u Künstnera se čtvrtletně tiskly Mittheilungen.

Ale ani Friedrich Stopp se neomezoval jen na své českolipské noviny. Tiskl např. před Künstnerem „Amtsblatt der Stadtgemeinde Böhm. Leipa“, „Die Biene“ (1893–1895, Č. Lípa), „Die Böhmisches Schweiz“ (od r. 1880, Děčín), již zmiňovaný „Deutscher Schiffer“, „Glasarbeiter-Zeitung“ (od roku 1890, K. Šenov). Přebírání zakázek se projevovalo i na tomto poli.

V roce 1878 tiskli Stopp a Hempel v Podmoklech „Führer durch Bodenbach, Tetschen und Teplitz-Schönau“, který vycházel dvakrát měsíčně a téhož roku zanikl. Od roku 1870 vycházel v Libverdě měsíčník „Mittheilungen und Verhandlungen des landwirtschaftlichen Regional – Vereins für Nordböhmen.“ Organ des Regional-Vereins und der mit demselben in Verbindung stehenden landwirtschaftlichen Bezirksvereine. Tisk F. W. Stopp, pak Stopp a Hempel. Dlouhodobým počinem bylo vydávání „Tetschen-Bodenbacher Anzeiger für alle Stände“, který vycházel pod obměňovanými názvy dvakrát týdně. Stoppové tu vystupují nejen jako vydavatelé a tiskaři, ale i jako redaktoři. Kromě nám známého F. W. Stoppa se na listu podíleli Paul Stopp a Max. Stopp. V roce 1885 byl redaktorem Otto Püschel^{4/}.

Pololetní Bezugs- Einladung Künstnerova listu hrdě hlásalo:

Ačkoliv je náš list nejmladším německým nacionálním orgánem v severních Čechách, dosáhl takového rozšíření, že ujistil podnikatele o účelnosti

svého záměru. Tento, tak rychle docílený úspěch, byl dosažen rázně německým, na žádné straně nezávislým, mužně otevřeným přístupem ve všech otázkách politiky a – díky bohatšímu obsahu a co nejrychlejší informovanosti. Splníme tím naši snahu pevně pokračovat po nastoupené cestě strážít naši plnou nezávislost a zastávat podle našeho pevného přesvědčení právo a pravdu. V následujícím čtvrtletí se budeme snažit lépe organizovat dopisovatele získáním zasloužilých národohospodářských a literárních spolupracovníků. Také telegrafické zpravodajství budeme zajišťovat takovým způsobem, aby bylo ve všech směrech uspokojeno přání všech čtenářů, zvláště našich ctěných předplatitelů.

V oslovení předplatitelů na poslední čtvrtletí ještě doplňují, že jim přicházejí vřelé ohlasy z mnoha německých krajů naší otčiny. To je jim potvrzením pro setrvání na nastoupené cestě **rázně německé, na žádné straně nezávislé, mužně otevřené a s ohledem na právo a pravdu.**

Po úvodníku a samostatných článcích začínají na s. 3 rubriky Inland, Ausland (Německo vždy první), Vom Tage, Kleine Mittheilungen (krátké zprávičky z celého světa i z kraje o všem možném) Locales und Provinzielles. V této rubrice se často věnují útisku Němců. Např. v č. 60 (29. 9. 1893) se dovídáme, že v hospodě v Dolní Krupě hrála na pozvání hostinského česká kapela a na vyzvání zahrála české skladby. Kolemjdoucí mladík hodil do okna hospody kámen. To samozřejmě mělo dohru u soudu. Ale když v nedalekém Mnichově Hradišti někdo zatřel térem německý text na dvojjazyčné tabuli a druhou úplně zničil, bohužel se k tomu jednoduše mlčelo. „*My, šťastní Němci na jazykové hranici jsme právě nalezli poučení o české bratrské lásce*“. Ještě horší je to v Českém Dubu, kde vychází štvavý list „Český Dub“, v jehož článcích Češi ukazují svou „lásku k pravdě“. Například napadli místní Turnverein, že oslava, kterou spolek pořádal k výročí svého založení, byla ve skutečnosti oslavou Bismarckových narozenin.

Potom následovaly rubriky Aus dem Gerichtssaale (s. 7), Volkswirtschaft, Landwirtschaft, na s. 8 Mosaik, Letzte Nachrichten, Nachtrag, Bücherschau, Briefkasten der Redaction, Jahrmärkte im Königreich Böhmen, Geschäftsbericht (Getreidemarkt, Zuckermarkt), na s. 9 burza ve Vídni, Lotto, ceny na trhu v Č. Lípě (in B. Leipa), zimní jízdní řád vlaků, potom až po stranu 16 reklamy. Tiráž uváděla: Druck und Verlag von Johann Künstler in B. Leipa. – Herausgeber und verantwortlicher Redacteur Josef Markert in B. Leipa.

V listopadu (od č. 70, pátek 3. 11.) vypadl z tiráže Josef Markert a nebyl nikým nahrazen. Tiráž potom byla nezvykle krátká: Schriftleitung,

Druck und Verlag von Johann Künstner in B. Leipa. Odchod Josefa Markerta navozuje dojem, že ztratil v podnik důvěru a považoval za riskantní se v něm dále angažovat. Patrně tím také přispěl k pozdějšímu zániku listu.

V posledním čísle ročníku, č. 85 (29. 12. 1893), vyšla jen krátká výzva ke včasnému zaplacení předplatného na další čtvrtletí, bez programového prohlášení. Ročník měl 102 čísel a nepůsobil nějak zvlášť dramaticky.

V prvním čísle druhého ročníku DLV (rok 1894) nebylo otištěno obvyklé programové a propagandistické prohlášení. List nadále vycházel každé úterý a pátek v poledne. Obvyklý rozsah byl 12 stran. Titul, podtitul i tiráž byly po celý ročník beze změn. Menší změny ale proběhly v uspořádání rubrik. Po rubrice Ausland a před rubrikou Vom Tage přibyla krátká rubrika Kleine politische Nachrichten, po Letzte Nachrichten se někdy objevují Kirchliche Nachrichten.

V č. 50 (pátek 29. 6.) je hned pod záhlavím, na celou šířku stránky text pod titulkem Deutsche Volksgenossen! datováno Prag-B. Leipa, im Mai 1894, podepsáni Dr. Ludwig Schlesinger, šéf německých poslanců v českém zemském sněmu a Dr. Ferdinand Bartel, starosta České Lípy – emoční poděkování Schmeykalovi za jeho nehynoucí zásluhy a výzva Němcům, aby na památku Schmeykala stáli bratrsky a vši silou za cti svého národa. Následuje výzva výboru pro zhotovení pomníku Dr. Schmeykala v České Lípě (Böhm. Leipa). V následujících číslech potom zveřejňují přispěvatelé na pomník s výši částky, kterou věnovali. Mezi přispěvateli bylo mnoho starostů obcí a spolků.

Pravidelná čtvrtletní oslovení abonentů byla stručná a nepřinášela nic nového. Redakce opakovala známá tvrzení, že nastoupená cesta je správná a proto na ní setrvají. Hlavní váha byla kladena na román na pokračování.

V č. 95 (úterý 4. 12.) byl prezentován nový kandidát po zesnulém Schmeykalovi: Po ztrátě našeho nezapomenutelného vůdce Dr. Franze Schmeykala předkládáme k volbě nového poslance zemského sněmu jako kandidáta J.U.Dr. Ferdinanda Bartela, starostu v České Lípě. Druhý ročník (1894) Künstnerových novin tedy nepřinesl ve sledovaných ukazatelích žádné podstatné změny a k vydávání třetího ročníku již nedošlo. Ale po dva roky trvala situace, kdy Českou Lípou a okolí opět vycházely dvoje noviny. Künstnerův *Deutsches Leipaer Volksblatt* v úterý a pátek a Stoppovy *Deutsche Leipaer Zeitung* ve středu a v neděli. Obojí listy zdůrazňovaly německé zaměření a velké rozšíření.

Deutsche Leipaer Zeitung (1895–1909)

Künstlerovy noviny přestaly v roce 1894 vycházet. V tomto bodě je prokázaná skutečnost v souladu s údaji Františka Roubíka^{5/}. Proto byly jako 45. ročník českolipských novin (rok 1895) do archivu tiskárny Bergman, který se dostal do fondu místního okresního archivu, zařazeny opět Stoppovy noviny, nám již známé *Deutsche Leipaer Zeitung*. Ty vycházely nadále ve středu a v neděli ráno. Proč ale byly do archivu tiskárny Bergman zařazeny pro roky 1893 a 1894 noviny vydávané a tištěné konkurenční firmou, když Bergmanova tiskárna byla pokračovatelem Stoppova podniku? Nabízí se jedno možné vysvětlení. V letech 1885–1888 vycházely Leipaer Zeitung v České Lípě a Leipaer deutsche Zeitung v Děčíně. V archivu tiskárny byla upřednostněna děčínská řada. Totéž se nyní stalo s Künstlerem, který byl upřednostněn před Stoppem. Oba tyto listy spojuje úsilí být němečtější, než jejich konkurenti. Je tedy dost možné, že lidem, kteří tehdy tisk kompletovali, byly tyto „mutace“ bližší.

Stoppovy noviny vycházely i v roce 1895 s tradičním podtitulem Unabhängiges deutsch-nationales Blatt, na adrese Josefsplatz No. 1. Zachováno zůstalo i Leitspruch „Deutsch und Frei.“ Tiráž DLZ zněla do čísla 10 včetně: Druck und Verlag von Friedrich Stopp, Buch- und Steindruckerei, Leipa. Für die Schriftleitung verantwortlich: Eduard Frenzel. Od č. 11 (6. 2.) – Für die Schriftleitung: Alois Funke.

Podle Roubíka byl Alois Funke v roce 1890 redaktorem „Deutsches Volksblatt“, tištěného v Chomutově, Žatci a Kadani^{6/}. Upozorňujeme k tomu, že Šonský udává ve své brožurce *Tiskárna Bergman* na s. 5, že Stopp vydával noviny do roku 1889. Tento údaj tedy neplatí. Navíc se měl ve znění firmy podle Šonského roku 1889 objevit Zikmund Bergman. Jeho jméno se v souvislosti se Stoppem vyskytuje, ale až v letech 1895–1897. Tehdy byl Z. Bergman nakladatelem, vydavatelem a redaktorem děčínského čtrnáctideníku „Deutscher Schiffer“, který tiskl Fr. Stopp v České Lípě.

„Staré“ Stoppovy noviny pokračovaly v průběžném číslování ročníků. V Bezugseinladung v prvním čísle 45. ročníku (rok 1895) stálo:

V roce, který právě začal, vstoupil náš list do 45. ročníku od svého založení. Náš list je v každém ohledu plně nezávislý, hodláme zachovat jeho směr, podporovat jednotu Němců, jejich svobodu a moc v Rakousku. Zahájením napínavého románu, rozšířením sítě dopisovatelů a zpravodajské služby jakož i pečlivými místními hlášeními budeme usilovat co nejlépe vyhovět všem přáním našich čtenářů. Díky velkému rozšíření je náš list obzvlášť vhodný pro inzerenty.

Úvodníky byly převážně politicky zaměřené: Über die Taktik der deutschen Socialdemokratie., Zweisprachig, aber mit Mass! Ostasien und Europa., Am Grabhügel der Coalition...), pod úvodníkem byly fejetony, povídky, historický text apod. Dále rubriky Inland, Ausland, Tagesneuigkeiten, Aus Stadt und Land, s. 5 byla nečíslovaná a nadepsaná jako příloha, na pokračování vycházel text v příloze: Du sollst den Boden Deiner Heimat nicht verseuchen lassen! (Ein Mahnwort an alle.), na s. 7–8 reklamy, s. 9 Bücherschau, Privatdrahtnachrichten d. „D.Leip. Ztg.“ – jednalo se o kratší sdělení různého obsahu z celého světa. Následovaly Briefkasten, ceny na trhu (Lípa a Ústěk), Lotto, burza Vídeň a na stranách 10–12 reklamy. Obvyklý rozsah byl 12 stran, s přílohou 16 stran.

Čtvrtletní Bezugs-Einladung nepřinášela nic podstatného, jen zvýrazňovala rubriku Neuigkeiten des Tages. V prvním čtvrtletí, po nástupu Aloise Funkeho, ještě dodali: *Čtenáři si mohli již dříve udělat vlastní obraz o tom, jakým směrem se DLZ ubírají pod novým vedením.* V každém čtvrtletí redakce ujišťuje čtenáře o své snaze zlepšovat noviny a rozšiřovat jejich náklad.

Také ročník 46 (1896) patřil k těm ročníkům, kdy nedošlo ve sledovaných aspektech k žádným změnám, to znamená že název listu, jeho záhlaví, cena, Leitspruch, dny vydávání a tiráž se po celý rok nezměnily.

Čtvrtletní oslovení abonentů získala věcný ráz, bez ujišťování o podpoře svatě národní věci apod. Einladung zum Bezuge v prvním čtvrtletí znělo: *Vše dokazuje, že obliba našich novin v širokých kruzích roste. Redakce bude trvale usilovat, aby se tato cesta udržela. Čím bude náklad listu vyšší, tím více můžeme nabídnout čtenářům. Proto nám buďte nejen věrní, ale pomozte nám i s rozšiřováním listu.* Pololetní výzva ještě připomínala, že včasné zaplacení předplatného znamená včasné doručování listu.

Zdá se, že když se situace zklidnila a pozice vydavatele se stabilizovala, nebylo nutno se tolik ohánět vlastenectvím. Nacionalismus se zdůrazňoval hlavně ve vypjatých momentech. Do novin byla opět vkládaná samostatná Unterhaltungs-Beilage, dvojlist o formátu 21 × 29 cm. Na prvním listě přílohy byl román na pokračování, určený ke svázání, druhý list byl určen odlehčující četbě pod titulkem Buntes Allerlei. Obsahoval poezii, domácího lékaře a jiné rady, vtipy, hádanky a podobně. I v tomto ročníku občas nacházíme soudní rozhodnutí o konfiskaci závadných článků. Obvyklý rozsah listu byl 12 stran, vyšlo 102 čísel. Struktura listu se neměnila, všechny sledované náležitosti byly stejné.

Po ročníku 46 je v materiálech desetiletá mezera, jejíž původ není znám⁷¹. K dispozici máme až ročník 56. Padesátý šestý ročník (1906)

nadále reprezentují DLZ. Adresa redakce, administrace a expedice byla Leipa, Josefsplatz, tiráž zněla: Druck und Verlag der Leipaer Buch- und Steindruckerei. Verantw. für die Druckerei Eduard Frenzel, für die Schriftleitung Alois Funke. I po deseti letech v novinách stále působili Frenzel a Funke, postrádáme ale jméno Fr. W. Stoppa. Výše uvedené údaje potvrzují nepřetržitou kontinuitu listu.

V oslovení abonentů na začátku roku redakce vyzývá k obnovení předplatného a dodává: Také v novém ročníku budou DLZ usilovat o to, aby úkoly a povinnosti, které plnily za podpory veřejnosti přes půl století, byly plněny nadále. Kromě odběru listu nabízíme opravdu mnohostrannou spolupráci a zvyšování osobního rozhledu celého okruhu našich čtenářů.

Za deset let sice došlo k několika drobným inovacím, ale v zásadě se list nezměnil. Úvodníky rozebíraly převážně politická témata (Am Schluss der Wahlferormdebatte), potom následovala novela na pokračování. Na s. 2 byla rubrika Tagesgeschichte, která obsahovala stručné informace ze zahraničí a přibyla nová rubrika v rozsahu jednoho sloupce „Auf deutscher Wacht.“ V ní byly příspěvky, které upozorňovaly na ohrožení německého národa a rozpinavost Slovanů. Jako ukázka nám poslouží obsah článku „Draschdani“ (č. 25, středa 28. 3.), kde stálo: *Pod tímto titulkem napsala drážďanská „Deutsche Wacht“: Tato slovanská forma „Draschdani“ pro naše pěkné město, se stále častěji nachází na dopisech, které přicházejí z Rakouska. Německá pošta je naprosto oprávněně vrací, protože jí není známo žádné město jménem „Draschdani“. Nyní někteří slovanští poslanci interpelují rakouského ministra obchodu, že se jedná ze strany německé pošty o šikanování v mezinárodní poštovní službě. Vyzývají ministra obchodu, aby společně s ministrem zahraničí zakročili, neboť německá pošta prý porušuje světové úmluvy. To je (pro Čechy) opravdu již „typické“.*

Dále následují rubriky Vermischtes, seriál na pokračování Leipa als Industriestadt a zaběhlá rubrika Stadt und Land. Na s. 8 jsou krátké rubriky Öffentlicher Sprechsaal, burzovní lístek, na přelomu čtvrtletí Bezugseinladung (v něm nic nového) a několik reklam. Potom přichází pravidelná románová příloha zvětšená na rozsah celého listu a po ní následují až do poslední strany inzerce a reklamy. Obvyklý rozsah listu byl 14 stran, někdy, většinou v sobotu, až 20 stran. Tisk byl do června slitý a hůře čitelný. K nápravě došlo od čísla 44 (sobota 9. 6.), kdy se tisk stává ostřejší, nerozpitý.

Pololetní Bezugseinladung znělo opět optimisticky: *DLZ se v posledních měsících velmi zlepšily, zvláště co se týká rozsahu a obsahu. O tom nám*

také srdečně napsalo mnoho našich drahých přátel. Opakujeme – bez jakékoliv utíravé reklamy – že také v budoucnosti budeme věnovat přípravě našeho listu co největší péči. Prosíme o zachování vaší chvályhodné podpory, které se list těší již přes půl století.

Zmíňme drobné změny ve struktuře listu. Pod úvodníkem byla dále umístována novela na pokračování, na s. 2 přichází rubriky Tagesgeschichte (z domova i ze světa), a nově Was in der Welt vorgeht. Tato rubrika zabírá přibližně dvě strany a přináší různé zajímavosti a kuriozity (Der Papst auf Urlaub, Zwei Menschen als Wild angeschossen, Eine Grossmutter, die zwei Jahre jünger als ihre Enkelin ist.) Potom bývá zařazen článek na historické téma, následuje rubrika Aus dem Lande (s. 4), tučně nadepsané město a následuje událost – úmrtí, požár, výtržnost, sebevražda ...) Dále rubrika Heimatschronik (týká se spolků, sbírek na pomníky, bohoslužeb, koncertů apod.) a zabírá cca 3 strany. Na s. 8 jsou lákadlem Drahtberichte (Eisenbahnunfälle., Im Eisenbahnwagen ermordet? apod.). Tato rubrika byla reklamně využita v oslovení čtenářů na poslední čtvrtletí roku (viz dále). Navazuje předpověď počasí uváděna jen slovně, stupně neuvádějí a noviny tradičně končí inzercí a reklamami, které většinou zabírají polovinu listu.

V posledním čtvrtletí byla zavedena zbrusu nová rubrika Niemeser Nachrichten. Vznik této rubriky a hlavně její přetrvání ukazuje, ex post, že DLZ byly na Mimoňsku natolik rozšířeny a čteny, že to stálo za zavedení zvláštní rubriky. Speciální oddíl pro Mimoňsko musel tuto vazbu ještě posílit. Na konci roku list nepřinesl obvyklé oslovení čtenářů, které bývalo nejobsáhlejší za celý rok. Unsere geehrten Leser na poslední čtvrtletí sdělovalo: *DLZ budou nabízet zvláštní péči sloupci **Gerichtssaal**, jakož i rozmnožením obsahu různým způsobem. Dvě bohaté přílohy našeho listu budou ještě bohatší než dosud. **Die Drahtberichte** zprostředkují našim čtenářům vědomosti o událostech, které se odehrály do 4 hodin odpoledne v den vydání listu. Také všem dalším rubrikám budeme věnovat starostlivou péči.*

V celku můžeme konstatovat, že po desetileté césuře shledáváme list v obvyklých kolejích.

Z ročníku 57 (rok 1907) se zachovalo pouze první číslo a to proto, že bylo vevázáno k roku 1906. Ročník začal beze změn, nezměnilo se záhlaví listu, ani Leitspruch, ani dny vydávání ani tiráž. Bezugs-Einladung (úterý 1. 1. 1907) uvádělo: *DLZ vstupují do 57. ročníku od svého vzniku. Nadcházející dny budou pro celé Rakousko bohaté na události. Přichází rok změn k otevřenější společnosti, rok volební reformy. Redakce se tím bude*

zabývat. To, co dosud brzdilo vývoj veřejného života, v roce volební reformy ustoupí a zmizí. Kráčíme vstříc době zvýšeného veřejného zájmu. DLZ se budou snažit tyto činy pilně zaznamenávat a proto doufají, že jim zůstanou věrni nejen staří přátelé, ale že získají mnohé nové. Noviny budou ve zvýšené míře odrážet politický a hospodářský puls doby. Budou tak činit v německém a svobodném duchu, jak odedávna zní jejich heslo. Nový čas zdravíme s radostí v srdci a dělnou radostí. Přejeme si, aby toto široké pole zpřístupňovali nejen poslanci a politici, ale také každý, kdo se zabývá žurnalistikou. Chceme odkrývat další končiny politického života a to tlakem na další vzdělávání a podílem na budování otevřené společnosti. Budeme usilovat o to, aby se politické znovuzrození lidu Rakouska stalo co nejrychleji skutečností. Die Schriftleitung und Verwaltung der DLZ.

Toto prohlášení, ač neopomenulo připomenout německou orientaci, mělo věcný a optimistický styl. Vytčené záměry zněly ušlechtilé a pokrokově. Text názorně dokumentuje dobové naděje.

Materiál exploatovaného archivního fondu nám dále umožňuje studovat až ročník 59/1909, který zároveň představuje poslední ročník, který je dochován z doby před nástupem Bergmana. List měl stejné záhlaví, adresu, dny vycházení etc. jako předchozí ročníky. Tentokrát ale chybí v prvních číslech jakékoliv oslovení čtenářů na začátku roku. Je zajímavé a neobvyklé, že v prvních číslech nic neslibují a nenabízejí. Přitom novo-roční prohlášení redakce byla tradicí a patřila mezi nejobsáhlejší z celého roku.

V č. 3 (sobota 9. 1. 1909) se pod úvodníkem na vnitropolitické téma (Wie wird das neue Kabinett aussehen?), na místě dosud vyhrazenému beletrii na pokračování, objevila novinka: Die Unglückschronik des Jahres 1908. Zde byla po měsících chronologicky řazena velká neštěstí z celého světa (6 až 8 vybraných tragedií měsíčně). Struktura listu v prvním čtvrtletí byla následující:

Úvodník na politické nebo národnostní téma nebo kombinovaný, pod ním nějaké vlastenecké historické vyprávění, které pokračovalo na s. 2. Za úvodníkem vnitropolitického zaměření úvaha zahraničněpolitická (Balkán, Rusko, Anglie). Potom rubrika Was in der Welt vorgeht., které byly vyhrazeny jedna až dvě strany, dále jeden až dva samostatné články na (aktuální) téma, dále rubrika Heimatschronik v rozsahu dvou až tří stran, dále Niemeser Nachrichten, Drahtberichte, článek o Lípě (infrastruktura) např. Wasserversorgung im Leipaer Verwaltungsbezirke. Na s. 8 hospodářsko-finanční údaje, ceny, výnosy, burza... s. 9–16 reklamy.

V č. 50 (úterý 29. 6.) byl otištěn úvodník pod titulkem „Steuerzahlen“. Srovnávají zde zdanění různých produktů (pivo, víno, cukr, sůl, etc.) v Rakousku, Německu, Anglii, USA apod. Nejvyšší daně byly v Anglii a v USA, ale rakouské daně byly také dost vysoké. Pololetní výzva k obnovení předplatného byla otištěna až na páté straně a to pod titulkem „Wir ersuchen“. *Vybízíme vzácné čtenáře a přátele našeho listu k laskavému obnovení předplatného. Budeme se snažit, jak to jen bude možné, obsah DLZ dále rozšířit a vypracovat. Právě našim čtenářům je nejlépe známo, s jakou neohrožeností plní DLZ, jako německý list, svou povinnost. Drahtberichte přinesou události, které se staly ještě v půl šesté večer v den tisku novin.*

K číslu 76 (úterý 28. 9.) vyšla čtyřstránková příloha „Der Prozess Hermann Wänke. Ein 15jähriger Raubmörder“. V Janově u Nového Boru zabil patnáctiletý Hermann Wänke dvanáctiletou Emmu Babor a paní Annu Werner. Rozsudek: 12 let těžkého žaláře, zostřeného umístěním odsouzeného každého 18. července po dobu trestu v temné cele a náhrada všech nákladů. Na příkladě takové neobvyklé události, která musela ve své době způsobit notný rozruch a rozhořčení občanů vidíme, že se tisk na začátku 20. století v podstatných principech nelišil – a ani nemohl lišit – od tisku dnešního. Ojedinele „pikantní“ vraždě byla pohotově věnována čtyřstránková příloha. Zajímavé kauzy přinášela rubrika Deutsche Wacht. Např. líčení pod titulkem „Ersetzung tschechischer Aufschriften durch deutsche in Wien“. *Ve Vídni se konaly národnostní demonstrace především před obchody a všude tam, kde byly české firemní tabule. Nyní jsou české sundávány a nahrazovány německými. Úřady chtějí tímto způsobem udržet pořádek a klid. Nebo: „Nationale Demonstrationen in Wien“. V hospodě MRAZ pořádal český hudební spolek „Neruda“ oslavu sv. Václava. Menší počet Němců obsadil již dopoledne lokál. Pro sílicí příchod Němců obsadil silný policejní oddíl sál, aby znemožnil dalším Němcům vstup a ti, co tam již byli, museli sál opustit. Tito se shromáždili před lokálem a v přilehlých ulicích. Bylo jich hodně přes tisíc. Když se stávala situace pro Čechy nacházející se v lokále stále kritičtější, zasáhla jízdní policie. Ve zmatku byli dva policisté napadeni a shozeni z koně. Potom následovaly další útoky jízdní policie na dav, který útočil postranními ulicemi. Čtyři Češi byli zadrženi.*

Bezugs-Einladung na poslední čtvrtletí zesílilo vlasteneckou notu. Úvodní odstavec uvedeme v originále:

Das deutsche Volk in Böhmen geht in nächster Zeit Tagen entgegen, die an drückender Schwere alles das noch übertreffen werden, was das

Schicksal seit 30 Jahren auf unser Schultern getürmt hat. In solcher Zeit kann nun die hingebungsvollste nationale Treue, der opferwilligste rastlose völkische Kampfesmut eine Nation vor dem Untergange bewahren.

Jednou z nejdůležitějších zbraní na obranu národních statků v době ohrožení je tisk věrný národu. DLZ stojí v tomto boji již desetiletí věrně a neúnavně na stráž. Svou povinnost plní beze zbytku. Budou stát v předních řadách obránců proti každému odpůrci německého národa. Na druhé straně ale také očekáváme, že dosavadní přátelé a spolubojovníci zůstanou nadále na naší straně a budou nás v tomto boji podporovat. Tuto prosbu vyslovujeme také dnes, na závěr třetího čtvrtletí našeho 59. ročníku.

Einladung na konci roku nebylo nalezeno, ani mezi reklamami. Zhoršila se kvalita tisku (rozpito), vyšlo 102 čísel, obvyklý rozsah 12 stran.

Další ročník, který máme ve studovaných materiálech k dispozici, ročník 64 (1914) byl již pod taktovkou Zikmunda Bergmana a bude mu věnovaná příští kapitola.

Na závěr ještě uvedeme zajímavý údaj z článku J. F. Lahna, vztahující se k roku 1908. Lahn napsal, že obě tiskárny ve městě v současnosti (1908) zaměstnávají 80 lidí a dodává: Z toho vidíme rozkvět der „deutschen Kunst“ v naší vlasti. Rozkvět, který slouží ke cti obou podniků a jejich majitelů^{8/}.

POZNÁMKY

- 1/ Podle Roubíkovy Bibliografie (viz dále), s. 137, vydával Johann Künstner v roce 1878 v České Lípě „Neue Leipaer Zeitung“. Noviny vycházely dvakrát týdně, ve středu a v sobotu, byly nepolitické, Künstner byl jejich vydavatelem, nakladatelem, redaktorem a tiskařem. Noviny téhož roku zanikly. Pokud je tato informace hodnověrná, jednalo by se v roce 1893 o Künstnerův druhý pokus o vydávání vlastního místního listu.
- 2/ Dnešním dnem vstupujeme do řady bojovníků našeho ohroženého národa o právo na svobodu a národní vzdělání v našem státě. Budeme usilovat, maje na paměti velké cíle, podporovat jejich uskutečnění, vždy nabízet to nejlepší, co víme a umíme a snad se nám podaří ve vymezené oblasti dosáhnout mnoho dobrého a odstranit mnoho špatného. Svoboda a Němectví nám budou nade vše, jejich podporování budeme mít stále na mysli. Chceme sjednocovat, ne rozdělovat, chceme stavět, ne bořit, ale nikdy nebudeme slepě a bezmyšlenkovitě opakovat stranické názory. Kdo má rád otevřené a nezávislé slovo, toho prosíme, aby naše snahy podpořil tím, že pomůže zvýšit počet odběratelů našeho listu. Poměrně rozsáhlé citace z novin v českém převodu nebo v německém originále usnadňují (pro opravdovou vědu nezbytný) proces verifikace a poskytují autentické znění pramene pro ty, kteří si chtějí vytvořit vlastní názor, který nemusí být v souladu s názory autora této práce.

- 3/ F. Roubík, Bibliografie časopisů v Čechách v letech 1863–1895, Praha 1936.
- 4/ Roubík, tamtéž.
- 5/ Roubík, tamtéž, s. 54.
- 6/ Roubík, tamtéž, s. 54.
- 7/ Pracovníci Státního okresního archivu v České Lípě považují za málo pravděpodobné, že by českolipské noviny byly vůbec někde kompletně zachovány.
- 8/ J. F. Lahn, Zur Geschichte des Buchdruckes in Leipa, Mittheilungen des Nordböh-mischen Excursions-Clubs 31, 1908, s. 278.

RESUMÉ

Deutsche Leipaer Zeitung auf dem Weg zu einer Tageszeitung (1893–1909)

Robert Krejcar

Im Jahr 1893 erschien eine neue lokale Zeitung, welche von Johann Künstner unter dem Titel Deutsches Leipaer Volksblatt (im Folgenden nur DLV) herausgegeben wurde. Šonský führt an, dass die neue Druckerei von Johann Künstner in Böhmisches Leipa seit 1875 in Betrieb war, auf den Seiten der lokalen Presse haben wir jedoch Künstners Druckerei und Buchhandlung in Anzeigen der Leipaer Zeitung erst im Jahr 1877 auf-finden können. Interessant ist dabei, dass das DLV ein durchaus identisches Programm wie die bestehende Deutsche Leipaer Zeitung (DLZ) hatte. Das Konkurrenzblatt trat in die Reihen der Kämpfer für Rechte des bedrohten deutschen Volks ein und betonte dezidiert sein Deutschtum und absolute Unabhängigkeit. Damit warf ständig auch die DLZ um sich. Warum ging Künstner dann sein Vorhaben an? Eine mögliche Antwort könnte sein, dass das Herausgeben der Zeitung unternehmerisch interessant war. Dabei schließen wir nicht aus, dass Künstner der Meinung sein konnte, die deutsche Sache sowie die Unabhängigkeit des Blattes besser als die DLZ verteidigen zu können. Das DLV schenkte ja viel Aufmerksamkeit Fällen, welche die Unterdrückung der Deutschen dokumentieren sollten. Künstners Zeitung hatte eine eigene Nummerierung der Jahrgänge und beide Jahrgänge wirkten gar nicht dramatisch. Dank Künstners Initiative hatte Böhmisches Leipa zwei Jahre lang wieder zwei Zeitungen.
„Deutsche Leipaer Zeitung“

Seit 1895, nach zwei Jahrgängen des DLV, werden der 45. und die nachfolgenden Jahrgänge wieder durch die DLZ repräsentiert. In den Jahren 1895 und 1896 bemerkten wir in der Entwicklung und Gestalt der DLZ keine dramatischen Veränderungen. Im Jahr 1906 wurden neue Rubriken „*Auf deutscher Wacht*“ und „*Niemesiser Nachrichten*“ eingeführt. Bis auf diese Änderungen behielt die Zeitung ihre gewohnte Form. Die einzige erhalten gebliebene Nummer 57 des Jahrgangs 1907 deutete an, dass sich das Blatt mit der vorbereiteten Wahlreform intensiv beschäftigen wird. Auch im Jahr 1909 blieben im Programm des Blattes sein Deutschtum sowie die Unabhängigkeit. Bemerkenswert ist die Verkürzung des Intervalls zwischen dem Erhalt der letzten Neuigkeiten und der Möglichkeit, diese in den Druck einzugliedern. Im Blatt wird angegeben, dass in die Zeitung Drahtberichte hineinkommen, die am Tag des Druckes bis abends halb sechs eintreffen. Dann steht uns in den untersuchten Materialien erst der Jahrgang 64 (1914) zur Verfügung, mit welchem sich unser nächster Beitrag befassen soll.

Übersetzt von Petra Sochová

KAMENNÁ SKUPINA V ČESKOLIPSKÉM MĚSTSKÉM PARKU

Petr Kühn

RNDr. Petr Kühn, CSc., Okružní 2173, 470 01 Česká Lípa,
e-mail: pkuhn@volny.cz

Petr Kühn: *The stone group in the town park of Česká Lípa*

The town park in Česká Lípa was founded in 1875 in the place of the former brickyard to serve as a place of relaxation for the town people and was also intended as a space for monuments keeping the memory of outstanding persons. The first monument of this kind was a group of stones from the surrounding country arranged around of a basalt column almost 6 meters long from the famous Panská skála-roch (Herrnhausfelsen), which was then named "Emperor's column" and intended to commemorate the silver wedding of emperor Franz Joseph I. and Elisabeth on April 24th, 1879. In the accompanying table a listing of stone samples in the group based on older sources is given. The central column however, after more than 120 years, on April 28th, 2003 had been broken to seven pieces by some despicable people coming late in the night from the nearby public house.

Úvod

Městský park v České Lípě byl založen v roce 1875 jako významná oáza klidu a pohody v rušném prostředí městské zástavby. K tomu měly posloužit tiché stezky mezi vzrostlými stromy i keři, zákoutí s lavičkami, zvoucimi k posezení, malé rybníčky a často i k zamýšlení povzbuzující výtvarná díla, zejména sochy a památníky zasloužilých občanů. Park byl zřízen v místě zasypané jámy po cihelně, ležící sice nedaleko od náměstí, ale přesto již mimo městský střed a představoval po mnohá desetiletí významný ostrov poměrně zachovalého přírodního charakteru uvnitř města a Česká Lípa byla na něj také náležitě hrdá.

Park se rozprostírá na poměrně členité ploše a zaujímá skoro 10 ha (pův. 6,6 ha). Spodní rovinná část je pojata jako anglický park s řadou okrasných prvků, kvetoucích keřů a exotických dřevin. Roste zde téměř 800 stromů a keřů v cca 80 druzích. Horní část parku přechází do lesa, kde převažujícím jehličnanem je smrk ztepilý. V parku žije asi 40 druhů ptáků, k nejpozoruhodnějším z nich patří dlask tlustozobý, pěnice černo-hlavá, kalous ušatý, můžeme zde spatřit též veverka obecnou, ježka západního a netopýry (Malý 2000).

Vznik parku iniciovali v roce 1872 malíř a profesor českolipské reálky Eduard Steffen a radní Ferdinand Posselt. Souvislou plochu k založení parku, sahající od západního svahu mírného návrší Knapphübelu (návrší na severním konci parku u dnešní Mariánské ulice) přes bývalou cihelnu až ke starému židovskému hřbitovu, získalo město výměnou některých zdejších pozemků, patřících novozámecké vrchnosti, za jiné a doplacením 3500 zlatých. O vlastní zřízení parku v jeho nynější spodní části se postaral v roce 1875 nově založený Vysazovací a okrašlovací spolek (A. P. 1893).

Po bývalé staré cihelně zde totiž zbyla jen částečně zavezená jáma, která se časem přeměnila na tzv. Cihelní rybník („Leipaer Ziegelteich“, doložený již k roku 1648). Podle některých novinových zpráv z 19. století tu však místo rybníčku byla spíše nevábne páchnoucí louže, jejíž vý-pary nemálo obtěžovaly návštěvníky, spěchající z města do hostinců „Údolí Josaafat“ (pozdější Wedrichovo muzeum, dnes je tam parkoviště) a „U lukostřelce“.

Autorem projektu a odborným poradcem byl Johann Klimesch, zahradní inspektor lobkovického panství v Ahníkově u Chomutova, práce prováděl Vysazovacím a okrašlovacím spolkem placený zahradník Franz Herold pod dozorem zahradníka Franze Bürgermeistersa ze Skalice. Po zasypání „rybníku“ a dalších nezbytných úpravách terénu byly první výsadby provedeny ještě v roce 1876. K údržbě parku později město založilo i samostatné zahradnictví. Vstup do parku byl od 22 hodin večer do 4 hodin ráno uzavřen, a policie nebo parkový dozor mohl osoby, nedbající zákazu nebo poškozující zařízení parku, trestat pokutou do 20 Kč a až 48 hodinami vězení.

Již nedlouho potom, v roce 1879, založil vlastivědný spolek Nordböh-mischer Excursions-Club v parku u příležitosti stříbrné svatby Františka Josefa I. a císařovny Alžběty skalku s „Císařským sloupem“, v roce 1882 byl uprostřed parku zřízen rybníček s domečkem pro labutě a vodotryskem na středovém ostrůvku, a na návrší byl postaven hudební pavilón (Blass 1879; Fechtner 1898a, b).

V roce 1899 byl uprostřed parku odhalen mohutný pomník Franze Schmejkala (1826–1894), poslance říšského parlamentu ve Vídni a vedoucího činitele národoveckých snah německého obyvatelstva. Po 2. světové válce byl pomník stržen a na jeho místě upraveno dlážděné prostranství, na jehož kraji byla v 70. letech umístěna socha ženy s kyticí od prof. Kolomazníka.

V roce 1904 byl postaven pomník prof. Steffenovi, ve dvacátých letech 20. století byla kolem svahového pramene vyzděna studnice a obklopena květinovou výzdobou a doplněna bustou ředitele českolipské dívčí měšťanky Franze Mohaupta, hudebního skladatele, žáka Antonína Dvořáka. Na kameni, na němž dnes je památník obětem války, býval relief P. Amanda Paudlera, profesora augustiniánského gymnázia, spoluzakladatele Exkursionsklubu a dlouholetého redaktora jeho časopisu, patřícího k vedoucím osobnostem vlastivědného průzkumu severních Čech. Busta prof. Steffena je zachována v depozitáři zdejšího muzea, oba další pomníky, Mohaupta a Paudlera, zmizely neznámo kdy (Malý 2000). V roce 1927 byl na okraji plochy parku postaven evangelický kostel a roku 1931 u starého vchodu zřízen kamenný pomníček nejznámějšího německého „pěvce lásky“ (Minnesänger) Walthera von der Vogelweide (asi 1170–1230), o němž se traduje, že se snad narodil v severních Čechách a působil i na dvoře krále Václava I.

Na návrší „Knapphübel“ nad severovýchodním koncem parku byl dne 17. září 1933 zdejším mysliveckým sdružením odhalen pomník vášnivého myslivce, básníka, spisovatele, také však významného bojovníka za ochranu přírody Hermanna Lönse (1866–1914), který se mimo jiné zasloužil o záchranu Lüneburského vřesoviště a okolí jeho pomníku bylo upraveno do podoby vřesoviště. Z pomníku, zhotoveného z valkeříckého trachytu děčínským sochařem Fritzem Tampem, byl po roce 1945 odsekán portrét básníka a heslo „Eine Waffe – ein Ziel!“ (Jedna zbraň – jeden cíl).

Díky průběžnému rozvoji, kvalitní údržbě a pravidelnému vynakládání nemalých finančních prostředků byl park v letech 1910–1930 hodnocen jako jeden z nejkrásnějších a nejrozlehlejších městských parků v severních Čechách.

Závažným rušivým elementem v parku se stala teprve výstavba letního kina, dokončená v roce 1961, jehož trosky nakonec sloužily za úkryt bezdomovcům, vyhořely a byly konečně roku 2008 odstraněny. V sedmdesátých letech 20. století pak za severním okrajem parku vyrostlo panelákové sídliště Sever a pro jeho obyvatele se park na dlouhou dobu stal jen cestou, kterou spěchali do centra města do obchodů, úřadů,

škol a závodů a kde namísto parkových cest začaly vznikat dlážděné chodníky. V roce 1990 dokončená stavba komunikace spojující město se sídlištěm a s ní spojená parkoviště roztrhla původně souvislý celek městské zeleně, zahrnující park, starý židovský hřbitov (založený v roce 1488), zahradu hostince „Údolí Josaafat“ a komplex školních hřišť až po klášterní zahradu.

V roce 2009 byl obnoven větší, severnější rybníček a opatřen kamenným dnem a břehy, zatímco starší pokus o „revitalizaci“ menšího rybníčku se nesetkal s úspěchem.

Vznik kamenné skupiny

Dne 27. února 1879 se výbor českolipského exkurzního klubu na svém zasedání usnesl, že k celorakouským oslavám stříbrné svatby císařského páru Františka Josefa I. a císařovny Alžběty přispěje vydáním slavnostního spisku s článkem „Cesty císaře Josefa v severních Čechách“ a že k trvalé upomínce na toto výročí v krátkce předtím založeném českolipském městském parku postaví kamennou skupinu, složenou z hornin oblasti působení klubu. Předseda prof. Dr. C. Watzel do této skupiny věnoval 5,7 m dlouhý sloup čediče z Panské skály u Kamenického Šenova, který před lety dostal darem.

Městský sekretář W. Heimrich věnoval část nákladu své brožurky o starém berkovském zámečku (stával proti kostelu na Mariánské ulici a musel ustoupit novostavbě gymnázia) a zachránil z něho několik písčivcových bloků do základů skupiny, pánové prof. Paudler, prof. Wurm a Dr. Hantschel věnovali výtěžek z prodeje části nákladu svých vlastivědných brožur.

Již 22. dubna 1879 se na výzvu v roce 1878 založeného Severočeského exkurzního klubu sešlo v jednom zákoutí nedávno založeného parku několik ctihodných pánů, mezi nimi i sám okresní hejtmán pan A. G. Müller a členové výboru pořadajícího spolku, jehož předseda, ředitel českolipské reálky pan profesor Dr. Cajetan Watzel, si připravil a pronesl slavnostní projev, v němž ohlásil, že se tento spolek chce způsobem přiměřeným jeho působnosti připojit k oslavám „*u příležitosti stříbrné svatby nejvyššího císařského páru Františka Josefa I. a císařovny Alžběty*“ a „*v parku města Česká Lípa jakožto středu spolkové oblasti postaví skromný pomník ze všech v ní se vyskytujících hornin. Tato monumentální kamenná skupina má postupně vznikat z dobrovolných darů*“. Jádrem skupiny se měl stát 5,7 m dlouhý sloup čediče z Panské skály v Kamenickém Šenově, věnovaný

spolku profesorem Dr. Caj. Watzelem a výborem určený k tomu, aby „po všechnu budoucnost“ nesl jméno „Císařský sloup“ (Kaisersäule). Ten byl jako první kámen skupiny usazen dne 28. dubna, týden po prvním výkopu.

Výzva výboru členům spolku i ostatní veřejnosti, aby na památník přispěli věnováním vhodných kamenů, se setkala s neočekávaně živou odezvou. S prvním horninovým darem, pěknou kvarcitovou deskou (později byla ukradena) se ozval pan Wenzel Zenker z Valkeřic (člen rodiny zakladatele a mecenáše valkeřické nadační školy Josefa Zenkera, bankéře v Moskvě); pan pošt mistr K. Miksch ze Žandova dal na vlastní náklady dovézt do parku nádherné kusy kulovitě odlučného čediče z Kamenného vrchu u Merboltic. Pan Miksch kouli, „v potu tváře své a s vydatnou pomocí pana Fl. Wernera, mistra stolařského v Merbolticích, dopravil z výšin Kamenného vrchu dolů“; však také jedna z těchto koulí prý váží 232 kg. Po necelých čtyřech týdnech se v městském parku, ale i na železničních stanicích v okolí, sešlo tolik kamenů, že postavení skupiny bylo zajištěno. V roce 1882 pan Rochelt ještě věnoval kamennou desku včetně podstavců na lavičku k Císařskému sloupu, kameny však docházely i později; poslední kusy dodal pan Winkler, majitel kamenolomu na svahu Jedlové, ještě roku 1884.

Protože některé bloky byly takových rozměrů, že by náklady na jejich dopravu z hlavního nádraží přes město byly pro spolek nepřijatelné, dal železniční inspektor pan Heinrich Schlütter, člen komise pro výstavbu skupiny, kameny naložit na vagón a lokomotivou dopravit k železničnímu přejezdu na hornolibchavské silnici (u dnešní zastávky Česká Lípa-Střelnice), odkud je železniční špeditér pan Kral dal na zvláště k tomu postavených saních, tažených i několika páry koní, bezplatně dotáhnout do parku. Organizací prací na stavbě kamenné skupiny se ujal ing. K. Blass, předseda technické sekce klubu, jako zahradnický odborník byl k jejímu postavení přizván pan Franz Bürgermeister ze Skalice (sám také věnoval železitý pískovec ze Skalického vrchu a z Obrázku), model skupiny vypracoval prof. Steffen.

Většina kamenů přibyla v průběhu jediného roku, takže již 29. dubna 1880 mohl být uprostřed skupiny postaven z pískovcových bloků ze starého berkovského zámečku základ pro kvádr rožanského dioritu, který sloužil jako podstavec pro žulovou desku s věnováním:

„Zur Erinnerung an die silberne Hochzeit unseres geliebten Kaiserpaares Franz Joseph I. und Elisabeth am 24. April 1879. Der Nordböhmisches Excursions-Club.“

(„Na památku stříbrné svatby našeho milovaného císařského páru Františka Josefa I. a Alžběty dne 24. dubna 1879. Severočeský exkurzní klub.“)

Změny po postavení skupiny

Původní místo kamenné skupiny (u dnešní hlavní cesty z Mikovcovy ulice, přibližně v místě nynějšího menšího „rybníčku“) bylo vzhledem k umístění vchodů (jeden byl ze strany libchavské silnice před železničním přejezdem, druhý nad budovou gymnázia na Mariánské ulici) zvoleno poměrně nešťastně, v málo navštěvovaném koutu mimo všechny hlavní parkové cesty. Již při založení skupiny, krátce po provedení slavnostního prvního výkopu a postavení „Císařského sloupu“, se proto ozývaly hlasy, požadující její přemístění na výhodnější místo, kde by byla návštěvníkům více na očích. Výbor exkurzního klubu se však 6. listopadu 1879 po delší diskusi a komisionelním ohledání v parku rozhodl, že na umístění již nebude nic měnit. Znovu na přetřes se tato otázka dostala v souvislosti se snahami města o otevření nového vchodu od náměstí (dnešní hlavní vchod z Mikovcovy ulice). Roku 1892 se však ozvaly hlasy, že jeho otevřením se skupina dostala do lepšího postavení a že ji tedy není třeba přemísťovat (skupina stála nedaleko nové cesty z náměstí, byla však od ní odvrácená). Ani potom však diskuse neustaly, až roku 1906 byla skupina konečně přesunuta na její dnešní, snad již definitivní místo na úpatí svahu pod hudebním pavilonem.

Již předtím však kamenná skupina prodělala některé změny. K první dala podnět zpráva, uveřejněná roku 1881 v místních novinách „Leipaer Zeitung“, že se některé kameny propadají. Výborem Exkurzního klubu ustavená odborná komise (předseda prof. Dr. C. Watzel, členové inspektor H. Schlütter, prof. Walda) však žádné propadání kamenů nebo čedičového sloupu ani jiné závady nezjistila. Po dvou dalších letech však bylo propadání již zřetelně patrné a výbor spolku pověřil ing. K. Fechtnera, který se již dříve aktivně účastnil prací na postavení skupiny a po odchodu ing. Karla Blasse v roce 1881 se stal jakýmsi jejím neformálním „patronem“, aby dal skupinu přestavět a současně základy větších kamenů zesílit. Tehdy byl také Císařský sloup, původně stojící před deskou s věnováním, přesunut za ni, aby nezakrýval nápis (obr. 1).

Zápisy výborových schůzí Exkurzního klubu, zveřejňované pravidelně v klubovém časopise „Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs“, svědčí o tom, že výbor klubu měl po odchodu ing. K. Blasse

do Písku (1881) značné problémy s katalogizací a označováním kamenů. Již v roce 1881 se výbor usnesl, že každý kámen bude viditelně označen číslem a za skupinou bude umístěna tabule s místem původu a jménem dárce všech kamenů; k uskutečnění záměru však nedošlo. Teprve v roce 1896 konstatuje výborová schůze, že pan K. Fechtner opět číslování kamenů obnovil a že v krátké době dokončí a vydá katalog. Ten skutečně v roce 1898 vyšel: nejprve jako článek v klubovém časopise s podrobným seznamem a popisem všech kamenů ve skupině (Fechtner 1898a) a téhož roku klub vydal stejný text, doplněný pěti bohužel dosti neostrými fotografiemi, jako samostatnou brožuru (Fechtner 1898b). Katalog neobsahuje jen název, naleziště a dárce kamene, ale také na několika řádcích stručnou charakteristiku horniny a jejího výskytu, v některých případech uvádí i podrobnější údaje o dárce. Autor s uspokojením konstatoval, že většina hornin přestála 27 let od postavení skupiny v dobrém stavu. Několik kamenů se sice časem rozpadlo, a bloky krásné brekcie z kontaktu jurského vápence a čediče v Doubici silně popraskaly, dnes je proto již ve skupině nenajdeme; znělcovou kamennou lavičku před skupinou někdo rozbil.

Nakonec v roce 1906 město Česká Lípa dalo Exkurznímu klubu dlouho očekávaný podnět k přemístění kamenné skupiny do nového místa na úpatí stráně pod hudebním pavilonem, kde stojí dodnes, což bylo opět provedeno pod vedením ing. K. Fechtnera. Při této přestavbě také byl Císařský sloup posunut za desku s věnováním, aby na její text bylo lépe vidět a prameny ve svahu, které mohly ohrozit její stabilitu, byly zachyceny a odvedeny k malému rybníčku.

Některé význačnější kameny ve skupině

Vzhledem ke geologickému složení širšího okolí České Lípy (málo odolné horniny, pískovce, slínovce apod. svrchní křídý pronikáné mladšími čedičovými a znělcovými horninami) převládají ve skupině čedičové horniny, nápadné svojí sloupcovou odlučností (celkem 13 položek Fechtnerova seznamu); Fechtner u nich většinou neuvádí počet kusů. Počtem převládají různě dokonale utvářené krátké úlomky čedičových sloupků, jejichž rozlišení podle místa původu z větší části již není možné, takže přesný inventář podle nalezišť dnes již ani nemůžeme sestavit. Celkem tvoří čediče celou čtvrtinu položek Fechtnerova seznamu, podle počtu kusů je však jejich podíl mnohem větší (při celkovém počtu kolem 80 kamenů je čedičů nejméně 26, tj. více než jedna třetina). Seznam kamenů ve skupině a jejich počet (pokud se dal zjistit) uvádí přiložená tabulka.

Seznam kamenů v kamenné skupině městského parku v České Lípě (podle K. Fechtnera 1898), doplněno.

Vzorek	Hornina	Původ (lokality)	počet kusů	Poznámky
1	Císařský sloup – čedič	Panská skála	1	zničen r. 2003
2	sloupce čediče	Josefův vrch u Police	?	
3	sloupce čediče	Mlýnský vrch u Stružnice	?	
4	sloupce čediče	Chotovický vrch	?	
5	čedič s kulovou odlučností	Kamenný vrch u Merboltic	1	
6	čedič, několik ks	Dymník	?	
7	čedič	Ostrý u Františkova n. Pl.	?	
8	čedič	Puchavec u Srní	?	
9	čedič s kulovou odlučností	Kamenný vrch u Merboltic	2	
10	čedič	neidentifikovaný vrch v Kyjově	?	
11	trachyt	Valkeřice	?	
12	slepenec	Velenice	1	
13	znělec, 1 ks váhy několika metrů	Bezděz	1	
14	kontaktní partie čediče s vápencem	Doubice	2	rozpadly se (1898)
15	pískovec, několik ks	úpatí Stožce	?	
16	pískovec	Jedlová	1	
17	„rula“ (usměrněný křemenný keratofyr)	Maršovický vrch	?	
18	znělec	Pustý zámek	?	
19	„syenit“ (amfibolický diorit až gabro)	Rožany	?	
20	žula	Rumburk	?	
21	žula	Šluknov	?	
22	pískovec	Peklo u České Lípy	?	
23	pískovec červený, železitý	Okrouhlá	1	
24	droba, několik ks	Jiřetín p. Jedlovou	?	
25	pískovec železitý, několik ks	Skalický vrch	?	
26	pískovec železitý, několik ks	Obrázek	?	

Vzorek	Hornina	Původ (lokality)	počet kusů	Poznámky
27	„vápenec“ (vápnitý pískovec)	Janův Důl u Osečné	2	
28	sloupek pískovce	Valteřice (Královův vrch?)	?	
29	pískovec	Valteřice (Královův vrch?)	?	
30	znělec	Stožec	1	
31	pískovec (několik ks, v základech skupiny)	Č. Lípa, Starý zámeček	?	
32	pískovec se zkamenělinami, 2 ks	Jedlová, ž. st., vjezd od Děčína	2	
33	znělec	Bouřný	?	
34	valouny křemene, několik ks	Ztracená studánka pod V. Bukem	?	
35	kvarcit, deska	Valteřice	1	ukradena před 1898
36	kvarcit	Nový Bor, zářez železnice	1	
37	čedič s olivínem	Plešný u Brtníků	?	
38	čedič sloupcový	Skalický vrch	?	
39	žulová deska s věnováním	Šluknov	1	po r. 1918 n. 1945 zničena, obnovena r. 2001
40	pískovec železitý, 1 ks	Dubový vrch, Lada u Č. Lípy	1	
41	čedič	Kozel	?	
42	čedič	Lysá skála	1	
43	čedičová brekcie, 1 ks	Pihelský vrch	1	
44	pískovcová lavice s podstavcem	?	1	zničena před r. 1898
45	čedič	Svárovská Hůrka	?	
46	čedič	Kraví hora	?	
47	čedič, 1 ks	Kozlí u Slunečné	1	
48	pískovec	Rasova hůrka u České Lípy	?	
49	znělec	Mniší hora u České Lípy	?	
50	pískovec sloupcový, několik ks	Dutý kámen u Cvikova	?	
51	„syenit“ (amfibolický diorit až gabro)	Rožany	1	bez ztracených
52	slepenec, sloup z ohrady pivovaru, 1 ks	neznámý (Pihel)	1	a zničených min. 68 ks

Jádro skupiny tvořil (viz níže) nádherný „Císařský sloup“, původně určený k tomu, aby po všechny doby nesl jméno „Císařský“ a připomínal tak podnět k postavení skupiny – štíhlý, v jednom kuse vylomený, celkem 5,7 m dlouhý sloup čediče z Panské skály v Kamenickém Šenově, nejstaršího geologického chráněného území v Evropě, kde na nátlak veřejnosti musela být těžba počátkem 20. století nejprve silně omezena a po více než 40 let trvajícím úsilí za její záchranu bylo roku 1914 lámání kamene zastaveno úplně. Po obou stranách ho doprovázejí sloupky, vytesané z bloků kvarcitů, jaké se kdysi hojně vyskytovaly v celém okolí; protože však byly postupně zpracovávány na prahy, dveřní a okenní sloupky, zachovaly se do dnešní doby jen zcela ojediněle. Nalevo od prvně zmíněného sloupku kvarcitu se tyčí nepravidelně omezená deska znelce z Bezdězu, jeden z nejtěžších kamenů skupiny, před sebou má dva bloky rumburské žuly. Velký nepravidelný sloup slepence je pravděpodobně posledním kamenem Fechtnerova seznamu, který kdysi sloužil v oplocení bývalého pihelského pivovaru a je neznámého původu. Dva nepravidelné balvany před ním jsou prokřemenělé pískovce z úpatí Stožce, pod nimi se skromně choulí dvě vynikající ukázky kulovitě odlučného čediče z Kamenného vrchu u Merboltic, z nichž jedna prý váží 232 kg. Nejmhutnější, přibližně šestiboký krátký sloup v pravé části skupiny pak je znělec, pravděpodobně z Bezdězu nebo z Pustého zámku. Vpravo vpředu leží nepravidelný blok čediče z Ostrého u Benešova nad Ploučnicí, nápadný velký blok vlevo v popředí je zkamenělinami bohatý pískovec z výlomu železniční tratě u stanice Jedlová. Mezi dalšími ukázkami hornin jsou slepence z Pihelu a z Velenic, trachyt z Valkeřic, usměrněný hematitizovaný křemenný keratofyr („rula“) z Maršovického vrchu, tmavý diorit až gabro (často prodávány pod jménem „syenit“) z Rožan, droba z Jiřetína a pískovcové sloupky z Dutého kamene. Nejvíce však jsou zastoupeny ukázky nejrozšířenějších a nejpoblíbenějších zdejších hornin, sloupcově odlučných čedičů, dále několik různých pískovců a železitých pískovců.

Pamětní deska byla původně ze světlé šluknovské žuly, obnovená deska je, podobně jako zachovaný původní podstavec, stojící na pískovcových stavebních blocích ze starého berkovského zámečku, zhotovena z tmavého šluknovského „syenitu“ kameníků.

Po více než 120 let, v nichž se kolem štíhlého pravidelného sloupu kupily ukázky nejrůznějších hornin severních Čech, tak kamenná skupina tvořila význačný bod parku, svědčící o tom, jak si naši předchůdci dávali záležet na svém díle, vybudovaném ke zkrášlení parku a města.

Po druhé světové válce byla zničená pamětní deska připomínající podnět, z něhož byla skupina postavena, a kamenná skupina se postupně stala jakousi skládkou, na níž se objevily kusy cementu, cihel, skleněných i umělohmotných lahví, mezi kameny vyrostly traviny a keře. V roce 2001 byla skupina na náklady města vyčištěna, pamětní deska obnovena a doplněna vysvětlujícím textem:

Kamennou skupinu kolem
Císařského sloupu čediče
z Panské skály postavil
v letech 1879 a 1880
Severočeský exkurzní klub.

Původní text zněl:
Zur Erinnerung an die silberne Hochzeit
unseres geliebten Kaiserpaares
Franz Joseph I. und Elisabeth
am 24. April 1879.
Der Nordböhmisches Excursions-Club.

(V upomínku na stříbrnou svatbu našeho
milovaného císařského páru
Františka Josefa I. a Alžběty
dne 24. dubna 1879.
Severočeský exkurzní klub.)

Ještě v roce 2001 jsem mohl v informativním textu o kamenné skupině (Kühn 2001) uvést, že: „Dodnes skupině dominuje nádherný „Císařský sloup“, štíhlý, v jednom kuse celkem 5,7 m dlouhý sloup čediče z Panské skály v Kamenickém Šenově, nejstaršího geologického chráněného území, kde po 30 let trvajícím úsilí veřejnosti musela být těžba počátkem 20. století nejprve silně omezena a od roku 1913 zastavena vůbec“. Až v polovině dubna roku 2003 se v parku a kolem něho začaly dít podivné věci. Několikrát krátce za sebou byly vysypány odpadkové koše, rozbíjeny lavičky, zřejmě už nikomu ani nevadilo, když byly na křižovatce silnic vyvráceny dopravní značky. Nikoho asi také nenapadlo, že by takovým jevům mohlo zabránit třeba jen to, že by se v kritických obdobích týdne tam ukázaly pořádkové orgány. Je jen malou náplastí, že se přesto poměrně rychle prý podařilo pachatele najít. Než však k tomu došlo, „někomu“ již ani tyto

provedené „žerty“ nestačily a dne 28. dubna 2003 v noci byl neznámou ničemnou rukou poražen i jedinečný „Císařský sloup“ a rozbit na několik kusů (obr. 2). Po více než 120 let čedičový sloup, tvořící význačný bod městského parku, nikomu nevadil; dnes je kamenná skupina zbavena svého středu.

LITERATURA

- A. P. (1893) (Paudler A.): Professor Eduard Steffen †. – Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 16, 204–206. – Česká Lípa.
- Blass K. (1879): Die Kaisersäule im Stadtparke zu Böhm.-Leipa. [Císařský sloup v městském parku v Čes. Lípě]. – Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, 2, 112–114. – Česká Lípa.
- Fechtner K. (1898a): Die Kaisersäule im Stadtpark. [Císařský sloup v městském parku.] – Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 21, 113–125. – Česká Lípa.
- Fechtner K. (1898b): Die Kaisersäule im Stadtpark. Separatabdruck aus den Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs. [Císařský sloup v městském parku Zvláštní otisk z časopisu Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs.] – Česká Lípa.
- Kühn P. (2001): Kamenná skupina v městském parku v České Lípě. Bez letopočtu. – Česká Lípa.
- Malý (2000): Malý průvodce českolipským parkem. – Č. Lípa.
- Smejkal L. (2006): Českou Lípou krok za krokem. – Č. Lípa.
- Různé drobné zprávy z časopisu Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs (46 zpráv) a z novin Deutsche Leipae Zeitung, bez uvedení autorů.

Obr. 1. Kamenná skupina v městském parku v České Lípě, celkový pohled. – Foto autor 2001.

Obr. 2. Kamenná skupina v městském parku se zničeným „Císařským sloupem“. Foto autor, duben 2003.

RESUMÉ

Die Steingruppe im Stadtpark von Česká Lípa (Böhmisch-Leipa)

Petr Kühn

Der Stadtpark in Česká Lípa (Böhmisch-Leipa) wurde 1875 an Stelle der verschütteten Ziegelgrube als eine Oase der Ruhe und Beschaulichkeit unweit des Stadtzentrums gegründet, die auch zur Aufstellung von Denkmälern um die Stadt und anderweitig verdienter Männer (Prof. Paudler, Fr. Mohaupt, Ed. Steffen, W. v. der Vogelweide, H. Löns, F. Schmeykal) dienen sollte. Kurz nach der Gründung des Parkes entschloss sich der hiesige Exkursions-Klub, der sich intensiv der heimatkundlichen Forschung widmete, zur bleibenden Erinnerung an die silberne Hochzeit des Kaiserpaares Franz Josef I. und Elisabeth am 27. Februar 1879 eine Steingruppe zu errichten, die um eine 5,7 m lange, aus dem berühmten Herrenhausfelsen bei Steinschönau stammende, als „Kaisersäule“ benannte Basaltsäule gruppiert wurde. Auf Grund der in den „Mitteilungen des Excursions-Clubs“ und in den hiesigen Zeitungen veröffentlichten Notizen wird in der beiliegenden Tabelle eine Übersicht der in der Gruppe vertretenen Gesteinsproben gegeben. Im Jahre 1906 wurde die Gruppe auf ihren heutigen Standort übertragen, wobei die Kaisersäule hinter die Tafel mit der Widmung verschoben wurde. Nach dem zweiten Weltkriege wurde die Widmungstafel zerstört und die Gruppe wurde zu einem Ablagerungsplatz für Kunststoffflaschen, Ziegel u. ä. m., zwischen den Steinen siedelten sich Gras und Büsche an. Endlich 2001 wurde die Steingruppe auf Kosten der Stadtvertretung gereinigt, die Gedenktafel wurde erneuert und mit einen tschechischen erklärenden Text versehen, so dass diese Steingruppe nach über 120 Jahren ihres Bestehens wieder zu einen würdigen Bestandteil des Parkes wurde.

Leider wurde die diese Steingruppe krönende einzigartige Basaltsäule wahrscheinlich von einer aus der naheliegenden Gaststätte in erhobener Stimmung heimkehrenden Gruppe am 28. April 2003 zu Falle gebracht und in 7 Stücke zerbrochen. Mehr als 120 Jahre stand diese Basaltsäule, die längst zu einem charakteristischen Punkt des Stadtparkes geworden ist, niemandem im Wege; heute ist die Steingruppe ihres Mittelpunktes beraubt.

Übersetzt von Petr Kühn

PERZEKUCE SVĚDKŮ JEHOVOVÝCH NA ČESKOLIPSKU

Kateřina Joklová

Kateřina Joklová: The Persecution of Jehovah's Witnesses in Česká Lípa

The article attends to political trials of the 50s of the last century. Especially with the political trials with the Jehovah's Witnesses in the area of Česká Lípa. The sect was annuled on April 1949, but belivers decided to continue with their activities. Despite the fact that they were arested many new members jointed the sect. The centre of Jehovah's Witnesses was disclosed in 1950. Main cause took place on March 1953 in Prague. Trials took place in regions too. Ten belivers from Česká Lípa were on trial in three causes. Punishments were from 7 years till 8 months. Punishments were quite low, but members of the sect were in hight danger during their detention. The article try to reconstruct activities of belivers in the area of Česká Lípa and to show the reader process of persecution.

Lidově demokratický režim, který byl nastolen po únoru 1948, nebyl ochoten tolerovat jakoukoliv ideologickou odlišnost, která by ohrozila jeho mocenskou pozici. Není tedy divu, že začalo pronásledování věřících. Perzekuce se netýkala pouze katolické církve, která měla v Československu po válce nejvíce stoupců, ale také členů náboženských sekt. Jako největší problém bylo vnímáno, že se vymykaly pravidelné kontrole. Státní bezpečnost (dále jen StB) konstatovala v roce 1951 jejich zvýšenou aktivitu. Ministerstvo vnitra proto navrhlo církevní šestce^{1/} řešení. Větší skupiny, u kterých se dalo předpokládat, že budou fungovat i přes zákaz, mohly ve své činnosti pokračovat za předpokladu, že se podrobí dohledu Státního úřadu pro věci církevní a jejich vedoucí představitelé složí slib věrnosti. Menší měly být zlikvidovány. Jednou z nejproblematictějších náboženských skupin byli podle vládních představitelů Svědkové Jehovovi.^{2/}

Sekta byla 4. dubna 1949 oficiálně zakázána na základě úpravy legislativních poměrů mezi státem, církví a náboženskými společenstvími.^{3/} Zákaz činnosti přišel mimo jiné proto, že měla sídlo v Brooklynu ve Spojených státech.^{4/} Její učení se lišilo od komunistické ideologie. Jehovisté odmítali zbraně, války a vše co bylo spojeno s militantními snahami strany.^{5/} Přestože členové sekty byli pronásledováni, jejich počet stále rostl. StB zaznamenala případy tajných schůzek a domácích obřadů.^{6/}

O vztahu tehdejšího režimu k sektě svědčí také slovník, pomocí kterého StB skupinu popisovala. Velmi často se můžeme ve vyšetřovacích spisech setkat s charakteristikou obžalovaných jako „*fanatických vyznavačů náboženství a Bible*“.^{7/} O organizaci se mluví jako o „*ilegální náboženské společnosti Svědkové Jehovovi*“.^{8/} Jehovisté byli viněni z toho, že „*podle pokynů ilegálního ústředí podlamovali pracovní morálku, budované nadšení a obranyschopnost spoluobčanů... rozšiřovali obsah protistátních tiskovin z ciziny, sbírali peněžní prostředky a ostatní občany nabádali k nerespektování zákonů a neplnění občanských povinností*“.^{9/} Všechna tato obvinění souvisí s učením sekty. Je tedy jasné, že tito lidé byli pronásledováni v rámci potlačení náboženských svobod v zemi. Fakt, že Svědkové Jehovovi odmítali vstoupit do armády a budovat vojenské stavby, byl brán jako podlamování pracovní morálky či snižování obranyschopnosti země. Náboženské knihy byly označeny jako protistátní tiskoviny. To vše vedlo k zostření represe.

Politické procesy

V roce 1952 došlo v Čechách k procesům s vedoucími představiteli Svědků Jehovových. Podle vyšetřovatelů bylo v Praze v roce 1950 utvořeno ilegální vedení, v jehož čele stanul Jan Sebin. Ten byl činností pověřen Rütmanem, který do Československa dorazil, aby zajistil spojení se Spojenými státy americkými.^{10/} Další kontakt se zahraničím zajišťoval Vlastimil Pacal.^{11/} Podle obžaloby pražská centrála vybudovala po celé republice síť spolupracovníků, kteří zajišťovali pokračování náboženské činnosti. Čechy údajně byly rozděleny do šestnácti krajů, které spravovali tzv. skupinová služebníci. StB k tomuto nepravdivému tvrzení přistoupila proto, aby tak vytvořila dojem, že v republice působí propracovaná ilegální náboženská skupina, která se snaží podkopat lidově demokratický režim. Představitelé tzv. pražského centra byli souzeni v Praze v březnu 1953.^{12/} Jedním z odsouzených byl také Jaroslav Hála, kterého StB charakterizovala jako krajského služebníka Libereckého kraje.

Soudní procesy proběhly také v jednotlivých krajích. Na Liberecku se konaly v roce 1953 dva. Obžalováno bylo šestnáct osob.^{13/} Přestože komunistický režim ušetřil zatýkáním v roce 1950 sektě citelnou ránu, její život pokračoval dál. V roce 1952 došlo ke stabilizaci jednotlivých okresních skupin. Do čela nastoupili noví členové, kteří byli předem pověřeni již zadrženými věřícími. V roce 1955 zahájila StB další tažení proti náboženské skupině. V severních Čechách bylo zatčeno dvanáct osob, které byly souzeny ve dvou kauzách.^{14/} Dá se říci, že perzekuce v roce 1955 ukončila fungování sekty na základě organizovaných navzájem spolupracujících skupin. Její činnost však pokračovala dál. Jehovisté se i nadále stýkali a diskutovali o náboženských problémech. Nesetkáme se však již s propracovanou hierarchií, která měla zajistit vzájemnou celostátní spolupráci. Přesto se věřící scházeli a vyměňovali si informace o situaci v jednotlivých okresech. Poslední soudní líčení s českolipskými Svědky Jehovovými proběhlo před Krajským soudem v Liberci v roce 1959.^{15/} Obžalovány byly dvě řadové členky sekty. Souzeny byly jen proto, že se odmítly vzdát své víry a pokračovaly i nadále v rozšiřování náboženských tiskovin.

Případy lze rekonstruovat pouze na základě dokumentů krajského soudu. Vyšetřovací spisy k jednotlivým kauzám se nedochovaly. Tyto prameny je nutné brát s rezervou. Je třeba si uvědomit, že cílem prokuratury nebylo objektivní vyšetření a spravedlivé posouzení činů jednotlivých obžalovaných, ale snaha získat či vytvořit materiály, které by vedly k jejich odsouzení. Justice i její aparát se staly nedílnou součástí mechanismu na výrobu politických procesů. Aktivity členů sekty jsou proto často nadhodnocené a zkreslené. Sledujme nyní za pomoci soudních spisů činnost sekty na Českolipsku.

Původní vedení českolipského ústředí: politický proces Horst Halse a spol.^{16/}

Činnost českolipské skupiny řídil podle vyšetřovatelů od roku 1950 dělník Gerhard Zástěra z České Lípy. Byl členem libereckého ústředí. V čele severočeské centrály stanul Lužický Srb Horst Halse, který byl v kontaktu se členy pražského vedení Jiřím Hálou a Janem Porubským. Ti ho pověřili vytvořením sítě spolupracovníků v Libereckém kraji. Sám měl na starosti skupinu věřících na Šluknovsku. Horst Halse pověřil Gerharda Zástěru organizací českolipských jehovistů. Gerhard Zástěra kontaktoval věřící, o kterých věděl, že jsou ochotni zapojit se do činnosti i přes riziko zatčení.

Podle obžaloby měla českolipská organizace přes deset členů. Gerhard Zástěra organizoval ve svém bytě v České Lípě ilegální shromáždění, na kterých se diskutovalo o náboženských otázkách. Předčítala se zde také Bible a jednalo se o další činnosti skupiny. Přestože je z trestního oznámení zjevné, že šlo pouze o neformální setkání osob, které sdílely stejné přesvědčení, jsou schůzky vyšetřovateli popisovány jako spiklenecké dýchánky, na kterých jehovisté plánovali likvidaci lidově demokratického režimu.

Dále skupina pořádala theokratické kurzy, na které přijížděli jehovisté z celých severozápadních Čech. Podle vyšetřovatelů Gerhardu Zástěrovi pomáhal při organizaci kurzů Rudolf Bautsche, který se stal členem sekty na popud své manželky Kateřiny. Připravoval náboženskou literaturu a byl také jedním z lektorů. Školení se účastnil například člen teplické skupiny Antonín Špalek.^{17/} Ten byl členem sekty od roku 1945. Zpočátku se scházel s věřícími v České Lípě, kde do roku 1950 bydlel. Po svém přestěhování do Teplic se opět do činnosti zapojil a působil jako spojka mezi českolipskou a teplickou organizací. Kurzy byly zaměřeny na věrouku. Jehovisté se v nich učili, jak získávat nové věřící. Nejčastější náplní lekcí však bylo předčítání Bible a náboženských knih.

Gerhard Zástěra spolu s Horstem Halsem a Janem Libšem ilegálně přecházeli hranice do Německa. Zde se účastnili schůzek v Berlíně a Zhořelci, kde vedoucí představitelé Svědků Jehovových diskutovali o další činnosti sekty v lidově demokratických zemích. Kromě povzbuzení do dalších akcí zde podle vyšetřovatelů získali čeští jehovisté také náboženský tisk. Ze seznamu věcí zabavených při domovních prohlídkách u jednotlivých obžalovaných je zjevné, že se jednalo o věroučné brožury, náboženské letáky, různé výtisky Bible a časopisy Strážná věž a Informátor. Přesto byly tyto tiskoviny StB hodnoceny jako vysoce nebezpečné. Díky jedné z brožur, která se zachovala v soudním spisu k procesu František Šimčík a spol.,^{18/} můžeme nahlédnout do obsahu takovýchto letáků. Kromě zmínek o Spojených státech, které mohly být vyšetřovateli vnímány jako proamerická propaganda, jde vskutku pouze o věroučný text zabývající se dějinami sekty a šířením jejího učení.

Na jaře 1950 svolal podle trestního oznámení Gerhard Zástěra do České Lípy shromáždění okresních služebníků. O velkém významu schůzky svědčí skutečnost, že se jí neúčastnili pouze liberečtí jehovisté, ale také zástupci Ústecka. Projednávala se otázka pronásledování členů sekty. Účastníci si uvědomovali, že mnoho věřících se dostalo kvůli svému přesvědčení do problémů. Někteří ztratili zaměstnání, jiní byli kvůli odmítnutí základní vojenské služby uvězněni. Bylo tedy nutné najít

řešení, jak postiženým pomoci. Rozhodli se tedy vytvořit finanční sbírku. Gerhard Zástěra navrhl, aby založili tzv. fond „Dobré naděje.“ Peníze měly být použity na podporu rodin zatčených. Díky vzájemné spolupráci se jim podařilo nashromáždit přes 15 000 Kčs.

Gernard Zástěra byl zatčen spolu s dalšími členy skupiny 4. února 1952 na setkání jehovistů v Teplicích určeném německy mluvícím členům sekty. Jednalo se o poměrně velkou akci StB. Celkem bylo zadrženo šestnáct věřících. Ti byli souzeni ve dvou politických procesech: Horst Halse a spol. a Karel Kuba a spol.^{19/} V kauze Karel Kuba byli souzeni věřící z Liberecka. Českolipští jehovisté byli souzeni v procesu Horst Halse a spol. Celkem se jednalo o jedenáct osob, z toho pocházeli z Českolipska tři. Konkrétně se jednalo o dělníka Gerharda Zástěru, sklářského dělníka Rudolfa Bautscheho a automechanika Hynka Altrychtera.

Prokurátor vinil zatčené z toho, že byli členy zakázané sekty Svědkové Jehovovi. Podle obžaloby nabádali obyvatelstvo k neúčasti na veřejném životě. Přesvědčovali mladé muže, aby nevstupovali do armády a tak snižovali obranyschopnost země. Rudolf Bautsche, který byl členem českolipské organizace od roku 1949, se bránil tím, že se řídila pouze slovy Krista „*Kdo vezme meč, ať padne.*“^{20/} Do armády odmítal vstoupit proto, že podle jeho názoru může mír přinést pouze Jehova. Obviněným bylo vyčítáno, že se neúčastnili veřejného života a neuznávali státní zákony. Věra Změškalová z Nového Oldřichova se hájila tím, že se zákony republiky řídila, ale jen pokud nebyly v rozporu s božími zákony. Asi nejzajímavějším obviněním bylo to, že Svědkové Jehovovi zneklidňovali veřejnost hovory o třetí světové válce. Z výpovědí zaznamenaných během soudního líčení je zřejmé, že prokurátor vycházel z nauky jehovistů o konci světa. Jejich učení však přizpůsobil svým potřebám a Armagedon vysvětlil jako válku mezi SSSR a USA. Nejspíše se nejednalo o neznalost státního zástupce, ale o snahu vzbudit dojem, že se sekta připravuje na válku. Není tedy divu, že jejich spojení s ústředím v Brooklynu bylo vyšetřovateli vnímáno jako špionážní činnost. Jehovisté však vedení pouze informovali o počtu členů a činnosti jednotlivých skupin.

Soudní proces Horst Halse a spol. se konal od 23. do 24. října 1953 před Krajským soudem v Liberci.^{21/} V čele soudního senátu stanul Zdeněk Čihal. Prokuraturu reprezentoval Otto Kovařík. V průběhu hlavního líčení do výslechů obžalovaných často zasahoval předseda soudního senátu. Například během výpovědi Gerharda Zástěry ho upozornil: „*Nejste souzeni proto, že věříte, ale proto, že jste brojil se svým učením proti vládě a státnímu zřízení...*“ Vyslýcháný odpověděl: „*Na schůzkách jsme*

hovořili o náboženství, a tak nemohu mluvit, když nemám mluvit o náboženství.“^{22/} Když se soudce ptal obviněného Pavla Reka, zda je podpis na protokolu jeho, odpověděl: „Podpis na tomto protokole jest můj. Pan referent tam napsal věci, které nebyly pravdivé.“^{23/} Takovéto chování nebylo u vyšetřovatelů v 50. letech nic neobvyklého. Zadržení byli vystaveni fyzickému a psychickému nátlaku. Zejména u jehovistů byli vyšetřovací metody obzvláště tvrdé vzhledem k tomu, že se dlouho odmítali přiznat. Jejich vzdor často překvapil i otrlé soudce. V protokolu o výpovědi Jana Tesaře, jednoho z obviněných v kauze Horst Halse a spol., je poznámka ručně vepsaná vyšetřovaným: „Odpovědi nejsou moje, jsou pana referenta. Přec podepsán, byl jsem upozorněn, že když nebudu chtít mluvit, tak, jak chceme my, říkal, že mi bude zakázán nákup chleba.“^{24/} V rehabilitačních řízeních v šedesátých letech se řada zaměstnanců justice bránila tím, že tehdy netušili, co se dělo za zdmi StB. Některým zatčeným se podařilo připsat pod svůj podpis v protokolu poznámku o způsobu výslechu. Tím nám odhalili nezákonné praktiky justice a bezpečnostních orgánů. Vzdor obviněných je patrný také z protokolů o hlavním líčení. Snažili se hájit do poslední chvíle a odmítali nesmyslná obvinění. Přesto byli ve vykonstruovaném procesu odsouzeni.

Soudní senát vynesl rozsudek 24. října 1953 ve čtyři hodiny odpoledne. Všichni obžalovaní byli shledáni vinnými z trestného činu sdružování proti republice.^{25/} Tresty se pohybovaly od 18 měsíců do 6 let v celkové výši 36 let odnětí svobody. Gerhard Zástěra byl odsouzen k odnětí svobody na 4 roky. Bylo mu také zakázáno zdržovat se v okrese Česká Lípa. Teprve pádem komunistického režimu v roce 1989 byly vytvořeny podmínky pro plnou rehabilitaci nespravedlivě uvězněných. Všichni odsouzení v procesu Horst Halse a spol. byli plně rehabilitováni rozhodnutím Krajského soudu v Ústí nad Labem 12. listopadu 1991.^{26/}

Obnovené vedení českolipského ústředí – politický proces Eduard Pick^{27/}

Jak již bylo výše uvedeno, zatýkání v roce 1950 uštědřilo jehovistům citelnou ránu. Nové vedení se však postavilo na nohy již v roce 1952. V jeho čele stanul českolipský rodák Eduard Pick. Podle zprávy o pověsti vyhotovené v roce 1955 Krajskou prokuraturou v Liberci dával Eduard Pick „přímo najevo nesouhlas s dnešním státním a politickým zřízením v naší republice. Při volbách odmítl volit i přes veškerou agitační práci agitátorů. Dal jim přímo najevo, že nesouhlasí s dnešním režimem a že

žádal o odsun do Německa.^{28/} Po zatčení Jaroslava Hály, který působil jako krajský služebník na Ústecku a Liberecku, převzal Eduard Pick podle vyšetřovatelů jeho funkci. Obnovil síť spolupracovníků a organizoval činnost sekty v severozápadních Čechách. Měl pod kontrolou 10 ústec-
kých skupin a 6 libereckých. Celkem šlo podle obžaloby o 200 osob. Na jaře 1954 jmenoval podle vyšetřovatelů okresní důvěrníky.^{29/} Do čela českolipské organizace se dostal vedoucí prodejny družstva Jednota Gustav Petrnoušek. Ten byl již v roce 1950 členem skupiny Gerharda Zástěry. Při první vlně zatýkání byl sice vyšetřován, ale s napomenutím propuštěn. Podle trestního oznámení ho v roce 1952 Eduard Pick požádal, aby vedl českolipské jehovisty. Gustav Petrnoušek s tím souhlasil a do svého bytu svolal obnovující setkání. Zde se členové sekty domluvili, že budou ve své činnosti pokračovat.

Nově vznikla podle vyšetřovatelů organizace pro Nový Bor. K rozdělení českolipské skupiny došlo na základě pokynů Eduarda Picka, který tak chtěl zajistit větší bezpečnost. V jejím čela byla Kateřina Bautschová. Kateřina Bautschová byla členkou sekty již před druhou světovou válkou. Během okupace, v letech 1943 až 1945, byla pro svou víru zatčena a uvězněna.^{30/}

Skupiny se scházely na předem domluvených místech v bytech jednotlivých členů. Hovořily převážně o náboženských otázkách a předčítala se Bible. Pokračovaly také v pořádání teokratických kurzů, které vedl Vlastimil Charvát. Na nich Gustav Petrnoušek a Kateřina Bautschová obdrželi časopis Strážná věž. I nadále organizovali sbírku na pomoc postiženým členům sekty.

Prokurátor vinil zadržené z vedení protistátní propagandy. O demagogii obžaloby svědčí úryvek z trestního oznámení: „*Šířili ideologii a propagandu pod rouškou náboženského učení. Chtěli obracet lid proti republice, od budování socialismu a boje za mír. Stranili se kulturních a politických akcí. Nechtěli spoluobčanům darovat svět.*“^{31/} Dále byli obviněni z toho, že v časopisu Strážná věž hanili SSSR a tak podporovali americkou štvavou kampaň proti lidově demokratickému režimu. Žaloba upozornila také na to, že jehovisté přesvědčovali občany, aby nevolili. Eduard Pick na otázku předsedy soudu týkající se neúčasti ve volbách odvětil: „*My jsme nikoho nenutili, aby nevolil, ale ve skupině jsem vykládal jeden citát z Bible, který zní: Bláznovství je voliti sebe samého.*“^{32/} Nechybělo ani nařčení ze snižování obranyschopnosti země tím, že odmítali vstoupit do armády. Státní zástupce konstatoval, že činnost sekty byla založena na snaze vyvolat v občanech republiky odpor ke komunistickému režimu.

Hlavní líčení v procesu Eduard Picka a spol.^{33/} se konalo před Krajským soudem v Liberci 8. dubna 1955. V čele soudního senátu zasedl František Hruša. Krajskou prokuraturu zastupoval Jaroslav Nový. Souzeno bylo devět členů sekty, z nichž pět žilo v okrese Česká Lípa. Jednalo se o úředníka Eduarda Picka, sklářskou dělnici Kateřinu Bautschovou, dělníka Rudolfa Neumanna, zámečníka Otto Placha a soustružníka Jana Nickela. Soudní líčení bylo neveřejné. Soud se domníval, že v případě veřejného přelíčení by mohl být ohrožen veřejný pořádek a mravnost. Jednání musel být přítomen také překladatel, který tlumočil německy mluvícím obviněným Eduardu Pickovi, Kateřině Bautschové a Rudolfu Neumannovi.

Soudní senát shledal všechny obžalované vinnými. Eduard Pick byl za velezradu odsouzen k trestu odnětí svobody na 7 let.^{34/} Ostatním byly za trestný čin sdružování proti republice^{35/} uloženy tresty od 6 let do 8 měsíců v celkové výši 30 let a dva měsíce. Odsouzení byli také zbaveni občanských práv. Eduard Pick se nesměl navždy zdržovat v okresech Ústí nad Labem, Česká Lípa, Děčín, Nový Bor a Rumburk. Kateřina Bautschová měla zakázáno vrátit se do Nového Boru po dobu 10 let. Otto Plach nesměl vstoupit na území okresu Nový Bor po dobu 5 let.

Českolipští jehovisté byli na rozdíl od svých ústeckých kolegů omilostněni již v roce 1955.^{36/} Eduard Pick se na svobodu dostal až na amnestii prezidenta Antonína Novotného v roce 1960. Propuštění na svobodu neznamenal ukončení represe. Oběti politických procesů byly poznamenány dlouhodobě. Nejen, že byli neustále sledováni spolupracovníky StB, ale museli se vyrovnat s otřesnými zážitky z vyšetřování a věznění.

Zpětné začlenění do společnosti jim bylo vzhledem k sekundárním trestům prakticky znemožněno. Kateřina Bautschová, které byl zakázán pobyt v Novém Boru, měla problémy sehnat zaměstnání. Žádala tedy krajský soud, aby jí byl trest prominut. Upozornila na skutečnost, že jako sklářská dělnice nemůže pracovat jinde. Prosila soud také o to, aby přihlédl k faktu, že byl její syn Helmut vážně nemocen a nemohl se stěhovat. Helmut Bautsch měl tuberkulózu. Matka se o něho musela starat sama, protože si nemohla dovolit platit ošetřovatelku. I přes svůj špatný zdravotní stav musel pracovat, protože rodina splácela náklady výkonu trestu obou rodičů. Byl zaměstnán ve sklářském průmyslu v Novém Boru. Bylo pro něho tedy prakticky nemožné trvalé bydliště změnit. Soud konstatoval, že k danému trestu přistoupil proto, aby bylo Kateřině Bautschové zabráněno v dalším ovlivňování obyvatel, a z tohoto důvodu není možné žádosti vyhovět.

Odsouzení v procesu Eduard Picka a spol. se dočkali rehabilitace^{37/} v roce 1990. Krajský soud v Ústí nad Labem 17. prosince 1990 uznal, že byli odsouzeni na základě vykonstruovaných obvinění.^{38/}

Dohra^{39/}

Po procesech v roce 1955 se jehovisté na Českolipsku již plně nevzpa-matovali. Fungovaly zde sice malé skupinky, které se i nadále stýkaly a probíraly otázky víry, ale nevznikla již organizovaná síť spolupracovníků, která by zajišťovala spojení s pražským vedením. Poslední kauzou spoje-nou s českolipskými Svědky Jehovovými je proces Pavla Nyklová a spol., který se konal 12. února 1959 před Krajským soudem v Liberci. V procesu Pavla Nyklová a spol. byly souzeny dvě ženy, úřednice Pavla Nyklová a švadlena Hedvika Švejstilová. V čele soudního v procesu senátu zasedl Otto Šidlichovský. Krajskou prokuraturu reprezentoval Antonín Kosík.

Pavla Nyklová byla členkou sekty od roku 1948. V roce 1956 byla vyšetřována v souvislosti se skupinou Josefa Vávry.^{40/} Byla pouze poká-rána a musela slíbit, že v činnosti nebude pokračovat. Podle vyšetřovatelů i přes důrazné napomenutí shromáždila v roce 1957 v České Lípě skupinu Svědků Jehovových, kteří byli ochotni v činnosti pokračovat. Ve svém bytě v České Lípě organizovala shromáždění, na kterých se četla Bible a diskutovalo o náboženství. Za pomoci kazatelů se snažila získat další příznivce. Podle obžaloby bylo její hlavní metodou: „*za pomoci citátů z Bible přesvědčovat lid o blížící se válce.*“^{41/} Absurdní bylo obvinění, že snižovala důvěru v Sovětský svaz tím, že prohlašovala, že nemá vesmírnou družici. Pavla Nyklová během soudního líčení přiznala, že o družici mlu-vila. Nechtěla však hanit sovětský vědecký výzkum. Pouze nebyla schop-na uvěřit, že by kolem země něco obíhalo.

Hedvika Švejstilová vstoupila do sekty v roce 1955 na popud Miloslava Nováčka. Miloslav Nováček byl manžel Antonie Nováčkové,^{42/} která byla odsouzena v procesu Josef Vávra a spol. Podle vyšetřovatelů působil jako spojka mezi Vávrovou organizací a českolipskou skupinou. Hedvika Švej-stilová od něho přijímala náboženský časopis Strážná věž. Prokuratura ji obvinila, že využívala náboženských předsudků prostých lidí, aby zneklidňovala veřejnost. Hedvika Švejstilová během hlavního líčení přiznala, že mluvila o konci světa, ale odmítla, že by tak chtěla vyvolat mezi oby-vatelstvem paniku.

Schůzek v bytě Pavly Nyklové se pravidelně účastnila Helena Frisen-hengstová z Ústí nad Labem. Ta pomáhala oběma ženám ve výkladu

Bible. Podle vyšetřovatelů je učila metody, jak získávat další členy. Helena Frisenhengstová přiznala, že na setkání docházela. Na svou obhajobu uvedla během své výpovědi před Krajským soudem toto: „*Četly jsme jen z Bible a ze Strážné věže a tak jsme nemohly nic špatného vykládat, neboť jsem v těchto na nic závadného nepřišla. Nikdo nám nemůže zakázat, když máme náboženské čtení, abychom něco neprováděly*“^{43/}

Hlavní líčení bylo zahájeno řečí prokurátora, který obvinil obžalované z toho, že: „*pod rouškou náboženství plnili politické instrukce. Zakládali nedůvěru lidu v lidově demokratický režim. Zakazovali mužům brát do ruky zbraň, ale přitom je přesvědčovali o neodvratnosti války.*“^{44/} Po výpovědi obviněných předstoupili před soudní tribunál svědci, kteří potvrdili, že slyšeli obě ženy mluvit o příchodu války. Pavla Nyková se údajně vyjadřovala o SSSR jako o beránku, který bude sežrán kozorožcem, tedy USA. Prokurátor charakterizoval ve své závěrečné řeči obžalované jako „*fanatické zastánkyně zakázané sekty Svědkové Jehovovi, které získávaly další členy a při výkladech Bible mluvily proti lidově demokratickému režimu. Používaly při tom různé zakázané knihy, brožury a tiskoviny.*“^{45/}

Soud shledal obě ženy vinné z trestného činu podvracení republiky^{46/} a odsoudil je k trestu odnětí svobody na jeden rok. Hedvika Švejtilová byla internována v Táboře nucených prací č. 2 v Želiezovce. Pavla Nyková byla vězněna v Praze na Pankráci. Odsouzené byly podmínečně propuštěny v roce 1959. O jejich rehabilitaci^{47/} rozhodl Krajský soud v Ústí nad Labem 4. února 1991.

Shrnutí

Procesy s jehovisty jsou typickým příkladem perzekuce věřících po únorovém převratu v roce 1948. Sekta neměla v lidově demokratickém Československu lehké postavení. Věřící se po jejím zrušení v roce 1949 rozhodli v náboženské činnosti pokračovat. Přestože byli pronásledováni a zatýkáni, nebyli ochotni se své víry vzdát. Členů sekty dokonce přibývalo. Dokazuje to skutečnost, že také na Českolipsku docházelo ke křtům nových příslušníků, kteří se do aktivit plně zapojili.

Jehovisté byli pronásledováni jen kvůli svému náboženskému přesvědčení. Byli obviňováni z velezrady, sdružování proti republice a podvracení republiky. Kvůli odmítání vojenské základní služby, které souviselo s jejich vírou, byli viněni ze snižování obranyschopnosti země. Nebyla jim nabídnuta alternativní možnost, jak službu v armádě splnit. Bylo jim vyčítáno také to, že se odmítali účastnit veřejného života. Prokurátor si

neodpustil upozornění na to, že většina členů sekty opustila ROH. Nejčastěji jim bylo předkládáno, že se neúčastnili voleb. Sami obžalovaní tuto skutečnost odmítali. Odvolávali se na svůj dělnický původ a upozorňovali na to, že neměli důvod republiky uškodit. Objevila se i absurdní obvinění. Prokurátor je vinil z šíření poplašných zpráv o třetí světové válce. Obžaloba vycházela v tomto případě z učení Svědků Jehovových o konci světa. Státní zástupce však jeho obsah překroutil a přizpůsobil ho ideologickým potřebám. Očekávání Armagedonu bylo vysvětlováno jako příprava na válku mezi SSSR a USA.

Česká Lípa se na krátkou dobu stala centrem činnosti sekty. V roce 1950 zde proběhla schůzka krajských představitelů, kteří projednávali otázku pronásledování věřících. Jeden z českolipských věřících Gerhard Zástěra se podílel na pašování tiskovin do země a účastnil se schůzek jehovistů v Berlíně a Zhořelci. Po hromadné perzekuci v roce 1953 převzal vedení nad ústeckými a libereckými skupinami českolipský rodák Eduard Pick. Česká Lípa zůstala středem dění také po vlně zatýkání v roce 1954. Svědčí o tom proces Pavlou Nyklová a spol., ve kterém byly odsouzeny členky sekty, které organizovaly náboženský život právě na Českolipsku.

V severních Čechách proběhlo celkem devět procesů se Svědky Jehovovými. Deset českolipských věřících bylo souzeno ve třech z nich. Byli odsouzeni k trestům odnětí svobody na 7 let až 8 měsíců. Výše trestů byla poměrně nízká. Členové sekty však patřili mezi jednu z nejohroženějších skupin ve věznicích a pracovních táborech. Vzhledem k tomu, že na základě svých morálních zásad odmítali pracovat v uranových dolech, byli často kázeňsky trestáni. Dozorci s nimi zacházeli obzvláště špatně.

Teprve pádem komunistického režimu v roce 1989 byly vytvořeny podmínky pro plnou rehabilitaci politických vězňů. Na základě zákona č. 119/1990 Sb. z roku 1990 nabyli političtí vězni plné rehabilitace jak po morální, tak po majetkové stránce. Českolipští jehovisté se rehabilitace v letech 1990 a 1991 dožili. Většina politických vězňů však takové štěstí neměla.

POZNÁMKY

- 1/ Státní úřad pro věci církevní neboli církevní šestka byl zřízen po únoru 1948, aby dohlížel na činnost církvi v Československu. V jejím čele stanul zeť Klementa Gottwalda Alexej Čepička. Církevní šestka se fakticky podílela na likvidaci náboženského

- života v republice. Více Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953, Brno 1993, s. 124.
- 2/ Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953, Brno 1993, s. 124.
 - 3/ Jednalo se o zákon č. 217/49 Sb., kterým byl zřízen Státní úřad pro věci církevní, a zákon č. 218/49 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společenství státem.
 - 4/ Kaplan, Karel – Paleček, Pavel: Komunistický režim a politické procesy v Československu, Brno 2001, s. 84.
 - 5/ Více např. Remeš, Prokop: Svědkové Jehovovi: historický přehled, Praha 1995.
 - 6/ Kaplan, Karel: Stát a církev v Československu 1948–1953, Brno 1993, s. 124.
 - 7/ Státní oblastní archiv Litoměřice (dále jen SOA Litoměřice), Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 176, T33/60. Zpráva o pověsti Eduarda Picka 22. 11. 1955.
 - 8/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/49. Obžaloba k procesu Pavla Nyklová a spol. 13. 1. 1959.
 - 9/ SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 93, T17/53. Rozsudek v procesu František Horyna a spol. 31. 10. 1955.
 - 10/ Archiv bezpečnostních složek Praha (dále jen ABS), Vyšetřovací spisy, č. spisu V-690 MV.
 - 11/ ABS, Vyšetřovací spisy, č. spisu V-943 MV.
 - 12/ ABS, Vyšetřovací spisy, č. spisu V-690 MV.
 - 13/ Jednalo se o procesy: Horst Halse a spol. a Karel Kuba a spol.
 - 14/ Jednalo se o procesy: Eduard Pick a spol. a František Horyna a spol.
 - 15/ Jednalo se o proces: Pavla Nyklová a spol.
 - 16/ Pokud není uvedeno jinak, informace pochází z SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 4, T24/53.
 - 17/ Antonín Špalek nar. 17. 5. 1907 Kremýž, okr. Teplice, byl souzen v procesu František Šimčík a spol., který se konal před Krajským soudem v Ústí nad Labem 20. 7. 1953. Byl odsouzen za trestný čin sdružování proti republice k trestu odnětí svobody na 4 roky. SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960., kart. 93, T17/53.
 - 18/ SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 93, T17/53.
 - 19/ Proces Karel Kuba a spol. se konal před Krajským soudem v Liberci 27. 11. 1953. Souzeno bylo pět osob, které byly obžalovány z trestného činu sdružování proti republice. Tresty se pohybovaly od 2 a půl roku do 20 měsíců. SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 3, T22/53.
 - 20/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 3, T22/53. Protokol o hlavním přeličení před Krajským soudem v Liberci 23. 10. 1953.
 - 21/ Obžalováni byli: Horst Halse, nar. 3. 9. 1925 Weissenberg. Miroslav Tesař, nar. 9. 5. 1922 Želov, Polsko. Gerhard Zástěra, nar. 29. 9. 1930 Liberec. Jan Libš, nar. 16. 11. 1923 Doubrava, Německo. Otto Plach, nar. 22. 10. 1887 Kaplice. Rudolf Bautsche, nar. 12. 1. 1904 Skalice. Martin Kahún, nar. 19. 9. 1909 Krajně, Slovensko. Pavel Rek, nar. 29. 6. 1926 Naršany. František Bouček, nar. 27. 3. 1920 Řepov. Hynek Altrychter, nar. 19. 6. 1903 Čidružice. Věra Zmeškalová, nar. 8. 1. 1928 Oldřichov u České Lípy.
 - 22/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 4, T24/53. Protokol o hlavním přeličení před Krajským soudem v Liberci 23. 10. 1953.

- 23/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 4, T24/53. Protokol o hlavním přeličení před Krajským soudem v Liberci 23. 10. 1953
- 24/ SOA Litoměřice, Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 3, T22/53. Poznámka v protokolu o výsledku podepsaná Janem Tesařem.
- 25/ Podle § 80 odst. 1, 2. tr.z. č. 86/50 Sb.
- 26/ Podle § 2 odst. 1, lit. c) z. č. 119/90 Sb.
- 27/ Pokud není uvedeno jinak, informace pochází z SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 176, T33/60.
- 28/ SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 176, T33/60. Zpráva o pověsti Eduarda Picka vyhotovená Krajským prokurátorem v Liberci 22. 11. 1955.
- 29/ Kurt Schmidt vedl skupinu v Teplicích. Jiří Halík vedl skupinu v Děčíně. Vladimír Charvát vedl skupinu v Ústí nad Labem. Miroslav Koloušek vedl skupinu v Rumburku. Kateřina Bautschová vedla skupinu v Novém Boru. Jan Nickel vedl skupinu v Kamenickém Šenově.
- 30/ Více např. Adamy Herbert: Fialové trojúhelníky: zapomenutá kapitola holocaustu, Ostrov 2000.
- 31/ SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 176, T33/60. Obžaloba 4. 5. 1955.
- 32/ SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 176, T33/60. Protokol o hlavním přeličení před Krajským soudem v Liberci 8. 4. 1955.
- 33/ Obžalováni byli: Eduard Pick, nar. 15. 6. 1906 Česká Lípa. Jiří Halík, nar. 8. 8. 1926 Modlany. Vladimír Charvát, nar. 15. 3. 1919 Podborec, SSSR. Jan Nickel, nar. 10. 6. 1923 Varnsdorf. Miroslav Koloušek, nar. 1. 9. 1919 Chotětov. Otto Plach, nar. 22. 4. 1921 Benešov na Šumavě. Kateřina Bautschová, nar. 8. 6. 1906 Rožmberk. Gustav Petrnoušek, nar. 15. 9. 1910 Česká Lípa. Rudolf Neumann, nar. 25. 7. 1917 Pihel.
- 34/ Podle § 78 odst. 2 lit. a), 1 lit. c) tr. z. 86/50 Sb.
- 35/ Podle § 80 odst. 1, 2 tr. z. č. 86/50 Sb.
- 36/ Vladimír Charvát byl podmíněčně propuštěn v roce 1956. Jiří Halík byl podmíněčně propuštěn v roce 1958.
- 37/ Podle § 2 odst. 1, lit. c) z. č. 119/90 Sb.
- 38/ Jednalo se o 2 archy papíru s ručně psanými poznámkami, 16 listů strojem psaných poznámek o ideologii Svědků Jehovových a brožuru Kurs v theokratické službě.
- 39/ Pokud není uvedeno jinak, informace pochází z SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/59.
- 40/ Proces Josef Vávra a spol. se konal před Krajským soudem v Ústí nad Labem 18. 1. 1956. Souzeny byly čtyři osoby, které byly obžalovány z trestného činu podvracení republiky. Tresty se pohybovaly od 3 let do 15 měsíců. SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 143, T12/57.
- 41/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/59. Obžaloba 8. 12. 1958.
- 42/ Antonie Nováčková, nar. 12. 6. 1930 Znojmo, byla souzena v procesu Josef Vávra a spol., který se konal před Krajským soudem v Ústí nad Labem 18. 1. 1956. Byla odsouzena k trestu odnětí svobody na 2 a půl roku. SOA Litoměřice, Krajský soud Ústí nad Labem 1953–1960, kart. 143, T12/57.
- 43/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/59. Protokol o hlavním přeličení před Krajským soudem v Liberci 12. 2. 1959.

- 44/ Obžalovány byly: Pavla Nyklová, nar. 4. 8. 1908 Svor. Hedvika Švejtilová, nar. 18. 8. 1912 Čep, SSSR.
- 45/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/59. Protokol o hlavním přelíčení před Krajským soudem v Liberci 12. 2. 1959.
- 46/ SOA Litoměřice, Krajský soud Liberec II., kart. 20, T1/59. Protokol o hlavním přelíčení před Krajským soudem v Liberci 12. 2. 1959.
- 47/ Podle §79 a) odst. 1, 2 lit. a) tr. z. č. 86/50 Sb.
- 48/ Podle § 2 odst. 1, lit. c) z. č. 119/90 Sb.

Přílohy:

Tabulka č. 1. Odsouzení v procesu Horst Halse a spol.

Gerhard Zástěra	Sdružování se proti republice	4 roky
Rudolf Bautsche	Sdružování se proti republice	4 roky
Hynek Altrychter	Sdružování se proti republice	2 a půl roku

Tabulka č. 2. Odsouzení v procesu Eduard Pick a spol.

Eduard Pick	Velezrada	7 let
Jan Nickel	Sdružování se proti republice	3 roky
Otto Plach	Sdružování se proti republice	2 a půl roku
Kateřina Bautschová	Sdružování se proti republice	2 roky
Rudolf Neumann	Sdružování se proti republice	8 měsíců

Tabulka č. 3. Odsouzení v procesu Pavla Nyklová a spol.

Pavla Nyklová	Podvracení republiky	1 rok
Hedvika Švejstilová	Podvracení republiky	1 rok

RESUMÉ

Die Persekution der Zeugen Jehovas

Kateřina Joklová

Der Artikel beschäftigt sich mit der politischen Prozesse aus den fünfzigeren Jahren des vergangenen Jahrhundert. Konkrete die politischen Prozesse mit den Zeugen Jehovas in Česká Lípa. Die Sekte wurde im April 1949 verboten, aber die Glaubiger haben sich zu forsetzen die Aktivitäten entschieden. Trotzdem wurden sie verhaften, viele neue Leute haben in die Sekte eingetreten. Die Polizei hat das Centrum der Zeugen Jehovas in 1950 aufgedeckt. Die Hauptprozess hat im März in Prag stattgefunden. Die Prozesse haben auch in die Kreise statgefunden. Zehn Glaubiger aus Česká Lípa waren vor Gericht in drei Causen. Die Strafen waren von 7 Jahre bis 8 Monats. Die Strafen waren ganz tifer, aber die Mitglieder der Sekte waren in die Lebengefährden währen der Zeit der Gefangenhaltung. Das Ziel der Arbeit ist die Aktivitäten der Glaubiger zu rekonstruieren und ziegen dem Leser den Prozesse des Persekution.

Übersetzt von Kateřina Joklová

SKALNÍ ŘÍCENÍ NA HRADĚ JESTŘEBÍ A JEHO PŘÍČINY

Jiří Adamovič – Helena Kaňková

Mgr. Jiří Adamovič, CSc., Geologický ústav AV ČR, v. v. i., Rozvojevá 269, 165 02 Praha 6, e-mail: adamovic@gli.cas.cz
Helena Kaňková, Katedra fyzické geografie a geoekologie, Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: h.kankova@gmail.com

Jiří Adamovič – Helena Kaňková: *Rockfall at the Jestřebí Castle and its causes*

The sandstone butte at Jestřebí, rising 65 m above the Mlýnský potok flood plain, is one of the best documented examples of recent mass wasting in the environs of Česká Lípa. Its walls are vertical to overhanging, formed by shallow-marine sandstones of Cretaceous age (Middle to Upper Turonian). Flat-lying packages of coarse- to fine-grained quartzose sandstone with interbedded conglomerate bodies show an upwards-fining pattern. Bioturbation by *Thalassinoides* and *Ophiomorpha* burrows concentrates to intervals immediately overlying the conglomerate beds.

The history of rockfall episodes can be traced back to 1811 based on written record, with the most devastating events in 1825, 1848, 1868 and 1922. Progressive stability deterioration is due to a combination of adverse factors. The identified intrinsic factors include cavernous weathering along conglomerate/bioturbation horizons, resulting in cliff undercutting, and vertical separation of the outcrop along joints. Stress rearrangement in the rock massif, eventually leading to block failure, was induced by numerous human interventions related to the construction of a cliff castle around 1400 and sandstone quarrying in ca. 1750–1850. Provisional safety measures were adopted after the latest rockfall of October 1, 2009, which wasted over 70–100 m³ of rock from the western wall of the butte. Further episodic degradation of the outcrop can be expected in the future, especially in its taller, western segment.

Úvod

Hradní vrch (dříve místně zvaný *Schloßberg*) nad obcí Jestřebí jižně od České Lípy je zdaleka viditelnou krajinnou dominantou. Svědecký

kopec, jehož nejvyšších 26 metrů tvoří přirozený výchoz křemenného pískovce, vyčnívá 65 metrů nad povrch široké nivy Mlýnského potoka. Budování opevněného sídla v této lokalitě lze datovat do doby kolem roku 1400 (Gabriel – Panáček 2000) s tím, že dochované kamenné prvky stavby budou nejspíše poněkud mladšího data. Podobu hradu Jestřebí na základě terénního zaměření a archivních materiálů rekonstruovali Gabriel (1985) a Gabriel – Panáček (2000).

Skalnatý vrch má podobu dvou masivů, oddělených téměř svislou puklinou směru SZ-JV. Jejich temena jsou plochá, porostlá travou, a stěny jsou svislé až převislé. Západní masiv je protažený ve směru ZSZ-VJV, souhlasně s půdorysem celého návrší. Jeho vrchol (horní plató) leží ve výšce 319,4 m n. m. Východnější skalní masiv je protažený ve směru SZ-JV, s povrchem ležícím o 10 metrů níže (dolní plató). Na jihovýchodním konci je do vrcholové plošiny vysekán prostor pro zařízení na čerpání vody, dolů pokračující studnou. Ta je dnes zčásti dozděná pískovcovými štuky, osazená schodištěm a používá se jako přístupová cesta na hrad. Od paty skalních výchozů dolů je zasypaná.^{1/}

Dnes zachovaný objem pískovcových výchozů je jen zlomkem oproti stavu v době vzniku hradu. V mnohem větší míře než dlouhodobé procesy fyzikálního zvětrávání (rozrušování povrchu zrno po zrnu) a solného zvětrávání (opadávání vytvořených skalních kůr) se zde uplatňuje epizodická destrukce skalního masivu vlivem gravitace (skalní řícení). Je přitom zjevné, že tento proces se zrychlil zvláště v posledních 200 letech a jeho rychlost je alespoň o jeden řád vyšší než na jakémkoliv jiném pískovcovém skalním útvaru na Českolipsku.

Geologický profil jestřebskou skálou

Již na počátku geologických bádání v české křídové pánvi byla stratigrafická pozice profilu na jestřebské skále poměrně dobře popsána. Nejstarší paleontologická pozorování zde provedl A. E. Reuss (1844) a na jejich základě považoval pískovce v Jestřebí za svůj „spodní kvádr“ (*Unterer Quader*). Krejčí (1870, s. 109) řadil zdejší pískovce ke spodnímu ze dvou „tarasů“ jizerského souvrství, do podloží pískovců na Vlhošti a Žižkově vrchu, a Frič (1883) ke svým „trigoniovým vrstvám“ v rámci jizerského souvrství.

Podrobnější litologický profil jestřebskou skálou pochází až od Zahálky (1916), přestože i on se zřejmě při své pochůzce neodvážil vystoupit na vrchol skály a mocnosti vymezených jednotek jen zdálky odhadoval

(obr. 1). Kvádrové pískovce a slepence v nejvyšších 19,9 m řadil ke svému pásmu VIII, tedy ke střední části jizerského souvrství. V jejich podloží zde předpokládal jemnozrnné pískovce soupásmí VI+VII v mocnosti asi 25 m, zakryté sutí. Na patě svahu pak ještě horní část pásma V v mocnosti asi 19,1 m. Cenné je také jeho zjištění, že pískovce v Jestřebí leží ve stejné výškové pozici jako pískovce dále na jihozápad – na Dlouhém hřebeni a na návrší *Rabenstein*. Zahálkův profil převzali i někteří pozdější autoři, jako například Andert (1929), Klein (1954) nebo Krátká (1961). V současné době se naše znalosti o stratigrafické pozici jestřebského profilu opírají především o údaje z hlubokých vrtů, zasahujících až do podloží křídových sedimentů. Tyto poznatky byly v 90. letech minulého století systematicky zpřesňovány podrobným terénním mapováním (Adamovič 1997).

Jestřebí leží na jižním okraji příkopu oháreckého riftu – struktury, která se vytvářela v nejmladším eocénu, v oligocénu a zvláště ve starším miocénu. Tektonické kry uvnitř příkopu (tedy na severu) zde stupňovitě zaklesají celkem o 180 až 200 metrů oproti krám jižním. Prvním stupněm je popelovský zlom 1,5 km jižně od Jestřebí s vertikální výškou skoku 60 m (Adamovič – Coubal 1994). Hlavní zlomové pásmo, označované jako úštěcký zlom (Coubal – Klein 1992), prochází východo-západním směrem přes severní okraj Jestřebí, s celkovou výškou skoku 120 m. Jak vyplývá ze srovnání výšek báze bělohorského souvrství ve vrtech HV-3C (Jetelová 1974) a J-266897 (s. p. Diamo) jihovýchodně od hradu a 2H234 (Fiedler 2008) severozápadně od hradu, prochází jedna z poruch pásma úštěckého zlomu s výškou skoku 75 m v těsné severní blízkosti hradu.

Hlavní vertikální pukliny v pískovcích hradního vrchu, určující průběh stěn modifikovaných skalním říčením, mají směry SZ-JV a SV-JZ. Nejsou příliš průběžné a nenesou žádné stopy smykového pohybu (striace, silicifikace). Můžeme tedy předpokládat, že se vytvořily jako doprovodné tahové ruptury (Riedelovy strihy) při pozdějším oživení úštěckého zlomu jako horizontálního posunu. K takovému oživení došlo např. v rámci kompresní napěťové fáze γ_6 v mladším miocénu (Adamovič – Coubal 1999). Povrchové geomagnetické měření v červenci 2003 (P. Nakládal – J. Adamovič, nepublikováno) nezjistilo přítomnost žádných těles mladých vulkanitů na hradním vrchu ani v jeho blízkém okolí.

Měřitelný litologický profil začíná ve výšce 293 m n. m. šedým středně zrnitým až hrubozrnným křemenným pískovcem s plovoucími valouny o velikosti až 1 cm. Vrstevní plochy nejsou v důsledku bioturbace (stopy rodů *Ophiomorpha*, *Skolithos*) příliš souvislé, laminy nepříliš četného

šikmého zvrstvení se uklánějí k JJZ. Pískovec mírně hrubne směrem nahoru a ve výšce 302,5 m n.m. leží výrazná slepencová poloha s ostrou bází a křemennými valouny o velikosti až 2 cm (ve studni 1 m pod horním koncem železného schodiště). Ihned nad vrcholem zhrubnutí dosahuje bioturbace největší intenzity: svislé chodby rodu *Thalassinoides* zasahují i několik decimetrů do podloží, a deformují tak bázi slepencové polohy. Výše následuje šedý středně zrnitý pískovec, naspodu ještě s křemennými valouny, který směrem nahoru rychle hrubne a v úrovni dolního plátů ve výšce 309,5 m n. m. kulminuje v hrubozrnné matrix obsah křemenných valounů o velikosti až 7 mm. Nejvyšších 10 metrů je nepřístupných, ale profil lze rekonstruovat podle zřícených balvanů a srovnáním s analogickým profilem na návrší *Rabenstein* 1 km západně, kde leží odpovídající rozhraní o cca 5 m níže. Profil tedy pokračuje šedým, místy žlutým jemnozrnným až středně zrnitým pískovcem, intenzivně bioturbovaným. Výrazným rysem jsou ostře omezené polohy s křemennými valouny o velikosti do 1 cm a redeponovanou faunou. Jsou záznamem silných bouřkových událostí na dně turonského moře v hloubkové zóně mimo dosah běžného vlnění (t. j. v hloubkách kolem 30–40 m). Podle analogie s profilem *Rabenstein* by měly být tři: ve výškách 313, 315,5 a 317 m n. m. Nejvyšší z poloh obsahuje na profilu *Rabenstein* valouny o velikosti až 3 cm a tvoří tam zakončení nižšího skalního patra. Nejvyšších 2,5 metru skalních výchozů v Jestřebí tvoří rezavý jemnozrnný pískovec, naspodu ještě s křemennými valouny do 1 cm a redeponovanými schránkami mlžů. Vrstevní plochy a šikmé zvrstvení (laminy jediného měřitelného setu se uklánějí k SSV) jsou v některých partiích silně porušené bioturbací.

Fauna obsažená v hrubých polohách v nejvyšších 10 m profilu je tvořená převážně hladkými schránkami ústřic druhu *Rhynchostreon suborbiculatum* (t.j. *Exogyra columba* starších autorů). Přítomny jsou i podélně rýhované schránky hřebenatek typu „*Lima*“ (A. E. Reuss uvádí *Lima multicostrata*, Krejčí *Lima canalifera*). Z vůdčí fauny byl na jednom z bloků zřícených v říjnu 2009 nalezen mlž *Inoceramus lamarcki stuemckeii* Heinz (určení S. Čech, obr. 2), jehož výskyt je typický pro přechod ze středního do svrchního turonu. Tento taxon je hojný na některých lokalitách postelwitzského souvrství v Sasku (Wilmsen – Niebuhr 2009), které odpovídá jizerskému souvrství v Čechách.

Geologická pozice jestřebského profilu 166–192 metrů nad bází bělohorského souvrství, jakož i paleontologický obsah zdejších pískovců, jsou v souladu se Zahálkovým řazením profilu do střední části jizerského souvrství.

Degradace skalního povrchu

Degradace pískovcového povrchu nepostupuje v různých částech jestřebské skály stejně rychle. Výrazně se zahlubování reliéfu uplatňuje v úrovních nápadného litologického kontrastu (slepencové polohy) a dále v silně bioturbovaných polohách. Kolem nejnižší slepencové polohy v 302,5 m n. m. se tak vytvořily hned dvě horizontální spáry: jedna na bázi slepence a druhá asi o 30 cm výše – v úrovni největší intenzity bioturbace v nadložním pískovci (obr. 3). Podobná horizontální spára se místy vytvořila asi o 4 metry výše. Velmi výrazná na celém hradním vrchu je spára a skalní římsa na vrcholu nahoru hrubnoucího cyklu v úrovni dolního plató. Vzhledem k rychlé tvorbě dutin a skalních říms i na stěnách teprve nedávno odkrytých skalním řícením je velmi pravděpodobné, že v těchto úrovních muselo dojít ke snížení soudržnosti pískovce ještě před jeho vystavením přímým povětrnostním vlivům. Svou úlohu zde pravděpodobně sehrálo soustředění toku pórových vod do těchto nejvíce propustných poloh a s ním spojené vymývání původního tmelu, a to ještě před vytvořením dnešní topografie. Silně bioturbované, texturně homogenní pískovce mají kromě toho nižší únosnost než pískovce horizontálně vrstevnaté, což vyplývá z četných terénních pozorování.

Dalšímu rozšiřování spár a drobných konkávních tvarů na povrchu bioturbovaného pískovce může napomáhat bioeroze různými druhy hmyzu. Právě z jestřebské skály byla Mikulášem (1997, 2002) popsána řada taxonů, které se na podobné činnosti podílejí (např. solitérní včely hedvábnice, mravenci), nebo jí druhotně využívají (pavouci, brouci).

Převážně destruktivně se na tvorbě mikroreliéfu jestřebské skály podílí solné zvětřování, t.j. krystalizace solí na povrchu nebo mělce pod povrchem. Několik centimetrů silné skalní kůry, kopírující svým průběhem nerovný povrch skalní stěny, se zachovaly ve výšce 297–300 m n. m. ve východní části svědeckého kopce: například v jižní stěně nalevo od dnešního vstupu na hrad nebo pod převisem v severovýchodní stěně. Pomocí rentgenové difrakce byly v pojivu těchto kůr stanoveny kaolinit (původní matrix pískovce) a sádrovec. Sádrovec ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) v našich podmínkách běžně krystalizuje v pískovcových skalních kůrách při odpařování pórových vod obsahujících vápník z vylouženého karbonátového tmelu v pískovci a síru z atmosférického SO_2 (Schweigstillová et al. 2009). Dřívější experimentální studie potvrdily destruktivní účinek krystalizace sádrovce na pískovec, a to zvláště tehdy, je-li doprovázen dalšími solemi (Williams – Robinson 2001). Na jestřebské skále tvoří tyto kůry někde souvislé

pokryvy, častěji se však vyskytují v podobě „talířů“ o průměru prvních centimetrů až decimetrů. Na základě srovnání s obdobnými skalními kůrami na datovatelných površích pískovce (lomy, skalní hrady) lze odhadnout stáří stěn pod kůrami na nejméně 100–150 let. Sádrovcové skalní kůry nebyly zjištěny nikde v západní části kopce. Při stejné litologii a srovnatelné rychlosti výparu na povrchu pískovce můžeme tuto jejich absenci vysvětlovat častějším zmlazováním stěn skalními říceními.

Intenzitu destrukce pískovce skalním řícením v různých částech kopce lze odhadnout také z předpokládaného rozsahu převážně zaniklé původní hradní zástavby, popřípadě z dochovaných historických map, kreseb a fotografií. Také tyto odhady ukazují, že úbytek objemu skály v západní části kopce značně převyšuje úbytek v jeho východní části:

1. Obvodová hradba v úrovni dolního plató, zachovaná v reliktech jen na temeni východní části kopce, obepínala původně i celou západní část kopce tak, že ji bylo možné obejít kolem dokola (Gabriel 1985). To ovšem předpokládá alespoň třímetrovou šíři skalní římsy i v místech, kde dnes v této úrovni žádná římsa není. Z projektu parkové úpravy hradu, zpracovaného před rokem 1840 a uloženého v SOA Děčín (in Gabriel 1985), vyplývá, že na západním okraji kopce byla k datu pořízení plánu tato římsa ještě mnohem širší (cca 12 m) a tvořila předsunutý ostroh nejvyššího hradního oddílu. Tento stav je ještě zachycen na rytinách a fotografiích z počátku 20. století (Hantschel 1911 s. 86; Sedláček 1923), viz obr. 4.
2. Ve stěnách západní části kopce jsou skalním řícením obnažené relikty objektů, původně zčásti nebo zcela zahloubených do pískovcového podloží (Gabriel – Panáček 2000), které Sedláček (1923) označuje za „sklepy“. Stupeň destrukce těchto objektů také ukazuje na ústup skalní stěny nejméně o několik metrů od doby jejich vzniku.
3. Spolu s oddělením římsy na jižní straně západní části kopce došlo i k destrukci schodiště (schodišť) vedoucího na horní plató, a to v několika etapách. V plánu rekonstrukce před rokem 1840 je schodiště vyobrazeno i s hradbou na obvodu skalní římsy, zatímco Sedláček (1923) zaznamenal již jen jeho poslední zbytky. Ve srovnání s tím byla destrukce východní části kopce mírnější (opad části schodiště vedoucího ke studni, opad obvodu studny při patě stěny) a proběhla neznámo kdy, bezpečně však již před rokem 1840.

Historie skalního řízení

Na základě rekonstrukce původního stavebního plánu skalního hradu, historických záznamů a dochované ikonografie jsme se pokusili o kartografické vyjádření úbytku skalního masivu v jednotlivých časových řezech (obr. 5). Ty jsou voleny tak, aby byl zobrazen vždy poslední stav před významnější epizodou skalního řízení. Ze série obrázků mimo jiné vyplývá, že ve srovnání s roky 1825, 1848, 1868 nebo 1922 je níže popisovaná nedávná událost spíše drobnějšího rázu.

Jedna z prvních zmínek o rozpadu skalního masivu v podloží jestřebského hradu pochází od Sommera (1833, s. 319–320). Podle něj zde došlo ke skalnímu řízení v roce 1811 a znovu pak 20. listopadu 1825, kdy musely být z bezpečnostních důvodů tři domky pod skalou odstraněny.^{2/} Při výstupu ruských důstojníků na hradní skálu v roce 1813 byl již skalním řízením postižen původní přístup do hradu po schodišti od severu (Klapper 1895); museli proto použít dlouhý žebřík, po kterém vystoupali zvenku do místnosti nad studnou na východním konci kopce.^{3/} Přístup po žebříku fungoval ještě v počátcích rozvoje turistického ruchu a je zachycen na mnoha vyobrazeních, například na rytině z žitavského časopisu *Gebirgsfreund*, pocházející z 30. let 19. století (Hantschel 1911, s. 392).

Deník Bohemia přinesl 9. března 1848 zprávu o další fázi rozpadu pískovcového masivu: dne 5. března toho roku došlo k pádu skály v jižní stěně. Puklina uprostřed kopce, dosud patrná jen v jihozápadní stěně, se přitom rozevřela dále severním směrem a rozdělila tak masiv na dvě části (Prokop 1898). Příčinu skalního řízení přisuzuje autor novinové zprávy neuváženému lámání stavebního kamene na úbočí kopce a řešení vidí v opětovném osázení svahů stromy, které by utlumily energii případného dalšího pádu kamení. K dalším, zřejmě menším, epizodám skalního řízení došlo 13. listopadu 1843 a v roce 1852 (Hantschel 1911, s. 825).

V rámci romantické úpravy hradní zříceniny v 50. letech 19. století bylo na dolním plató zřízeno pohostinství s altány a rovnou plochou pro tanec, ve sklípku na patě skály byl otevřen vinný šenk (Klapper 1895).^{4/} Tento stav však neměl dlouhého trvání.

Velké skalní řízení z února 1868 postihlo východní stěnu západního, t.j. vyššího, skalního masivu v místě křížení puklin oddělujících oba masivy (Hantschel 1911; Zimmermann 1922). Jde zřejmě o událost popisovanou M. Klapper (1895) jako „poslední skalní řízení v šedesátých letech“. Tato událost učinila nadále výstup na hradní skálu „životu nebezpečným“, a to až do roku 1897, kdy bylo jestřebským hasičským spolkem vybudováno nové dřevěné schodiště, vedené vnitřkem hradní studny na východní

straně kopce (Klapper 1898).^{5/} Po uvolnění skalních bloků na jihozápadní patě kopce na podzim 1913 se stal už samotný přístup ke skále nebezpečným. Opatření zaměřená na fixaci skalního masivu však nemohla být realizována z důvodu velké finanční náročnosti takového podniku (Zimmermann 1915). Jak ukazují dobové pohlednice, předsunutý ostroh vyššího skalního masivu přitom získal podobu vysokého převisu (obr. 6), a další vývoj událostí tak byl pouze otázkou krátkého času. K podstatnému řízení pak došlo na závěr deštivého léta 10. října 1922, kdy odpadla celá jihozápadní a západní stěna vyššího skalního masivu. Část poprsní zdi na horním plató se přitom ocitla bez opory a hrozila dalším řízením (Zimmermann 1922). Tuto situaci zachycují mnohé pohlednice z té doby (obr. 7). Na stejném místě pak došlo k dalšímu opadu jihozápadní stěny v letech 1924 (Kinský 1931), 1936 a v 80. letech 20. století (Kittler 2003).

Skalní řízení z 1. října 2009 a jeho sanace

K poslednímu většímu skalnímu řízení došlo 1. října 2009 před čtvrtou hodinou odpoledne. Od západní stěny vyššího skalního masivu se v prostoru mezi dolním a horním plató oddělila 1–3 m silná šupina, zasahující přes celou šířku stěny. Odlučná plocha je téměř svislá, orientovaná ve směru 40–220°. Zasvě přitom vzaly i poslední tři stínky poprsní zdi na okraji horního plató a hradní vrch tak přišel o známou siluetu (obr. 8, 9). V dalších dnech následoval ještě opad několika uvolněných balvanů, které však již nedosahovaly velkých rozměrů. Celkovou kubaturu zříčeného materiálu lze odhadnout na nejméně 70–100 m³.

Část říčeného materiálu byla zachycena na dílčím ochozu v úrovni dolního plató, většina pak utvořila suťový kužel při patě skály s výškou asi 7 m a některé balvany pokračovaly v pohybu po svahu jihozápadním a severoseverovýchodním směrem. K zadržení velkého objemu sutí při patě výchozu přispěla bariéra balvanů z předchozího řízení a také velice nízká soudržnost šedého, jemně až středně zrnitého pískovce: ten se z větší části rozpadl na písek, případně menší balvany. V dalším pohybu *téměř výhradně pokračovaly jen balvany odolnějšího, rezavě žlutého jemnozrnitého pískovce z nejvyšších 2 m skalního výchozu*. Podle rozmístění sutí lze při pádu hlavního říčeného bloku předpokládat jeho rotaci kolem spodní horizontální osy o 90°, čímž došlo k odmrštění vrchní části bloku do okolí. Žluté balvany na povrchu světlé sutí blízko skály se musely zřítit o něco později.

Nejdelší vzdálenost, přibližně 80 metrů, urazil po jihozápadním svahu balvan, který se zastavil až o stěnu domu čp. 159. Jedinou způsobenou škodou bylo prorazení plotu. Většinu ostatních balvanů na úpatí kopce zastavila hranice vyrovnaného dříví a zabránila tak ohrožení stavení čp. 160. Největší balvan o rozměrech přes $2,5 \times 1,5 \times 1$ m se zastavil na krátké plošině před místní komunikací. Ani ten nezpůsobil žádné škody. Také na svahu orientovaném na SSV si jeden z větších balvanů prorazil cestu až přes komunikaci a poškodil bránu k domu čp. 157.

Na obou svazích přispěly k rozpadu balvanů, ztrátě jejich kinetické energie a v mnoha případech i k úplnému zastavení vysokou měrou stromy. Na jejich kůře můžeme nalézt rozsáhlé jizvy a stopy písku dokazující kontakt s balvanem. Jedna z bříz stojící ve vrchní části jihozápadního svahu, asi 20 m od čela skály, je poznamenána dokonce 6 čerstvými jizvami, s nejvyšší ve výšce až 3 metry nad zemí. Jihozápadní svah v červenci zasáhla vichřice, která poškodila březový porost; jeho odklizením během září a října vznikl asi 20 m široký průsek téměř po celé délce svahu. Pouze v jeho horní části zůstalo několik stromů, které však sehrály významnou roli pro utlumení energie pohybujících se balvanů. Třídící efekt se zřetelně projevil na teráskách dosazovaných stromků na jihozápadním svahu a na staré, mírně zahloubené cestě na ssv. svahu, kde v obou případech jednotlivé nerovnosti terénu sdružovaly balvany podobné velikosti. K výraznějšímu třídění materiálu však nedošlo.

Vzhledem ke sklonu svahu kolem 40° , na SSV dokonce poněkud vyšším, lze předpokládat pohyb balvanů jak odskakováním, tak valením. Odskakování velkých balvanů je doloženo několika krátery v písčitém povrchu na jihozápadním svahu, valení pak stopami na vegetaci. Sunutí, které se dá předpokládat v závěrečné fázi pohybu, se zřejmě díky měkkému povrchu terénu příliš neuplatňovalo.

Jako provizorní zabezpečení ohrožených domků a místní komunikace byla na základě vypracované stabilitní studie (Zvelebil 2009a, b) vytvořena na úpatí kopce ochranná zeď z železobetonových kvádrů, zasypaných ze strany ke skále vrstvou písku, který by měl v případě dalšího řízení pohltit značnou část pohybové energie balvanů.

Jako bezprostředně nebezpečná byla Zvelebilem (l. c.) označena nově otevřená tahová puklina o délce 2,3 m, probíhající ve vzdálenosti až 2 m od odlučné hrany. Vzhledem k její úplné průběžnosti a rozevření na 15–20 cm hrozil akutním zřícením blok o objemu asi $8,3 \text{ m}^3$, a to za předpokladu využití viditelné trhliny, který však mohl dosáhnout až 17 m^3 vzhledem k dalším dílčím trhlinám v hlinitých pokryvech. Za nestabilní

byly dále označeny další dva skalní objekty o celkovém objemu asi 1,5 m³. Odstranění všech nestabilních částí pískovcového masivu provedla ve dnech 29.–31. 10. 2009 firma STRIX Chomutov a. s. (Sochor 2009). Nejprve byly nainstalovány dočasné záchytné ploty a sítě v jihozápadním svahu. Shoz bloku odděleného tahovou trhlinou byl pak proveden pomocí vrtů, hydraulických klínů a ručních páčidel (obr. 10). Dále byla odstraněna nestabilní akumulace na plošině ochozu o celkovém objemu 15–20 m³. Dva stabilní bloky o objemu 3 a 7 m³ byly na místě ponechány.

Závěr

Na základě dosavadního vývoje destrukce hradní skály v Jestřebí, znalosti geologické situace a procesů degradace skalního povrchu můžeme stanovit hlavní faktory, dlouhodobě ovlivňující stabilitu masivu a vznik skalních řícení. Nejdůležitějším faktorem byly a jsou zásahy člověka do skalního podloží. Již v době výstavby hradu byly do skalního útvaru s metastabilní statickou dispozicí (skála byla ze všech stran převíslá) zahlobeny podzemní prostory nezanedbatelného půdorysu (údajně až 10 × 10 m; Sedláček 1923) a vertikální komunikace. Převíslá část skály byla navíc svrchu zatížena hradbou o výšce 3,5–4,5 m (Gabriel – Panáček 2000). K tomu se v 18. století až zhruba do poloviny 19. století přidala těžba pískovce jako stavebního kamene (Prokop 1898).

K neuváženým lidským zásahům přitom došlo v místě s výjimečnou kombinací nepříznivých geologických podmínek. Mezi ně patří (řazeno podle významu): 1. litologie pískovce/slepence s častými zrnitostními kontrasty mezi vrstvami a s polohami intenzivní bioturbace, vedoucí ke vzniku horizontálních spár a kaveren a k faktické separaci skalního masivu na vodorovné desky, 2. blízkost významného úštěčkého zlomu, jehož puklinový doprovod zasahuje až do prostoru hradní skály, 3. složení pískovcového tmelu, které v kombinaci s atmosférickými srážkami obsahujícími oxid siřičitý vede ke vzniku sádrovcových skalních kůr. Rozpad skalního masivu může ovlivňovat i prokázaný výskyt plastických sedimentů v hlubším podloží pískovcového tělesa: v malé jeskyni na západním svahu skály zjistila totiž Krátká (1961, s. 18) polohy šedozelených jílu ve velmi jemnozrnném pískovci. Jejich malá mocnost (do 0,5 cm) by však neměla větší deformace sedimentu umožnit.

Mezi další faktory vyvolávající nestabilitu skalních bloků bezesporu patří prorůstání kořenů náletové vegetace otevřenými vertikálními puklinami a následně jejich klínový efekt. Přítomnost kořenových systémů

byla potvrzena také na odlučné ploše posledního skalního řícení. Z dalších forem bioeroze nelze opomenout již zmíněné budování doupat včelami hedvábnicemi, které přispívá na některých vrstevních plochách ke zvýšené kavernozitě.

Vzhledem k nepříznivým geologickým podmínkám a předchozímu podstatnému antropogennímu ovlivnění stabilitních poměrů na jestřebském hradním vrchu je nutno počítat s dalším rozpadem skalního výchozu v časovém horizontu několika let až desítek let. Tento proces by bylo možné do určité míry zpomalit finančně nákladnými technickými opatřeními, nikoliv však zcela zastavit.

Poděkování

Část pozorování a měření byla financována z projektu Grantové agentury AV ČR číslo IAA300130806 a spadá do výzkumného záměru CEZ AV0 Z 30130516. Za určení vůdčí fauny autoři děkují RNDr. S. Čechovi z České geologické služby v Praze. Cenné připomínky k rukopisu poskytli ing. J. Panáček z Vlastivědného muzea a galerie Česká Lípa a prof. RNDr. J. Kalvoda, DrSc. z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Za poskytnutí historických pohlednic patří dík panu M. Špisovi z Jestřebí.

POZNÁMKY

- 1/ Funkce studny je této válcovité dutině přisuzována Gabrielem – Panáčkem (2000). Předpokládáme-li zahloubení studny až na hladinu podzemní vody (v dnešní době 254 m n. m.), musela pokračovat ještě alespoň 39 metrů pod úroveň paty skalní stěny. Studny podobné nebo i větší hloubky jsou známy i z jiných hradů na pískovcích (Helfenburk, Kokořín). Vyloučit však nelze ani možnost, že se jedná o cisternu na zadržování dešťové vody.
- 2/ Odlišná data opadu jižních stěn uvádí Tille (1905), a sice 16. dubna 1816 a 15. února 1823. Někteří autoři uvádějí bez bližších podrobností první skalní řícení v roce 1813 (Borovský ed. 1892; Sedláček 1923; Müller 1925).
- 3/ Údajně při této příležitosti vyryl ruský generál Michail Voroncov (či někdo z jeho podřízených?) do pískovce na patě jihovýchodní stěny své jméno a kruhový znak s vyobrazením zkřížených sečných zbraní (Hantschel 1911; Anděl ed. 1984).
- 4/ Podle Bartschta (1884) a Borovského ed. (1892) byla nižší část hradu kolem roku 1849 přístupná po cestě od hřbitova úzkou brankou, vysekanou v pískovci, a dále po dřevěném točitém schodišti. Na něj navazovaly schody zahloubené přímo do pískovce, po nichž bylo možno vystoupit na dolní plató. Jak vyplývá ze zmínek Bartschta o prostoru pro šlapací kolo, už tato výstupová cesta vedla hradní studnou. Na horním konci schodů se tehdy „v koutě“ nacházela džbánovitá jáma (zřejmě

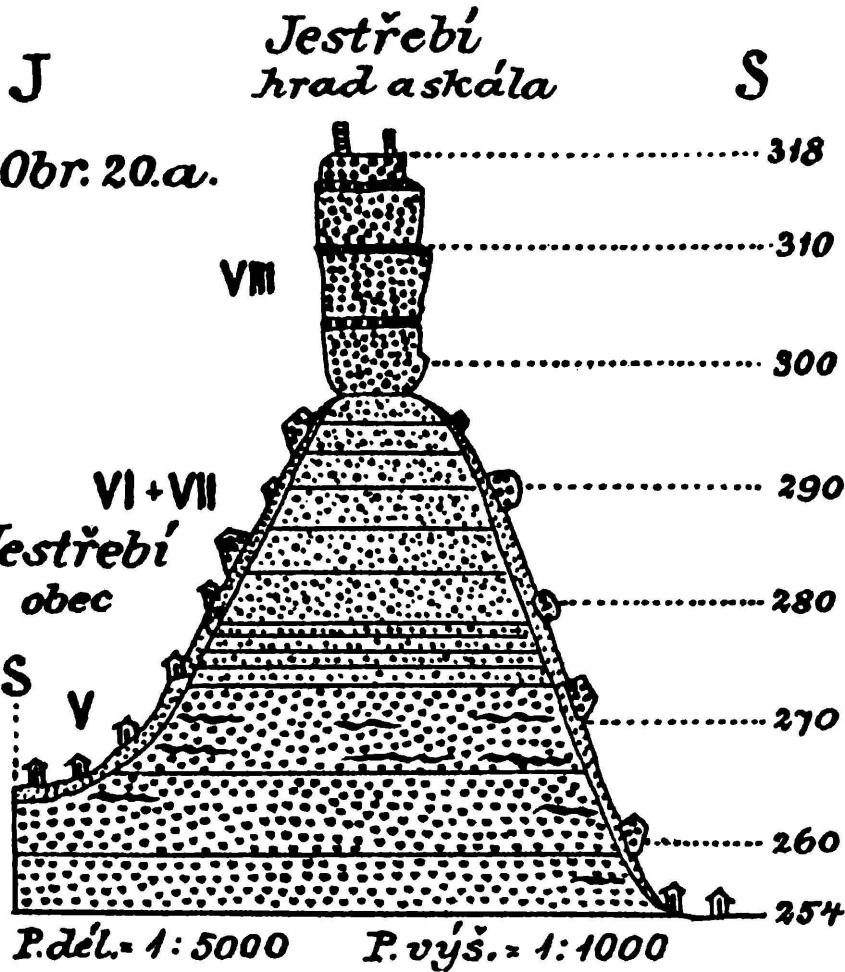
zásobnice, viz též Sedláček 1923 a Gabriel – Panáček 2000). Asi dva sáhy před touto jámou procházela první puklina, otevřená na 18 palců, východo-západního směru. Později se ještě o kus dál severně otevřela další puklina, která se stala odlučnou plochou velkého říčení v roce 1868 (Bartscht 1884, s. 320). Západním směrem bylo možné dojít po hraně ochozu k dalšímu dřevěnému schodišti, které umožňovalo výstup až na horní skalní plató. Ještě Sedláček (1923, s. 248) zmiňuje svůj výstup na dolní plató hradu v roce 1861 studnou (jím však považovanou za věž), a to po žebříku, v horní části pak po schodech.

- 5/ Schodiště se začalo rozpadat velmi brzy: už po osmi letech byla jeho spodní část zřícená (Hantschel 1905). Výstup na skálu byl tak opět možný pouze po přistaveném žebříku.

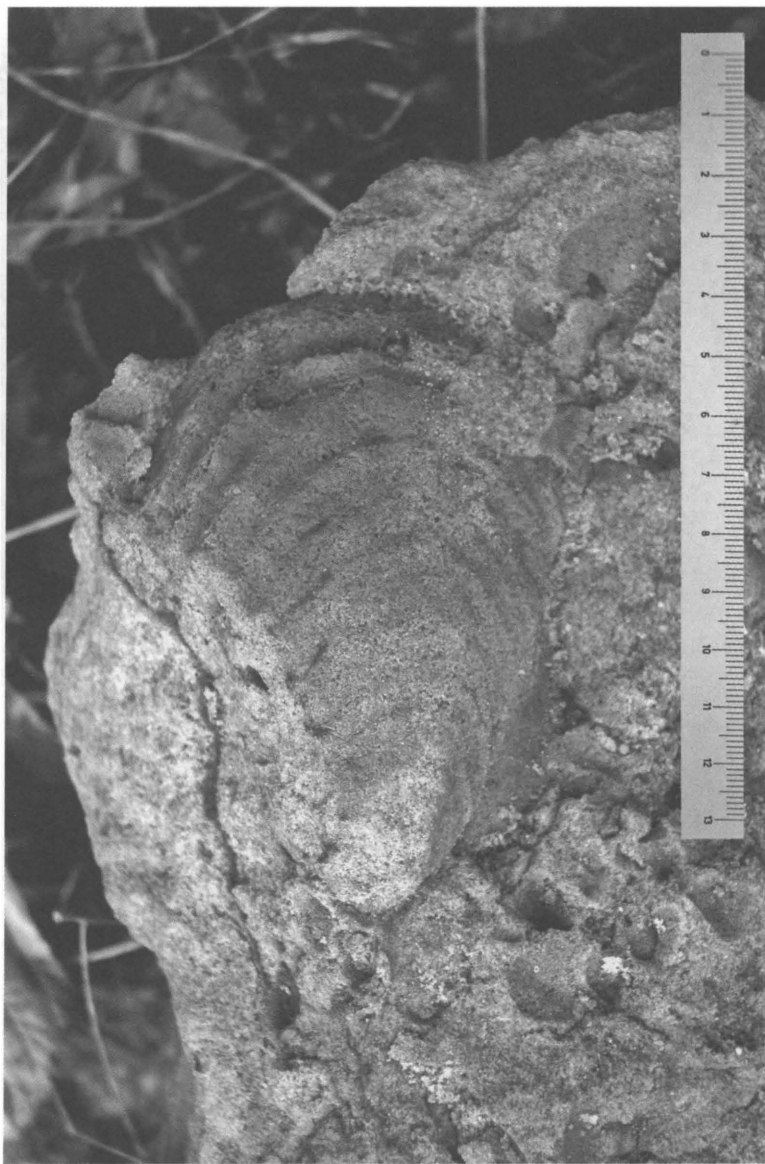
LITERATURA

- Adamovič J. 1997: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko. *Bezděz* 5: 85–146.
- Adamovič J. & Coubal M. 1994: Nové poznatky o litologii a tektonice svrchní křídý z plynovodního výkopu na Českolipsku (úsek Jestřebí–Zakšín). *Zprávy o geologických výzkumech v roce 1993*: 7–9.
- Adamovič J. & Coubal M. 1999: Intrusive geometries and Cenozoic stress history of the northern part of the Bohemian Massif. *Geolines* 9: 5–14.
- Anděl R., ed. 1984: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy*. Svoboda, Praha.
- Andert H. 1929: Die Kreideablagerungen zwischen Elbe und Jeschken. II. Die nordböhmsche Kreide zwischen Elbsandsteingebirge und Jeschken und das Zittauer Sandsteingebirge. *Abhandlungen der Preussischen Geologischen Landesanstalt, Neue Folge* 117: 1–227.
- Bartscht J. 1884: Ruine Habichtstein. *Mittheilungen des Nordböhmschen Excursions-Clubs* 7: 319–321.
- Borovský F.A., ed. 1892: *Čechy. Díl VII. Středohoří*. J. Otto, Praha.
- Coubal M. & Klein V. 1992: Development of the Saxonian tectonics in the Česká Lípa region. *Věstník Českého geologického ústavu* 67: 25–45.
- Fiedler J. 2008: *Přehledný profil. Objekt: 2H234 (Jestřebí)*. Aquatest, Liberec.
- Frič A. 1883: Studie v oboru křídového útvaru v Čechách, III. Jizerské vrstvy. *Archív pro přírodovědecké proskoumání Čech* 5, 2: 1–132.
- Gabriel F. 1985: Opevněná panská sídla na Českolipsku před rokem 1319. *Z minulosti Děčína a Českolipska* 4: 301–332.
- Gabriel F. & Panáček J. 2000: *Hrady okresu Česká Lípa*. Argo, Praha.
- Hantschel F. 1905: *Nordböhmscher Spezialführer III. Leipaeer Touristen-Führer mit einem umfassendem Verzeichnisse von Halbtags- und Ganztags-Ausflügen auf den in Leipa einmündenden Eisenbahnlinien*. 4. Aufl. Johann Küstner, Česká Lípa.
- Hantschel F. 1911: *Heimatskunde des politischen Bezirkes Böhmsch Leipa*. Selbstverlag, Česká Lípa.
- Jetelová J. 1974: *Zhodnocení technických prací na úkole „Hydrogeologický průzkum svrchní křídý Polomených hor“*. Zpráva za I. etapu. Stavební geologie, Praha.
- Kinský B. 1931: *Bezděz – Doksý a Máchovo jezero s okolím*. A. Perný, Česká Lípa.
- Kittler A. 2003: *Wanderführer. Kletterführer. Felsen um Böhmsch Leipa. Kummergebirge. Daubaer Schweiz – Nordteil*. Eigenverlag, Dresden.

- Klapper M. 1895: Ruine Habichtstein. *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 18: 228–230.
- Klapper M. 1898: Ruine Habichtstein wieder besteigbar. *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 21: 204–205.
- Klein V. 1954: *Závěrečná zpráva o podrobném geologickém mapování výskytů sklářských písků v širším okolí Provozdína za r. 1954*. Ústřední ústav geologický, Praha.
- Krátká J. 1961: Geologické a hydrogeologické poměry oblasti jv. od České Lípy (sv. část Polomených hor). Msc., dipl. práce, Přír. fak. UK, Praha.
- Krejčí J. 1870: Studie v oboru křídového útvaru v Čechách. I. Všeobecné a horopisné poměry, jakož i rozčlenění křídového útvaru v Čechách. *Archiv pro přírodovědecké proskoumání Čech* 1, 2: 35–161.
- Mikuláš R. 1997: Poznámky k pískovcovému pseudokrasu Máchova kraje. *Speleo* 25: 25–35.
- Mikuláš R. 2002: Stopy po činnosti bezobratlých (ichnofosilie) v horninách křídového stáří na Českolipsku. *Bezděz* 11: 141–155.
- Müller B. 1925: Die geologische Sektion Hohlen des Kartenblattes Böhm. Leipa-Dauba in Nord- Böhmen. *Sborník Státního geologického ústavu ČSR* 5: 111–174.
- Prokop J. J. 1898: Habichtstein. *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 21: 208.
- Reuss A.E. 1844: *Geognostische Skizze von Böhmen, II. Die Kreidegebilde des westlichen Böhmens*. C. W. Medau, Praha.
- Schweigstillová J., Příkryl R. & Novotná M. 2009: Isotopic composition of salt efflorescence from the sandstone castellated rocks of the Bohemian Cretaceous Basin. *Environmental Geology* 58: 217–225.
- Sedláček A. 1923: *Hradý, zámky a turze Království Českého. Díl XIV. Litoměřicko a Žatecko*. 3. vyd. 1998. Argo, Praha.
- Sochor J. 2009: *Zpráva ke skalnímu řízení masívu na hradě Jestřebí*. Msc., STRIX Chomutov a. s., Archiv OÚ Jestřebí.
- Sommer J.G. 1833: *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt. Erster Band. Leitmeritzer Kreis*. J. G. Calve'schen Buchhandlung, Praha.
- Tille J. 1905: *Geschichte der Stadt Niemes und ihrer nächsten Umgebung*. Verlag von A. Bienert, Mimoň.
- Williams R. B. G. & Robinson D. A. 2001: Experimental frost weathering of sandstone by various combinations of salts. *Earth Surface Processes and Landforms* 26, 811–818.
- Wilmsen M. & Niebuhr B. 2009: Die Kreide der Elbtalzone. *Exkursionsführer und Veröffentlichungen der DGG* 241, 199–218.
- Zahálka Č. 1916: *Severočeský úvar křídový z Rudohoří až pod Ještěd*. Vl. nákl., Roudnice n. L.
- Zimmermann K. 1915: Der Burgfelsen Habichtstein. *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderspflge* 38: 187.
- Zimmermann K. 1922: Absturz an der Felsenburg Habichtstein a. d. Böhm. Nordbahn. *Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderspflge* 45: 148.
- Zvelebil J. 2009a: *Zápis o terénním ohledání skalního zřícení ze západní části vyšší skalní věže zříceniny hradu Jestřebí*. – 6. 10. 2009. Msc., archiv OÚ Jestřebí, <http://www.jestrebi.eu>
- Zvelebil J. 2009b: *Dodatek k zápisu o terénním ohledání vyšší skalní věže zříceniny hradu Jestřebí ze dne 7. 10. 2009*. – 7. 10. 2009. Msc., archiv OÚ Jestřebí, <http://www.jestrebi.eu>

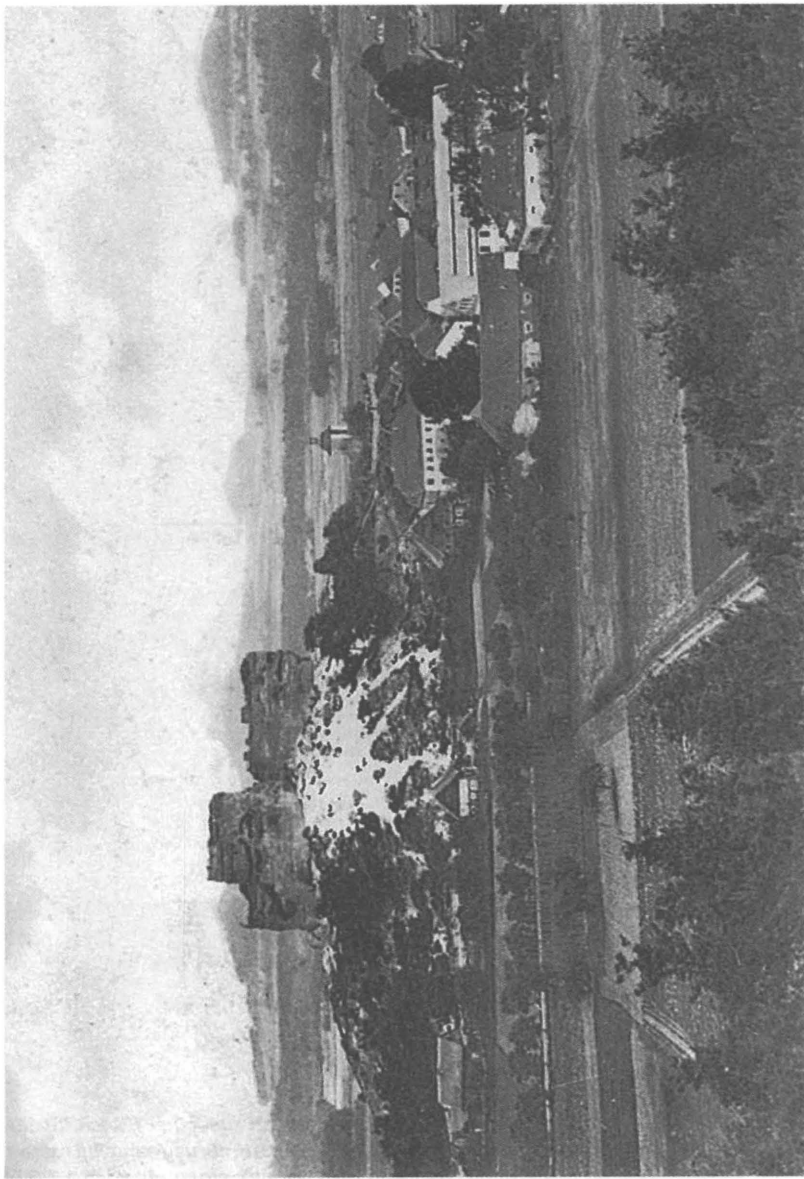
Obr. 1. Stratigrafický profil jestřebskou skálou podle Č. Zahálky (1916).

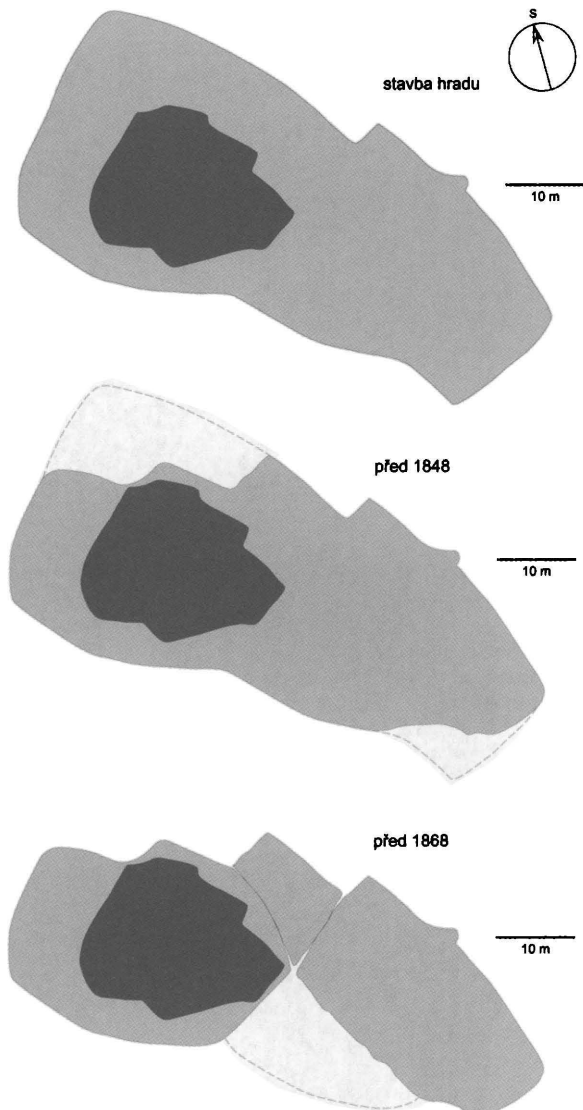
Obr. 2. Vrstevní plocha na jednom ze zřícených bloků se zachovaným exemplářem mlže *Inoceramus lamarcki stuemckekei* Heinz. Foto H. Kaňková.

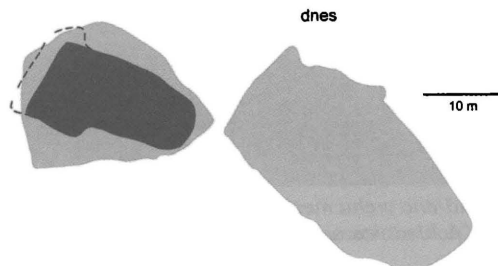
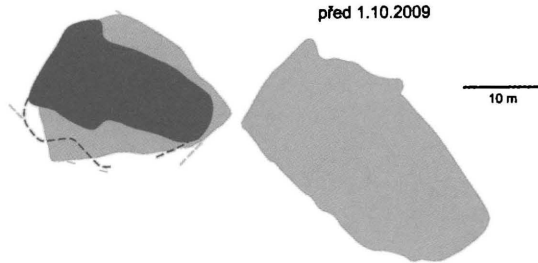
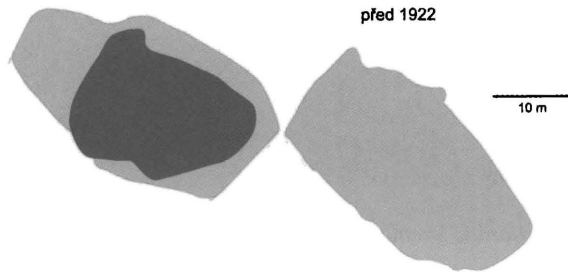
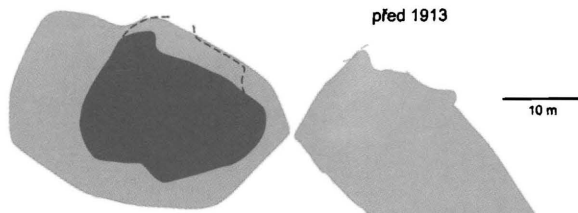
Obr. 3. Vrchol zhrubnutí 9,5 m nad patou profilu. Kladivo (jako měřítko) leží v úrovni báze slepencové polohy. Ještě výraznější zhloubení reliéfu lze pozorovat nad kladivem, a to v úseku silně bioturbovaného středně zrnitého pískovce. Foto J. Adamovič.

Obr. 4. Stav hradního vrchu před rokem 1913. Vyjřez z pohlednice označené Gruss aus Habstein b. Leipa, vyd. Jos. Hentschel, Kunstverlag, Leipa, odeslané 30. srpna 1910.

Obr. 5. Úbytek skalního masivu hradního vrchu v jednotlivých časových řezech. Světle šedá: rozsah dolního platá, šedá: rozsah horního platá. Čárkované obrysy označují rozsah skalní hmoty, destruované od posledního časového řezu. Plánek stavu před 1. 10. 2009 je převzatý z publikace Gabriela a Panáčka (2000).

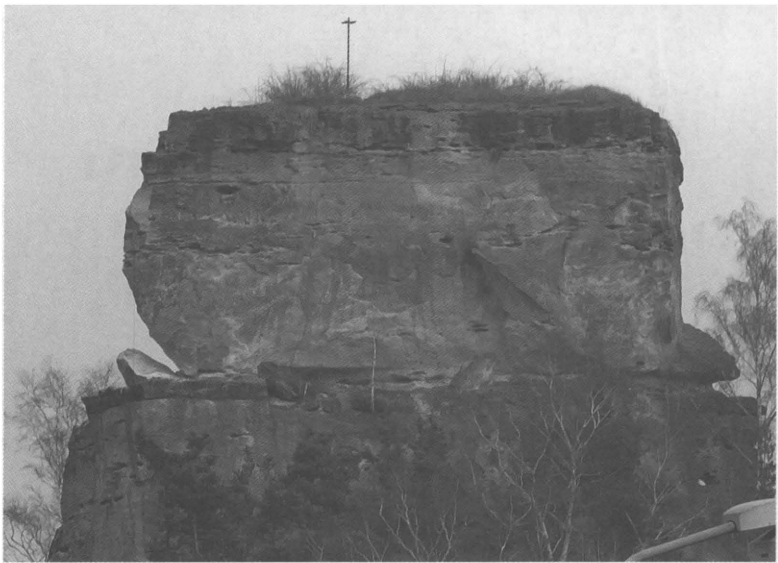
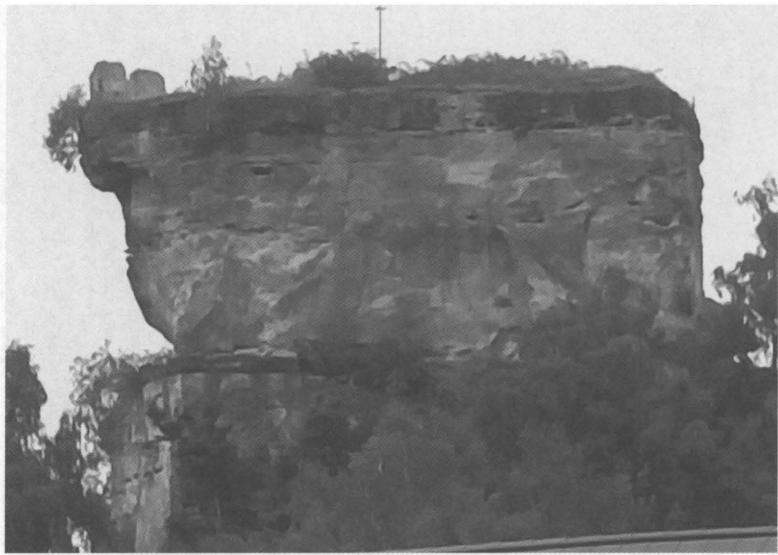

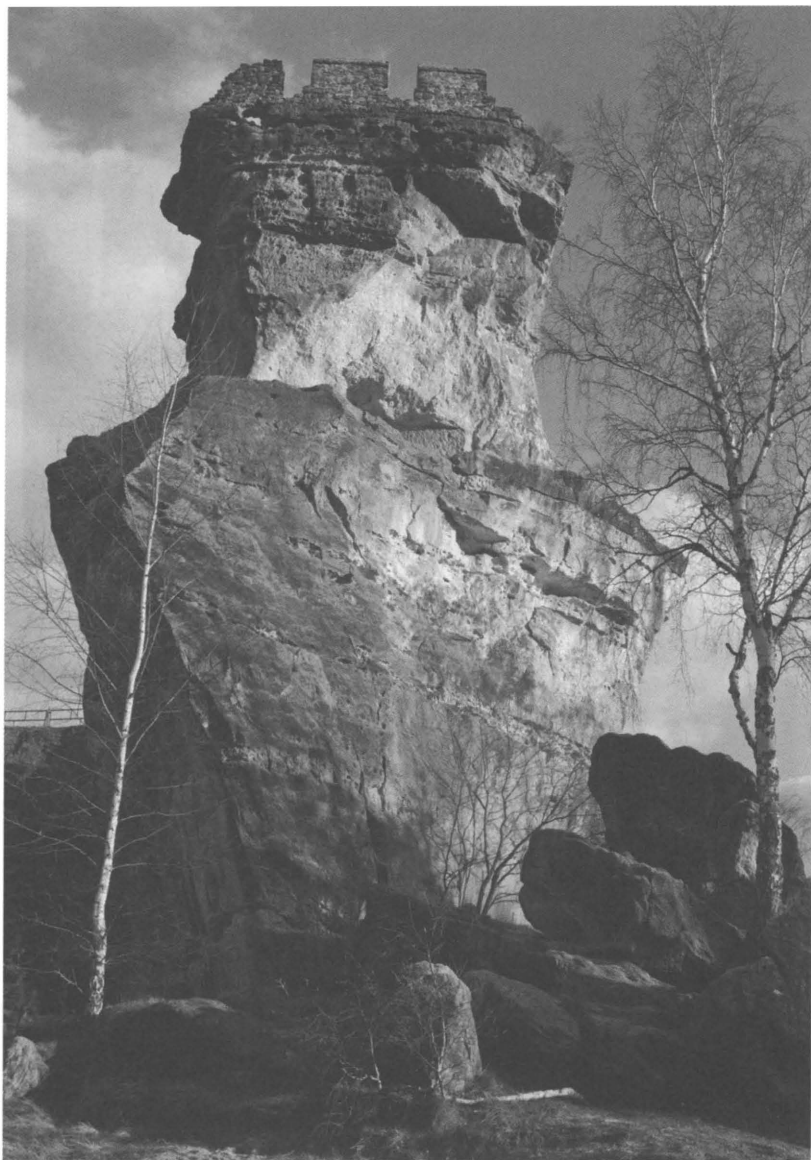
Obr. 6. Stav hradního vrchu mezi lety 1913 a 1922. Výřez z pohlednice odeslané 24. května 1925.

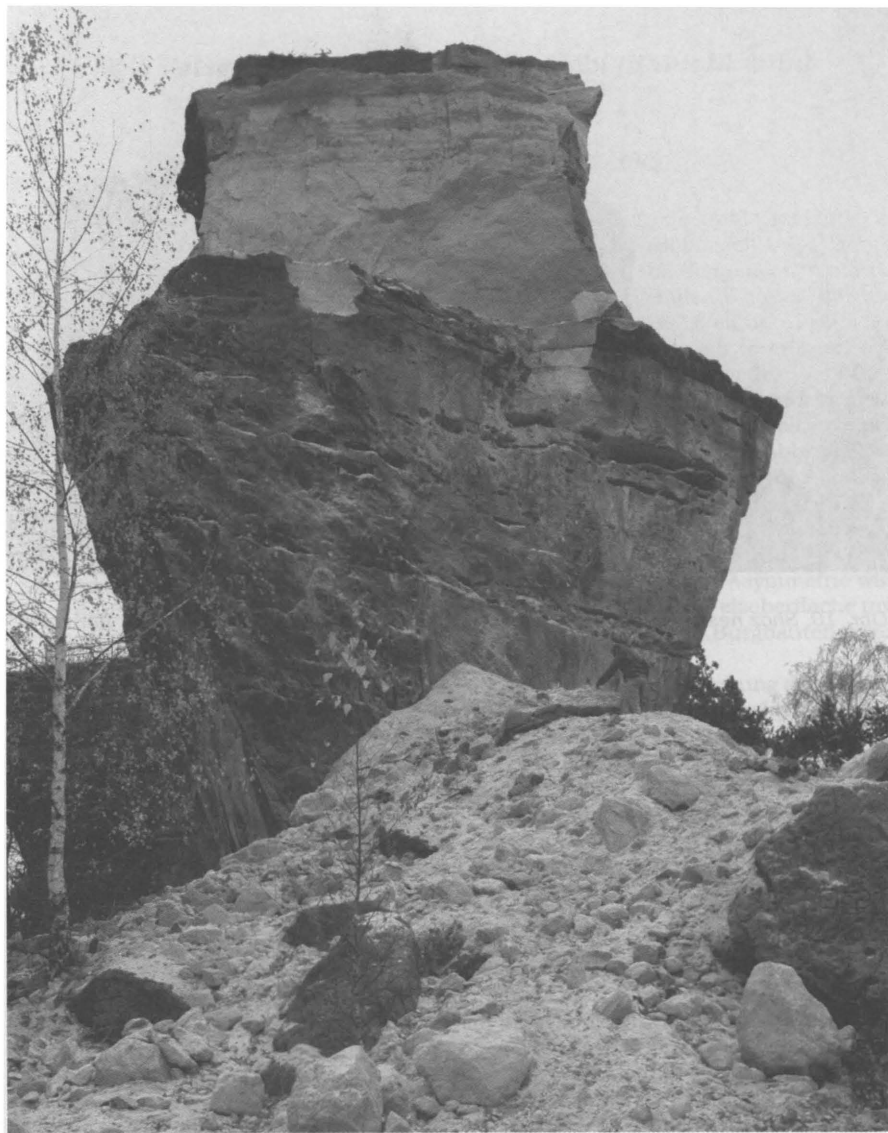
Obr. 7. Stav hradního vrchu mezi lety 1922 a 1936. Výřez z pohlednice, datum odeslání nečitelné. Jiná pohlednice s téměř stejným záběrem nese datum odeslání 19. června 1935.

Obr. 8. Srovnání siluety vrcholu hradní skály před skalním řícením dne 1. 10. 2009 (nahore) a po něm (dole). Pohled od jihu. Foto J. Adamovič.

Obr. 9. Srovnání západní stěny skály před skalním říčením dne 1. 10. 2009 (vlevo) a po něm (vpravo). Foto J. Adamovič (vlevo) a H. Kaňková (vpravo).

Obr. 10. Shoz nestabilního bloku odbornou firmou dne 30. 10. 2009. Foto H. Kaňková.

RESUMÉ

Die Felsstürze auf der Burg Jestřebí (Habichtstein) und ihre Ursachen

Jiří Adamovič – Helena Kaňková

Der Zeugenberg mit den Resten der mittelalterlichen Burg Jestřebí (Habichtstein) in der Gemeinde Jestřebí (Habstein) südlich von Česká Lípa (Böhmisch Leipa) erhebt sich 65 m über die Aue des Mlýnský potok-Baches (Mühlbach). Seine höchsten 25 m bildet ein Sandsteinmassiv mit steilen, stellenweise überhängenden Wänden, das aus einem östlichen und westlichen Teil getrennt ist. Die Geschwindigkeit der Zerstörung dieses Felsmassives hat sich im Laufe der letzten 200 Jahre deutlich vergrößert und ist um eine Ordnung grösser als auf den übrigen Sandsteinlokalitäten der Umgebung von Česká Lípa. Der vorherrschende Prozess dabei ist der Felssturz: im Laufe der einzelnen Episoden kam es zum Absturz von Blöcken mit einem Gesamtvolumen von Zehnern bis einigen Hunderten von Kubikmetern. Aus zeitgenössischen Abbildungen, Fotografien, aber auch aus schriftlichen Aufzeichnungen kann die allmähliche Abnahme des Felsmassives ziemlich gut rekonstruiert werden. Seit 1848, als es zur Trennung der beiden Teile dieses Felsmassives kam, hat sich der Abbruch auf den höheren, westlichen Teil des Massives konzentriert, während der östliche Teil von den jüngeren Abstürzen überhaupt nicht in Mitleidenschaft gezogen wurde. Diese Asymmetrie wird auch durch die unregelmässige Verteilung der Gipskrusten auf der Felsoberfläche und das unterschiedliche Ausmass der Destruktion der ursprünglichen Burgbauten dokumentiert.

Auf Grund der Revision der Angaben aus Bohrungen in der Umgebung des Felsens und auf Grund neuer Funde von Leitfossilien kann die Zuordnung der Kreidesandsteine des Habsteiner Felsens zum mittleren Teil der Jizera-Schichtenfolge (Irserschichten – Mittel- bis Oberturon) bestätigt werden. Innerhalb des lithologischen Profils des Felsens ist ein allgemeiner Trend der Verfeinerung des Kornes in der Richtung zum Hangenden ersichtlich, der die allmähliche Vertiefung des Sedimentationsbeckens reflektiert. Auffällig sind charakteristische scharf begrenzte Konglomeratlagen mit einer redeponierten fossilen Fauna mit überwiegenden Austern dar. In ihrem unmittelbarem Hangendem konzentrieren sich Spuren der bohrenden und scharrenden Tätigkeit von Lebewesen auf dem damaligen Meeresboden.

Im Horizont dieser Konglomerate und der Einlagerungen mit Lebensspuren tritt die Oberfläche des Felsens am schnellsten zurück: es bildeten sich hier Höhlungen, Einschnitte und Felsgesimse, die auch an den unlängst entblösten Wänden gut sichtbar sind. Senkrecht ist der Fels durch Störungen, die den bedeutenden, am Nordfuss des Felsens vorbeiziehenden sog. Ústěk-Bruch begleiten, zergliedert. Diese Kombination dieser für die Stabilität des Felsmassivs ungünstigen Bedingungen wird noch durch verschiedene Formen der Bioerosion, wie z. B. das Durchwachsen der Störungen mit Baumwurzeln oder die Herstellung von Bruthöhlungen durch Bienen ergänzt. Die prinzipielle Bedeutung für den Stabilitätsverlust muss allerdings der menschlichen Eingriffen in das Liegende des Felsens beigemessen werden; sie hingen einerseits mit dem Bau der Burg (Abgrabung der unterirdischen Räumlichkeiten, Beschwerung der

Ränder der Felssimse durch die Burgmauer), andererseits aber auch mit dem Abbau von Sandstein als Baustein im 18. und am Beginn des 19. Jahrhunderts zusammen. Dass der Zerstörungsprozess des Burgfelsens stetig weiter fortschreitet, wird durch das letzte Ereignis vom 1. Oktober 2009 dokumentiert. Vom Westende des höheren Teiles hat sich eine 1 bis 3 m starke, die ganze Breite des Felsens einnehmende Schuppe abgelöst, deren Gesamtvolumen auf mindestens 70 bis 100 m³ geschätzt werden kann. Der Grossteil des abgelösten Felsmaterials bildet einen etwa 7 m hohen Schuttkegel am Fusse des Felsens, einige Blöcke setzten ihre Bewegung am Hang nach SW und NNO weiter fort. Vor allem durch die abschirmende Wirkung des Baumwuchses entstanden keine grösseren Materialschäden. Im Laufe von einigen Jahren bis einigen Jahrzehnten muss allerdings mit weiteren Felsstürzen gerechnet werden.

Übersetzt von Petr Kühn

SKÁLA NA „OKENSKÉ RAMPĚ“ – ZAJÍMAVÁ BOTANICKÁ LOKALITA

Tomáš Rejzek

Mgr. Tomáš Rejzek, Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, katedra botaniky, Šlechtitelů 11, 783 71, Olomouc, e-mail: rejzekt@seznam.cz

Tomáš Rejzek: *The rock on the “ramp of Okna” – an interesting botanical locality*

This paper gives a description of a relatively small locality near of the railway between the stations Okna and Bezděz. This description gives a idea of the position and the nature of the site and presents an outline of its genesis. The most important part of the paper is a list of all species of vascular plants registered in the course of the visits between 2004 and 2009. One of its parts also is dedicated to the syntaxonomic description of the locality. Further also the vulnerability and the occurrence of phytogeographically interesting and endangered species in context with the broader vicinity of the locality are discussed.

Úvod

Při mém botanickém výzkumu v roce 2004 jsem našel tuto v místním měřítku zajímavější lokalitu, která dosud unikala pozornosti odborné veřejnosti. Během několika návštěv v následujících letech jsem zaznamenal skladbu druhů, které jednak reprezentují původní květenu území, jednak představují taxony šířící se druhotně na příhodná stanoviště. Tento příspěvek přináší stručný popis lokality a seznam nalezených druhů. Pro úplnost jsou uvedeny rovněž ruderalní druhy rostoucí přímo na železničním svršku pod skalou, z nichž některé částečně vystupují i na samotnou skálu, a druhy osídlující protější část traťového zářezu. Nomenklatura druhů je použita dle Kubáta (2002), fytoocenologické zhodnocení je provedeno na podkladě členění vegetace v publikacích Moravce (1995) a Chytrého (2007).

Popis lokality

Skála se nachází 2,53 km východně od nádražní budovy železniční stanice Okna (obr. 1). Je tvořena druhohorním pískovcem. Geneze lokality souvisí s vybudováním České severní dráhy (BNB) v roce 1867. V souvislosti se stavbou tratě bylo třeba vytvořit v členitém terénu řadu násypů a zářezů. Tím došlo v tomto místě k obnažení původně zřejmě podpovrchové matečné horniny a vytvoření skalního odkryvu. Skála tedy představuje zářez tratě č. 080 Bakov n. J. – Jedlová mezi stanicemi Okna a Bezděz v traťovém úseku 20,2 km. Pro název lokality jsem použil drážní označení tohoto stoupajícího úseku tratě, které uvádí Šindlauer (2004).

Lokalita je součástí fytogeografického okresu 52 Ralsko-bezdězská tabule, geomorfologického okrsku Polomené hory. Vrchní část skály je kryta borem, jehož bylinný podrost zasahuje rovněž na odlesněnou část. Okolní les je tvořen monokulturou borovice lesní a smrku ztepilého.

Seznam druhů

- Achillea millefolium* agg. (řebříček obecný)
- Ajuga genevensis* (zběhovec ženevský)
- Anthyllis vulneraria* (úročník bolhoj)
- Arenaria serphyllifolia* (pisečnice douškolistá)
- Arrhenatherum elatius* (ovsík vyvýšený)
- Asperula tinctoria* (mořena barvířská) **C3**
- Asplenium ruta-muraria* (sleziník routička)
- Avenella flexuosa* (metlička křivolaká)
- Betula pendula* (bříza bělokorá)
- Calamagrostis epigeios* (třtina křovištní)
- Calluna vulgaris* (vřes obecný)
- Campanula rotundifolia* subsp. *rotundifolia* (zvonek okrouhlostý pravý)
- Cardaminopsis arenosa* (řeřišničník pisečný)
- Carduus nutans* (bodlák nicí) **C4a**
- Carex ericetorum* (ostrice vřesovištní) **C3**
- Carlina acaulis* (pupava bezlodyžná)
- Carlina vulgaris* (pupava obecná)
- Cerastium holosteoides* subsp. *triviale* (rožec obecný luční)
- Cirsium arvense* (pcháč oset)
- Cytisus nigricans* (čilimník černající)
- Epipactis atrorubens* (kruštík tmavočervený) /3ex./ **C3, §3, CITES**
- Euphorbia cyparissias* (pryšec chvojka)

Festuca ovina (kostřava ovčí)
Fragaria vesca (jahodník obecný)
Galium × pomeranicum (svízel pomořanský)
Galium verum (svízel syřišťový)
Geranium robertianum (kakost smrdutý)
Hieracium lachenalii (jestřábník Lachenalův)
Hieracium pilosella (jestřábník chlupáček)
Hypericum perforatum (třezalka tečkovaná)
Koeleria pyramidata (smělek jehlancovitý)
Ledum palustre (rojovník bahenní) / 1ex. / **C3, §3**
Leontodon hispidus subsp. *hispidus* (máchelka srstnatá pravá)
Filago arvensis (bělolist rolní) **C3**
Melampyrum pratense (černýš luční)
Oenothera biennis (pupalka dvouletá)
Pinus sylvestris (borovice lesní)
Poa compressa (lipnice smáčknutá)
Polygala vulgaris (vítod obecný)
Polygonatum odoratum (kokořík vonný)
Populus tremula (topol osika)
Pseudolysimachion spicatum subsp. *spicatum* (rozrazil klasnatý pravý)
Rosa pendulina (růže převislá)
Quercus petraea (dub zimní)
Quercus robur (dub letní)
Ranunculus acer (pryskyřník prudký)
Sanguisorba minor (krvavec menší)
Taraxacum sect. *Erythrosperma* (pampeliška)
Thymus serpyllum (mateřídouška úzkolistá)
Trifolium alpestre (jetel alpský)
Vaccinium vitis-idaeus (brusnice brusinka)
Verbascum lychnitis subsp. *lychnitis* (divizna knotovkovitá pravá)
Vicia angustifolia (vikev úzkolistá)
Vincetoxicum hirsutinaria (tolita lékařská)
Viola arvensis (violka rolní)

Diskuze

Z uvedeného druhového složení lokality je zřejmé, že jsou zde zastoupeny prvky květeny autochtonní, pro kterou člověkem vytvořené stanoviště představuje určité refugium, ale také alochtonní, které sem imigrovaly v souvislosti s železniční dopravou.

Z fytoocenologického hlediska je vegetace na této lokalitě dosti obtížně zařaditelná. Dle dochovaných původních druhů a charakteru stanoviště je však zřejmé, že se částečně jedná o fragment dřívějších reliktních borů svazu *Dicrano-Pinion*, asociace *Dicrano-Pinetum*. Ve skalních štěrbinách rostou druhy ze svazu *Asplenion septentrionalis*, as. *Asplenio trichomanis-Polypodietum vulgaris*. Keř *Rosa pendulina* představuje fragment asociace *Ribeso alpini-Rosetum pendulinae*. Převažující část skalní vegetace tvoří druhy, které jsou součástí svazů *Koelerio-Phleion phleoidis* nebo *Alysso-Festucion pallentis*.

Na lokalitě bylo učiněno několik zajímavých nálezů ohrožených druhů. Zejména jsou to 3 exempláře druhu *Epipactis atrorubens* (kruštík tmavočervený) v zářezu dráhy a několik dalších v podrostu boru na skále. Na vrcholu skály roste též *Carex ericetorum* (ostřice vřesovištní), 1 ex *Ledum palustre* (rojovník bahenní) a větší množství *Asperula tinctoria* (mořena barvířská). Pro *Carex ericetorum* je takovýto bor na pískovcovém podloží typickým biotopem, což je dobře patrné v oblasti Hradčanských stěn, kde má tento druh velké množství mikrolokalit. Tato lokalita představuje již jeho poněkud osamocený reliktní výskyt mimo hlavní oblast rozšíření v rámci Českolipska. *Filago arvensis* (bělolist rolní) se zde vyskytuje sekundárně na svršku tratě. Za pozornost stojí též výskyt *Polygonatum odoratum* (kokořík vonný), který není pro danou oblast typický a jedná se o jednu z velmi mála lokalit na Českolipsku, stejně jako u druhu *Trifolium alpestre* (jetel alpský). Z fytogeografického hlediska je zajímavá přítomnost jednoho keře *Rosa pendulina* (růže převislá). Xerofytní charakter stanoviště podtrhují druhy *Arenaria serphyllifolia* (písečnice douškolistá), *Koeleria pyramidata* (smělek jehlancovitý), *Thymus serpyllum* (mateřídouška úzkolistá) či *Pseudolysimachion spicatum* (rozrazil klasnatý), které se vyskytují také v blízkém okolí v suchomilných lučních společenstvech okolo Bezdězu, jejichž podrobnému studiu se věnovali Kolbek et Petříček (1979).

V blízkém okolí skály na „okenské rampě“ bylo též zaznamenáno několik dalších zajímavých druhů. Především je to *Spergula morisonii* (kolelec Morisonův) /C4a/. Stabilně se vyskytuje na okolních skalních výchozech, např. Starosvětská věž (340m SZ od studované lokality). Ve velkém množství se však periodicky objevuje na lesních pasekách v okolí nebo na lesní cestě mezi železniční dráhou do Oken a bývalým lomem. Tato cesta je též místem výskytu silně ohroženého druhu *Teesdalia nudicaulis* (nahoprutka písečná) /C2/. Nejvíce jí zde bylo nalezeno konkrétně na písčíně při okraji cesty a lomu 365 m od popisované skály. Typickým druhem pasek v této oblasti je *Chamaecytisus ratisbonensis* (čilimník

řezenský) /C4a/. Hojně se vyskytuje také na pasece 340 m J od Kukaččí skály u rozcestí. J až JZ od popisované skály na okenské rampě na vlhčích místech a pasekách okolo Jeleního vrchu lze roztroušeně najít druh *Stellaria longifolia* (ptačinec dlouholistý) /C3/. Přímo na železniční dráze či při jejím okraji se často vyskytuje *Epipactis helleborine* (kruštík širolistý) /C4a, CITES/. V úseku mezi skálou a prvním domem před Okny bylo zaznamenáno 30 ex. tohoto druhu. V zářezu dráhy u železničního přejezdu opatřeného závorami (530 m Z od skály) byl zaznamenán bohatý výskyt *Orthilia secunda* (hrušnice jednostranná). Po poslední opravě dráhy se mi však její výskyt nepodařilo potvrdit, což ovšem nevylučuje samovolné obnovení populace.

Závěr

Skála na „okenské rampě“, jak byla lokalita v tomto příspěvku pojmenována, je z floristického hlediska poměrně zajímavou lokalitou. Přestože se zde vyskytují také druhy nepůvodní (alochtonní), které se sem dostaly feroviatickou migrací po železnici, má lokalita převážně reliktní charakter. Vyskytují se zde prvky původní (autochtonní) květeny, jakožto pozůstatek původních reliktních borů. Převážné zastoupení však mají druhy okolních nelesních (sub)xerofytních stanovišť, které zde našly příhodný biotop. Celkem bylo na skále a přilehlém zářezu železniční dráhy nalezeno 54 druhů cévnatých rostlin, z toho 5 v kategorii druhů ohrožených /C3/ a 1 v kategorii druhů vyžadujících zvláštní pozornost /C4a/. 1 druh se nachází v seznamu CITES. V blízkém okolí bylo zaznamenáno dalších 5 druhů, které se nacházejí v různých kategoriích ohrožení.

Vzhledem k tomu, že se jedná o extrémní stanoviště, které navíc není antropogenně narušováno, lze konstatovat, že lokalita je bez ohrožení. Jediným negativním vlivem na zdejší floru se jeví býti přirozená sukcese, která se projevuje zmlazováním náletových dřevin. Tento vliv však není nijak závažný už proto, že nálety jsou pravidelně eliminovány kvůli železnici. Tím je tedy zároveň dlouhodobě zabezpečena i „péče“ o lokalitu.

Lze konstatovat, že skála na „okenské rampě“ je příkladem toho, že v minulosti mohly zásahy člověka do krajiny mít také vedlejší pozitivní efekt, pokud díky nim došlo k vytvoření nových vhodných stanovišť pro výskyt původních druhů v jinak značně zkulturněné krajině.

Vzhledem k tomu, že má vegetace na této skále poměrně zajímavé druhové složení, bylo by dobré zabezpečit alespoň minimální územní ochranu na úrovni významného krajinného prvku.

LITERATURA

- Chytrý M. 2007 [ed.]: *Vegetace České republiky 1. – travinná a keříčková vegetace*. ACADEMIA, Praha.
- Kubát K. 2002: *Klíč ke květeně České republiky*. ACADEMIA, Praha.
- Kolbek J. et Petříček V. 1979: Vegetace Malého a Velkého Bezdězu a její vztah k Českému středohoří. *Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy* 11: 5–95.
- Moravec J. et kol. (1995): Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. *Severočes. Přír. – Příloha* 1995.
- Rejzek T., 2010: Zákres lokality skála na „okenské rampě“, okr. Č.Lípa. Mapa, měřítko neznámé; vygeneroval Tomáš Rejzek; Mapy.cz, SHOCart s. r. o., <http://www.mapy.cz/?query=#mm=TP@x=134182912@y=136692224@z=11> (20. 1. 2010)
- Šindlauer Z. 2004: *Vlakopis lužický. Putování po železných drahách v Lužických horách*. K-Report, Praha.

Obr. 1. Lokalita skály na „okenské rampě“: podkladová data: *Mapy.cz*, (c) *SHOCart s. r. o.*

RESUMÉ

Der Felsen an der sog. „okenská rampa“ („Rampe bei Woken“) – eine interessante botanische Lokalität“

Tomáš Rejzek

In der Umgebung von Česká Lípa (Böhm.-Leipa) gibt es nur verhältnismässig wenige Standorte auf Felsen mit einer Xerophyten-Flora. Trotzdem es sich hier um ein Gebiet mit einer langen Geschichte von botanischen Erkundungen handelt, ist die in diesem Beitrag beschriebene Lokalität ein Beweis dafür, dass man auch hier immer noch verhältnismässig wertvolle Lokalitäten finden kann, die bisher der Aufmerksamkeit der fachmännischen Öffentlichkeit entgangen sind oder die der Vergessenheit anheimgefallen sind. Die auf dieser Lokalität gefundenen 54 einschliesslich der 5 in verschiedenem Grade gefährdeten Pflanzenarten stellen eine Musterkollektion einerseits eines relikten Standortes einer ursprünglichen Flora, andererseits eines die Migration von Adventivarten in die Landschaft Böhmens ermöglichenden Standortes, der erst im Laufe der anthropogenen Eingriffe in die Landschaft entstanden ist. Dieser Felsen ist also ein Dokument eines möglichen positiven Effektes dieser Eingriffe, durch die bisweilen der Mensch unbewusst wenigstens teilweise die Abnahme ähnlicher Standorte in anderen Teilen der Landschaft kompensiert hat. Die Bedeutung dieses Standortes besteht auch darin, dass es sich hier um ein ziemlich stabiles Biotop handelt, das keine Ansprüche an eine dauernde und kostspielige menschliche Betreuung stellt.

Übersetzt von Petr Kühn

DROBNOSTI

KOSTEL SV. VAVŘINCE V JEZVÉ U ČESKÉ LÍPY

Petr Mandažiev

Středověká lokalita

Historické počátky dnešního Jezvé sahají až do časů raného středověku. Nejstarší známý písemný doklad o jeho existenci se vztahuje k roku 1197. Tehdy bylo uvedeno jako ves v držení Hroznaty Tepelského.^{1/}

K roku 1352 se Jezvé označuje latinsky jako Nova civitas.^{2/} Lze tedy oprávněně předpokládat, že muselo být povýšeno na institucionální město.^{3/}

Středověký kostel

Navzdory tomu, že je písemně doložen až k roku 1352, můžeme počítat s jeho existencí již dříve.^{4/} Nasvědčovalo by tomu také svatovavřínecké patrocinium, zaznamenané už roku 1422.^{5/} Jak kostel vypadal, známo není.

Půdorys Jezvé

Určení jeho stáří a zjištění geneze komplikuje absence archeologického výzkumu, který dosud proveden nebyl.^{6/} K dispozici nemáme ani solidně zpracovanou typologii našich městeček, jak nedávno konstatoval František Hoffmann.^{7/}

Přijmeme-li ovšem, ač nikoliv nekriticky a výlučně, badatelské paradigma, že mapy stabilního katastru, pořízené pro Čechy během druhé čtvrtiny 19. století, v zásadě zachycují schémata půdorysného uspořádání vrcholně středověkých sídlišť, můžeme tento předpoklad vztáhnout také na Jezvé.^{8/} Za abstraktní osnovu, jež posloužila jako východisko pro určení půdorysu někdejšího náměstí, lze potom považovat

trojúhelník, který přetrval četné změny zástavby městečka, jež je nutné brát v potaz.^{9/}

S ohledem na to, že půdorys ústředního prostranství ve tvaru trojúhelníku mají také nedaleké Kravaře, povýšené na město již ve druhé polovici 13. století a obdobnou půdorysnou situaci nalezneme též např. v Husinci, rozloženém při toku Blanice nedaleko Prachatic, navrhuji pracovní hypotézu, že trojúhelníkové schéma jádra městečka Jezvé pochází z doby vrcholného středověku.^{10/}

Urbanistická situace

Pro polovinu 18. století, kdy se stavěl barokní kostel, můžeme s trojúhelníkovým ústředním prostranstvím v Jezvé rovněž počítat. Nasvědčuje tomu objekt pivovaru, který stával na někdejšíh náměstí.^{11/} Taktéž nelze spoléhat na to, že by urbanistický rozvrh městečka doznal v období mezi polovinou 18. a 19. století přílišných proměn.^{12/}

Požár, vypuknuvší roku 1798, který zástavbu Jezvé značně poškodil, podnítl dle všeho spíše výstavbu kamenných domů, než aby nějak pronikavě ovlivnil urbanistickou situaci městečka; už jen s ohledem na rozložení majetkových vztahů v něm (domovní parcely, atd.).^{13/}

Stavba nového kostela v Jezvé^{14/}

V červenci roku 1746 se přikročilo k demolici stávajícího, již zchátralého kostela. Bourací práce probíhaly pod vedením zednického mistra Johanna Georga Görnera. Příštího měsíce zaměřil polír Jakub Oliva základy novostavby a řídil práce při jejich kopání.

Architektem nového kostela se stal pražský stavitelský mistr Anselmo Lurago. Smlouva s ním byla uzavřena paušálně (Per Pausch) na „zednický tovaryšský groš“, dokud nebudou příslušné práce dovedeny do konce. Od srpna roku 1746 do roku 1751 pobíral za každý týden, v němž se uskutečňovalo provádění stavebních prací, dohodnutou sumu 3 zlaté a 15 krejcarů. V této odměně byl zahrnut také výkres navrhované stavby (půdorys a profil). Navíc dostával pouze diety (cestovné, výživné). Při stavbě se nezdržoval neustále, nýbrž toliko jednou za čas zajel do Jezvé zkontrolovat, zda je vše v pořádku.

Funkci Luragova zástupce na stavbě a organizátora stavebních prací vykonával zmíněný Jakub Oliva. Výše jeho mzdy činila obnos 48 krejcarů za den vykonaných prací, nepočítaje svátky, které zpravidla nechávaly

utichnout zvukům řemeslných i jim nápomocných činností. V přehledu výplat pracovníkům se značily proškrtnutím příslušné kolonky. V účtech se také objevují položky za cestovné a výživné, které mu byly propláceny.

Stavebníkem kostela byl Jan Adolf hrabě Kounic, majitel novozámeckého fideikomisního panství. Na zdárném průběhu celého stavebního podniku měli svůj podíl taktéž direktor novozámeckého fideikomisu a další panští úředníci. Zapomenout se nesmí ani na poddané, kteří přispěli v rámci svých robotních povinností. Vzhledem k okolnosti, že se pod výplatami zedníkům v době započetí stavby objevují podpisy purkmistra Jezvé, počítat lze též s určitou účastí měšťanů. Stavebním písařem byl zdejší kantor.^{15/}

Přirozenou součástí celého stavebního podniku byla rovněž snaha ušetřit. V roce 1750 se uvádějí kupř. měděná pánev, dále měděný kotel na pálení kořalky, umístěné v panském sklepe v Zahrádkách, které měly napříště posloužit novému kostelu, nejspíše jako plech na střechu věži, pokrytí říms, nebo k jinému použití.

Částka vydaná na stavbu a vnitřní vybavení kostela v Jezvé se k listopadu roku 1754 vyšplhala na 11 448 zlatých. Hrabě Kounic poskytl jako patron kostela hotově 5 600 zlatých z rent svého novozámeckého panství, bezplatně pak materiál a roboty. Zbylá suma pocházela z kostelního jmění, tj. 3 000 zlatých, z kapes dobrodinců putovalo 2 363 zlatých a 20 krejcarů; filiální kostely přispěly na stavbu celkem 484 zlatých a 57 krejcarů. K 18. prosinci 1754 se celková suma nákladů navýšila ještě o dalších 200 zlatých. Platil opět hrabě Kounic z výnosů svého panství.

V době, kdy starý kostel uvolňoval místo pro staveniště nového, započali nedaleko od něho tesaři se stavbou provizorní dřevěné kaple a zvonice. Pravděpodobně se obě tyto stavby podařilo dovést do takové fáze ještě před závěrem stavební sezóny, tedy do začátku zimy 1746, aby mohly být vykonávány bohoslužby. Následujícího roku byla kaple rozšířena a zvonice, jistě v souvislosti s tímto rozšířením, přemístěna. Při mších se v kapli užívalo též varhanního pozitivu.

Přesnou podobu odstraněného kostela dnes těžko rekonstruovat. Lze však tušit, že byl přinejmenším alespoň zčásti kamenný, neboť za provedenou demolicí dostali zapláceno jak tesaři, tak zedníci. Je rovněž pravděpodobné, že v jeho vnitřním prostoru stála kruchta, protože před jeho definitivním odstraněním se přikročilo k demontáži varhan.^{16/} Z dalšího se zmiňuje pouze malá věž krytá měděným plechem, nejspíše sanktusníková, a makovice, patrně připevněná nad ní. Jestli měl kostel také velkou, hlavní věž, nelze nyní povědět, i když to není možné vyloučit.^{17/}

Nejdéle v roce 1748 bylo zdivo novostavby dovedeno až ke korunní římsce, potažmo k patám kleneb. V tomtéž roce dodal truhlářský mistr Johann Wentzl Oppelt „model k hlavici“ ve třech provedených kusech; dále tři malé a jedno velké „římsové prkno“ (Gesimsbrett) z tvrdého dřeva.^{18/} Je taktéž nanejvýš pravděpodobné, že nejpozději v této stavební sezóně se započal stavět krov.^{19/}

Velmi zajímavou, spíše kulturněhistorickou, okolností realizace kostela v Jezvě byl způsob, kterým Martin Watzel, českolipský tesařský mistr, hodlal ručit za svou práci. V srpnu roku 1748 se totiž písemně zavázal, že, pokud by v důsledku jeho nedbalosti vznikla nějaká škoda, zaplatil by tuto ze svého majetkového podílu na domě v Křížové ulici, který činil 500 zlatých, přičemž odhadní cena tohoto domu byla 1 000 zlatých. Vlastníky zbývajících podílů byly zřejmě tesařova žena a také děti z jejich manželství. Jeho mzdu pak činil obnos 48 krejcarů za den vykonané práce na stavbě kostela v Jezvě.

Tehdejší skutečnosti bude asi nejvíce odpovídat představa, že jednotlivé druhy stavebních i dalších prací probíhaly vedle sebe paralelně. Stavěniště tak mohlo vypadat jako „mraveniště“ různých řemeslníků a dalších pracovníků (nádeníků, atd.), kde každý musel nutně přesně naplňovat obsah své funkce, aby se povedlo zdárně celé dílo dovést do kžýzeného finále.

V roce 1750 dokončili řemeslníci sanktusníkovou věž. Příštího roku se pracovalo na velké, hlavní věži kostela. Probíhaly také přípravy na vytažení zvonů. Zřejmě ve stejném roce byly osazeny dvě sochy na sokly do průčelí, které dodal pražský sochař Anton Geiger společně se dvěma vázami. Zmiňována jsou také „velká římsová prkna“, cihly zdící a klenební, dveřní závěsy atd.

V roce 1751 vymaloval pražský freskař Filip Hager klenby kostela. Ve stejné stavební sezóně byly účtovány také štukatérské práce. Současně se pracovalo na zasklívání oken. Bohužel nyní nelze říci, jestli se nakonec rozhodli pro šestihranné nebo obdélníkové okenní tabulky, protože se nezdá, že by okna, jež má kostel dnes, pocházela z doby výstavby kostela.

Roku 1751, zdá se, byly hlavní práce na kostele uzavřeny, protože se dále již ani architekt Lurago, ani polír Oliva na stavbě neobjevují. Nebyli již vypláceni.

Dokončování však, jak již bylo naznačeno, pokračovalo i nadále. V roce 1756 se v účtech objevují položky kupř. za zámečnickou a zednickou práci ke kazatelně, atd. Asi však nebude velkou mýlkou tvrzení, že i přesto kostel již po nějakou dobu sloužil svému účelu.

Ještě roku 1766 byla uzavřena smlouva se sochařem Frantzem Josephem Langhoffem z Markvartic na dodání hlavního oltáře včetně výzdoby.

K roku 1755 se uvádí, jak již zmíněno, existence vápenice při pivovaru v Jezvě. Kámen byl během realizace stavby kostela dopravován z valterického kamenolomu. Dodáván byl však i z jiných míst.

Někdejší hřbitov, který se rozkládal u kostela, vymezovala zeď. Roku 1753 do ní dělníci prorazili bránu. Poněvadž se zde od roku 1897 nepohřbívalo, byla tato v roce 1909 z větší části stržena. Spolu s ní zmizela také stará kostnice, zachycená ještě tzv. císařskými otisky stabilního katastru v rohu hřbitova napravo od průčelí kostela. Salhausenský náhrobek, umístěný dnes uvnitř v kostele, stál zapuštěný do její zdi.^{20/}

Požár Jezvě roku 1798

V noci ze 13. na 14. dubna roku 1798 vypukl v Jezvě ničivý požár. Za obět mu padla škola, špitál, měšťanský pivovar, mlýn, a také domy zdejších obyvatel včetně stodol a kolen. Neštěstí postihlo více jak 50 rodin. K dovršení pohromy přispěla navíc doba napoleonských válek, v jejichž důsledku se navýšily ceny stavebních materiálů.

Kostel přišel o střechu věže, a také krov nad jeho lodí a kněžištěm vzal za své. Tři zvony a sanktusníkový zvonek žár značně poškodil. Není však jasné, zda zcela roztavil. Ohnivé jazyky plamenů poničily též 10 loktů ze šnekového schodiště, vedoucího k varhanám a do podkrovní.

Po uhašení požáru a odstranění jeho následků byl kostel přikryt prkny, aby už nedošlo k dalším škodám. Vnitřní vybavení kostela naštěstí neutrpělo žádnou újmu.

V roce 1799 byla dokončena stavba nového krovu a roku následujícího získala věž svou helmici včetně makovice a kříže. V roce 1800 se také uskutečnila oprava šnekového schodiště. Stopy po ohni jsou na stupních v jeho spodní části patrné dodnes.^{21/}

V téže době pracoval pro Michaela Karla hraběte Kounice jistý baron Hildprandt, který se pravděpodobně podílel na obnově střech jezevského kostela.^{22/} Zda by se však mohlo jednat o Franze Hillepranda, svobodného pána von Prandau nebo o slavného Franze Antona Hillebrandta, které oba ve své studii věnované vídeňské stavební byrokracii uvádí Elisabeth Springer, nelze nyní ještě říci.^{23/}

Oprava střešní konstrukce věže

Nejspíše ještě v roce 1937 byla vyměněna věžní konstrukce, obnoveno šalování a věž pokryta plechem. Současně proběhlo restaurování (konzervování) kříže, a zřejmě také další opravy: fasádní práce na přilehlých zdech, nejnutnější opravy střechy a přezkoušení hromosvodu.^{24/}

Pokus o interpretaci architektury vnitřního prostoru kostela sv. Vavřince

Máme-li uvažovat o barokním architektonickém díle jako uměleckém projevu, nutno ihned v úvodu našeho interpretačního úsilí zavrhnout postulát rozdílu mezi tím, jak se nám jezevský kostel sv. Vavřince jeví a jaký ve skutečnosti je. Vždy se lze vyjadřovat pouze o tom, jak se nám ukazuje. Jedině tak můžeme vyvíjet snahu být vskutku objektivní. Jen tímto způsobem se můžeme přiblížit na dosah pravé věčnosti: tzn. letmo se dotknout podstaty či přirozenosti samotného díla, abychom byli po chvíli opět odmrštěni na počátek nekonečného tázání se po jeho smyslu. V tom spočívá, soudím, kouzlo výtvarného umění vůbec, a také schopnost uměleckého díla opětovně si získávat naši pozornost.

Z tohoto zorného úhlu lze chápat obor dějiny umění jako metodiku odkrývání smyslu uměleckých výtvorů.

Je samo sebou, že existuje nespočet způsobů, prostřednictvím nichž je možné vykročit vstříc smyslu díla cestou jeho odhalování. Jejich svorníkem však vždy, a to nutně, musí být otázka, co činí, v našem případě stavbu architekturou.

K věci. Jeden z nejvýznamnějších historiků a teoretiků architektury Hans Sedlmayr, mistr pronikavého postřehu, zaměřil v jedné ze svých četných studií, jež vyšla po druhé světové válce, pozornost na takové vnitřní prostory kostelů, v nichž střed zaujímá sloup (centrály) nebo zabírají sloupy (v ose longitudinální chrámové dispozice). Obsahem tohoto architektonického řešení bylo dle Sedlmayra vyloučení člověka ze středu vnitřního prostoru stavby. Vlastně jeho vykázání na periferii.^{25/}

Dispozici kostela v Jezvě lze stručně popsat jako skladbu hloubkově orientované lodi se vtaženými pilíři, k níž se přimykají průčelní část na jihu a presbyterium s dvojicí přízemních přístavků na severu. Tři protějškové páry pilířů v lodi vynášejí dva sférické klenební útvary, mezi něž byl jako spojovací prvek vložen úsek valené klenby, členěný pasy, jehož osa jde rovnoběžně s osou založení. Celá tato figura spočívá jakoby v „pouzdrě“ zdiva, jež je v intervalech mezi pilíři otevřeno okny, dále pak

vítězným obloukem v severní a třemi úrovněmi otvorů nad sebou v jižní stěně lodi. (Tolik zhruba popisně analytickým způsobem.)

Ač vykazují oba uvedené sférické klenební útvary výraznou centralizující tendenci, přece se těžiště prostoru kostelní lodi jako celku „skrývá“ právě ve středním spojovacím poli valené klenby, čímž se vytváří napětí prostorových dimenzí. Prostor lodi tak dynamicky ožívá a prostřednictvím tohoto „zakrnělého“ pole, tedy středu, který vlastně chybí, sám sebe přesahuje. Patrně to je zejména ve srovnání s centrálně založeným presbyteriem, jež se též odlišuje jinými světelnými podmínkami. Vzniká pocit, že intence tohoto přesahu směřuje symbolicky právě tam: z potměšité kostelní lodi za světelným zdrojem. Faktická „vyosenost“ zde pokládá otázku centra a periferie, na niž zároveň odpovídá, v čemž spočívá pravda světa a kde ji lze hledat. Obsah a účel architektury zde harmonicky souzní s její dynamickou formou.

V situaci, kdy je člověku upírána možnost postavit se do středu prostoru, potažmo „do středu světa“, z něhož chce či má nutkání vše sledovat, jako by byl neustále „před ním“, resp. svět se rozprostíral „kolem něho“, přestává sám sebe prožívat jako izolovanou a nezávislou jednotu, z níž vystupuje „do světa“, ale počíná si uvědomovat, že svět se otevírá právě skrze toto vystupování, tedy bytí v přesahu, kdy člověk jako bytost má centrum mimo sebe. Ono „bytí před světem“ se najednou odhaluje jako provizorium.^{26/}

Sakrální architektura kostela v Jezvě však vybízí ještě k dalšímu kroku. Nabádá k „bytí v intervalu“, tedy k trnité cestě následovat Boha jako nejvyšší cíl prostřednictvím relativizování pevnosti a jistoty vlastního středu. Jde o hledání středu mimo sebe.

Shrnutí (otázky a úkoly)

Kostel sv. Vavřince v Jezvě je významnou regionální architekturou nadregionální hodnoty. Jeho projektant, výrazná tvůrčí osobnost své doby Anselmo Lurago, následovník slavného Kiliána Ignáce Dientzenhofera, zde budoucím generacím zanechal vskutku velkolepé dílo.^{27/}

Předchozí kostel, jak vyplývá z písemných pramenů, stál na tomtéž místě. Urbanistická situace, do níž Lurago svou novostavbu projektoval, byla v polovině 18. století v podstatě totožná s tou, již zachycují tzv. císařské otisky stabilního katastru, pořízené zhruba o sto let později. Domy, jež tehdy obklopovaly jezevské náměstí, byly patrové, ale z větší části nejspíše dřevěné. Kamenné stavby tvořily spíše výjimku. Uprostřed

někdejšího náměstí stál měšťanský pivovar, zbořený po osudném únorovém převratu.^{28/}

Kompoziční východiska konstituce vnitřního prostoru kostela v Jezvě, jak před mnoha lety konstatovala Věra Mixová – Naňková, nalezl Lurago zejména v tvorbě J. L. Hildebrandta. Lze uvést například kostely v jihomoravských Židlochovicích nebo v severočeském Jiřikově.^{29/}

Bylo by záslužným úkolem dějepisu umění vysledovat vznik a proměny tohoto architektonického typu. Jen na našem území existuje celá řada jeho variant. Stálo by rovněž za námahu, soudím, porovnat jej s vnitřními prostory založenými nad oválem, které kdysi Sedlmayr označil jako „dvouose symetrické“.^{30/} Nikoliv bez opodstatnění se v literatuře objevuje výraz „bicentrála“, aplikovatelný takto i na kostel v Jezvě.

V mém příspěvku jsem při interpretaci samotné architektury zaměřil pozornost na otázku charakteru vnitřního prostoru, a to svého druhu formálně analytickou metodou, propojenou však s esteticky postulovaným obsahem. Relevanci takového přístupu necht' posoudí laskavý čtenář.

Dodat musím pro tuto chvíli snad jedině, a to skutečnost, že Luragova verze je ve srovnání se Sv. Voršilou v Praze na Národní třídě nebo s radikálně barokní variantou Sv. Kláry v Chebu počinem spíše střízlivějším, proporčně vyrovnanějším. Někteří by řekli, že je více klasicistní. S trochou nadsázky lze povědět, že se uvolnila z pout vrcholného baroka, aby se mohla stát barokem pozdním.

Z písemných pramenů dále vyplývají některé specifické okolnosti průběhu stavby. Bylo lze, jak je z textu patrné, zhruba vysledovat jednotlivé etapy stavby, ale také skutečnost, že tyto za sebou nutně nenásledovaly mechanicky „husím pochodem“, nýbrž docházelo k jejich předpřipravování.

Průkaznou mikrosondou do cen nemovitostí je nepochybně Watzelova hypotéka, ručení hodnotou vlastního domu za práci.

Z hlediska organizace práce na staveništi nutno vyzdvihnout schopnosti a talent Jakuba Olivy, který v zásadě celou stavbu dle Luragových plánů založil, a také sám vedl. Škoda jen, že několik let po dokončení kostela v Jezvě tragicky zahynul při stavbě paláce Golz-Kinských na Staroměstském náměstí.^{31/} Luragovi samému zřejmě náleží zásluha na získání pražských umělců a uměleckých řemeslníků pro tento kostel.^{32/}

Nedořešenou otázkou zůstává podoba varhanních empor. Ne snad, že by základní idea dvou úrovní kůru nad sebou neměla pocházet z Luragova návrhu, avšak přeci jen, vzhledem k pozdější přestavbě varhan, uskutečněné roku 1796, nelze zcela brát ze zřetele možnost jejich úpravy

(balustrády, profílance, atd.), a to nikoliv, domnívám se, pouze jednorázově.^{33/} Vliv jejich podoby na kruchty děčinského stavitele Kosche konstatoval před časem Petr Macek.^{34/}

Závěr

Cílem tohoto příspěvku nebylo zcela vyčerpát téma architektury kostela v Jezvě, ani jeho urbanistických souvislostí, nýbrž toliko naskicovat badatelské problémy. Jako jedna z nejvýznamnějších památek a architektur Českolipska vůbec by si zasloužil samostatnou monografii, a to v kontextu celé Luragovy tvorby sakrálních architektur. Domnívám se, že materiálu by na ni bylo dostatek.^{35/}

Cílem tohoto příspěvku bylo podívat se na proces jeho vzniku, architekturu a urbanistické souvislosti v jakémsi přehledu interpretačních možností a možná také jejich úskalí. Z tohoto důvodu byla vypuštěna celá řada detailů, byť mnohdy nosných a zajímavých.

V úplném závěru bych ještě rád pozdravil a poděkoval následujícím lidem: I. Jonákové, V. Bendové, J. Jarolímkové, J. Mečířovi, J. Panáčkovi, L. Smejkalovi, J. Stejskalovi, Z. Vitáčkovi a dalším, kteří mi vyšli vstříc při vytváření tohoto příspěvku.

POZNÁMKY

- 1/ Vojtiškovi 1997, s. 8–9. CDM, sv. I, s. 346–348; č. 371. CDB, sv. I, s. 325–327; č. 358.
- 2/ Vojtiškovi 1997, s. 11. Vaněk 2001, s. 63. RDP, s. 77.
- 3/ Výraz „institucionální město“ má označovat takové sídelní útvary, které disponují městskými svobodami, tedy souborem náležitých právních ustanovení. Navrhl jej Jiří Kejř (1998, s. 30–32), jeden z nejvýznamnějších znalců problematiky konstituování středověkých měst u nás. Dle něj se označení „civitas“ plně kryje s pojmem institucionálního města pro dobu vrcholného středověku v Čechách (Kejř 1998, s. 87–95, s. 40–41). V případě Jezvěho, jak již bylo před časem podotknuto (Vojtiškovi 1997, s. 11), mohlo jít o záměr rozvoje sídelní aglomerace ve významnější město, což se však nakonec, jak je ostatně známo, nepodařilo. Snad tehdy stál Jezvě v cestě prudký rozvoj města České Lípy (k tomu viz Smetana 1979, zejm. s. 588–589; dále srov. Gabriel – Smetana 1980, s. 131–142; Smetana 1995, s. 25; Vaněk 2001, s. 37–38). K nezdařeným městským založením: Žemlička 1979, s. 43–68.
- 4/ První doložení: RDP, s. 77.
- 5/ Nejstarší známý záznam patrocinia: Vaněk 2001, s. 67. Dále (k stáří patrocinia): Boháč 1973, zejm. s. 385. Dle jeho výzkumů bychom mohli toto zasvěcení klášteru už do 12. století. Srov. též: Smetana 1979, s. 588.

- 6/ Ústní sdělení pana J. Panáčka.
- 7/ Hoffmann 2009, s. 156.
- 8/ K užití map tzv. stabilního katastru: Škabrada – Pešková 2006, s. 163 (poukazují na rozšířené užívání metody) ad. Ve své studii se pokusili nalézt „moduly“ vyměřování pŕodorysŕ některých vesnic na Rakovnicku. Dále (konkrétně k Jezvě): Vaněk 2002, s. 29 (odvolávejte se na katastrální mapu z roku 1843): „Typickým příkladem místa, kde vrcholné středověká kolonizace převrstvila starší osídlení, je Jezvě na řece Ploučnici“. A posléze dodává: „Starší plužinu doplnil blok pravidelných lánových pozemků“. Srov. k tomu rovněž: Žemlička 2002, s. 267. Ten se však k „retrospektivní kartografické metodě“ vyslovil o poznání skeptičtěji. Namítá proti ní, že je nekomplexní, a to ve smyslu konfrontace s výsledky archeologických výzkumŕ (konkrétních lokalit). Reprodukce map viz internetová aplikace <http://archivnimapy.cuzk.cz>
- 9/ Ke stavební podobě domŕ v Jezvěm (a změnám charakteru zástavby městečka): Vojtíškoví 1997, s. 23–26, s. 53–56 (požár 1798).
- 10/ Ke vzniku Kravař (podrobně): Smetana 1990, s. 43–85, zejm. srov. s. 59–61. Dále též: Sovadina 1995, s. 7–24. Vaněk 2004, s. 447–459. Obecněji (v souvislostech struktury městské síte) posléze: Smetana 1995, s. 23–34; viz zejm. s. 25. S Husincem jako právním městem lze počítat již v polovině 14. století. K tomu srov.: Grünwald 1888, s. 8.
- 11/ V roce 1949 byl tento pivovar stržen (Vojtíškoví 1997, s. 44). K roku 1755 se zmiňuje společně s vápenicí (Kalkhütte), která stála u něho (SOA Litoměřice, pob. Děčín, Vs Česká Lípa, k. 417: účty za stavbu kostela pro tento rok). I přes okolnost, že roku 1798 vyhořel (SOKa Česká Lípa, FŰ Jezvě, Pamětní kniha kostela a farnosti, první díl, nepag., nefol.), pokládám za jisté, že v polovině 18. století zaujímal část plochy jezevského náměstí stejně tak, jako později (viz tzv. císařské otisky stabilního katastru, mapováno 1843), neboť by bylo zbytečné, aby se dělníci, kteří pracovali na stavbě kostela, vypravovali pro vápno někam daleko od staveniště.
- 12/ Srov. Paudler 1901, s. 16, kde stručná statistika počtu domŕ a obyvatel v Jezvě na konci 18. a v 19. století. Sám Amand Paudler zde vyjadřuje ŕdiv nad tím, že navzdory zhoubnému požáru (1798) a pozdější industrializaci počet domŕ (resp. popisných čísel) a v souvislosti s tím počet obyvatel, v tomto období ani neklesl, ani se rapidně nezvýšil.
- 13/ K požáru: Vojtíškoví 1997, s. 53–56; též Pamětní kniha kostela a farnosti, druhý díl, nepag., nefol. (SOKa Česká Lípa, FŰ Jezvě). K charakteru zástavby: Vojtíškoví 1997, s. 23–28; též Hantschel 1911, s. 870–871; zdá se, že autorem části o Jezvě je Amand Paudler.
- 14/ Písemné prameny se nacházejí: SOA Litoměřice, pob. Děčín, Vs Česká Lípa, k. 416 a 417.
- 15/ Zde se přirozeně nabízí otázka, zda se robotních povinností ŕčastnili také někteří obyvatelé Jezvě. Prozatím na ni nelze odpovědět.
- 16/ Horák 1996, s. 60, uvádí, že „v září 1681 strhli tesaři v kostele starý kŕr a postavili nový.“
- 17/ Hantschel 1911, s. 870, uvádí: „Onoho času, a sice roku 1593, měl být postaven dřevěný kostel, jehož místo pak roku 1751 zaujal ten dnešní.“ Podoba stavby se však mezitím mohla i několikrát změnit.
- 18/ Oním „římsovým prknem“ se míní šablona pro tzv. tažení říms. Srov. Vilímková 1986, s. 61.

- 19/ Tesařský mistr Martin Watzel byl vyplácen od roku 1748.
- 20/ Zpráva o demolici kostnice a stržení zdi: SOkA Česká Lípa, FÚ Jezvě, Pamětní kniha kostela a farnosti Jezvě, druhý díl, nepag., nefol.
- 21/ O požáru Jezvě: SOkA Č. Lípa, FÚ Jezvě, Pamětní kniha kostela a farnosti Jezvě, první díl, nepag., nefol. K požáru též: Vojtiškovi 1997, s. 53–56. Za upozornění na stopy po ohni patří poděkování panu J. Mečířovi, starostovi Stružnice, a též důstojnému pánovi J. Stejskalovi. Roku 1825 získala věž zvony nové (SOkA Č. Lípa, FÚ Jezvě, Pamětní kniha kostela a farnosti Jezvě, díl druhý, nepag., nefol.).
- 22/ SOA Litoměřice, pob. Děčín, Vs Česká Lípa, k. 702 (v korespondenci).
- 23/ Springer 1996, zvl. s. 80–81.
- 24/ SOkA Česká Lípa, AM Jezvě, i. č. 26, k. 8 (rozpočet na opravu věže, září 1937). V makovici věže se dochoval unikátní soubor fotografií, které dokumentují opravu krovu a střechy. Ta se zřejmě uskutečnila ještě roku 1937. Za poskytnutí fotografií děkují panu J. Mečířovi.
- 25/ Sedlmayr (1948) / 1959, s. 199–201.
- 26/ K tématu sebezpřesahu v architektuře: Horyna – Uher 2004, s. 83. K tématu sebezpřesahu lidské duše: Palouš 2000, s. 176; též Patočka (1970) / 1998, s. 351 ad.
- 27/ K Luragovi (shrnutí): Vlček – Naňková 2004, s. 379–380, kde rovněž odkazy na starší literaturu. Nověji pak: Biegel 2004, s. 119–154.
- 28/ Dodatky, uvedené v odstavci, bazírují opět na studii manželů Vojtiškových.
- 29/ Mixová 1957, s. 147–148.
- 30/ Sedlmayr 1930, s. 35.
- 31/ K činnosti a životu Jakuba Olivy stručně: Naňková 2004, s. 458. Zde bych jen rád upozornil na to, že výraz polír, jak vyplývá ze souvislostí písemných pramenů, může v některých konkrétních případech označovat dokonce stavitele (ve smyslu funkce v organizaci stavby), tedy takového pracovníka, který je schopen zcela samostatně zvládat i náročnější úkoly, jemu přidělené. Nakolik Oliva eventuelně sám zasáhl do podoby architektury, resp. jejího tvarosloví, není možné nyní sdělit. K významům slov polír a stavitel srov.: Macek – Zahradník 1999, s. 363. Nezdá se mi však pravděpodobné, jak předpokládají oba autoři, že by řemeslník, který zastává funkci stavbyvedoucího, mohl opakovaně na delší časové úseky opouštět staveniště.
- 32/ Jejich podrobnější výčet by měl být úkolem monografické studie.
- 33/ K varhanám: Horák 1996, s. 60. Celé bádání navíc stěžuje okolnost, že účty za druhou polovinu 18. století nejsou momentálně k dispozici.
- 34/ Macek 2001, s. 54.
- 35/ Taktéž tento článek je pokračováním mého drobného příspěvku, který vyšel před koncem loňského roku v Regionálním zpravodaji.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny písemné

- Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, fond Velkostatek Česká Lípa, k. 416, 417, 702.
- Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Archiv městečka Jezvě, inv. č. 26, k. 8: oprava kostela, 1937.

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Farní úřad Jezvé, Pamětní knihy kostela a farnosti: první (od 1722) a druhá (od 1827). (Tento archivní fond není zpracován.)

Prameny editované

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Sv. 1. Ed. G. Friedrich, Praha 1907.

CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Sv. 1. Ed. A. Boczek, Brno 1836.

RDP: Registra decimarum papalium. Ed. W. W. Tomek, Praha 1873.

Citovaná literatura

Biegel, Richard: Architekt Anselmo Lurago, Průzkumy památek, roč. XI, 2004, č. 2, str. 119–154.

Boháč, Zdeněk: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, Československý časopis historický, roč. XXI, 1973, str. 369–388.

Gabriel, František – Smetana, Jan: Sidelně historické aspekty vzniku města České Lípy, Archaeologia historica, roč. 5, 1980, str. 131–142.

Grünwald, Matyáš: Husinec, rodné místo Jana Husi, Benešov 1888.

Hantschel, F.: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa, Česká Lípa 1911.

Hoffmann, František: Středověké město v Čechách a na Moravě, Praha 2009 (pozn.: druhé, rozšířené a upravené vydání).

Horák, Tomáš: Varhany a varhanáři na Českolipsku, Česká Lípa 1996.

Horyna, Mojmír – Uher, Vladimír: Chvála tvaru, Praha 2004.

Kejř, Jiří: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998.

Macek, Petr: Barokní architektura a stavitelství v severních Čechách, in: Hrubý, Petr – Hrubá, Michaela (ed.): Barokní umění v severozápadních Čechách. Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem, 24. až 25. května 2001, Ústí nad Labem 2003, str. 33–70.

Macek, Petr – Zahradník, Pavel: Kostel sv. Václava v Rozbělesích. Poznání barokní stavby ve vztahu k metodice stavebně-historických průzkumů, Zprávy památkové péče, roč. 59, 1999, č. 10, str. 361–370.

Mandažiev, Petr: K architektuře kostela sv. Vavřínce v Jezvě, in: Regionální zpravodaj. Informační list Městského úřadu Žandov, Obecního úřadu Horní Police, Obecního úřadu Velká Bukovina a Obecního úřadu Stružnice, roč. 6, 2009, č. 4, str. 4.

Mixová, Věra: Kostely v Rabštejně a Osově a skupina kostelních staveb Anselma Luraga, Umění, roč. 5, 1957, str. 146–148.

Naňková, Věra: Oliva, Jakub, in: Vlček, Pavel (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků, Praha 2004, str. 458.

Palouš, Radim: Světověk a časování, Praha 2000 (pozn.: druhé, přepracované a rozšířené vydání).

Patočka, Jan: Komenský a otevřená duše, in: Schifferová, Věra (ed.): Komeniologické studie II, Praha 1998 (pozn.: poprvé článek vyšel roku 1970), str. 337–351; 393.

Paudler, Amand: Neustadtel an der Polzen, Česká Lípa 1901.

Sedlmayr, Hans: Österreichische Barockarchitektur, Wien 1930.

Sedlmayr, Hans: Säule mitten im Raum, in: Epochen und Werke. Gesammelte Schriften zur Kunstgeschichte. Erster Band, München 1959 (pozn.: poprvé článek vyšel roku 1948), str. 199–201; 362.

Smetana, Jan: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, Československý časopis historický, roč. 27, 1979, str. 573–599.

Smetana, Jan: Počátky města Kravaře v severních Čechách, Folia Historica Bohemica, roč. 13, 1990, str. 43–85.

- Smetana, Jan: Proměny struktury městské sítě na severu Čech do 15. století, *Archaeologia historica*, roč. 20, 1995, str. 23–34.
- Springer, Elisabeth: Das Josephinische Musterkirche, in: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*. 11. Band, Wien 1996, str. 67–98 (plus přílohy).
- Škabrada, Jiří – Pešková, Zuzana: K možnostem identifikace středověkého vyměrování vesnic v českých zemích, *Dějiny věd a techniky*, roč. 39, 2006, č. 3, str. 163–177.
- Vaněk, Vojtěch: Vznik středověkého osídlení, in: *Česká Kamenice, Česká Lípa 2002*, str. 26–62.
- Vaněk, Vojtěch: Kravařský újezd doksanského kláštera a právo ochrany nad církevním zbožím, *Časopis Matice moravské*, roč. CXXIII, 2004, č. 2, str. 447–459.
- Vilímková, Milada: Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové, Praha 1986.
- Vlček, Pavel – Naňková, Věra: Lurago, Anselmo Martino, in: Vlček, Pavel (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků*, Praha 2004, str. 379–380.
- Vojtiškovi, Marie a Břetislav: Jezvé. Obrazy ze starých dějů městečka, Stružnice 1997.
- Žemlička, Josef: Nezdařená městská založení, *Hospodářské dějiny*, svaz. 4, 1979, str. 43–68.
- Žemlička, Josef: *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha 2002.

INTERNET

<http://archivnimapy.cuzk.cz> (Císařské povinné otisky stabilního katastru)

ZKRATKY

AM: Archiv města (archivní fond)

FÚ: Farní úřad (archivní fond)

SOA: Státní oblastní archiv

SOkA: Státní okresní archiv

Vs: Velkostatek (archivní fond)

Obr. 1. Kostel sv. Vavřince v Jezvě od severozápadu, foto Jan Měčtř.

Obr. 2. Kostel v Jezvě od východu, v pozadí Děčínský Sněžník, foto Jan Mečtř.

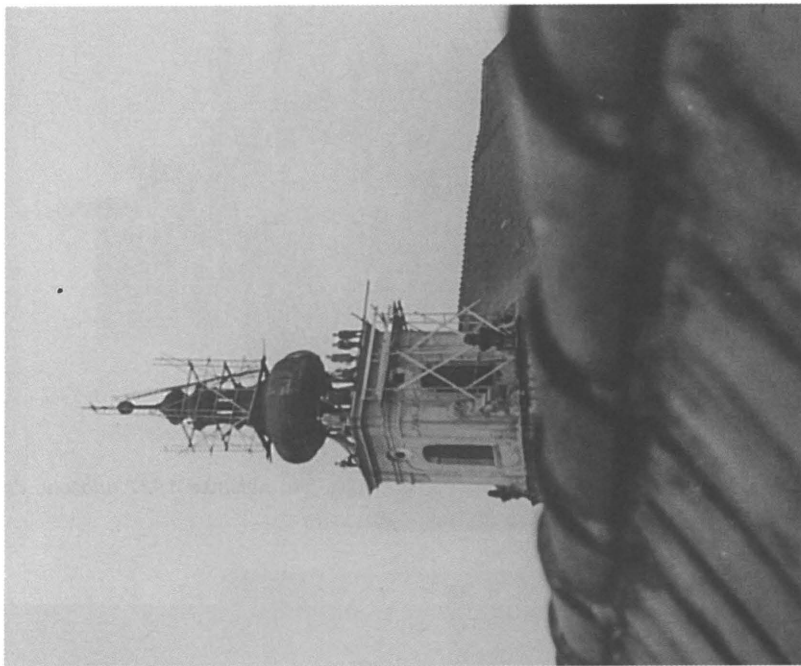
Obr. 3. Loď kostela v Jezvé, pohled z prvního patra kůru, foto Jan Mečíř.

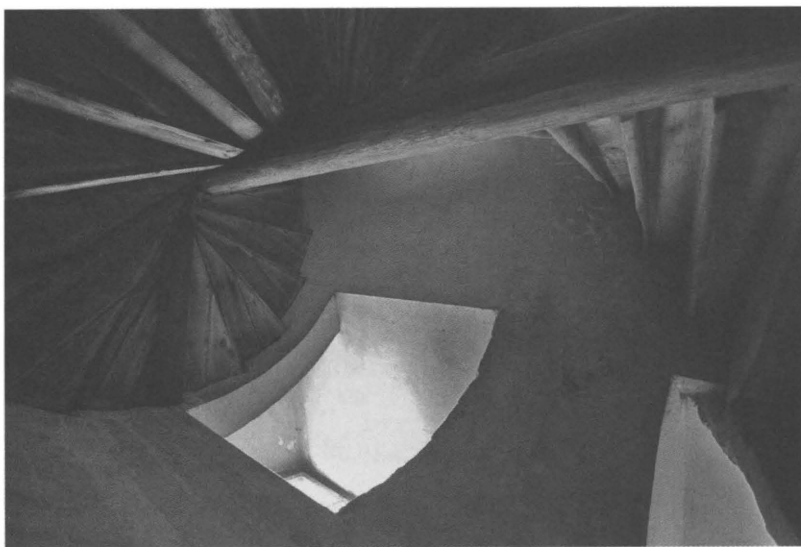
Obr. 4. Píř a úsek valené klenby, pohled z kostelní lodi (z pole u kruchty), foto autor, 6. 8. 2007.

Obr. 5. Varhanní kruchta z kostelní lodi, foto Jan Mečř.

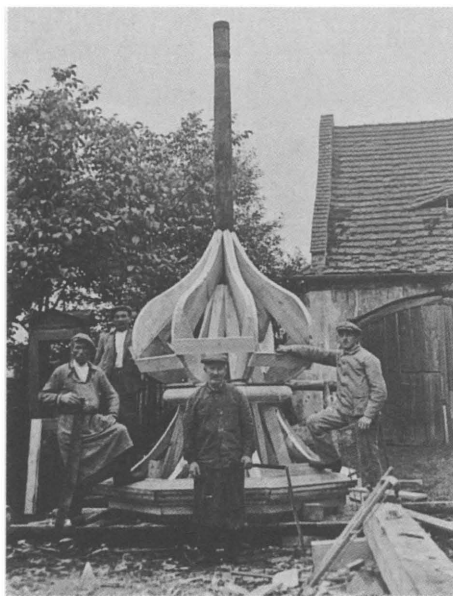
*Obr. 7. Oprava střechy věže kostela v Jezové, foto nejspíše 1937
(v makovici kostelní věže).*

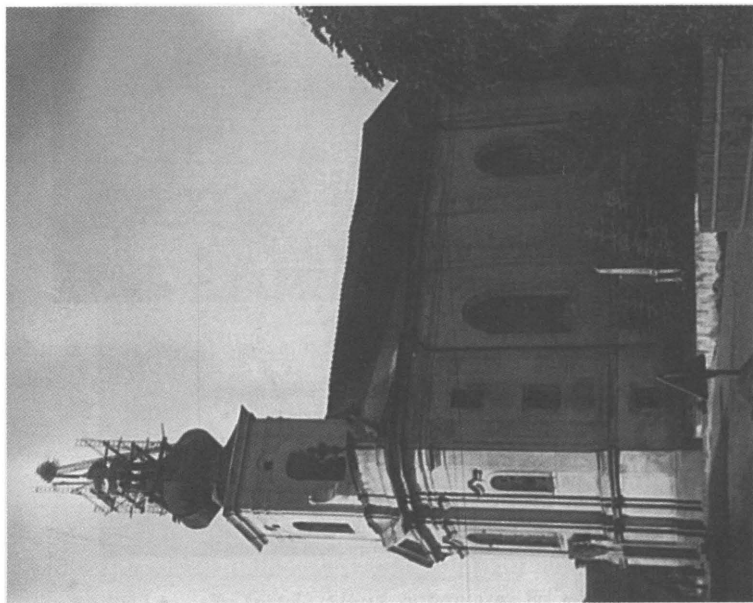
Obr. 6. Šnekové schody na půdu, foto Jan Mečtř.

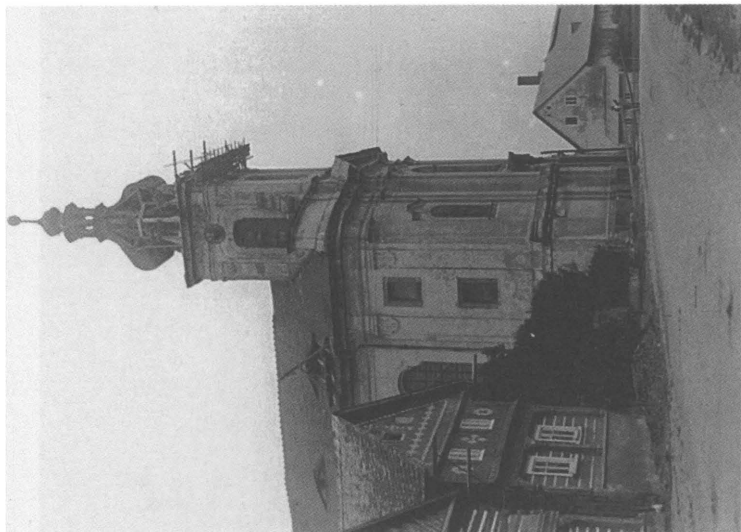
Obr. 8. Kříž a makovice, v čase opravy kostelní věže, foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

Obr. 9. Oprava krovu střechy věže, foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

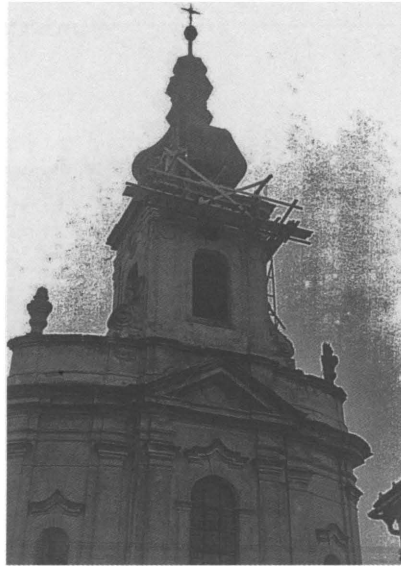
Obr. 10. Oprava střechy věže, foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

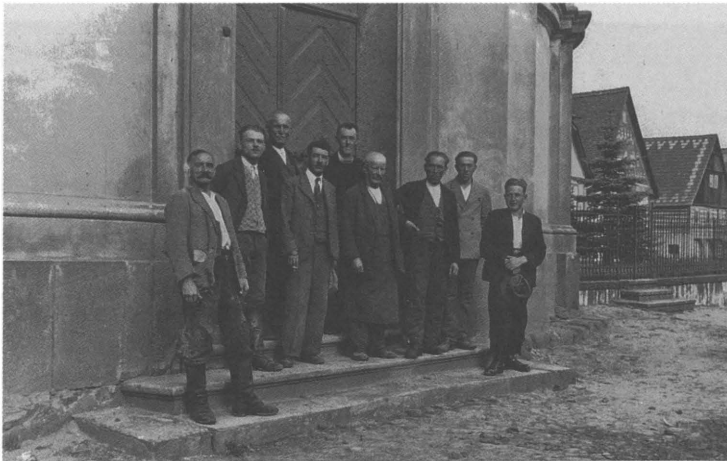
Obr. 11. Oprava krovu a střechy, nalevo tzv. lidová architektura (někdejší zástavba, zbořeno), napravo část pivovaru (rouněž stržen), foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

Obr. 12. Oprava krovu a střechy, foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

Obr. 13. Oprava krovu a střechy, foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

Obr. 14. Před průčelím kostela v Jezvě, napravo tzv. lidová architektura (někdejší zástavba, zčásti zbořeno), foto nejspíše 1937 (uloženo do makovice kostelní věže).

Obr. 15. Kostel v Jezvě od východu, pohlednice vydána: před 1900 (dle L. Smejkal). Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě. Sbirka pohlednic a vedut. Sign. ND 9479. Napravo je k vidění část pivovaru.

Anselmo Lurago bairisch

Obr. 16. Podpis Anselma Luraga na jedné z kvitancí (datované 6. 9. 1751). SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Česká Lípa, k. 416.

STAROSTI ZÁKUPSKÉHO KASTELÁNA V POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Martin Aschenbrenner

Když 2. prosince 1848 abdikoval v Olomouci císař Ferdinand V. Dobrotivý, odjel se svou ženou a dvorem ihned na Pražský hrad a ten si posléze zvolil za své nové trvalé sídlo. Léto roku 1849 strávil v Innsbrucku, ale někdy potom se rozhodl využívat jako svá letní sídla zámky na svých českých statcích, které tehdy zápisem do desek zemských definitivně převzal jako svůj osobní majetek. Za letní sídla byly vybrány zámky v Zákupech a Ploskovicích. Léto roku 1850 strávil císař se svým dvorem ještě v Innsbrucku, ale v té době se již rozbíhaly rekonstrukční práce na obou uvedených sídlech v severních Čechách. Dříve měl být uveden do obyvatelného stavu zámek v Zákupech, kde se počítalo s mnohem menšími úpravami než v Ploskovicích.

Zákupský zámek nebyl obýván asi tři čtvrtě století. Většinu zařízení majitelé koncem 18. století rozprodali a nově byly nedávno zařizeny jen asi tři pokoje.^{1/} Barokní malby v interiérech se nacházely ve velmi špatném stavu. Úpravami zámků byl pověřen pražský stavitel Jan Bělský, který si na pomoc při výzdobě interiérů přizval „dvorního dekoratéra“, čalouníka Josefa Veselého, rovněž z Prahy. Některý z nich pak přizval ke spolupráci také malíře Josefa Navrátila. Práce v zákupském zámku probíhaly v zimě 1850–1851. Bělský uzavřel smlouvu s Navrátilem 31. října 1850 a požadoval, aby výzdoba zámku byla hotova do konce března 1851, avšak Navrátil se zavázal předat práce hotové již na konci února. 10. ledna začalo tapetování a ihned po něm i zařizování jednotlivých pokojů. V březnu a dubnu pokračovaly ještě práce v předzámčí.

Protože, jak již bylo řečeno, zámek dlouhá léta nikdo neobýval, neměl ani žádné zaměstnance. Byl součástí zákupského velkostatku, takže nutné záležitosti, které se zámku týkaly, zařizoval ředitel tohoto velkostatku Petr Grömling, v době počátku prací již šedesátiletý.^{2/} Jako jediný

zaměstnanec zámku se v účtech uvádí „seřizovač hodin“ Ignác Ducke.^{3/} Nepochybně se jednalo o zákupského zámečnicka téhož jména, který chodil nařizovat hodiny na zámecké věži vedle provozování svého řemesla.^{4/} Bylo jasné, že taková personální situace je nadále neúnosná. Dne 10. února 1851 podepsal tedy ředitel císařských statků JUDr. Wolfgang Prokop Polák dopis správě statku v Zákupcích,^{5/} v němž tuto situaci řeší. Na návrh ředitelství statků císař Ferdinand systemizoval pro „panství Zákupy“ místo „zámeckého inspektora“ a uložil úřadu nejvyššího hofmistra jmenovat jím dosavadního písaře vrchní správy v Zákupcích Franze Sahulého, a to od 15. února 1851. Plat mu byl určen podle tabulky, a to na úrovni „hospodářského pojezdného“ (Wirtschaftsbereiter). K dopisu byl připojen jmenovací dekret, který se nezachoval.

Polákův dopis však pro hospodářskou správu vysvětluje postavení a vypočítává povinnosti zámeckého inspektora. Ten měl být podřízen vrchní správě statku v Zákupcích, v té době tedy Petru Grömlingovi, ale v době přítomnosti dvora v Zákupcích měl přijímat příkazy od císařova nejvyššího hofmistra. Povinnosti měl zámecký inspektor dvě. Za prvé převzít zámecký inventář a nést za něj zodpovědnost. Na jednotlivé inventární předměty vtisknout čísla černou barvou vedle dvojitého orla a písmena „R“ (od německého pojmenování Zákup – Reichstadt), a to samozřejmě „na místě očím nepřístupném“. Menší inventární předměty se nezapisovaly do inventáře jednotlivě, nýbrž pod celkovým počtem kusů a nesly označení dvojitého orla + R, nebo koruny + R, popř. i jiné. Čísla musela tvořit nepřetržitou řadu a spolu s příslušnými předměty být sepsána. Zámecký inspektor byl pak za inventář zodpovědný vrchní správě statku, která nesla spoluzodpovědnost. Měl také evidovat a oznamovat všechny změny v inventáři.

Druhou povinností zámeckého inspektora bylo vyhledávat výpomocné lidi obojího pohlaví, jichž bylo třeba při přítomnosti dvora, a podávat návrhy na jejich přijetí vrchní správě.^{6/} 15. února 1851, tedy v době, kdy Navrátil se svou družinou dokončoval malířskou výzdobu zámku a kdy se již místnosti zařizovaly nábytkem, nastoupil tedy na místo zámeckého inspektora Franz Sahule. Narodil se v roce 1809, bylo mu tedy 42 let. Jeho manželka Anna byla o sedm let mladší. Měli tři malé syny (Adolfovi bylo 10 let, Franzovi 4. ledna pět a Heinrichovi předchozího 6. listopadu čtyři roky), u dcery neznáme ani jméno, ani dobu narození, možná v pojednávaném roce ještě nebyla na světě.^{7/} V roce 1855 bydleli v budově rozsáhlého hospodářského dvora u zámku (čp. 4)^{8/} a lze jistě předpokládat, že i předtím obývali místnosti v některé z budov zámeckého komplexu.

Franz Sahulle zastával, jak již bylo řečeno, úřad vrchního písaře při správě zákupského velkostatku. V roce 1850 dostal za 2. pololetí plat 75 zlatých kromě jiných požitků, od roku 1852 činil jeho plat 400 zlatých ročně.^{9/} Teprve od 1. října 1851 dostal k ruce ještě uklízeče pokojů jménem Wenzel Morawetz a od 1. února 1852 podomka Josefa Bauera. Zahradu byla již dříve spravována zvlášť.^{10/}

Přesně po jedenácti měsících působení ve funkci zámeckého inspektora, 14. ledna 1852, psal Franz Sahulle dopis na ředitelství statků do Prahy, v jehož archívu se dochoval.^{11/} Jedná se o reakci na nedochovanou výtku Sahullemu, která do Zákup došla 12. ledna 1852. Žádalo se od něj předložení sepsaného inventáře zámku. Ten však v té době ještě neexistoval. Franz Sahulle k tomu poskytl poměrně obsáhlé zdůvodnění v osmi číslovaných bodech. Hned v prvním bodu uvádí: „Dokud zde byl přítomen nejvyšší dvůr, což trvalo až do 30. října, nesmělo se v přijímání zámeckého inventáře nic podniknout“. V dalších bodech potom vysvětluje, proč ani ve zbývajícím čase, tj. za dva a půl měsíce, nemohl požadovanou práci vykonat, a dopis je tedy přehledem jeho práce za tuto dobu.

Po odjezdu dvora dostal Sahulle nařizenou ihned vyklidit všechny pokoje v sálové budově (tedy v jižním křídle hospodářského dvora) a v místnosti hradní stráže kvůli stavbám. Nebylo mu však vykázáno žádné místo, a tak musel předměty nahromadit v „k tomu se ne zvláště hodící“ sedlové komoře (Sattel-Kammer), kde se „do dnešního dne nacházejí“.

Hned nato se začalo se stavebními pracemi v zámku, kde „bylo mnoho řemeslníků a cizích přidavačů v celém zámku od přízemí po podkroví“ a kde musel vyklidit sklad v prvním patře jižního křídla, do nějž byla ve-stavována sakristie. Předměty odtud byly přeneseny do různých velkých pokojů. „Tyto práce potřebovaly čas a přísný dohled, aby nejvyšší statky dílem rozbity, dílem ukradeny být nemohly; následně nezbylo podepsanému nic jiného, než s každým jednotlivým kusem běhat, a sice zde odemknout a tam opět zamknout“. Snažil se uložit věci do suchých a vyklizených prostor, aby mobiliář „při vyhlídce neustálých předělávek nebyl stále přenášen a tím nemusel být poškozován“.

Ještě nenatřená zimní okna ve 2. patře musela být vysazena a po natření nasazena. Podobně byla „zimní okna v 1. patře truhlářem a zámeč-níkem nasazena, zasklena, natřena a zavěšena“ a na budovu umístěny žaluzie uskladněné v přízemí. Sahulle si zde postěžoval, že v případě zim-ních oken museli řemeslníci jít s jedním křídlem do pokoje 5×-6×, takže jim musel otvírat, stejně tak jim musel otvírat přízemní pokoj, kde byla okna uskladněna. Pripomíná, že se mohl vzdálit pouze v poledne a že to

vše dělal proto, aby zmíněné práce byly co nejdříve dokončeny. V samostatném bodě pak zdůrazňuje, že jen na zhotovení nových špaletových okenic v císařově ložnici bylo potřeba 12 dní.

Osobní dozor zámeckého inspektora dále vyžadovalo vyklizení zámecké kaple, kde teprve nyní probíhaly zásadní práce. Předměty odtud nechal odnést jednak do koupelny, jednak do sklepa. Ustavičné přenášení a oprášení nábytku a osobní dozor, protože „nesměl nikomu svěřit klíč k nejvyšším statkům“, vyžadovalo také zazdívání několika dveří a prolomení jiných v zámku i v předzámčí.

V samostatném bodě připomíná Sahulle dohled nad ukládáním ledu do sklepní ledárny pod kuchyní.

V posledním bodě zámecký inspektor podotýká, že lesk nábytku byl poškozen ustavičným oprášováním kvůli prolamování nových komínů, dveří, zazdívání jiných dveří apod., při nichž „se celá mračna prachu zdvihala“. Musel také zajistit hlídání zámeckých bran, „aby nikdo z pracujících řemeslníků a nádeníků ze sídelního zámku nemohl nic odnést“. Toto hlídání obstaral podomek.

Je jisté, že na dva a půl měsíce je prací prokazatelně dost. Kromě toho však Sahulle uvádí i další problémy se zavedením inventáře. Očekával „výkaz dvorního čalouníka, zámečnického a truhlářského mistra“, aby měl přehled o množství jednotlivých dodaných kusů mobiliáře, ale také aby se dověděl jemu „u mnoha kusů nejednou neznámé názvy“. Obrátil se dále na Josefa Veselého, aby mu poslal „pouze jednoduše vystavený a spolupodepsaný výkaz o nábytku sem dovezeném“. Rovněž účetní Soudný z Prahy mu slíbil tiskopisy k vedení inventáře, které se používají na c. k. hradní inspekci, avšak dosud je neposlal, ani očekávaný bližší návod.

Sahulleho dopis nám tedy přináší některé podrobnosti k probíhajícím renovačním pracím, které mohou v kombinaci s jinými prameny přispět k upřesňování stavebně historického průzkumu. Dále si z něj můžeme udělat představu o skutečném rozsahu povinností zámeckého inspektora. V neposlední řadě nám objasňuje nesrovnalost, která se objevila při průzkumu zámeckých inventářů. Sahulle přesně podle instrukcí označil předměty po sobě jdoucími černými čísly s dvojitým orlem a písmenem „R“ a sepsal je do formulářů, patrně dodaných z Prahy. Za seznam se podepsal a uvedl datum 31. prosince 1851. Dochoval se však seznam dodaných předmětů bez podrobnějšího popisu, ale s cenami, podepsaný Sahullem i Veselým. Ten však nese datum 6. února 1852^{12/}. Tento rozpor se nyní vyjasňuje. Seznam z roku 1852 je od Sahulleho požadovaný

„jednoduše vystavený a spolupodepsaný výkaz o nabytku sem dovezeném“ a vznikl krátce před napsáním „obránného“ dopisu zámeckého inspektora. Inventární kniha pak byla, nepochybně z formálních a účetních důvodů, antedatována.

Další činnost zámeckého inspektora nemáme ovšem tak podrobně zdokumentovánu jako tuto první zimu. Různé archivní doklady však ukazují, že skutečně nadále vedl inventář (v inventární knize každý rok připojoval přírůstky a poznamenával přesuny a odpisy, navrhoval odpisy a opravy pražskému ředitelství, posílal také za dvorem předměty zapomenuté při odjezdu ze Zákup na zámku) a sháněl „zvláštní lidi“ pro obsluhu panstva v době císařových pobytů v Zákupích. Dne 2. října 1864 vystavil vysvědčení zákupskému „výrobci nástrojů a ladiči fortepian“ Gustavu Nasemu, že v císařově klavíru na zákupském zámku opravil mechaniku a chybějící součásti doplnil anglickými, a že v době přítomnosti dvora na zámku, a to každého 1. a 15. v měsíci, piano ladil. I vystavení takového vysvědčení ovšem souvisí s péčí o inventář. V souvislosti s inventářem se také staral o noční svícení v lampách a vedl výkazy spotřebovaného oleje. V roce 1858 však také zařizoval pohřeb císařovny předčitatelky Kateřiny Cibbini.^{13/}

Franz Sahulle zemřel, jakoby symbolicky, dne 6. října 1874, tedy na konci posledního císařova pobytu v Zákupích. Jako příčinu smrti uvádí kniha mrtvých „gangrénu“. Pohřben byl o dva dny později.^{14/} Jeho žena jej přežila nejméně o deset let – můžeme doložit, že jí až do roku 1884 byla vyplácena penze (ve výši 315 zlatých ročně proti přibližně 1 000 zlatých, které v posledních letech pobíral jako mzdu její manžel).^{15/}

POZNÁMKY

- 1/ Národní archiv Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, i. č. 327/3, povolování nákupu inventáře pro zámky.
- 2/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, i. č. 50, obyvatelská kniha z roku 1855, fol. 25.
- 3/ Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, peněžní manuál z roku 1850 – výdaje, i. č. 816, fol. 103.
- 4/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, i. č. 50, kart. 8, obyvatelská kniha z roku 1855, fol. 11.
- 5/ Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, i. č. 626, korespondence zámecké inspekce 1850–1866.
- 6/ Jedná se o tzv. „Extraleute“, s nimiž se setkáváme např. v další korespondenci zámecké inspekce.

- 7/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, i. č. 50, obyvatelská kniha z r. 1855, fol. 77.
- 8/ Tamtéž.
- 9/ Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, i. č. 818, peněžní manuály 1850–1855 – výdaje.
- 10/ Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, i. č. 626, a i. č. 347, korespondence zámekské inspekce v Zákupích. Kateřina Cibbini byla dcerou někdejšího dvorního kapelníka a hudebního skladatele Leopolda Koželuha. Zastávala funkci císařovny předčitatelky, avšak spíše se věnovala přehrávání na klavír pro císaře. Sama také skládala. Zemřela v Zákupích v 75 letech 12. srpna 1858 na sešlost věkem, pohřb se konal 14. srpna. Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, i. č. 59, Kniha mrtvých. Hrob byl označen jen prostým kamenem, aby zůstal neznám, a zakoupila jej přítelkyně zesnulé, jedna z císařovniných komorných Kateřina Dermerová. Státní okresní archiv Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, kart. 38, Pamětnice 1734–1930. Na podíl Sahulleho při organizaci pohřbu ukazuje program, který je sice psaný jinou rukou, ale Sahullem doplněn a parafován. Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, i. č. 626, Korespondence zámekské inspekce v Zákupích. Tamtéž se nachází Sahullem psané oznámení, že polštáře i. č. 2787 a 2802, které „během celé nemoci používala paní Kateřina Cibbini, c. k. předčitatelka Jejicho Veličenstva císařovny Marie Anny, budou vdově Prinkeové ze Zákup, která zemřelou po celý čas obsluhovala, vydány, a tím ze zámekského inventáře“ vyřazeny. Prinkeová byla vdovou po Hugovi Prinke z tehdejšího č. p. 179 v Zákupích, který je uváděn jako sedlák, avšak pro zákupský zámek pracoval také jako čalouník. Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, i. č. 50, Obyvatelská kniha Zákup 1855–1893.
- 14/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Archiv města Zákupy, Kniha mrtvých 1850–1892, i. č. 59. Císař odjel roku 1874 ze Zákup do Prahy 8. října, tedy v den Sahulleho pohřbu. Zemřel 29. června 1875 v Praze.
- 15/ Státní oblastní archiv Děčín, Velkostatek Zákupy, i. č. 1450, Kniha mezd od roku 1873. V roce 1873 dostal Franz Sahulle 999, 89 zl., za poměrnou část roku 1874 (před svou smrtí) 1013, 10 zl.

ZAPOMENUTÝ POMNÍK T. G. MASARYKA V KROMPACHU

Jaroslav Beneš

V knize Stalo se na severu Čech 1900/2000 vydané v roce 2001^{1/} je mezi událostmi roku 1948 na straně 93 uvedeno následující: „*Ve Sloupu v Č. byl 16. 5. odhalen nadlouho poslední pomník T. G. Masaryka na severu Čech...*“. Ve Sloupu však v květnu 1948 neodhalili úplně poslední pomník našemu prvnímu prezidentovi v severních Čechách. V říjnu roku 1948 byl totiž odhalen pomník TGM v Krompachu v Lužických horách. O tomto pomníku se dnes již ví jen velmi málo. Místní obyvatelé na tento pomník již takřka zapoměli a také písemné prameny jsou poměrně skoupé na informace. Následující článek podává proto jen základní informace o tomto zapomenutém pomníku. Doufáme, že někde v útrobách archivů či domácích sbírek leží další zajímavé informace, které se jednou dostanou na světlo světa.

Dnes bohužel nevíme přesně, koho prvního a kdy napadla myšlenka postavit v Krompachu pomník Prezidentu osvoboditeli. Můžeme se jen domnívat, že myšlenka vznikla v prostředí místní osvětové komise, kterou vedl pan učitel Pohl, budoucí „dobrá duše“ pomníku, nebo v prostředí místního oddělení Finanční stráže. Příslušníci finanční stráže měli lví podíl na stavbě pomníku, vždyť i sami sebe nazývali „masarykovy děti“.

Výstavba pomníku se projednávala na schůzi rady Místního národního výboru v Krompachu 13. srpna 1948. Na schůzi byl přizván prof. Fojtík, jako autor pomníku,^{2/} a dále členové osvětové rady Jan Vokoun (Finanční stráž), Emilie Bažantová, František Bim a František Hora (Sbor národní bezpečnosti). Prof. Fojtík referoval o vybraném místě pro postavení pomníku. Úprava místa pro výstavbu pomníku tj. vedle Lípy svobody u Restaurace u zámku se měla provést brigádnicky místními občany podle pokynů prof. Fojtíka. Na schůzi se dále projednávalo datum odhalení pomníku,

kteře bylo nakonec určeno na 28. říjen 1948. Příprava programu slavnostního odhalení pomníku byla svěřena místní osvětové radě. Profesor Fojtík dále na schůzi informoval, že busta našeho prvního prezidenta je jeho dar obci Krompach. Pouze přepravu busty z profesorovy dílny v Praze do Krompachu měla hradit obec. Přepravu busty z Prahy vyjednal nakonec Místní národní výbor s autodopravcem Bublou, který vozil do Krompachu rekreanty z Prahy.

Pomník se skládal ze štíhlého betonového hranolu, na němž byla umístěna busta TGM. Prostor kolem pomníku byl parkově upraven a zředu oddělen od silnice dřevěným plůtkem natřeným v národních barvách.

V měsících září a říjnu připravovala osvětová rada vlastní odhalení pomníku. Na úpravě kolem pomníku pracovali téměř všichni krompašští občané, hlavně pak příslušníci zdejšího oddělení Finanční stráže a žáci místní školy se svým učitelem Oldřichem Pohlem. V září 1948 požádala oficiálně místní organizace KSČ v Krompachu Okresní národní výbor v Jablonném v Podještědí o převzetí záštity nad slavnostním odhalením pomníku. Rada Okresního národního výboru na svém zasedání 21. září 1948 záštitu schválila. Komunisté se na výstavbě pomníku TGM v Krompachu podíleli v rámci udržení zdání plurality názorů.

Slavnostní odhalení pomníku TGM se konalo 28. října v 15 hodin. Na slavnosti pronesli projevy: předseda ONV Josef Korda, předseda MNV František Šulc, předseda Místní osvětové rady v Krompachu učitel Oldřich Pohl, kulturní patron okresu Jablonné v Podještědí Dr. Dub, profesor Vysoké školy politické Ladislav Štoll a velitel posádky z České Lípy. Při slavnosti účinkoval též pěvecký spolek z Jablonného a také žáci místní krompašské školy. Po odhalení pomníku a ukončení slavnosti proběhla přehlídka uniformovaných složek Sboru národní bezpečnosti, Finanční stráže a hasičů. Finanční stráž, ačkoli se na výstavbě pomníku významně podílela, musela z politických důvodů pochodovat až za příslušníky Sboru národní bezpečnosti. V průběhu celé slavnosti i přehlídky hrála dechová hudba Finanční stráže z Prahy, kterou řídil respicient finanční stráže Josef Makovec. Jelikož autor pomníku, profesor Fojtík, věnoval obci pomník zdarma, byla na slavnosti předána broušená skleněná váza, na níž bylo věnování a poděkování obce.

Jako zajímavost si můžeme uvést, že v rámci oslav narozenin prezidenta Klementa Gottwalda, která se konala v Krompachu 22. listopadu 1948, slíbil profesor Fojtík na příští rok postavení Gottwaldovy sochy v Krompachu. Kdyby opravdu došlo k postavení této sochy, mohl mít Krompach kuriózní prezidentské sousoší.

Další osudy pomníku TGM bohužel nejsou známy. V době jeho odhalení se již začaly stavět docela jiné pomníky.^{3/} Pomník v době, kdy byl již spíše nechťený, chodil tajně v noci udržovat učitel místní školy p. Pohl. Finančníci, popř. již bývalí finančníci,^{4/} o tom věděli, ale samozřejmě nic neprozradili. Naopak pana učitele hlídali, aby ho nikdo neviděl. Kdy došlo k odstranění pomníku, není v současné době přesně známo. Byla odstraněna busta TGM, betonová stéla zůstala na místě, kde je ostatně dodnes.

Místo, kde pomník TGM v Krompachu stál, je dnes neudržované, ale je volné a obnovení pomníku by nebylo ani náročné, ani příliš nákladné. Je velkou škodou, že o jeho obnovu dnes není zájem.

PODĚKOVÁNÍ

Rád bych poděkoval paní Evě Sukové, vnučce prof. Fojtíka a pánům Miloslavu Panákovi, Ladislavu Pavýzovi a Jiřímu Rosolovi za cenné připomínky k textu.

POZNÁMKY

1/ Kolektiv: Stalo se na severu Čech 1900/2000. Liberec, 2001.

2/ Fojtík Josef (9. srpna 1890, Žďáry u Rakovníka – 5. května 1966, Praha); sochař a pedagog. Vyučil se kameníkem. Poté absolvoval odbornou školu sochařskou v Hořicích a v letech 1913–1921 pak Vysokou školu umělecko-průmyslovou v Praze (UMPRUM) u prof. B. Kafky. Na této škole pak vyučoval všeobecné sochařství 38 let. Fojtík byl členem Jednoty umělců výtvarných v Praze, věnoval se především monumentální plastice a portrétům (mj. Němcová, T. G. Masaryk – pomník v Poličce a v Rakovníku, K. Havlíček Borovský aj.) Poslední práce: podobizny Zdeňka Štěpánka. Velký soubor plastik odkázal rakovnickému muzeu. V roce 1925 obdržel Zlatou medaili na Mezinárodní výstavě dekorativního umění v Paříži.

Profesor Fojtík měl dům v Krompachu v části Juliovka, čp. 21. V Krompachu je dodnes také několik památek na profesora Fojtíka. Například v roce 1963 věnoval prof. Fojtík Krompachu několik svých uměleckých děl a to reliéf na budově bývalého Místního národního výboru v Juliovcé a na protější budově pohostinství. Dále sousoší pelikánů na Juliovcé (toto sousoší bylo před několika lety ukradeno) a v zahradě u jeho domu je dodnes jeho nedokončená poslední socha – busta spisovatele Zikmunda Wintera. Díky prof. Fojtíkovi je také na křižovatce v Juliovcé vyřezávaný rozcestník, dílo jeho studentů z vysoké školy, který pravidelně udržuje jeho vnuk, Jiří Knotek. Profesor Fojtík se i účastnil na výzdobě uvnitř budovy MNV. V roce 1966 věnoval prof. Fojtík do zasedací síně Místního národního výboru velký obraz. Kromě toho před školou v Krompachu bývala i Fojtíkova socha Chlapce vyřezávajícího píšťalku.

- 3/ Pár dní po odhalení pomníku TGM v Krompachu se v nedalekém Cvikově již odhaloval pomník úplně jiný. Dne 29. srpna 1948 proběhlo ve Cvikově slavnostní položení základního kamene Stalinova pomníku. Stalinův pomník ve Cvikově byl pak odhalen ani ne deset dní po odhalení pomníku TGM v Krompachu, 7. listopadu 1948, tedy na výročí bolševické revoluce v Rusku.
- 4/ Zákonem č. 275 z 2. prosince 1948 byla přenesena působnost Finanční stráže na Sbor národní bezpečnosti. Došlo tedy ke sloučení Finanční stráže a Sboru národní bezpečnosti. V prvních letech po sloučení ještě část bývalých příslušníků Finanční stráže na hranicích v rámci Sboru národní bezpečnosti sloužila.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny:

Státní okresní archiv Česká Lípa:

Fond Základní devítiletá škola Krompach 1945–1969.

Fond Místní národní výbor Krompach 1945–1980.

Fond Okresní osvětová rada Jablonné v Podještědí 1945–1948.

Fond Okresní národní výbor Jablonné v Podještědí 1945–1949.

Literatura:

Kolektiv: Stalo se na severu Čech 1900/2000. Liberec, 2001.

Malý, Z.: Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950–1998, D-G 2. díl, Ostrava, 1998.

Toman, P.: Nový slovník československých výtvarných umělců. Praha, 1950.

Obr. č. 1. Momentka z výstavby pomníku. Na snímku jsou příslušníci finanční stráže z oddělení v Kropachu při kopání základů pomníku. Zatím se podařilo identifikovat pouze respicianta Josefa Lžíčáře (první zleva) a respicianta Bohuslava Protivu (uprostřed). Foto: sbírka autora.

Obr. č. 2. Pohled na dokončený pomník. Foto: Státní okresní archiv Česká Lípa, fond ZDŠ Kropach.

Obr č. 3. Detailní pohled na krompašskou bustu T. G. Masaryka od prof. Fojtíka. Foto: sbírka Miloslava Panáka.

Obr č. 4. Celkový pohled na Restauraci u zámku a její okolí včetně pomníku TGM a Lípy svobody. Je vidět, že nejbližší okolí pomníku již není tak vzorově upravené, jako na obr. č. 2. Foto: sbírka Miloslava Panáka.

SKALNÍ ŘÍCENÍ NA JULIOVCE

Petr Havránek

V pískovcovém reliéfu Českolipska dochází k náhlé destrukci skalních výchozů poměrně často a nejedná se vždy rozsahem a důsledky o bezvýznamné epizody. Skalní řícení v Loubí roku 1999 přerušilo silnici a patří rozsahem k významným jevům v regionálním měřítku. Silnici zasypaly i mnohem menší balvany v Pysku v roce 2000, odlamování okrajových skalisek neustále ohrožuje stavby obce Dražejov, menší projevy lze pak průběžně zaznamenat na mnoha dalších místech, např. v Rousínově roku 2008. Řícení ve vulkanitech je méně časté, např. na Stožci.

Skalní řícení je nápadným projevem mnohotvárného procesu neustálého formování zemského povrchu vnějšími činiteli, který obecně směřuje k jeho zarovnění jako ke stabilní formě. Určitou představu o dění v okrajové části skalní plošiny, kde je rozpad skal nejviditelnější, poskytuje klasické schéma vývoje skalního města. Stabilita skalních výchozů je dána v časové posloupnosti vnitřním uspořádáním sedimentu, t. j. jeho strukturou a texturou, následně pak tektonickým uspořádáním (porušením) a nakonec expozicí vůči aktuálním vnějším geologickým činitelům. Dalším a skrytým faktorem je odlehčení horniny, na kterou již nepůsobí horninový tlak erodovaných nadložních vrstev sedimentu. Původní napětí horniny se tak může uvolnit. Uvedené faktory působí navzájem.

V minulém roce došlo na Českolipsku k několika významným skalním řícením. Největší zájem vzbudilo odlomení pískovcového bloku s reliktami hradu Jestřebí, v místě se však jedná o běžně se opakující jev a je o něm pojednáno na jiném místě Bezdězu. Pád věže ve sloupském skalním městě byl komentován na stránkách horolezeckého svazu. Řícení na Julioyce zůstalo stranou zájmu a tak je namíste je přiblížit.

Pád pískovcového bloku na Julioyce by nebyl zvlášť významný, kdyby nepůsobil značnou materiální škodu a jeho příčina nebyla z geologického

hlediska zajímavá. Na Julioyce se přitom nejedná o první skalní řízení. V sedmdesátých letech minulého století došlo k odlomení převislého bloku s objemem 50 m³ od skály s reliéfem Madony při silnici na Krompach. Skalisko bylo narušeno vyhloubeným chlěvem a komorou, ale do jisté míry zajištěno navazujícím domem č. p. 13, po jeho stržení byl pád převislé části neodvratný. Spadlý blok byl v roce 1995 rozdělen na menší kusy a ty byly využity ve Světlé pod Luží. Několik balvanů slouží jako prvky zahradní architektury u č. p. 121 v Dolní Světlé, další jako zátarasny na státní hranici poblíž bývalé celnice Wache.

Stěny nápadného pískovcového defilé jizerského souvrství na Julioyce, kde došlo ke skalnímu řízení v minulém roce, mají směr SZ-JV a romantické skalisko nad koupalištěm již sleduje směr SV-JZ. Souvislost defilé je narušena příčnými puklinami posledně uvedeného směru, v místech jejich sdružení vznikly strmé rozsedliny, které oddělují jednotlivé skalní bloky. Méně nápadné jsou pukliny prvně uvedeného směru, podél nich se některé bloky člení na pilíře a počáteční stadia vývoje skalních věží. Na patě skalisek jsou vyvinuty převisy, které byly místy upraveny. Pozoruhodná je komora vzniklá přitesáním boků průchodné rozsedlinové spáry, chybějící strop byl nahrazen překlady „znělcových“ desek zasunutých do drážek. Podél skal je vyhlouben náhon k bývalým výrobním objektům, přitesaná skála tvoří místy jeho levou stranu.

V noci z 15. na 16. listopadu 2009 došlo k pádu pískovcového pilíře v těsné blízkosti rekreačního objektu č. e. 1. Objekt známý jako chata U Galejníka byl přitom těžce poškozen, zásah bloku pískovce o objemu 60 m³ do severozápadního štítu posunul konstrukci stavby k jihu o cca 0,2 m. Celkem objem hmot v pohybu činil 130 m³. V pondělí 16. listopadu věc dokumentovala Policie ČR. Skály leží na pozemcích určených k plnění funkcí lesa, dle lesního zákona je vlastník ohrožené nemovitosti povinen na svůj náklad provést opatření a zabránit tak např. právě pádu kamenů (obr. 1).

Zjištění příčiny uvedeného jevu se opírá o znalost výchozího stavu skaliska a popis následků. Křemitý pískovec skal je hrubozrnný s polohami štěrcíku a nevýrazným šikmým zvrstvením. Zřícený pilíř lze zjednodušeně popsat jako blok kvádrového tvaru se základnou 6 × 4 m na úrovni terénu (dno náhonu) a výškou 6–8 m v objemu 145 m³. Ideální tvar bloku je však ve spodní části zeslaben erozí 1,5 m mocné lavice rozpadavého pískovce, která ustupuje ve formě převisu do skalního masivu. Nosná část pilíře je tak omezena na 1,5–2 m široký, 1,5 m vysoký a 6 m dlouhý blok. Stěna pilíře přivrácená ke skalnímu masivu je odshora modelována

podél otevřené spáry na puklině směru SZ–JV se sklonem 65° k JZ, tedy paralelní s průběhem skalního defilé. Puklina je laterálně neprůběžná, ve vedlejších blocích nepokračuje, směrem dolů vyznívá v poloze rozpadavého pískovce. Stěna spáry na skalním masivu je v horní části silně prostoupena roztoky oxi-hydroxidů Fe. Na obou stranách pilíře jsou vyvinuty široké průlezné rozsedliny, takže výše popsaná puklina téměř úplně odděluje pilíř od souvislého skalního masivu. Vzhledem k tomu, že puklina upadá k JZ pod úhlem 65–70°, přenáší se část hmotnosti pilíře na stěnu skalního masivu a odlehčuje se tak extrémně namáhaný úzký fundament. Spára se však neustále zaplňuje zeminou, kameny a pronikají do ní kořeny, má všechny předpoklady stát se odlučnou plochou budoucího říčení.

Tady by popis dispozice k říčení mohl končit. Odkrytí celé pukliny po pádu pilíře však umožnilo popsat další, neméně důležité faktory tohoto jevu. Spára se směrem dolů svírá a pokračuje jako rozevřená puklina s výplní jílové vápnitě hmoty šedobílé barvy o mocnosti až 5 cm. Puklinou navíc prochází v celé šíři horizontálně kořen vedle rostoucího javoru, v celém průběhu má téměř stejný průřez, na okrajích pukliny se noří dolů do svahovin vyplňujících obě průlezné rozsedliny (obr. 2, 3).

Vlastní mechanismus pádu není těž bez zajímavosti. Rozevírání puklinové spáry způsobilo ztrátu soudržnosti horniny prodloužením pukliny a tím úplné oddělení bloku od skalního masivu. Nárůst silových složek nedokázala přenést úzká základna tvořená vrstvou rozpadavého pískovce, poté již následoval krátký pohyb dolů po smykové ploše, což byla stěna spáry a pukliny. Tak došlo k posunu těžiště, základna fungovala jako čep a umožnila rychlé vyklonění bloku do volného prostoru. Okamžité zpomalení pádu na hraně náhonu při náklonu 70° způsobilo roztržení bloku a pohyb odtržené horní části do vzdálenosti 7 m od spodní, přitom došlo k bočnímu kontaktu se štítem chaty (obr. 4, 5).

Příčinou skalního říčení je soubor faktorů, které by i jednotlivě vedly v dostatečném čase k destrukci skalního objektu. Přesto lze jejich souhru označit za mimořádnou. Základním faktorem je existence pukliny, pak její výplň jílem snižujícím součinitel tření, drenáž a klínování pukliny. Technologicky sofistikované využití rozpadavé polohy báze převisu jako náhonu vedlo k zrychlení zvětrávání kolísáním vodní hladiny, resp. její nepřítomnosti po roce 1945. Funkci kořenového systému javoru nelze podceňovat, působení kořenů jako destrukčního faktoru je dostatečně dokumentováno v podzemních objektech v okolí Mařenic. Většina faktorů byla pozorovatelná a nepříznivý vývoj byl snadno předvídatelný.

K demonstraci celého jevu poslouží dosud stojící nedaleký blok. Dobře patrná spára/puklina dělí blok pod úhlem 70° a končí na měkké poloze rozpadavého pískovce. Tato poloha vyvětrává za vzniku převisu a po určitém zahloubení nebo mechanickém impulsu se rozpadne a podtrhne tak oddělený blok. Po krátkém pádu do náhonu podél smykové plochy (pukliny) se blok zvrátí vlivem hmotnosti své horní části a rozpadne (obr. 6).

Nešťastná událost nám připomíná, že geologické procesy probíhají v reálném čase a změny reliéfu v civilizací osvojené krajině nejsou výlučnou doménou lidské činnosti.

Obr. 1. Celkový pohled na skalní defilé a postižený objekt. Foto L. Pavýza.

Obr. 2. Boční pohled, odlučná smyková plocha s javorovým kořenem, profil zříceného bloku. Foto P. Havránek.

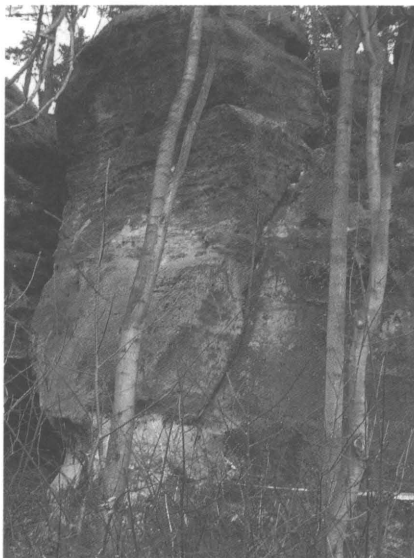
Obr. 3. Odlučná plocha se zbytky jílové výplně, javorový kořen. Foto P. Havránek.

Obr. 4. Pohled na zbytek vykloněného bloku a oddělenou část. Foto L. Pavůza.

Obr. 5. Horní oddělená část. Foto L. Pavýza.

Obr. 6. Modelový blok. Foto L. Pavýza.

M A T E R I Á L Y

HMOTNÉ PRAMENY Z DRUHÉHO NALEZIŠTĚ GOTICKÉ SKLÁŘSKÉ HUTĚ NA KATASTRÁLNÍM ÚZEMÍ OBCE SVOR

Věnováno památce Ing. Rolanda Kirsche, CSc.^{1/}

Michal Gelnar

K prvním nálezům skelných tavenin a následné interpretaci naleziště zaniklé středověké sklárny na katastrálním území obce Svor došlo v roce 1997 (Gelnar 1997, s. 53).^{2/} Naleziště hmotných pramenů po zaniklé sklářské huti se nalézá u lesní cesty z Rousínova k Nové Huti na východním svahu vrchu Velkého Buku (736 m n. m.). Tato cesta nedávno před dobou nálezů byla upravována těžkou technikou. Zdá se, že již v minulosti tato cesta prostor areálu sklářské hutě zčásti narušila (obr. 1).

Hmotné prameny získané povrchovým sběrem jednak z narušené hrany lesní cesty a po té v jejím okolí doložily v tomto prostoru činnost sklářů v dávné minulosti. Dokládají to různé velké i drobné skelné taveniny amorfních tvarů, horniny ze zdiva pecí. Sklářská technická keramika, část předformy a čtyři drobné šamotové zlomky jsou v počtu 30 kusů. Soubor nálezů doplňuje podlouhlý zlomek opracovaného pískovce. Menší konvolut užitkové keramiky napomáhá určit datování do doby přemyslovské gotiky (obr. 2). Skelné taveniny mají barvu světle zelenou různých valérů a shodně barevné jsou tam také nalezená drobná skla tvarů kapek či kuliček. Horniny, zejména pískovce, pocházející ze zdiva tavicí pece, mají na některých stěnách světlezelenou skelnou krustu vzniklou slinutím jejich povrchu žarem v peci. Zlomky žáruvzdorných šamotových tavicích pánví dokládají jejich různé velikosti (obr. 3). Pochází z den, okrajů a stěn. Jeden zlomek poměrně tenké stěny patří malé pánvi typu kelímku. Zrovna tak je zde doložena ve velmi malém zlomku plochá pánvička s nízkým okrajem (obr. 4), která se taktéž vyskytuje na mnohých nalezištích středověkých skláren v Lužických horách, Děčínské vrchovině

a Krušnohoří. Kresebná rekonstrukce doložila několik velikostí okrajů pánví a průměr jednoho dna a prokazuje, že i zde skláři používali různé velikosti pánví a kelímků, tak jak to bylo obvyklé až do doby pozdního novověku. Zlomky skleněných výrobků zde nebyly nalezeny. K velmi zajímavému nálezu řadíme část keramické předformy pro zhotovování optického dekoru se vzorem uvnitř i vně, tvořeným svislými úzkými pravouhlými rýžkami (obr. 5). Z českého prostoru je tato oboustranná předforma dosud ojedinělým takovýmto pramenem k dějinám vývoje sklářských forem (Gelnar 1992; týž 2004b). V okolních zemích je dosud publikačně také nedoložena. Z dalších hmotných pramenů k hutní technologii jsou zde čtyři drobné šamotové zlomky pecních pomůcek používaných skláři k uzavírání či zmenšování pracovních otvorů sklářské pece (obr. 6). Z mladších dob je různými texty doloženo, že řadu pomůcek, náradí a nástrojů si skláři zprvu vyráběli – tak jako pánve – sami. S nejasnou funkcí či použitím je zlolek opracovaného podlouhlého, nepravidelně upraveného pětihranu z jemnozrnného pískovce (obr. 6 dole a obr. 7). Pracovně hypoteticky bychom ji mohli pokládat za podložku – ještě nepoužitou a proto žárem dosud neslinutou – pod sklářské píšťaly, umístovanou před pracovní otvor tavicí pece.

První nevelké množství zlomků užitkové keramiky v roce objevu tohoto naleziště sklářské hutě datoval archeolog PhDr. František Gabriel PhD. z České Lípy zprvu do 13. století,^{3/} později po shlednutí většího souboru upřesnil datování do poloviny 13. století, souhlasně s jeho datací keramiky na nedaleké, jím před lety zkoumané, lokalitě pracovně zvané Pod Bouřným,^{4/} zaniklé sklářské hutě při úpatí vrchu Bouřný na pravobřeží Boberského potoka^{5/} (Gelnar 1997, s. 49).

Jako v řadě ostatních terénních rekognoskací lokalizovaných nalezišť středověkých sklářských hutí zde v Lužických, Krušných horách a Jeseníkách, jsou v jejich blízkosti doloženy vodní toky, převážně však prameniště. Voda, tak jako v každém středověkém sídlení, byla i zde jednou z důležitých, resp. základních potřeb. Vodní zdroje – prameniště či potoky – sloužily této řemeslné komunitě jako důležitá životní potřeba, dále k provozu a k ochraně výrobních – tj. sklářskohutních i přidružených objektů areálu hutě a jejího zázemí, budovaných ze dřeva, srubových obydlí sklářů a ostatních řemeslníků.^{6/}

Při rekognoskaci blízkého okolí uvedeného naleziště byly v prameništi vzdáleném přibližně 30 m pod hutním areálem, resp. v nízké hraně jeho malého koryta, nalezeny nazelenalé a světlé modrozelené (azurově zelené) drobné skleněné kapky a kuličky, pár drobných zlomků středověké

užitkové keramiky, a to zejména v pravé hraně těsně pod pramenem, z nichž některé byly vyjmuty z mocnější spáleništně uhlíkaté vrstvy. Důvod této vrstvy při prameni je nejasný a zatím jej nedokážeme vysvětlit.

Toto druhé naleziště areálu sklářské hutě na severním okraji svorského katastru je v nevelké vzdálenosti (cca 500 m) od první gotické sklářské hutě na pravém břehu Boberského potoka, lokalizované autorem tohoto příspěvku v roce 1986 a následujícího roku zkoumané archeologem F. Gabrielem sondou o rozměrech 4 × 6 m.^{7/}

Domníváme se, že tato dvě naleziště byla s největší pravděpodobností založena shodným skelmistrem, pravděpodobně když na jedné z nich bylo v jejím okolí vytěženo dřevo pro provoz hutě, což mohlo být důvodem k jejímu přenesení na nové stanoviště. Je také možné a zřejmě pravděpodobnější, že prvním stanovištěm hutě byla lokalita pod vrchem Bouřným (702 m n. m.), zbudovaná v malé vzdálenosti od pravého břehu Boberského potoka. Jak se zdá, díky poznatkům z tohoto archeologického výzkumu, k přeložení na nové – pravděpodobně na toto zde popisované – stanoviště přispělo to, že prvotní bylo vyzdvíženo při břehu meandrujícího potoka, které mohlo být při zvýšené hladině vody, ať už při jarním tání sněhu či po velké průtrži deště, značně poškozeno až splaveno. To mohl být skutečný důvod přestěhování z původního stanoviště hutního areálu u břehu potoka (taktéž v nevelké vzdálenosti od pramene) na nedaleký východní svah protějšího vrchu Velkého Buku, do takové terénní polohy, která výrobní sklářský areál chránila před nevyzpytatelnými vrtochy přírodního, přesněji vodního, živlu.

Obě středověké sklářské hutě, jak Svor I., tak i Svor III. (Gelnar 1997),^{8/} ležely v blízkosti jedné z větví středověké komunikace, která byla jejich spojnicí s venkovským osídlením na obou stranách Lužických hor. Tato procházela od Sloupu, přes Radvanec, Cvikov, kde uhýbala na Svor, resp. Rousínov a údolím Rousínovského potoka do prostoru pozdějšího areálu sklárny Nová Huť, dál po západní straně Jelení skály a dále k hradu Tolštejnu, Jiřetínu a Rumburku.^{9/}

POZNÁMKY

- 1/ Vědecký pracovník sklářské firmy Glaverbel Teplice Ing. Roland Kirsch CSc. († 24. 11. 2005) z Nového Boru byl předsedou Historické odborné skupiny při České sklářské společnosti a velkou měrou se podílel na iniciování vzniku třídílného kompendia o dějinách sklářství v jeho celé šíři (dosud vyšly dva díly, druhý ve dvou svazcích), kdy vedl cca čtyřicetičlenný autorský kolektiv k vytvoření libreta díla,

kapitol jednotlivých dílů a posléze textů, kam také sám přispěl některými kapitoly.

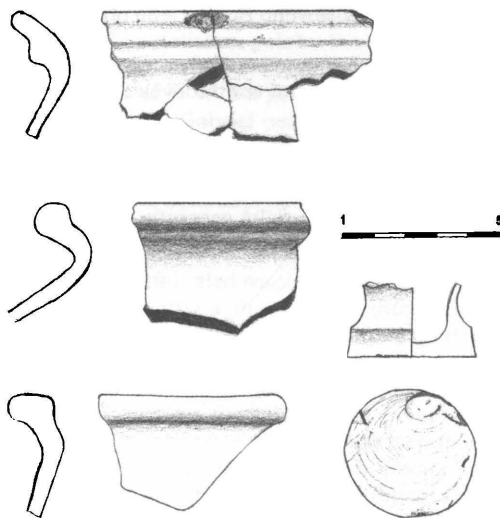
- 2/ Na nálezy skelných tavenin náhodně objevené dne 18. května 1997 sklářským praktikem Jiřím Semerádem z Nového Boru jsem byl upozorněn Ing. Rolandem Kirschem CSc. z Nového Boru dne 23. téhož měsíce. O dva dny později jsem toto naleziště, kam mne zavedl Jiří Semerád, a kterému jsem povinován díky, interpretoval jako stanoviště zaniklé středověké sklářské hutě, ve staré regionální literatuře nezmiňované.
- 3/ Dne 13. 6. 1997 tuto dataci autorovi telefonicky vyřídila spolupracovnice Dr. F. Gabriela.
- 4/ V Gabrielově nálezové zprávě č. j. 4425/87 je datace lokality Pod Bouřným popsána jako „středověk vrcholný 1“. Osobně autorovi dataci užitkově keramiky určil do doby kolem poloviny 13. století s dovětkem, že archeologové v sousední Lužici datují shodnou keramiku ještě o cca padesát let níže(!).
- 5/ Zvaného též Boberský či Bobří potok, dříve též Rousinovský potok.
- 6/ Dřevo bylo v té době v zaalpské Evropě snadno dostupné, zpracovávat ho uměl každý a stavba byla rychlá a levná. Stavební technikou dřevěných staveb bylo buďto roubení nebo to byla kúlová stavba s částmi stěn, zasouványmi buďto vodorovně nebo svisle do drážek v kúlech (Smetánka 2003, s. 135, 137). Kúlové jamky po kúlech, tj. kúlové konstrukci, se na zkoumaných lokalitách středověkých sklářských areálů zpravidla nalézají.
- 7/ Nálezová zpráva č. j. 4425/87 archeologa PhDr. F. Gabriela Ph.D. (Gabriel 1991; Gelnar 1997, s. 49; Gelnar 2000, s. 67, pozn. 14).
- 8/ Ve své práci ve sborníku Bezděz z roku 1997 uvádím pod pořadovým číslem Svor I. lokalitu „Pod Bouřným“ (s. 49), zde uvedeno naleziště na Velkém Buku jako Svor III. (s. 53). Jako možnou hypotetickou polohu (viz tamní úvod) jsem uvedl Svor II. (s. 50) na místě pozdější sklárny Nová Huť činná od 1750 do 1875 a jako literaturu text Kinského z roku 1928 na s. 98. Až po vydání sborníku jsem získal tiskovinu archeologa Františka Gabriela (Gabriel nedat. asi 1989), se zpracováním archeologické sbírky Okresního muzea v České Lípě, kde na s. 22 je uvedena bez bližšího určení z prostoru Nové Hutě středověká keramika. Autopsií bylo zjištěno, že v uvedeném souboru se středověká keramika již nenalézá. Zda-li v tomto prostoru skutečně stála sklárna, jsem tenkrát komentoval v uvedeném roce 1997.
- 9/ Koncem devadesátých let 20. století se geolog Mgr. Petr Havránek zabýval na základě literatury určováním a terénním sledováním pozůstatků středověké komunikace přes Lužické hory, a to v prostoru na jih od vrchů Stožce a Bouřného (ústní sdělení a předaná mapa se zakreslenou pravděpodobnou trasou středověké komunikace). Z tohoto jeho trasování vyplývá, že popisované středověké sklářské hutě ležely při středověké komunikaci, která byla spojnicí s osídlením na území Čech a Lužice. Také českolipský archivář Miloslav Sovadina se shodným tématem v závěru konce 20. století zabíral (Sovadina 1992). Svůj text však nepublikoval (osobní sdělení a věnování svého rukopisu). Tyto středověké komunikace také popisuje historik PhDr. Vladislav Jindra z Nového Boru v seriálu publikovaném v přílohách Novoborského měsíčníku, vycházejícího od roku 1991 na s. 16 a následujících.

PRAMENY A LITERATURA

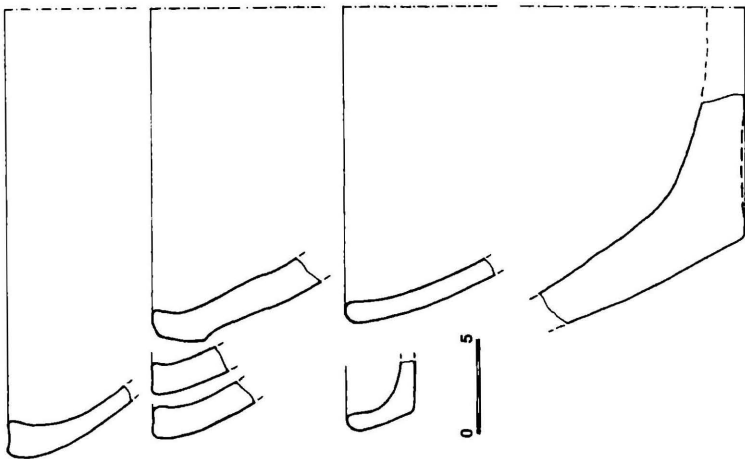
- Boháč, Zdeněk 1986: Geneze sídla a pluzžiny jako pramen k dějinám osídlení. *Historická geografie* 25, s. 7–45.
- Gabriel, František 1986: Nálezová zpráva. Krajské muzeum v Teplicích, Archeologický ústav Praha č.j. 4425/87.
- Gabriel, František 1991: Nálezová zpráva Svor – Pod Bouřným. Ústí nad Labem, strojopis.
- Gelnar, Michal 1992: Vývoj sklářských forem v českých zemích do 19. století. *Historie sklářských technologií '92*, sborník konference v Novém Boru v říjnu 1992, s. 120–127. Dům techniky Ústí nad Labem.
- Gelnar, Michal 1997: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část I. Okres Česká Lípa. *Bezděz* 6, s. 41–60.
- Gelnar, Michal 1997: Hlášení pro ArÚ ČSAV Praha, č.j. 4438/97.
- Gelnar, Michal 2000: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část III: Shrnutí. *Bezděz* 9, s. 103–117.
- Gelnar, Michal 2004a: Typologie tavicích pánví ze stanovišť zaniklých sklářských hutí v Lužických horách a jejich okolí do průmyslové revoluce. In: *Archeologia technica* 15. Sborník přednášek z 22. semináře *Archeologia technica – 15. dubna 2003*, s. 63–69. Technické muzeum v Brně.
- Gelnar, Michal 2004b: Vývoj sklářských forem a předforem v českých zemích do 19. století, díl 1–7, In: www.glassrevue.com, *Technika, technologie – vydání 32–38/2004*.
- Hockauf, Anton 1885: *Heimatskunde des politischen Bezirkes Rumburg*. Rumburg.
- Hosák, Ladislav 1969: Poznámky k určování směru středověkých obchodních cest. In: *ZMK č. 2, roč. X*, s. 213–220.
- Jindra, Vladislav 1991 a n.: Dějiny Nového Boru a jeho obcí. In: *Novoborský měsíčník*, příloha.
- Jindra, Vladislav 2005: *Huffnagelův statek v Radvanci*. Vydavatel Jiša s. r. o., Praha.
- Klápště, Jan 2005: *Proměna českých zemí ve středověku*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Smetánka, Zdeněk 2003: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Knížnice Dějin a současnosti. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Sovadina, Miloslav 1992: *Stará českolipská cesta*. Strojopis, nepublikováno.
- Vávra, Ivan 1974: *Žitavská cesta*. *Historická geografie* 12, s. 27–83.

Obr. 1. Pohled na naleziště středověké sklářské hutě na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Od doby lokalizování v roce 1997 se povrch lokality poněkud změnil – terénní deprese a elevace se poněkud zarovnal. Přesto lze určit místa po pecích. Foto M. Gelnar 2004.

Obr. 2. Uživatelská keramika z naleziště zaniklé středověké sklářské hutě na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Kresba M. Gelnar.

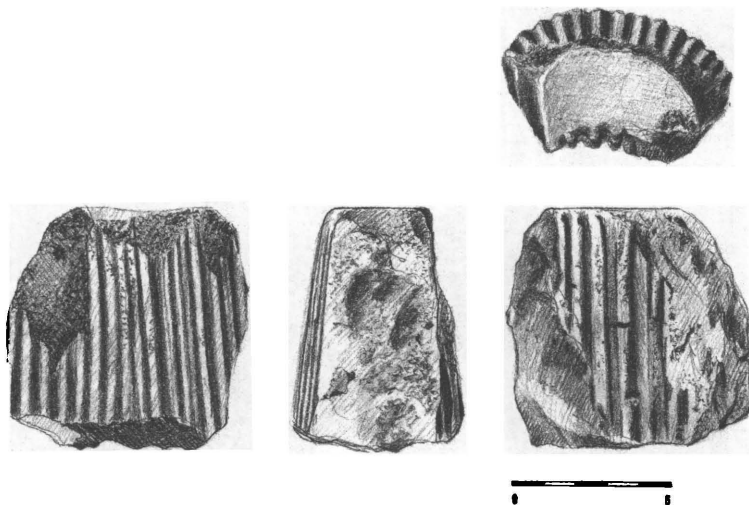
Obr. 3. Sklářská technická keramika – zlomky sklářských páneví. Naleziště zaniklé středověké sklářské hute na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Kresba M. Gelnar.

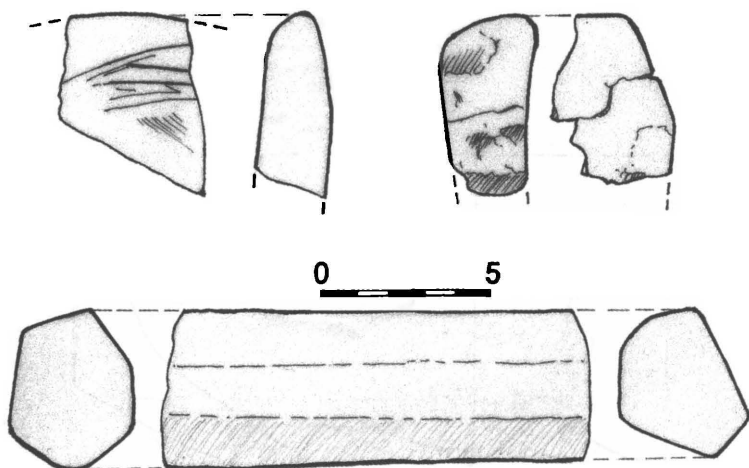
Obr. 4. Profil malé pánučky. Naleziště zaniklé středověké sklářské hute na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Foto M. Gelnar.

Obr. 7. Bližší neurčený podélný upravený předmět z jemnozrnného pískovce. Naleziště zaniklé středověké sklářské hute na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Foto M. Gelnar.

Obr. 5. Keramická předforma s oboustranným vzorem. Naleziště zaniklé středověké sklárny na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor. Kresba M. Gelnar.

Obr. 6. Hmotné prameny z naleziště zaniklé středověké sklárny na úpatí Velkého Buku na katastru obce Svor – zlomky technické keramiky zv. cojk ke zmenšování či uzavírání pracovních otvorů sklářské pece a blíže neurčený podélný upravený předmět z jemnozrného pískovce. Kresba M. Gelnar.

NAVRÁCENÉ OBRAZY NA LEMBERKU

Martin Aschenbrenner

Po 2. světové válce se díky konfiskacím ocitlo ve státních rukou velké množství kulturních památek, zejména hradů a zámků. Část jich byla vybrána, aby byly přístupné veřejnosti, avšak podstatná část měla sloužit k účelům jiným. Zařízení z těchto zámků bylo svázeno na ty, které měly být veřejnosti přístupné. Zároveň se na těchto objektech ocitlo umělecky a historicky cenné zařízení z různých vil, soukromých bytů apod. Tyto tzv. svozy se dále rozdělovaly veřejně přístupným hradům a zámkům, aby jimi mohly být jejich expozice doplněny, anebo vytvořeny zcela nově, a to zejména na objektech, kde se původní zařízení nezachovalo.

Zpočátku téměř neexistovaly zkušenosti s tvorbou zámeckých expozic. Mnohdy je vytvářeli odborníci z oblasti muzejnictví, kde se ovšem kladl důraz spíše na jednotlivé exponáty než na celek. Do tvorby expozic zasahovaly velmi silně faktory lokální, osobní, finanční a ve velké míře také politické.

Po roce 1989 došlo k restitucím části hradů a zámků i s jejich zařízení a také mnoha osobních konfiskátů. Bylo proto nutné expozice státních hradů a zámků doplnit, často výrazně, či zcela změnit. Zároveň se začal projevovat i jiný pohled na funkce těchto expozic. Spíše než jednotlivé cenné kusy zařízení mají ukazovat interiér jako celek, a to tak, jak v dané době skutečně vypadal, tedy i s předměty, které samy o sobě nemají velkou hodnotu, ale dotvářejí prostředí či mají vztah k majitelům zámku. V souvislosti s tím dochází i k přesunům sozů, které pocházejí z objektů přístupných veřejnosti, na jejich původní místo. Tento proces postupuje velmi pomalu, neboť zde opět působí faktory lokální, osobní, finanční a snad občas i ty politické. Navrácení ovšem také závisí na stavu průzkumu původního stavu, a to průzkumu archivního i fyzického.

Jedním ze zámků, kde dochází k výraznějším změnám, je státní zámek Lemberk. Po 2. světové válce bylo ještě Národní kulturní komisí, která spravovala státní hrady a zámky do roku 1951, rozhodnuto, že zde expozici vytvoří Uměleckoprůmyslové muzeum (dále UPM) a tak se také stalo (Poche 1952, s. 2; Poche 1955, s. 11; Uhlíková 2004, s. 191). UPM zde instalovalo expozici vývoje nábytku a bytové kultury od gotiky po novorenesanci a stále ji doplňovalo. Do této expozice pojalo i část zařízení z Lemberka, které převzalo do své správy. Po havárii korunní římsy v roce 1971 a následném uzavření zámku pro veřejnost se plánovaly rozsáhlé změny ve využití objektu a v souvislosti s tím se poměrně rychle měnil pohled na zdejší expozici. Znovu byl zámek alespoň částečně otevřen v roce 1992, avšak otázka expozice nebyla dořešena. Teprve v dalších letech se postupně vytvořila její nová koncepce. Protože Lemberk prošel stavebním vývojem od gotiky po 20. století a každá etapa, zejména do poloviny 19. století, zde zanechala výrazné stopy, měl by být zachován „vývojový“ charakter zdejších interiérů. Avšak s tím, že se nebude jednat o muzeum, nýbrž expozici interiérovou, že se bude respektovat charakter jednotlivých prostor, že výklad v nich se bude zaměřovat nejen na zařízení, ale také na dějiny Lemberka v příslušném období, a tudíž bude v maximální možné míře využito původní zařízení a předměty spojené s jednotlivými majiteli (Černá – Procházková – Aschenbrenner 2007).

V souvislosti s tím došlo k jednání s UPM a jeho výsledkem bylo v roce 2008 vrácení části mobiliáře, totiž většiny (37) obrazů, do správy zámku Lemberk. Tyto obrazy převzalo UPM reverzem č.j. 3737/53/U ze dne 18. 9. 1953, pouze jeden z nich (Skutky sv. Zdislavy) reverzem č.j. 3766/53/U ze dne 21. 9. 1953. Navráceny byly zápisem č. j. 511/2007 ze dne 9. 11. 2007 za souhlasu Ministerstva kultury České republiky ze dne 9. 4. 2008 a fyzicky převzaty dne 30. 4. 2008.

Autor tohoto příspěvku byl Národním památkovým ústavem – územním odborným pracovištěm v Liberci pověřen zpracováním dokumentace k těmto obrazům (a zároveň revizí dokumentace obrazů, které zůstaly ve správě státního zámku Lemberk) v rámci úkolu č. 201 z programu Věda a výzkum. Zkoumání přineslo některé nové skutečnosti, které se téměř ihned projeví v expozici zámku a v plánech na její pokračování.

Obrazům z UPM byla přidělena souvislá řada inventárních čísel LM 1038–LM 1074. Pokud měl rám, dostal obraz k číslu lomítko a za něj jedničku a rám lomítko a za něj dvojku. K popisu a identifikaci obrazů posloužily jednak výše uvedené předávací dokumenty, které však byly příliš stručné, jednak inventář poslední majitelky Lemberka Gabriely princezny

Auersperkové, rozené hraběnky Clam-Gallasové, uložený ve Státním oblastním archívu v Děčíně, z let 1921–1926 (dále jen inventář) (SOA Děčín, Vs Lemberk, i. č. 2600, Lämberg III. Museum, Porzellanzimmer u. Bilder).

První skupinou navrácených obrazů jsou obrazy barokní, které je však nutno dále rozdělit. První nejstarší podskupinu zde tvoří 11 portrétů bredovských důstojníků (LM 1061–LM 1071), z toho pět velkých a šest menších. Podle inventáře se čtyři z těchto obrazů nacházely v bajkovém sále, zbytek nelze identifikovat. V expozici UPM visely tyto portréty v rytířském sále. Jejich bližším zkoumáním se patrně nikdo nezabýval už proto, že některé visely příliš vysoko. Po uzavření zámku byly odvezeny do depozitáře UPM a nebyly nijak využívány. V různých seznamech, včetně předávacího, jsou tedy popsány jako portréty bredovských důstojníků a jen u několika z nich se uvádí i jejich jméno. Při nynějším zkoumání vyšlo najevo, že na všech těchto portrétech je nápis, a to rok 1636, jméno a hodnost zobrazené osoby, údaj, že se jedná o bredovského důstojníka, a jeho věk. Některé pak obsahují ještě erb a jakési heslo zobrazeného. Je tedy zřejmé, že vznikly krátce po tom, co Bredové získali Lemberk (1633 jako léno Albrechta z Valdštejna, od roku 1640 v dědičném vlastnictví; Bürger 1886, s. 31). Menší portréty zobrazují pouze 2/3 postavy, za nimi je neutrální tmavé pozadí. Jsou napnuty na rám ze zadní strany, bez rámu slepého. To je zřejmě příčinou jejich horšího stavu. Větší portréty zobrazují celou postavu, pozadí je sice také neutrální, tmavé, ale po straně obsahuje drapérii. Patří tedy zřejmě osobám významnějším. Jeden z těchto větších portrétů zobrazuje muže nejspíše ještě významnějšího než ostatní čtyři. Je jím Kryštof z Egenberka. Na jeho pozadí totiž můžeme vidět průhled do krajiny s vojskem a hradem a také nápis je pojat honosněji: na rozdíl od ostatních obrazů, kde jej najdeme nahoře, zde se nachází dole, a to na zvláštní rozvinuté pásce.

K barokním obrazům dále patří obraz Skutky sv. Zdislavy (LM 1038), který se nacházel již dříve jako zápůjčka od UPM v expozici státního zámku Lemberk. Hlavní motiv tvoří Zdislava podělující chudé. Ve střední části a v pozadí vidíme další Zdislaviny skutky (opět podělování žebráků, předení, modlení). Lze zde upozornit na analogii s cyklem obrázků, které se nyní nacházejí v kryptě sv. Zdislavy v chrámu sv. Vavřince v Jablonném v Podještědí. Každý z nich ukazuje dva Zdislaviny skutky – jeden v popředí, druhý v pozadí.

Třetí podskupina barokních obrazů je poněkud různorodá. Velké obrazy alegorie podzimu (LM 1059) a zimy (LM 1060) v inventáři připsané V. V. Reinerovi mají již ztmavlé barvy. Kající Marie Magdaléna (LM 1051),

u níž je v inventáři připsán jako autor Paolo Tarinata (1524–1606), byla o velkou část nastavena a domalována, patrně proto, aby se vešla do rámu či aby tvořila protějšek jinému obrazu větších rozměrů. Autorem mytologického výjevu z antického Říma – Sebevražda Lukrécie (LM 1041), který se již dříve nacházel jako zápůjčka od UPM v expozici státního zámku Lemberk, je podle inventáře Luca Giordano zvaný Fa Presto. Největšími obrazy této podskupiny jsou Benátská slavnost zasnoubení s mořem (LM 1039) a Bitevní výjev z antiky (LM 1040), oba rovněž již dříve zapůjčené od UPM na Lemberku. První z nich představuje Benátky viděné z výšky. Ve středu se nachází náměstí Sv. Marka, zleva připlouvá státní loď (buccintoro) s dózetem, před ní několik černých gondol. Na jednotlivých ostrovech je zobrazena řada osob. Ty, stejně jako některé stavby, jsou číslovány a v dolní části obrazu najdeme velmi obsáhlou legendu k němu ve staré italštině. V ní se nejprve připomínají dějiny Benátek, pak následují čísla s vysvětlením, o kterou budovu či osobu z dějin Benátek se jedná. Obraz je tedy jakýmsi obrazovým průvodcem po městě. Bitevní výjev byl dříve popisován jako bitva s Turky, nově byl však určen jako bitva antická, s největší pravděpodobností bitva Alexandra Velikého s Peršany u Gaugamel. Poslední z této skupiny obrazů, rovněž již dříve zapůjčený na Lemberku, představuje neznámou šlechtickou rodinu v krajině, patrně jako alegorii léta (LM 1046). Tento obraz obsahuje signaturu a rok: Grot, 1741. Kromě posledně jmenovaného obrazu mají všechny stejný rám. Posledně jmenovaný obraz neměl rám nikdy. Má zvláštní, nahoře vykrojený tvar, jímž se podobá obrazu P. Molitora Výjev s bohyní Aurorou, který vždy zůstal ve správě zámku Lemberk. Obraz benátské slavnosti nebyl v inventáři identifikován. Všechny ostatní obrazy této podskupiny mají v inventáři jako „původ“ napsáno „Praha“ a kromě bitevního výjevu z antiky, který se tam nemohl vejít, byly umístěny v rohovém salóne na severovýchodě 1. patra. To všechno vede k domněnce, že se může jednat o část clam-gallasovské galerie z pražského paláce tohoto rodu. Svoboda (2007, s. 38) uvádí, že tam Clam-Gallasové shromáždili velmi kvalitní umělecká díla. Po roce 1918 se tento palác pronajímал (Krummholz 2007, s. 101), a tak muselo být jeho zařízení alespoň zčásti odvezeno. Snad se již tehdy o něj rozdělily dcery hraběte Františka Clam-Gallase.

Podle inventáře visely v rohovém salóne ještě obrazy Salomé a sv. Cecilie hrající na varhany. První z nich je nezvěstný, druhý byl po 2. světové válce převeden na státní zámek Zákupy a odtamtud na státní zámek Ploskovice. Naopak obraz nově identifikovaný jako kopie obrazu připisovaného Paolo Veronesovi Mučednictví sv. Marka a Marcellina

(Depauw 2000, s. 23), který měl stejný rám jako zmiňované obrazy z rohového salónu a který zůstal vždy ve správě státního zámku Lemberk, nebyl v inventáři identifikován.

K barokním obrazům ještě náleží portrét neznámé dámy s psíkem (LM 1042) a portrét muže ve zbroji (LM 1074), avšak s novějším, nevhodným rámem. Oba rovněž již dříve byly zapůjčeny od UPM na Lemberku.

Druhou velkou skupinu obrazů tvoří obrazy z 19. století. Jedná se o skupinu poněkud nesourodou, většinou z doby klasicismu. Zajímavé z nich jsou dva podlouhlé obrazy, malované grisajovou technikou ve žlutozelené barvě, oba bez rámu. Již v inventáři jsou uvedeny jako „supraporty“, a to v menším pokoji za schodištěm v 1. patře východního křídla. Tam také visely v expozici UPM, a to skutečně nad obojími, protilehlými dveřmi, ve výklencích, které jsou stejně široké a jen o málo vyšší než obrazy a zakončené segmentem. U obou obrazů se nakonec zdařilo nepochybně určit námět. Jedná se o výjevy z Ovidiových Proměn, v prvním případě (LM 1057) Bohyně Létó trestá rolníky, ve druhém (LM 1058) Proměna Dryopé.

K obrazům první poloviny 19. století dále patří obraz boje v antickém chrámu (LM 1053). Snad by se mohlo jednat o tzv. železný věk z cyklu věky světa, ale může jít i o nějaký méně známý výjev z antických bájí či pověstí. Na tomto obraze byla nově objevena signatura malíře Antonia Sacchetiho (nachází se v prostřední metopě vlysu na chrámu). Tento malíř působil jako krajinář a především jako divadelní výtvarník. S otcem vytvořil dekorace pro brněnské divadlo, samostatně pak pracoval pro Stavovské divadlo a divadla ve Varšavě, Drážďanech, Vídni a Berlíně. Vytvořil také mnoho dekorací pro Clam-Gallasů, kteří provozovali ve svém pražském paláci vlastní divadlo, kde vystupovali i členové jejich rodu (Krummholz 2007 b, s. 118).

Důležitým přírůstkem je portrét hraběte Kristiána Kryštofa Clam-Gallase v uniformě Leopoldova řádu (LM 1045), jenž je v inventáři připisán Josefu Berglerovi, který se znal s hrabětem Kristiánem Kryštofem a některé příslušníky rodu Clam-Gallasů portrétoval (Svoboda 2007, s. 38). Na Lemberku se nacházejí dva jiné portréty hraběte a také jeho litografie. Tento je však důležitý právě tím, že jej představuje ve zmíněné uniformě, která se používala poměrně krátce. Obdobný portrét vlastní Severočeské muzeum v Liberci. Byl reprodukován v článku M. Svobody (2007, s. 37), kde je jako autor určen J. Quasier a datován rokem 1827. Na leberském obraze je hrabě natočen na opačnou stranu a je zde jiné pozadí, avšak celková kompozice je shodná.

Další portrét (LM 1056) je signován E. S. a datován rokem 1848. Představuje muže v uniformě, v jehož pozadí je polní stan. Snad by se mohlo jednat o hraběte Eduarda Clam-Gallase. Portrét jeho sestry Adelaidy, provdané hraběnky Mitrovské, se stejnou signaturou a rokem 1847 se rovněž nachází na Lemberku.

Nejmłodšími z této skupiny jsou čtyři portréty Clam-Gallasů jako alegorií ročních dob. Všechny jsou signovány malířem Heinrichem von Angelim, vídeňským malířem žánrů a později portrétů, ve vídeňské vznešené společnosti velmi oblíbeným, který zpodobnil i panovníky (císaře Františka Josefa I., královnu Viktorii, císaře Viléma II.), a datovány rokem 1867. První z nich (LM 1050) představuje hraběnku Klotyldu Clam-Gallasovou, rozenou z Dietrichsteina, manželku hraběte Eduarda Clam-Gallase, jako alegorii zimy. Hraběnka v tmavě fialových šatech a kabátku lemovaném kožešinou s kožešinovou čepicí bruslí na ledě, v pozadí se zámek Frýdlant. Její dcera Klotylda v krátkých, růžovofialových šatech s černým lemem a sedící na trávniku, představuje jaro (LM 1047). Druhá dcera, Edina, v bílých šatech, opírající se o hromadu sklizeného obilí, představuje léto (LM 1048). Syn František, poslední mužský příslušník rodu Clam-Gallasů, v zeleném loveckém oděvu a s puškou, je vyobrazen jako podzim (LM 1049). Zajímavé je, že dva z těchto portrétů (LM 1048 a 1049) jsou malovány na plátně (z toho LM 1048 s razítkem firmy A. Chramosta), druhé dva na mahagonovém dřevě dodaném podle nápisu firmou Geo Rowney z Londýna. Rámy obrazů jsou shodné, na dvou z nich je nalepen lístek se jménem a adresou pozlacovače: Friedrich Lindner, Lerchenfelderstasse 11, Vídeň.

Pro úplnost ještě uvedme další obrazy z 19. století: Pohled do ambitu kláštera (LM 1054), Vraždění nevinátek (LM 1055) a dva menší, podlouhlé grisajové obrazy s putti, vedené jako návrhy na sgrafito (LM 1072 a LM 1073).

Zcela zvláštní skupinu tvoří obrazy, které nebyly součástí původního zařízení Lemberka. Prvním z nich je skupinový portrét Johanna Liebiega s první manželkou a dětmi (LM 1052). Lze tedy určit za původ tohoto obrazu zámek Nový Falkenburk v Jablonném v Podještědí. Tento zámek se kolem roku 1900 dostal do majetku libereckých podnikatelů Liebiegů. Zakoupil ho tehdy vnuk „zakladatele rodu“ Johanna Liebiega Johann Moritz Liebieg a nechal ho zrestaurovat a nově zařídit. Těsně po 2. světové válce bylo zařízení zámku odvezeno na Lemberk, avšak nadále se od lemberského zařízení neodlišovalo, vždy bylo vedeno jako původem z Lemberka. Tím se objasňuje, proč jsou v lemberském fondu obrazy, které

s historií zámku nemají nic společného. Jedná se především o portréty rodiny Liebiegů a jejich příbuzných Münzbergů. Původ Nový Falkenburk byl tedy u těchto obrazů nově vyznačen.

Do zvláštní skupiny dále patří dva malé protějškové portréty císařovny Marie Terezie a císaře Josefa II. (LM 1043 a LM 1044). V UPM byly vedeny jako dílo R. Příhody. Ukázalo se, že tato skutečnost vycházela z toho, že na slepém rámu byl červený nápis „R. Příhoda“. Je však evidentní, že se nejedná o signaturu malíře, nýbrž o podpis vlastníka. Jakýsi Rudolf Příhoda, bývalý rada župní samosprávy z Ostravy, pobýval na konci 2. světové války a těsně po ní na Lemberku (Uhlíková 2004, s. 72). Příčina jeho pobytu ani další osudy nejsou známy, ale z jeho funkce můžeme soudit, že byl říšským občanem, tudíž jeho majetek propadl konfiskaci a on sám byl vystěhován do Německa. V tom případě se jedná u zmíněných obrazů o konfiskát podle dekretu 108/1945. To, že Rudolf Příhoda vlastnil nějaké starožitnosti a mohl tedy vlastnit i tyto dva obrazy, podporuje i fakt, že v leberském fondu se nachází ještě jeden jeho obraz, totiž pohled na zámek v Horní Libchavě (LM 417). Ten je již několik desítek let zapůjčený na státním zámku Zákupy, nikoliv však v expozici, nýbrž v kancelářích zámku. Proto nebyl nikdy detailně zkoumán. Na jeho zadní straně se nachází nalepený lístek se strojopisným německým textem: Gekauft am 27. März 1944, beim Schriftemaler Mücke, in Troppau, Salzgasse 1. Das bild stammt vom ersten Mann seiner Schwiegermutter, einem gewissen Peschke, welcher einst Verwalter der Herrschaft Oberliebich war. Schloss Lämberg, bei Deutsch-Gabel, am 2. März 1945. Rudolf Prihoda.

Navrácení leberských obrazů na místo jejich původu spolu se zpracováním dokumentace k nim a s revizí zbylého fondu leberských obrazů se ihned projevilo v expozici zámku i v plánech na její pokračování. Tím, že bylo objeveno datování obrazů bredovských důstojníků do roku 1636, se ukázalo, že tyto portréty musely viset s největší pravděpodobností v bajkovém sále. Rytířský sál, v němž část těchto portrétů visela mezi válkami a kde byly umístěny také v expozici UPM, totiž ještě nestál. Barokní přestavba vrcholila až v 70.–80. letech 17. století (Soukupová 1977, s. 115). Protože v bajkovém sále, z nedostatku jiných, visely obrazy rodu Einsiedelů, které pocházely ze svazu Grabštejn a které nemají s dějinami Lemberka žádnou souvislost, byly sem od sezóny roku 2009 umístěny právě portréty bredovských důstojníků. Je to vhodné i proto, že svaz Grabštejn má být rovněž vrácen na místo svého původu. Počet obrazů bredovských důstojníků přesně odpovídá počtu míst na stěnách v bajkovém sále, i to tedy podporuje názor, že sem původně patřily. Do rytířského

sálu po dokončení jeho restaurování může být umístěno devět portrétů tzv. Habsburků (ve skutečnosti i různých jiných evropských panovníků přelomu 17. a 18. století, část z nich zatím nebyla identifikována), které zde uvádí inventář i inventáře starší, např. z roku 1834 a 1835 (SOA Děčín, Vs Lemberk, i. č. 1800).

Barokní obrazy, které visely v severovýchodním rohovém salóně, byly tam opět soustředěny. To ostatně odpovídalo i původnímu záměru. Portrét J. Liebiega s rodinou obohatil nově zařízené přízemní pokoje, které mají mj. připomenout příslušníky tohoto rodu a zámek Nový Falkenburk, a to spolu s dalšími obrazy z tohoto zámku. S ostatními obrazy se počítá do prostor východního křídla, které zatím nemohou být zpřístupněny kvůli nedokončené rekonstrukci rytířského sálu. Vzhledem k tomu, že se většinou vztahují k rodu Clam-Gallasů, budou mít v této části expozice a ve výkladu významné místo.

Navrácení lemberských obrazů na místo jejich původu je dalším úspěchem při scelování mobiliárních fondů našich hradů a zámků. Lze si jen přát, aby došlo i k navrácení dalšího zařízení zámku Lemberk.

LITERATURA A PRAMĚNY

- Bürger, Josef 1886: Geschichte von Lämberg und Chronik von Ringelshain, Reichenberg.
- Černá, Renata – Procházková, Šárka – Aschenbrenner, Martin 2007: Expozice na státním zámku Lemberk, záměr č. II, Lemberk, nepublikováno.
- Depauw, Carl 2000: Rubens house Antwerp, Antwerpen.
- Krummholz, Martin 2007a: Pražský palác, In: Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach, Praha, s. 81–102.
- Krummholz, Martin 2007b: Clam-gallasovské divadlo, In: Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach, Praha, s. 115–126.
- Poche, Emanuel 1952: Museum bytové kultury na státním hradu a zámku Lemberku (15.–19. století), Praha.
- Poche, Emanuel 1955: Museum bytové kultury 15.–19. století na státním zámku Lemberku. Pobočka Uměleckoprůmyslového musea v Praze, s. 10–21, In: Lemberk, státní zámek a okolí, Praha.
- Svoboda, Milan 2007: Clam-Gallasové (1757–1945), In: Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach, Praha, s. 31–58.
- Uhlíková, Kristina 2004: Národní kulturní komise 1947–1951, Praha.

SEZNAM ZKRATEK

SOA: Státní oblastní archiv
Vs: Velkostatek

PŘÍLOHA 1

Nápisy na obrazech bredovských důstojníků

1) Velké portréty:

- a) LM 1067: vpravo nahoře: Dero Rom. Kay. Vnd Konige/Maiest des hochloblichen Bredawischen/Regementz Wolbestelter Obrister Wachmeister/Willem Dünckel/Aetatis 33. 1636; vlevo nahoře pod erbem: FIDELIS DEO ET CAESARI
- b) LM 1068: vlevo nahoře pod erbem: Conrad Sebant des Wohlgebornen/ Herrn herrn Hanß Rudolffen von Bredaw freyherns Erbsaßens Vff Spandau heren/ zu Lamberg Rohm. Kay. May. Camerer/General wachtmeisters vnd Wohlbestalten Obristen/zü Roß vnd zu Fuß uber Zwolff Compagnien/Curasirer bestalter Obrister Leitenant/Aetatis 41 (...) 1636
- c) LM 1069: vlevo nahoře pod erbem: Dero Rome. Kaeÿe. Vnd/Konigl./Maiest. Des hochloblichen Bradaischen/Regemente bestelter Ritmeister baldesar/Kopenrat. Aetatis 28. 1636; vpravo nahoře: Wie stein wier so gerüst hir ein/die wier doch stob vnd esgen sein/wir müssen doch alle in die eidlint ein/vnd end(li)ch (d)er würme (...) sein
- d) LM 1070: vpravo dole na rozvinutém listu: Kristoff Jort Iernberger von Egenberg/Erb Camerer in Österreich ob d Ens und/Osterlich (seines?) alter 39 und gemalt/worden 1636 ist dritt halb far Obrister/wachtmeister des loblichen bradau/wischen Regiments/gewest
- e) LM 1071: vlevo nahoře: (...) Kaye. Vnd Konige. Maiest./des Hochloblichen Bredawischen Regementz/Bestalter Rittmeister Dederich von Luding haüssen genant Wolf/Aetatis 30. 1636; vpravo nahoře: (...)lücke (...)

2) Malé portréty:

- a) LM 1061: vlevo nahoře: Der Romischen K. M. S./ des hoch Loblichen Bredaische R. M./ Wol Bestelten Rittmeister/ Caspar Joachim von westphallen; vpravo nahoře pod erbem: Aetatis svae 25/Anno 1636
- b) LM 1062: vlevo nahoře: Der Römische K. M. S./ des hoch Loblichen Bredaische R. M./Wol bestelten Rittmeister/Johan von Kruchten; vpravo nahoře: Aetatis suae 40/Anno 1636
- c) LM 1063: vpravo nahoře: Der Römischen K. M. S./des hoch Löblichen Bredaische N. Ri/Wol bestelten Rittmeistr/Leitin frederich von Sate/Auff Gott auff redelicheÿt und (ehr?)/hab acht und sonst (auff?) nichts mehr/ das ander altes sich wol wirde/bindnen Gott keinen sromen/les dahinden; vlevo nahoře pod erbem: Aetatis suae 26/Anno 1636
- d) LM 1064: vlevo nahoře: Der Römischen K. M. S./des hoch Loblichen Bredaische Regiment/Wol bestelten Rittmeister (...)/Hans von Baudewitz; vpravo nahoře: Aetatis suae 36/ Anno 1636
- e) LM 1065: vpravo nahoře: Der Romischen K. M. S./des hoch Loblichen Bredaische R. M./Vol Bestelten rittmeister/paulo Rilantt; vlevo nahoře: Aetatis suae 39/Anno 1636
- f) LM 1066: vlevo nahoře: Der Römischer K. M. S./des hoch Loblichen Bredaische R. M. Wol bestelten Capitain Leutenant/Donat Saggendorn/Ich hoffe auff gott und warte die zeit/auf arme gesell werden auch Ludd; vpravo nahoře pod erbem: Aetatis svae 37/ Anno 1636

PŘÍLOHA 2

Nápis na zadní straně skupinového portrétu Liebiegů (LM 1052):

Johan Ignaz Carl Liebieg, gb. in Braunau 7. Juni 1802 † 16. Juli 1870

Maria Theresia Münzberg geb. in St. Georgenthal am 9^t September 1810
† 28. August 1848

Maria Pauline Aloise Apollonia Liebieg geb. 15. Aug. 1835

Johann Josef Moritz Liebieg geb. 11. Aug. 1836

Adeline Ida Marie Anna Liebieg geb. 23 August 1837 (mezi řádky dopsáno:
† Rom 30. April 1879)

Heinrich Carl Julius Liebieg geb. 29. April 1839

Theodor Franz Emil Liebieg geb. 9. Dez. 1840 (dopsáno: † Gondorf 8. Septbr
1891)

WILHELM REICHELT (1861–1934) ČESKOLIPSKO A JINÉ NÁMĚTY

(K výstavě v galerii VMG v České Lípě v roce 2010)

Jaroslav Panáček – Eva Reslová

Ve výtvarné minulosti Českolipska zanechala svoji stopu celá řada výrazných osobností. Některé z nich přesáhly svým významem hranice regionu a dosáhly úspěchu nejen v rakouské monarchii, ale i mimo ni. Je nutné jmenovat bratry Hickelovy, žáky vídeňské akademie, narozené v České Lípě. Josef (1736–1807) se stal dvorním malířem portrétistou ve Vidni, Antonín (1745–1798) byl úspěšným portrétistou v Londýně a pak v Hamburku. Dalšími vynikajícími umělci byli shodou okolností také bratři – Josef (1804–1855) a Emanuel (1810–1901) Maxovi, rodáci z Janova u Sloupu. Ve své době byli jedněmi z nejvyhledávanějších sochařů v monarchii, přičemž někdy není snadné rozhodnout, o dílo kterého z bratrů se jedná. Jejich práce se nalézají kromě Prahy (mj. sochy na Karlově mostě) v desítkách měst v Čechách, Emanuelovy pak i v řadě měst v Německu, Rakousku a dokonce i ve Skotsku. Mimo okruh regionu pronikli ještě českolipští rodáci Robert Leinweber (1845–1921) se svými žánrovými malbami a Eugenie Hauptmannová-Sommerová (1865–1933) s portréty a oltářními obrazy (kostel sv. Kříže v České Lípě).

Pro výtvarné umění regionu však měli přinejmenším stejný význam umělci, kteří ve svých dílech zobrazovali své okolí – ulice, náměstí, památky a další objekty. Jejich obrazy, kresby a grafiky pak mají význam nejen v rovině umělecké, ale i dokumentární. V této oblasti máme na mysli především několik jmen. Po roce 1850 zde byl činný kreslíř a litograf Wilhelm Kirchner, jehož litografie Česká Lípa a okolí (Böhm. Leipa u. Umgebung) a Novoroční přání na rok 1853 (Neujahrs-Wunsch Böhmisch-Leipa 1853) zachytily okolo ústřední veduty České Lípy celkem na 25 vyobrazeních významné památky v České Lípě a okolí.^{1/} Ve druhé polovině devatenáctého století to byl rodák z Vrchlabí Eduard Steffen (1839–1893), který se po studiu na pražské akademii usadil v České

Lípě. Zde působil až do své smrti a vytvořil četná díla malířská a grafická s náměty architektury v okolí, ale i oltářní obrazy (kostel Narození Panny Marie v České Lípě). Známý je rovněž svojí výzdobou restaurace na Holém vrchu (bohužel nedochovanou) a restaurováním a tvorbou nových sgrafit v roce 1883 na Červeném domě v České Lípě. Souborná výstava Steffenova díla se konala 14.–31. října 1934 v České Lípě.

Na přelomu 19. a 20. století na Steffenovy kresby a grafiky navázal profesor drážďanského semináře Oswald Pfennigwerth (1857–1929), jenž je autorem výtvarného doprovodu dvou důležitých vlastivědných publikací, vydaných v České Lípě: Paudlerovy Německé knihy z Čech (Ein deutsches Buch aus Böhmen I–III, 1894–1895) a Hantschelovy Vlastivědy politického okresu Česká Lípa (Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa, 1911).

Následující období od konce devatenáctého století do 2. světové války pak patřilo čtvrtému jménu – Wilhelmu Reicheltovi (1861–1934), který jako neškolený autodidakt zachytil na svých kresbách a olejomalbách četné památky v České Lípě a okolí.

Poválečné období náleželo v tomto oboru umělci, kterého jsme mohli ještě nedávno potkávat v našem městě a který byl také nedávno prohlášen – bohužel in memoriam – jeho čestným občanem. Byl jím Rudolf Novotný (1924–2005), rodák z Hradce Králové, který však celou druhou polovinu dvacátého století žil a tvořil v České Lípě. Jejím ulicím, památkám a krásnému okolí je zasvěcena převážná část jeho díla, zejména grafického. Závěrem bychom neměli zapomenout na českolipského patriota a také čestného občana města Jaroslava Panáčka staršího (1908–1992), jehož půvabné „Českolipské obrázky“, zachycující s dokumentární přesností městská zákoutí v polovině 70. let 20. století, vydal v roce 2006 Vlastivědný spolek Českolipska.

Wilhelm Reichelt

se narodil 2. května 1861 v Německém Jablonném (dnes Jablonné v Podještědí), ale od svých 23 let se usadil v České Lípě.^{2/} Působil zde jako malíř pokojů, natěrač, lakýrník a dekoratér. V roce 1901 zakoupil spolu s manželkou Marií, roz. Konrad, dům čp. 309 (dnes čp. 265) v Poštovní ulici (Postgasse, dnes Sokolská ul.).^{3/} Zde působil jeho malířská firma až do druhé světové války. Svoji reklamu měla i v českolipském adresáři z roku 1935, kdy však již firmu patrně převzal jeho stejnojmenný syn, neboť W. Reichelt zemřel v České Lípě 8. května 1934. Firma v lednu

1936 zaměstnávala 3 pomocníky a 2 učedníky.^{4/} Podobné personální obsazení měla malířská firma Wilhelm Reichelt i v roce 1938, kdy se pouze počet pomocníků snížil o jednoho.^{5/} Ještě v roce 1946 žila v domě jeho vdova Marie, které byl tehdy konfiskován majetek, jehož součástí bylo 11 obrazů.^{6/}

Patrně již v mládí se u Wilhelma Reichelta projevovalo výtvarné nadání, ale nevíme, zda měl možnost své nadání nějakým školením zdokonalovat. Po několika letech působení v České Lípě, někdy v době po 8. březnu 1893, kdy zemřel Eduard Steffen, obnovil a doplnil jeho obrazovou výzdobu sálu prvního patra restaurace na Holém vrchu.^{7/} Je dochován též jeho skicák,^{8/} který dokládá vlohy mladého Wilhelma pro kresebnou techniku. Soustřeďoval se na krajinné výjevy a zpodobení staré architektury měst a hradů. Neznáme od něj jediný portrét. Skicák obsahuje kresby z okolí České Lípy – Stráž pod Ralskem, Ústěk, Lemberk, Zvířetice, Litoměřice, výjimkou je kresba parního bagru v uhelném dole u Zabrušan na Duchcovsku. Podle skicáku víme, že podnikal i cesty do ciziny, například do Drážďan, odkud pocházejí kresby Zwingeru, Frauenkirche a okolí. V roce 1896 podnikl studijní cestu po Dolním Rakousku, kde navštívil Waidhofen, poté celou řadu zajímavých míst okolo Dunaje mezi Kremsem a Melkem (hrad Dürrenstein, opevněný kostel ve Weissenkirchenu in der Wachau, Stein, Spitz, hrad Aggstein, zámek Schönbichl, zámeček Rehberg, Senftenberg) a nakonec i Vídeň. Jeho kresby těchto míst jsou plně skutečnosti, se znamenitým prostorovým účinkem. Jeho volba prostředků prozrazuje nadaného pozorovatele.

Vedle svého povolání se Wilhelm Reichelt věnoval též tvorbě divadelních dekorací a celou řadu stylových a působivých dekorací vytvořil pro festival v Kyffhäuser při příležitosti tělocvičných slavností v České Lípě v roce 1905.^{9/} Do Hantschelovy Vlastivědy politického okresu Česká Lípa přispěl v roce 1911 kresbou renesančního portálu z roku 1555 na domě čp. 5 v České Lípě.^{10/} Patrně někdy v té době se začal zabývat také olejomalbou. Jeho krajinné výjevy, převážně s náměty historické architektury, zachycují četné památky v České Lípě (klášter, Červený dům, Richterhof, Větší mlýn, Menší mlýn, katovna), její ulice (Klášteří, Panská, Věžeňská, Dlouhá – dnes Jindřicha z Lipé) i místa v blízkém (Rybnov, Holany, Novozámecký rybník, Máchovo jezero, Horní a Dolní Libchava, Stvolínky, údolí Peklo, Česká Kamenice) či vzdálenějším (Frydlant, Ústěk, Liběšice) okolí. Jak víme z dochovaných záběrů, věnoval se s jistým nadáním i fotografování a právě některé z jeho obrazů vznikly nebo byly dotvořeny podle jeho vlastních fotografií (katovna, Věžeňská ulice). V letech 1899

a 1900 věnoval celou řadu svých fotografií do sbírky Severočeského výletního klubu (Nordböhmischer Excursions-Club) a byl tomuto spolku nápomocen při získávání fotografií historických objektů.^{11/} Některé z kreseb svého skicáku z mladých let přenesl později na plátno (Drážďany, kostel ve Weissenkirchen, Ptačí domky v Ústěku). Patrně z jeho ruky pocházejí i některá zátíší.

Reicheltův stejnojmenný syn (nar. 1895)^{12/} zdědil po otci nejen výtvarné nadání, ale i živnost, kterou převedl v roce 1940 do jím zakoupeného domu čp. 705 v Grabengasse (dnes Jiráskova ul.).^{13/} Na rozdíl od svého otce se však patrně zabýval pouze malbou zátíší. Ve sbírce muzea mu připisujeme pouze Zátíší s kyticí. Podílel se také v roce 1936 na dekoraci nově přebudovaného „Kinotheateru“ Olympia. Vestibul kina vyzdobil nad vchodem do malého sálu rozměrnou (cca 2 × 3 m) malbou s námětem Adama a Evy v ráji. Bohužel, obraz známe dnes pouze z fotografie,^{14/} neboť je nezvěstný. Wilhelm Reichelt mladší měl dva syny: Hanse (nar. 1925) a Klause (nar. 1927). Druhý z nich byl po odsunu rodiny v roce 1950 do Německa umělecky činný jako malíř v Mnichově.^{15/}

Z dnes známých 43 výtvarných děl Wilhelma Reichelta (a jeho syna) má pro dnešní dobu hlavní význam jeho zachycení památek a různých zákoutí v České Lípě a okolí. Při udržení určité umělecké úrovně v nich tento autodidakt zachytil prchavé okamžiky rychle se měnícího městského prostředí České Lípy a zanechal nám působivý obraz mnoha míst, která dnes již v této podobě nemůžeme spatřit. Na rozdíl od fotografie podávají obraz mnohem plastičtější a živější.

POZNÁMKY

- 1/ J. Panáček, Historické mapy, plány a veduty České Lípy, Česká Lípa 2008, č. 19, 21.
- 2/ F. Hantschel, Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa, Česká Lípa 1911, s. 565 (heslo W. Reichelt v oddílu Hervorragende Vertreter des Kunstgewerbes, tj. Význační zástupci uměleckého řemesla).
- 3/ Státní okresní archiv (dále SOkA) Česká Lípa, Městský národní výbor (dále MěNV) Česká Lípa, inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku – konfiskovaných domů, čp. 265.
- 4/ SOkA Č. Lípa, Archiv města (dále AM) Č. Lípa, inv. č. 2969, Přehled živností k 29. lednu 1936.
- 5/ Tamtéž, Přehled živností 1938.
- 6/ Viz pozn. 3.
- 7/ Podle posudku B. Kinského o restauraci na Holém vrchu z 19. ledna 1946 (SOkA Č. Lípa, MěNV Č. Lípa, inv. č. 713, Stavební dokumentace, ev. č. 185) byl na jižní

stěně sálu nápis: „8. März 1893 in B. Leipa. Renoviert u. ergänzt von Maler W. Reichelt“. Zajímavý je na tom fakt, že datum se shoduje s datem úmrtí E. Steffena, takže patrně jde o nepřesnost v Kinského zápisu a datum patří k oslavnému nápisu na téže stěně, kde bylo uvedeno vedle jména i datum Steffenova narození.

8/ Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa, sbírka obrazů a grafiky, inv. č. V-3525.

9/ Viz pozn. 2.

10/ F. Hantschel, Heimatkunde..., s. 849.

11/ Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 22, 1899, s. 98; 23, 1900, s. 96.

12/ SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 3121, Personálie zaměstnanců městského úřadu.

13/ SOKA Č. Lípa, MěNV Č. Lípa, inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku – konfiskovaných domů, čp. 705.

14/ K. J. Bienert, Böhm. Leipa 1337–1937, Česká Lípa 1937, s. 38.

15/ H. Vollmer (ed.), Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts VI. Nachträge H–Z, Leipzig 1962, s. 372.

PŘÍLOHA

Soupis děl Wilhelma Reichelta (a jeho syna)

- 1) Augustiniánský klášter v České Lípě, olej na dřevě.
- 2) Zámek Frýdlant nad Smědou, olej na lepence, 1921?
- 3) Poutní kostel Narození Panny Marie v České Kamenici, olej na lepence.
- 4) Ptačí domky v Úštěku, olej na plátně.
- 5) Bouřka v Rybnově, olej na plátně, 1923.
- 6) Klášterní ulice v České Lípě, olej na plátně.
- 7) Lodžie Červeného domu, olej na plátně.
- 8) Zasněžená cesta, olej na lepence, 1921.
- 9) Richterhof v České Lípě s mlýnským náhonem, tempera na lepence.
- 10) Před Horní Libchavou, olej na plátně, 1924.
- 11) Větší mlýn v České Lípě s mlýnským náhonem, tempera na lepence.
- 12) Zámek v Horní Libchavě, olej na plátně, ok. 1920.
- 13) Podzimní den na Ploučnici (sv. M. Magdalena), olej na plátně, 1916?
- 14) Bývalá katovna v České Lípě, olej na plátně.
- 15) Hostinec Chaloupka strýčka Toma v České Lípě, olej na plátně.
- 16) Letní louka, olej na překližce.
- 17) Topolová alej za Dolní Libchavou, olej na plátně.
- 18) Panská ulička v České Lípě, olej na plátně, 1923.
- 19) Podvečer v Dlouhé ulici v České Lípě, olej na plátně, 1922.
- 20) Opevněný kostel ve Weissenkirchen in der Wachau, olej na plátně.
- 21) Krajina s potokem, olej na plátně.
- 22) Věžeňská ulice v České Lípě, olej na plátně, př. 1909.
- 23) Holanský rybník s kostelem, olej na plátně, 1922.
- 24) U Novozámeckého rybníka (Hirnsen), olej na plátně.
- 25) Náměstí v Drážďanech (Frauenkirche), olej na plátně, 1919.
- 26) Kvetoucí šefíky na rybnovské pile, olej na plátně, 1913.
- 27) Zátíší s kyticí, olej na plátně, Wilhelm Reichelt mladší.
- 28) Na trhu s otroky, olej na plátně.
- 29) Zátíší s růžemi, olej na plátně, 1923.
- 30) Zátíší s maceškami, olej na lepence.
- 31) Váza s květinami, olej na plátně.
- 32) Dlouhá ulice v České Lípě, olej na plátně, př. 1931.
- 33) Topolová alej za Dolní Libchavou, olej na plátně.
- 34) Partie u Menšího mlýna v České Lípě, olej na plátně.
- 35) Partie u Menšího mlýna v České Lípě, olej na plátně (téměř shodné s č. 34).
- 36) Zámek v Liběšicích, olej na lepence, ok. 1920.
- 37) Kostel ve Stvolínkách, olej na plátně.
- 38) Skály v údolí Peklo u České Lípy, olej na plátně.
- 39) Máchovo jezero s Bezdězem, olej na plátně; obraz je dnes nezvěstný.

- 40) Dřevěné domky v Dubické ulici v České Lípě, olej; obraz je dnes neznámý.
- 41) Renesanční portál čp. 5 v České Lípě, kresba, F. Hantschel, Heimatkunde..., s. 849. (Kresba portálu, doplněná městským znakem, byla též vydána na členské známce Nordböhmischer Excursions-Clubu v hodnotě 2 hal. v pěti různých barvách.)
- 42) Skicák W. Reichelta, tužka na kartonu, 31 listů, ok. 1896.
- 43) Adam a Eva v ráji, technika neznámá, cca 2 × 3 m, vestibul kina Olympia v České Lípě, Wilhelm Reichelt mladší; obraz je dnes neznámý.

Skicák Wilhelma Reichelta (VMG Česká Lípa, inv. č. V-3525; tužka na kartonu)

1. Dresden. Zwinger (Drážďany).
2. Dresden. Münzgasse und Frauenkirche (Drážďany).
3. Dresden. Gang v. kg. Schloß zur kath. Hofkirche (Drážďany).
4. Wartenberg (Stráž pod Ralskem; zadní trakty domů a věž kostela).
7. Auscha (Ústěk; Ptačí domky).
8. Auscha von der Hirtenlehne (Ústěk; synagoga; obr. 1).
9. Dampfbagger bei Sobrosan (parní rypadlo v uhelném dole u Zabrušan).
10. Zdislava Kapelle bei Lemberg (Kaple sv. Zdislavy u Lemberka).
11. neoznačeno (stromy).
12. Waidhofen a. d. Y. (Dolní Rakousko; domy nad řekou).
13. Mühle b. Waidhofen a. d. Ybbs (Dolní Rakousko; vodní mlýn).
14. Dürrenstein – Stadthor (Dolní Rakousko; městská brána; obr. 2).
15. Wienerwald. 1896 (cesta v lese).
16. Ruine Dürrenstein (Dolní Rakousko; zřícenina hradu).
17. Dürrenstein (Dolní Rakousko; kresby skal).
18. Dürrenstein (Dolní Rakousko; zřícenina hradu).
19. Weissenkirchen (Dolní Rakousko; kostel zdálky; obr. 3).
20. Weissenkirchen (Dolní Rakousko; kostel v hradbách s bránou).
21. Weissenkirchen a. d. D. (Dolní Rakousko; kostel zevnitř areálu; obr. 4).
22. Weissenkirchen. Schuhhof (Dolní Rakousko; dvůr).
Weissenkirchen (Dolní Rakousko; cesta od brány).
Weissenkirchen (Dolní Rakousko; dvůr).
Aus Stein a. d. D. (Dolní Rakousko; nádvoří).
Aus Spitz (Dolní Rakousko; nádvoří).
23. Spitz a. d. D. (Dolní Rakousko; náves s kostelem).
24. Stein a. d. D. (Dolní Rakousko; domy na náměstí?).
25. Förthof b. Stein (Dolní Rakousko; kostel).
26. Ruine Aggstein (Dolní Rakousko; zřícenina hradu).
27. Schloss Schönbichl (Dolní Rakousko; zámek).

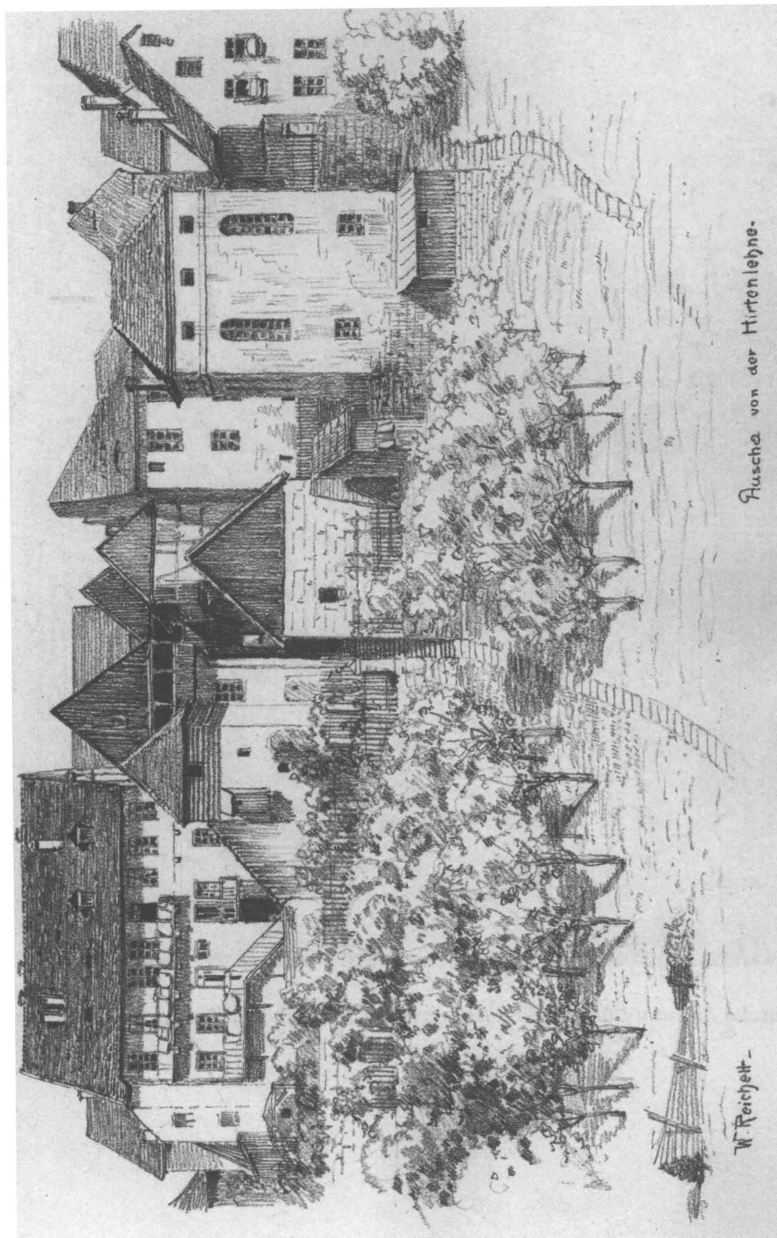
28. neoznačeno (Dolní Rakousko; hrad na skále).
29. Aus Rehberg. N. Ö. (im Kremsthal) (Dolní Rakousko; zámeček u řeky).
30. Senftenberg i. Kremsthal. N. Ö. (Dolní Rakousko; kostel).
31. Wien „am Spittelberg“. VII. Neubau, Faßzieher-Gasse (Videň; nároží ulic).
32. Leitmeritz (Litoměřice; schody směrem k řece pod kostelem).
33. Ruine Sveretitz (hrad Zvířetice; nádvoří s čelní věží; obr. 5).

POZNÁMKY KE SKICÁKU

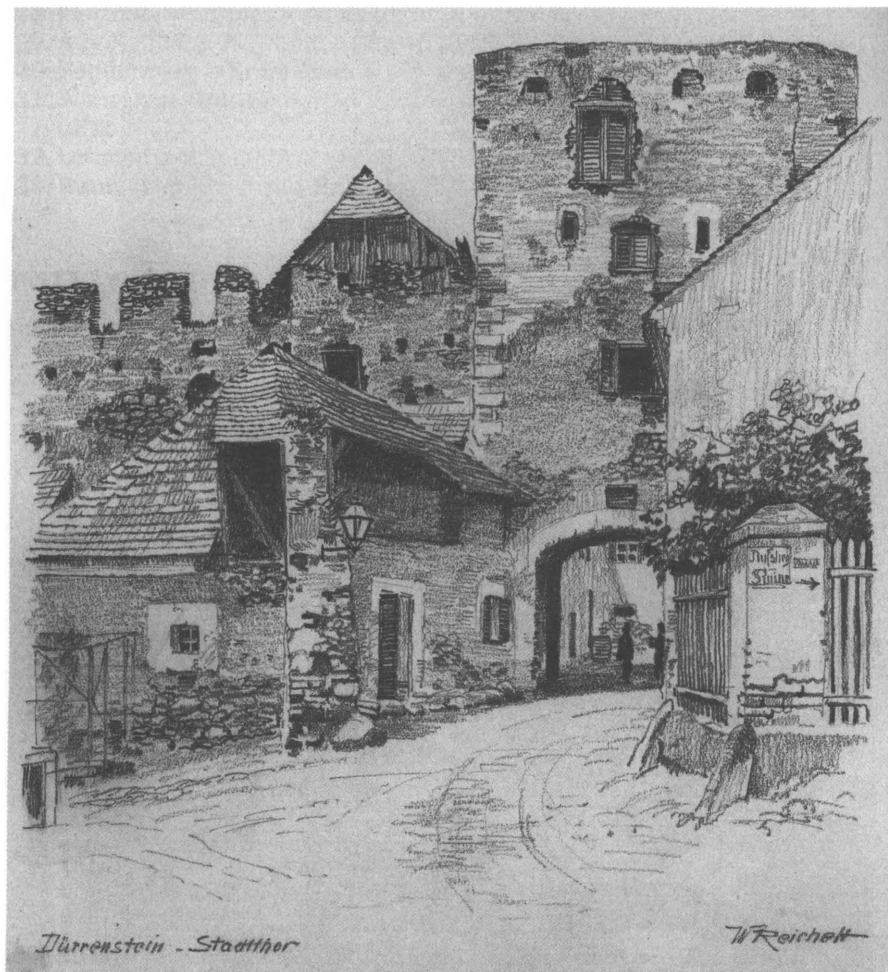
Stránky č. 5 a 6 chybí.

Č. 12–13 = Waidhofen, město jv. od Lince na řece Ybbs

Č. 14–30 = lokality na Dunaji a okolo něj mezi městy Krems a Melk.

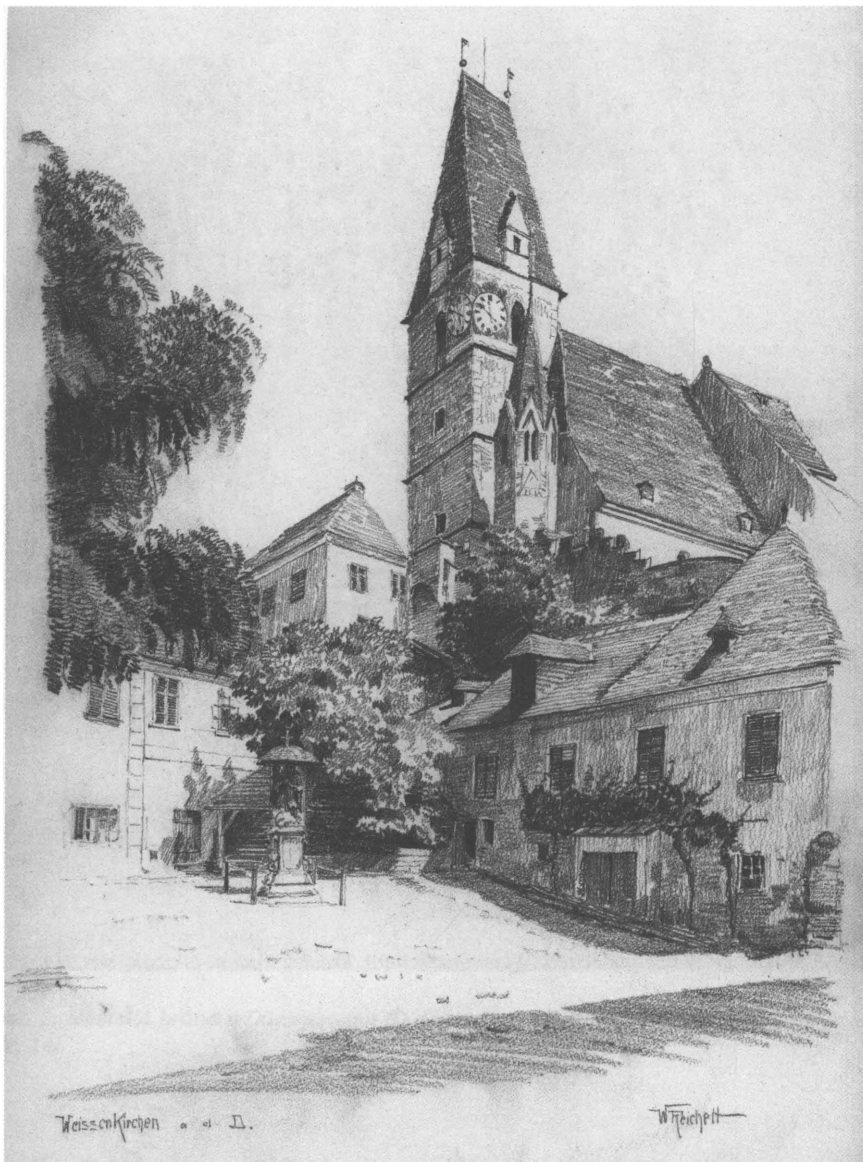
Obr. 1. Synagoga v Ústěku (Auscha von der Hinterlehne), kresba tužkou (středek, str. 8).

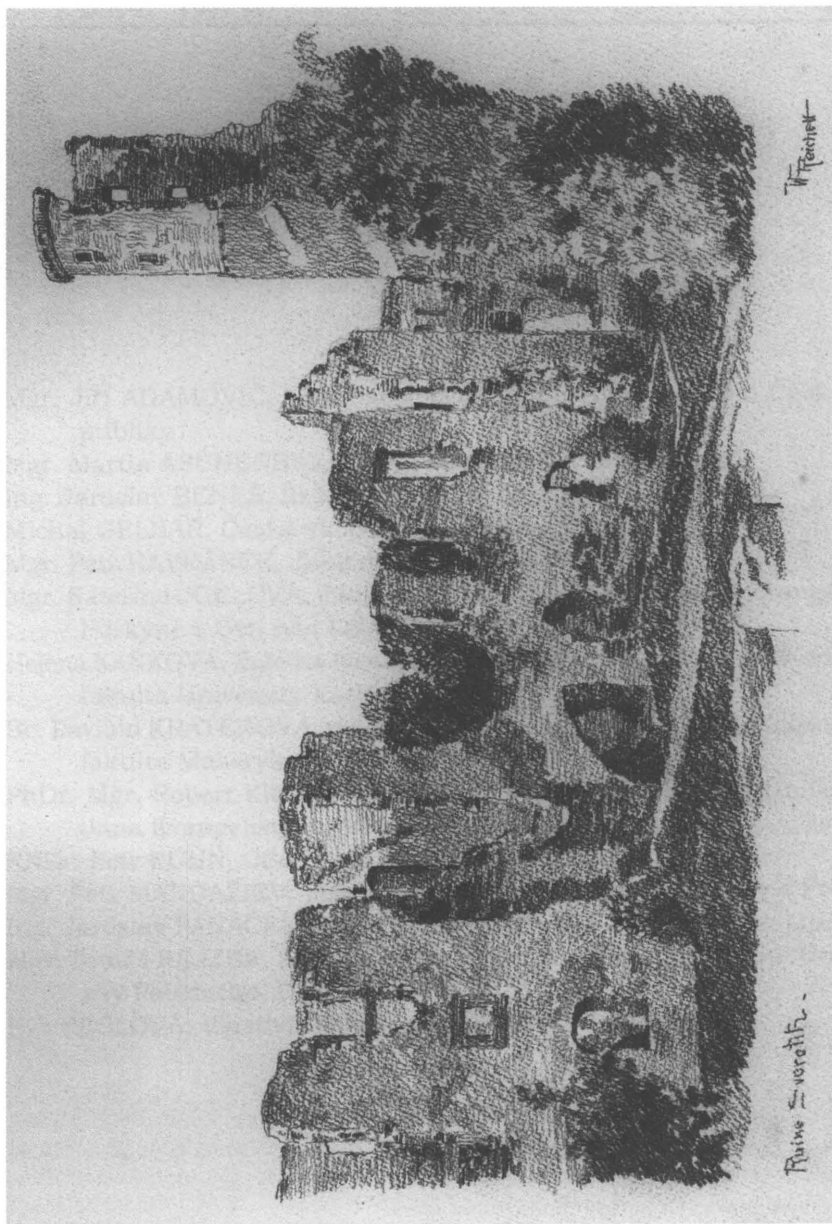
Obr. 2. Městská brána v Dürrensteinu (Dürrenstein „Stadthor“), kresba tužkou (skicák str. 14).

Obr. 3. Kostel ve Weissenkirchen (Weissenkirchen), kresba tužkou (skicák, str. 19).

Obr. 4. Kostel ve Weissenkirchen (Weissenkirchen a. d. D.), kresba tužkou (skicák, str. 21).

Obr. 5. Zřícenina hradu Zvířetice (Ruine Sveretitz), kresba tužkou (skicák, str. 33).

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Jiří ADAMOVIČ, CSc., Geologický ústav Akademie věd České republiky

Mgr. Martin ASCHENBRENNER, Gymnázium, Česká Lípa

Ing. Jaroslav BENEŠ, Škoda Auto a. s., Mladá Boleslav

Michal GELNAR, Česká sklářská společnost, Praha

Mgr. Petr HAVRÁNEK, Jablonné v Podještědí

Mgr. Kateřina JOKLOVÁ, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

Helena KAŇKOVÁ, Katedra fyzické geografie a geoekologie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Bc. Pavlína KRATĚNOVÁ, magisterské studium archivnictví, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

PhDr. Mgr. Robert KREJCAR, Fakulta sociálně ekonomická Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

RNDr. Petr KÜHN, CSc., Česká Lípa

Mgr. Petr MANDAŽIEV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ing. Jaroslav PANÁČEK, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa

Mgr. Tomáš REJZEK, Katedra botaniky, Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Eva RESLOVÁ, Vlastivědné muzeum a galerie Česká Lípa

POKYNY PRO ÚPRAVU PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz prosíme autory o dodržování následujících zásad při odevzdávání rukopisu:

Pokyny všeobecné:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu (1 strana odpovídá 1800 znakům včetně mezer).

2. Práce (včetně příloh) se přijímají v jednom tištěném exempláři a na disketě či CD v textovém editoru MS Word (verze 6.0 nebo novější), případně zasláné E-mailem. Pište průběžně na celý řádek, jednoduché řádkování, stránky (řádky) na pravé straně nezarovnávejte, nedělte slova na konci řádku. Ucelené odstavce odklepněte klávesou „Enter“. Neupravujte text ani výčty do více sloupců. Rukopis nijak neupravujte, bude upraven jednotně pro celý sborník. Pište vše obyčejným písmem, slova uvnitř textu nezdůrazňujte. **Nepoužívejte formátování textu!**

3. Přílohy: Nákresy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 9 × 13 cm, kontrastní, lesklé. Grafické přílohy (pérovky, grafy, mapky aj.) se přijímají pouze černobíle, kontrastní s ohledem na předpokládané zmenšení. Přílohy lze předkládat v elektronické podobě (formát TIFF nebo JPG), vždy jako zvláštní soubor. Tabulky číslované nevkládějte do textu. Je třeba je dodat na zvláštním listu. Texty k tabulkám, grafům a mapkám musí být dostatečně vysvětlující. Označení tabulek: Tab. 1, 2... (ve všech jazycích). Označení obrázků: Obr. (v češtině), Fig. (v angličtině), Abb. (v němčině)

4. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuální kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu se vyznačují za interpunkčním znaménkem číslicemi v horním indexu, za číslem následuje lomítko –/. Vlastní text poznámky číslujte a pište písmem stejné velikosti jako text, za číslem udělejte lomítko –/. **Nepoužívejte automatické poznámkování a číslování!**

5. Práce se otiskují v češtině, abstrakt (stručný obsah článku v maximálním rozsahu 15 řádků rukopisu.) v angličtině. U článků a studií je nutný na konci práce souhrn (resumé) psaný v němčině. Souhrn, včetně názvu článku, v rozsahu asi 1/10 textu vypracujte v češtině, překlady zajistí redakce.

6. Práce schvaluje k přijetí do časopisu redakční rada, ta si může vyžádat recenzní posudek. Za věcný obsah příspěvku a za přesnost a pravdivost údajů odpovídá autor. Redakční rada si vyhrazuje právo k stylistickým, pravopisným a formálním (nikoli obsahovým) zásahům do textu prací. O sporných případech, které tyto „Pokyny“ neobsahují, se autor dohodne přímo s redakcí.

Po sazbě dostanou autoři svoji práci k provedení tiskové korektury.

7. Příspěvky se nehonorují. Autoři obdrží zdarma 1 autorský výtisk sborníku a 10 separátů každé původní práce.

Pokyny pro úpravu přírodovědných článků

8. Práce (odevzdaný rukopis) má mít toto základní uspořádání (v uvedeném pořadí): název, jméno a příjmení autora(ů), abstrakt, vlastní text práce, případné poděkování, literatura, cizojazyčný souhrn, texty k přílohám (na samostatném listu), přílohy (obrázky, grafy, tabulky, mapy).

Vlastní text práce se obvykle dělí na úvod, materiál a metodiku, výsledky, diskusi a souhrn, případně závěry. Jednotlivé části mohou být spojeny (např. výsledky s diskusí). V nutných případech je možno členění zjednodušit (faunistické práce), u krátkých sdělení a ostatních článků (recenze, personálie a informační články) nemusí být text práce členěn.

9. Jména taxonů uvádějte při první zmínce v práci celá. Tam, kde by mohlo dojít k záměně a nejasnostem, uvádějte i autora popisu, letopočet a případné závorky. V dalším textu při opakování je možno rodová jména zkracovat nebo autora popisu a letopočet neuvádět.

Taxony se v abstraktu uvádějí nezkráceně.

Kódy lokalit pro síťové mapování pište před vlastní název a popis lokality (5253, k. ú. Mimoň, městský park...). Názvy lokalit vypisujte celé (Stráž pod Ralskem) s uvedením katastru.

Faunistické údaje zapisujte takto: kód, zemi, okres, katastr, název lokality (případně bližší specifikaci), datum nálezu, počet kusů (exemplářů, případně samců a samic), jméno autora nálezů, determinátora, majitele sbírky, autora revize, chovu nebo pozorování – lze u běžných druhů vynechat.

Jednotlivé údaje je možno vyjádřit standardními latinskými zkratkami: c. = centralis – střední, sept. = septentrionalis nebo bor. = borealis – severní, mer. = meridionalis – jižní, or. = orientalis – východní, occ. = occidentalis – západní, ex. o. = ex ovo, množné číslo ex ovis – z vajíčka, z vajíček, ex. l. = ex larva, množné číslo ex larvis – z larvy, z larev, z housenky, z housenek, ex. p. = ex pupa, množ. č. ex pupis – z kukly, z kukel, lgt. nebo leg. = legit – sbíral, det. = determinavit – určil, revid. = revidit – revidoval, educ. = educavit – vychoval, observ. = observavit – pozoroval, coll. = collectio – sbírka.

Zkratky se píší za jméno a spojují se spojkou „et“ = a – např.: A. Novák lgt., det. et coll.

Pouze taxony živočichů a rostlin na úrovni rodů, druhů a poddruhů (ne však čeledí a vyšších taxonomických jednotek) pište vždy kurzívou, ne však autory popisů taxonů, letopočty a zkratky ssp., sp., spp., f. a další.

Datum se píše obvyklým způsobem arabskými číslicemi (nevypíše-li autor např. ze stylistických důvodů slovní název měsíce), za tečkou se dělá vždy mezera (19. 10. 1963, 18. 2. 2000). V anglickém textu je třeba dodržovat tamní jazykový úzus a psát římské číslice malými písmeny (19.x.1963, 18.ii.2000). V angličtině se též píše desetinná tečka místo čárky (63.9 mm).

Názvy kapitol (ÚVOD, MATERIÁL A METODIKA, VÝSLEDKY, LITERATURA apod.) pište velkými písmeny.

10. Citace literatury v textu pište dle vzoru: Pavel (1970), (Pavel 1970), Pavel – Petr (1970), (Pavel – Petr 1970), Pavel et al. (1970) – při více než dvou autorech.

V seznamu literatury na konci článku se uvádějí pouze práce citované v textu. Autoři se píší v seznamu literatury v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku používejte označení a, b, c, ..., za příslušným rokem. Čárkou se oddělují jen jména autorů, není-li použito & (Hudec K., Chytil J., Štastný K. & Bejček V. 1995:)

Jméno autora začíná na novém řádku. Nevejde-li se citace na jeden řádek, začínají další řádky této citace na 3. místě (po dvou prázdných úderech).

Citace prací z časopisů, periodik a řad sborníků:

Název práce včetně rodových a druhových jmen se píše standardním písmem, latinské jméno kurzívou. Název časopisu se píše kurzívou. U časopisů se uvádí: název časopisu, ročník, číslo (je-li v ročníku každé číslo stránkováno samostatně), za dvojtečkou a mezerou následují stránky (od–do) bez označení „p., pp., s.“ (např.: *Klapalekiana* 17: 75–124.; *Bezděz* 6: 60–79.). Názvy časopisů je možno zkrátit vžitými zkratkami, na příslušném místě abecedního seznamu literatury je však třeba uvést použitou zkratku a její vysvětlení (nezkrácený název časopisu).

Příklad citace:

Bárta Z. 1967a: Nové druhy savců pro oblast Labských kvádrových pískovců. *Sborn. Severočes. Muz. - Přír. Vědy* 3: 175–183.

Sborn. Severočes. Muz. - Přír. Vědy: Sborník severočeského muzea – Přírodní vědy

Citace knih a samostatných publikací:

Název knihy se píše kurzívou, ostatní údaje standardním písmem. Uvádí se autor, rok vydání, název, nakladatelství a místo vydání. Příklad citace:

Horák J. 1950: *Zvířena středních Čech*. Melantrich, Praha.

Citace nepublikovaných rukopisů (diplomové práce, závěrečné zprávy z výzkumů apod.): Název se píše kurzívou, ostatní údaje standardním písmem. Uvádí se název práce, zkratka Msc., případně typ práce (dipl. práce, habil. práce apod.), dále jedno z míst (název instituce a město), kde je práce dostupná. Příklad citace:

Plocek A. 1974: *Ryby v řece Ploučnici*. Msc., dipl. práce, dep. in katedra zoologie, Přír. fak. UK, Praha.

Pokyny pro úpravu článků z oboru historie

11. Poznámky a citaci literatury je možno upravit dvojím způsobem.

a) Je možno použít tradičních číslovaných poznámek, v nichž bude citována příslušná literatura a prameny. Citace uvádějte podle vzoru, včetně dodržení uvedené interpunkce:

Žemlička, J.: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980, s. 135.

Při opakování díla stačí uvést zkrácenou citaci : Žemlička, J.: Vývoj osídlení, s. 90.

Při opakování autora i díla: Tamtéž, s. 102–103.

Při opakování autora: Týž: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997, s. 125.

Citace článku dvou autorů v periodické publikaci:

Panáček, J. – Gabriel, F.: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz 7, 1998, s. 42.

Citace článku ze sborníku:

Maur, E.: Hrad Vlčtejn a Pabiankové. K počátkům husitství na Plzeňsku. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 81.

Citace vydaných pramenů:

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V - 2. Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1981, s. 216, č. 614. (V další citaci již stačí CDB V - 2, s. 217, č. 615.)

Při citaci nevydaných pramenů uveďte: název archivu a jeho sídla, název příslušného archivního fondu, inventární číslo a název archiválie, u úředních knih též folio:

Státní okresní archiv (SOkA) Česká Lípa, Archiv města (AM) Česká Lípa, inv. č. 2274 - Vyvlastnění pozemků pro stavbu Severní dráhy.

Při použití tohoto způsobu citace nutno doplnit na závěr Soupis pramenů, edic pramenů a použité literatury.

b) Odkazy na literaturu a prameny je možno umístit do textu do závorky: (Žemlička 1980, 135); ... jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52); (CDB V - 2, s. 148, č. 570); (SOkA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv.č. 2523 Hokynářský řád pro Českou Lípu).

Seznam literatury a pramenů se uvede na konci článku. Autoři se píší v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku se použije označení a, b, c,..., za příslušným rokem:

Lahmer, R. 1889a: Zur Geschichte der nordböhmisches Leinen-Industrie, MNEC 12, s. 97–105.

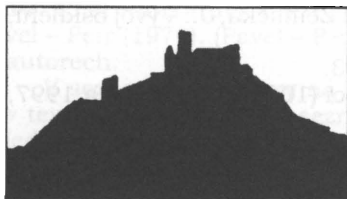
Lahmer, R. 1889b: Einiges von der nordböhmisches Kattunindustrie, MNEC 12, s. 298–304.

Seznam se doplní o soupis použitých zkratk:

MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs.

SAP: Sborník archivních prací.

Číslovaných poznámek je možno využít na vysvětlení různých vedlejších okolností a problémů, nebo k odkazům na takový druh pramene, který nelze v krátké a jednoduché formě umístit do závorky v textu.

PŘEHLED DOSUD VYDANÝCH SVAZKŮ BEZDĚŽU

Bezděz 1/1990, 141 stran, rozebráno

F. Gabriel – J. Panáček: Vznik a počátky České Lípy; O. Sykáčková: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky; L. Smejkal: Českolipské muzeum 1945–1951 – hledání orientace; M. Honců: Zvířena Lužických hor; M. Benda: Přírodní poměry Kravařské oblasti; M. Honců – Z. Vitáček: Obojživelníci okresu Česká Lípa. – Zprávy.

Bezděz 2/1994, 130 stran, rozebráno

J. Panáček – F. Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě; J. Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké – Novém Tolzbachu; J. Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820–1881; Z. Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa; Z. Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa; P. Kühn: Krokodýli na Českolipsku?; P. Kühn: Skalní hříby ve Vranovských skalách. Pozorování v přírodě.

Bezděz 3/1995, 189 stran, 25 Kč

M. Sovadina: Tři příspěvky k počátkům města Kravař; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv. M. Magdaleny v České Lípě; R. Hais: Friedrich Egermann (1777–1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie; J. Brožová: Severočeští rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století; V. Ryšavý: Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru; M. Honců: Vstavačovité (Orchidaceae). Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pavcovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (I. část); M. Plánská: Pokus s přesazováním prstnaticů.

Bezděz 4/1996: Lužické hory – příroda a dějiny. 289 stran, rozebráno

J. Kuncová: CHKO Lužické hory dvacetiletá (Historie vzniku CHKO); F. Gabriel – J. Panáček: Hrad Milštejn; M. Gelnar: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří; L. Smejkal: Povaha sociálních rozdílů na Cvikovsku a přístupy k jejich řešení do roku 1920; P. Sajdl – L. Smejkal – M. Sovadina: Staré mlýny (Pověst Lužických hor); P. Havránek: Geologie Lužických hor; P. Chvátal: Geologický inventarizační průzkum přírodní památky Bílé kameny; P. Kühn: Čedičová zeď Jánských kamenů u Krompachu v Lužických horách; O. Fabiánek: Těžba rud v Lužických horách; P. Havránek: Dobývání železných rud v okolí Mařenic; P. Kučírek: Postglaciální vývoj lesních ekosystémů Lužických hor; M. Plánská: Příspěvek k poznání květeny Lužických hor a jejich okolí; M. Plánská: Botanický inventarizační průzkum a biomonitoring NPR Jezevčí vrch v Lužických horách; M. Plánská – M. Honců: Chráněné rostliny Lužických hor; M. Honců: Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách; M. Honců – J. Vondráček: Chráněné druhy živočichů Lužických hor. – Zprávy.

Bezděz 5/1997 – Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko 577 stran, rozebráno

J. Blažková: Vznik vojenského újezdu Ralsko; F. Gabriel – J. Panáček: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru Ralsko; M. Gelnar: Zaniklé sklárny ve vojenském prostoru Ralsko; J. Adamovič: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko; P. Kühn: Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko; E. Balátová a kol.: Předběžný přehled rostlinných společenstev bývalého VVP Ralsko s poznámkami k vegetaci; V. Zavadil – M. Honců: Listonoh letní – *Triops cancriformis cancriformis* Linné 1758 – a žabronožka letní – *Branchipus Schaefferi Fischer 1834* – (*Anostraca* et *Notostraca*: *Branchiopoda*: *Crustacea*) v bývalém VVP Ralsko: výsledky předběžného výzkumu; A. Kůrka: Arachnofauna VVP Ralsko (Pavouci – *Araneida*); M. Honců: Průzkum vážek (*Odonata*) na území bývalého VVP Ralsko; M. Honců: Rovnokřídli (*Orthoptera*) bývalého VVP Ralsko; M. Honců – P. Vonička: Střevlíkovití (*Carabidae*) bývalého VVP Ralsko; P. Vonička: Příspěvek k poznání koprofágních vrubounovitých (*Coleoptera*: *Scarabaeidae*) bývalého VVP Ralsko; M. Bouma: Entomologický průzkum *Lepidopter* bývalého VVP Ralsko; J. Vávra a kol.: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (*Lepidoptera*); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – Vodní obratlovci: Kruhoústí (*Cyclostomata*), ryby (*Pisces*, *Osteichthyes*); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – obojživelníci (*Amphibia*); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – plazi (*Reptilia*); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – ptáci (*Aves*); Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko – savci (*Mammalia*); J. Kuncová: Zájmy ochrany přírody ve vojenském prostoru Ralsko a přilehlých území; K. Brotz: Fonolit na vrchu Ralsko a jeho ověření metodou radiestezie. – Zprávy.

Bezděz 6/1997, 153 stran, 50 Kč

M. Sovadina: Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století; J. Panáček – F. Gabriel: Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku; J. Brožová: Severočestí rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století (2. část); J. Vondráček – M. Honců: Zvlášť chráněné ptací druhy v avifauně Lužických hor. Materiály: J. Barták – J. Macháček – J. Pacovský – J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (2. část); T. Andres: Tavení skla dřevem. – Drobnosti. Kronika.

Bezděz 7/1998, 246 stran, 70 Kč

M. Sovadina: Život zasvěcený historii; M. Sovadina: Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století; F. Gabriel – J. Panáček: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše; J. F. Firsov: Český historik Jaroslav Papoušek v Rusku jeho neznámé dopisy z Butyrek N. F. Melnikové – Kedrové – Řivnáčové; L. Smejkal: Jak vznikl a vycházel Bezděz; J. Vondráček: Inventarizační zoologický průzkum NPP Peklo; M. Honců: Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině;

L. Beran: Vodní měkkýši Ploučnice; P. Míka: Brouci čeledi Latridiidae Českolipska a Lužických hor; M. Plánská: Orchidejové louky v Lužických horách. Materiály: V. Haď: Sluneční dvůr v Jestřebí. Přehled vývoje v letech 1912–1959; Z. Rydygr: Konec druhé světové války na letišti v Hradčanech. – Drobnosti. Kronika.

Bezděz 8/1999, 349 stran, 90 Kč

J. Svoboda – V. Čilek – L. Jarošová: Mezolit na Českolipsku. Poznámky k současnému stavu výzkumu; J. Panáček: K dějinám špitálu v České Lípě; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část II: Okres Děčín; M. Veselý: „Stříbrné doly“ u Jedlové; V. Čelko: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném badání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí; L. Smejkal: Lužické oddělení českého muzea v České Lípě; L. Smejkal: Legionářské oddělení českého muzea v České Lípě; J. Blažková: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě; P. Kühn: Povaha železných rud těžených v minulosti na Českolipsku; M. Honců: Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků; Z. Mrliková: Etoekologické a sociobiologické vztahy v populaci sysla obecného (*Spermophilus citellus* L.) na lokalitě Mimoň – hřebčín v letech 1996 a 1997; L. Beran: Vodní měkkýši Svitávky; M. Plánská: Přírodní památka „Louka u Brodských“ v Dolní Chřibské; L. Smejkal – O. Sykáčková: Karel Löwe a Heinrich Wedrich – rekonstrukce dvou umělecko historických sbírek Okresního vlastivědného muzea v České Lípě; M. Sovadina: Obecní kronika na okrese Česká Lípa do roku 1945. – Drobnosti. Kronika.

Bezděz 9/2000, 488 stran, 130 Kč

F. Gabriel – J. Panáček: Dějiny hrncířství v České Lípě; J. Úlovec: Tvrz a zámek v Kuřívodech u Mimoně; P. Gajdošík: Blektové z Útěchovic. Příspěvek ke genealogii rytířského rodu; M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část III: Shrnutí; M. Gelnar – M. Plekanec – J. Štika: Kde ležely Gläsendorfy?; M. Veselý: Důl „Anton Segen Gotes“ ve Světlinách u Dolního Podluží; P. Kühn: Mečový kámen u Kravař; M. Sovadina: Výroba automobilů Gatter v Zákupcech; L. Smejkal: Desátý ročník Bezdězu 1947–1948; P. Kühn: Rudolf Korb a jeho „Boží zahrada“; P. Brzák – O. Fabiánek – P. Havránek: Jeskyně na Milštejně; Z. Vitáček: Deset let sledování netopýrů a vrápenců na Českolipsku; M. Honců: Entomologický průzkum Luže v Lužických horách v roce 1998 a 1999; M. Benda: Ohrožená květina Kravařska po deseti letech; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Klíč; V. Vosálová: Českolipský kronikář Hans Kriesche a jeho kronika; M. Plekanec: Mišeňská dolina. – Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 10/2001, 439 stran, 130 Kč

J. Souša: Laudatio Bezdězu k dovršení první desítky; J. Svoboda: Paleolit Českolipska a přilehlých území severních Čech; V. Peša: Archeologie okolí Doks; J. Panáček – M. Panáček: Konrád Pflüger v České Lípě?; M. Veselý: Hnědouhelné doly u Dolního Podluží; P. Havránek – J. Štika – M. Plekanec: Nové poznatky o dobývání a zpracování železných rud v Lužických horách; L. Smejkal: Síň umění v Českém muzeu pro kraj Českolipský; J. Blažková: Internační a sběrné středisko v České Lípě; J. Slabý: Dominikánský klášter v Jablonném v Podještědí v letech 1945–1950; P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolí Ploučnice a rybníčků severně Mimoně; M. Plánská: Inventarizační průzkum přírodní památky Kytlice; F. Cvrk: XXII. strážní

prapor a válečné deníky jeho jednotek (23. 9. – 11. 11. 1938); M. Plánská: Botanický průzkum mokřadu nad Hraničním rybníkem. – Drobnosti. Zprávy.

Bezděz 11/2002, 351 stran, 164 Kč

J. Panáček: Založení České Lípy a městské právo; P. Gajdošík: Matrika židovského obyvatelstva ze Stráže pod Ralskem 1838–1898; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (I. část); M. Veselý: Pokusy o dobývání hnědého uhlí u Horní Police a Žandova; M. Sovadina: Iniciativa Zákup ve správní reformě v letech 1848–1850; L. Smejkal: Turistické oddělení Českého muzea pro kraj Českolipský; R. Mikuláš: Stopy po činnosti bezobratlých (ichnofosilie) v dutinách křídového stáří na Českolipsku; P. Kühn: K předmětu ochrany v CHPV Horný kámen u Cvikova; J. Klápště – K. Filip: Protahuje budniček větší východoevropský *Phylloscopus trochilus acredula* (Silviidae) přes naše území?; I. Solovka: Průzkum motýlů (Lepidoptera) v oblasti Jezové v bývalém VVP Ralsko, M. Honců: Tesařík alpský – *Rosalia alpina alpina* (Linnaeus, 1758), (Coleoptera, Cerambycidae) na Českolipsku; S. Kasík: Nové symboly měst a obcí okresu Česká Lípa v letech 1990–2000; M. Panáček: Krov kostela sv. Kříže v České Lípě; P. Havránek: Milíře v Horní Světlé. – Drobnosti. Kronika.

Bezděz 12/2003, 477 stran, 164 Kč

V. Peša: Archeologické poznávání dějin Mimoně; M. Kolka: Vývoj rybníční soustavy na bezdězkém panství do roku 1554; P. Gajdošík: Obchod se solí v České Lípě 1576–1617 a jeho význam pro městské finance; J. Panáček: Hrnčířská rodina Machsgut (Dobředělej) v České Lípě; J. N. Jiříš: Speculum Marianum Lippense. Mariánská úcta na Českolipsku v 17. a 18. století; D. Šimánková: Vznik a vývoj sklářské obchodní kompanie Janke a její podíl na vývozu českého skla v letech 1766–1773 do Španělska; J. Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – I. Mistrovice (2.část); M. Veselý: Historie dolování uhlí ve Varnsdorfu do roku 1892; L. Smejkal: Památková agenda Josefa Maštálka 1945–1950; J. Vornáčková: Portrét českolipského demokratického učitele Josefa Vodičky (1906–1992); L. Beran: Vodní měkkýši manušických rybníků; M. Honců – K. Filip: Vážky (*Odonata*) Obecního lesa u České Lípy; M. Honců – L. Kašpar: Krasci (*Buprestidae*) Českolipska; J. Holuša: Výsledky faunistického průzkumu sarančí (*Orthoptera: Caelifera*) a kobylek (*Orthoptera: Ensifera*) na území Chráněné krajinné oblasti Kokořínsko; M. Plánská: Inventarizační průzkum navrhované přírodní památky (PP) přechodového rašeliniště Mařeničky; V. Jindra – V. Peša – M. Dobisíková: Pozůstatky morového hřbitova na náměstí Míru v Novém Boru; J. Jarolímková – M. Sovadina: Školní kroniky na okrese Česká Lípa. – Drobnosti. Diskuse. Zprávy. Kronika.

Bezděz 13/2004, 359 stran, 164 Kč

Richard Klos – Miloslav Sovadina: Tajemný hrad v Lužických horách; Jaroslav Panáček: Dělení Berků z Dubé v roce 1502; Jan Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (1. část); Vladimír Peša: Podzemní lomy na Českolipsku; Ladislav Smejkal: Hutnmistr Rückl; Jana Blažková: Mimořádný lidový soud v České Lípě; Miroslav Plekanec: Zapomenuté naleziště drahých kamenů v Mišeňské dolině; Petr Kühn: Mineralogie rudných žil v Jiřetíně

pod Jedlovou; Miroslav Honců: Příspěvek k zoologickému hodnocení řeky Ploučnice na okrese Česká Lípa; Marta Plánská: Mikrolezy – Microsylvae v Polevsku; Michal Gelnar: Sklářská huť v Okrouhlé; Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina: Kroniky spolků na okrese Česká Lípa. – Drobnosti. Zprávy. Kronika.

Bezděz 14/2005, 326 stran, 152 Kč

Jaroslav Panáček: Ke vzniku českolipské veduty tzv. tovaryšského listu; Jan Schöttner: Severočeské řezané sklo v první polovině 19. století – II. Kamenický Šenov (2. část); Martin Barus: Prusko-rakouská válka 1866 na Mnichovohradištsku; Zuzana Raková: Oslavy 600. výročí prvního listinného doložení města České Lípy v roce 1937; Ladislav Smejkal: Květen 1945. Dodatky k situaci na Českolipsku 1.–9. 5. 1945; Petr Kühn: Hornina Holého vrchu u České Lípy; Petr Havránek – Jiří Adamovič: Prokřemenění pískovců na Milštejně v Lužických horách; Luboš Puchart: Příspěvek k poznání střevlíkovitých (Coleoptera, Carabidea) Českolipska; Miroslav Honců: Střevlíkovití (Carabidae) Národní přírodní rezervace Novozámecký rybník; Tomáš Lorenc: Velikost populace lelka lesního (Caprimulgus europaeus) v bývalém VVP Ralsko; Martin Aschenbrenner: Zákupský inventář z roku 1608; Jaroslava Jarolímková – Miloslav Sovadina: Farní kroniky na okrese Česká Lípa. – Drobnosti.

Bezděz 15/2006, 227 stran, 100 Kč

Jiří Úlovec: Příspěvek k historii a stavební podobě tvrze v Útěchovicích; Jaroslav Panáček; Pivovary a várečné právo v České Lípě; Martin Aschenbrenner: Ferdinand V. Dobrotivý očima místního tisku; Petr Kühn: Osudy Holého vrchu u České Lípy; Zuzana Raková: Oslavy státních svátků v České Lípě v období první republiky; Václav Frömmel: Odborná škola pro kreslení a modelování. Světové výročí 150 let od otevření školy v Kamenickém Šenově v roce 1856; Jaroslav Beneš: Návrat na staré hranice. Obnovení finanční stráže v Lužických horách v květnu a červnu 1945; Miroslav Honců: Přírodovědné hodnocení pískovny v Provodíně, k. ú. Provodín, okr. Česká Lípa. – Drobnosti. Zprávy. Kronika.

Bezděz 16/2007, 307 stran, 140 Kč

Jaroslav Panáček: Kuník z Weitmile „plebanus in Lipa“ a jeho rod; Petr Kühn: Poznámky k tajemnému hradu „Winterstein“ v Lužických horách; Jiří Úlovec: Tvrz a zámek ve Velkém Valtínově; Petr Gajdošík: K počátkům hornolibchavského panství řádu Maltéžských rytířů; Ladislav Smejkal: Proč vznikla Jednota bratrská v Dubé; Zuzana Raková: Boj o výročí. Spor o oprávněnost oslav 600. výročí města České Lípy v roce 1937; Miroslav Honců – František Marcin: Nález hnízdotvorky pospolné (Atherix ibis (F.)), hnízdotvorkovití (Athericidae) na řece Ploučnici; Marta Plánská: Inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Vápenka. – Materiály. Drobnosti.

Bezděz 17/2008, 319 stran, 135 Kč

Jaroslav Panáček: Zaniklá farní ves Mnichov a její držitelé; Martin Aschenbrenner: Císař Ferdinand V. Dobrotivý očima děkanské kroniky; Robert Krejcar: Počátky periodického tisku v České Lípě; Martin Klement: Městské lázně v Doksech mezi lety 1906 až 1945; Petr Kühn: Tajemná vražda Josefa Kaufmanna z Horní Světlé v roce 1928 ve světle zpráv v soudobých novinách; Zuzana Raková: Kulturní aktivity

českolipských spolků v meziválečném období (1918–1938); Jana Blažková: „Odveďte to, oddělte to a zahrabte to!“. Případ s nejasným koncem; Pavel Bezděčka – Klára Bezděčková: Mravenec rašelinný (*Formica picea* Nylander, 1846) na Českolipsku; Miroslav Honců – Ludvík Kašpar: Krasci (*Buprestidae*) Českolipska. Dodatek I.; Marta Plánská: Botanický inventarizační průzkum přírodní rezervace (PR) Spravedlnost; Josef Slaviček: Příspěvek k poznání vyšších hub (*Makromycety*) Českolipska. – Drobnosti.

Bezděz 18/2009, 351 stran, 150 Kč

Jaroslav Panáček: Školy a univerzitní studenti na Českolipsku v době předhusitské; Michal Gelnar: Hyality, agatiny a uranová skla ze sklárny Nová Huť na svorském katastru; Martin Aschenbrenner: Ferdinand V. Dobrotivý ve světle knih denních hlášení; Robert Krejcar: Zmatená doba před příchodem Bergmanna (Od *Leipaer Zeitung* přes *Leipaer deutsche Zeitung* k *Deutsche Leipaer Zeitung* 1882–1892); Kateřina Joklová: Vražda agenta StB Jiřího Daneše-Hradeckého aneb dohra poli-tického procesu Milada Horáková a spol. na Českolipsku; Lukáš Čížek – Pavel Pokluda – David Hauck – Oldřich Roztočil – Miroslav Honců: Monitoring tesaříka alpského v Ralské pahorkatině; Miroslav Honců: Průzkum bezobratlých živočichů PP Okřešické louky, okr. Česká Lípa; Marta Plánská: Rozšíření vstavačovitých v Lužických horách a vliv biotechnických zásahů na jejich populační dynamiku ve vybraných lokalitách; Josef Slaviček: Výsledky výzkumu *Macromycetů* na lokalitě Jílovka u Holan; Jarmila Sýkorová – Richard Višňák: Okřešické louky – nová přírodní památka na Českolipsku, botanický průzkum. – Drobnosti. Materiály. Zprávy. Kronika.

OBSAH

Editorial (Jaroslav Panáček) 3

ČLÁNKY A STUDIE

Pavčina Kratěnová
Cech ševců v Mimoni 7

Jaroslav Panáček
**Zaniklé památky ve farním kostele sv. Petra a Pavla
v České Lípě** 35

Petr Kühn
Panská skála u Kamenického Šenova
Kapitola z počátků ochrany přírody 61

Robert Krejcar
**Deutsche Leipaer Zeitung na cestě k deníku
(1893–1909)** 93

Petr Kühn
Kamenná skupina v českolipském městském parku ... 107

Kateřina Joklová
Perzekuce Svědků Jehovových na Českolipsku 121

Jiří Adamovič – Helena Kaňková
Skalní říčení na hradě Jestřebí a jeho příčiny..... 137

Tomáš Rejzek
**Skála na „okenské rampě“ – zajímavá botanická
lokalita** 163

DROBNOSTI

Petr Mandažiev Kostel sv. Vavřince v Jezvě u České Lípy	173
Martin Aschenbrenner Starosti zákupského kastelána v polovině 19. století	195
Jaroslav Beneš Zapomenutý pomník T. G. Masaryka v Krompachu	201
Petr Havránek Skalní říčení na Juliovc	207

MATERIÁLY

Michal Gelnar Hmotné prameny z druhého naleziště gotické sklářské hutě na katastrálním území obce Svor Věnováno památce Ing. Rolanda Kirsche, CSc.....	217
Martin Aschenbrenner Navrácené obrazy na Lemberku	225
Jaroslav Panáček – Eva Reslová Wilhelm Reichelt (1861–1934) Českolipsko a jiné náměty (K výstavě v galerii VMG v České Lípě v roce 2010).....	235
Seznam autorů	249
Pokyny pro úpravu příspěvků publikovaných ve sborníku Bezděz	250
Přehled dosud vydaných svazků Bezdězu	254

Váš dodavatel vodárenských služeb

Severočeské vodovody a kanalizace, a.s.

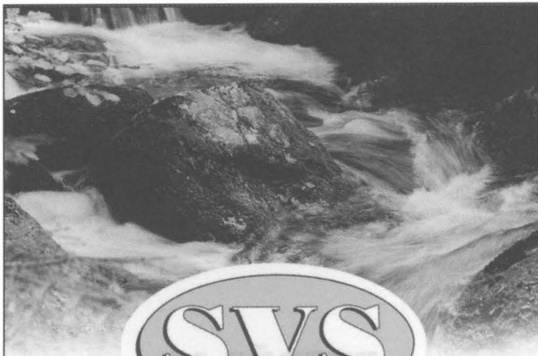
Radost z vody...

Internet:
www.scvk.cz

Call centrum:
840 111 111

*Společnost Severočeské vodovody a kanalizace, a.s.
je členem skupiny Veolia Voda*

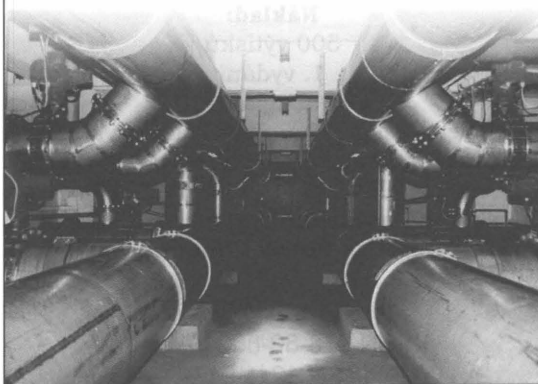

Severočeská vodárenská společnost a. s.

Nejvýznamnější vlastník vodohospodářské infrastruktury v Libereckém a Ústeckém kraji.

Partner měst a obcí severních Čech při rozvoji a obnově vodohospodářské infrastruktury.

Jedna z největších vodárenských společností v České republice.

BEZDĚZ 19

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

Překlad anglických abstraktů:

Ivan Stýblo, Petr Kühn, Kateřina Joklová

Redakční rada:

Martin Aschenbrenner, Jana Blažková, František Gabriel,
Miroslav Honců, Petr Kühn, Jaroslav Panáček, Michal Rádl,
Ladislav Smejkal, Zdeněk Vitáček

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, PSČ 470 05 Česká Lípa

Náklad:

500 výtisků

1. vydání

Česká Lípa 2010

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Příprava tiskových podkladů D. Houšková, Unicornis Praha
Tisk PBTisk Příbram

ISBN 978-80-86319-13-1

ISSN 1211 9172